

Předmluva k novému vydání

Uveřejnění této knihy vyvolalo netušené a prudké reakce. Mnozí kritikové mi pobouřeně vyčítali, že ve své knize sahám k sociobiologickým argumentům a jakým způsobem tak činím. Když se reprodukování mých tezí ujala média, došlo zčásti k redukci mých názorů, jež se tak zvrátily takřka ve svůj opak.

Týká se to zejména spolupůsobení demografie a evoluční biologie.

Tato kniha je pokusem systematizovat myšlenky o budoucnosti německé společnosti, které mě zaměstnávají již delší čas. Zamýšlím se přitom i nad dějinným vývojem, jehož etapy sahají mnohem dál do budoucnosti, než jev politickém diskurzu obvyklé. Poukazuji ve své knize nato, jak problematické jsou demografické projekce na řadu příštích generací. Potud mají mé úvahy o německé společnosti, jak by mohla vypadat za 100 let, které prezentuji na konci knihy, povahu spekulace. Pokud se na některých místech dotýkám také otázek genetické dědičnosti našich vlastností, činím tak s vědomím, že vzhledem k aktuálnímu stavu bádání by bylo nesmyslné vyhroceně proti sobě stavět genetické dispozice a faktory vnější. Potence našich genů a vlivy prostředí jsou ve vzájemném komplexním vztahu. Svě geny změnit nedokážeme, ale společenské prostředí bychom se měli snažit politicky ztvárnovat, jak nejlépe dovedeme. A proto má kniha obsahuje dlouhé pasáže o chudobě a vzdělávání. Na žádném místě této knihy netvrdím, že některé etnické skupiny jsou geneticky podmíněně „hloupější“ než jiné. Kromě toho argumentuji hojně na základě statistik; statistické přehledy metodicky neumožňují cokoli vypovědět o jednotlivých lidech.

Thilo Sarrazin Berlín,
v září 2010

ÚVODEM

*Veškerá politická malodušnost tkví v zamlčování
a zastírání toho, co existuje. Ferdinand
Lassalle*

V prvních desetiletích po druhé světové válce, hospodářsky a společensko-politicky tak úspěšných, vzrůstala v Německu pýcha na zdatnost a píli jeho občanů, pýcha na neustále rostoucí životní standard a nepřetržitě se vyvíjející sociální stát. Ani čtyři větší hospodářské krize - v letech 1966-1967, 1974-1975, 1981-1982 a naposledy v letech 2008-2009 - tuto pýchu a důvěru v solidárnost vlastního hospodářského a sociálního modelu nijak neumenšily. Dokonce ani dopady globalizace, přesuny světových mocenských těžišť, ekologické zátěže a následky měnícího se klimatu, jichž se lze obávat, na principiálním optimismu Němců, jakkoli si rádi zanaříkají, nezanechaly trvalejší stopu. Avšak tento principiální optimismus a desetiletí téměř nezkalených úspěchů zakalily smysl Němců vnímat hrozby a rozkladné procesy v nitru společnosti.

„Německo páchá sebevraždu?“ - jaká absurdní obava, pomyslí si snad mnozí, hledí-li na tuto solidní zemi s jejími 80 miliony obyvateli uprostřed Evropy: města, průmysl, automobily, směna a proměna, život a ruch... Zemi však činí tím, čím je, její obyvatelé a jejich živé duchovní a kulturní tradice. Bez lidí by byla jen geografickým označením. Němci však sami sebe pozvolna likvidují. Reprodukční kvocient 0,7 či méně, jaký u nás panuje posledních 40 let, neznamená nic jiného než to, že generace vnuků je vždy o polovinu menší než generace dědů. V Německu klesla porodnost z 1,3 milionu ročně v první polovině šedesátých let na 650 tisíc v roce 2009. Půjde-li to tak dál - a proč by se na tomto trendu, který trvá už čtyři desetiletí, mělo něco měnit? -, pak za tři generace, tedy za 90 let, bude v Německu ročně 200 tisíc

až 250 tisíc porodů. Nejvýše polovina z nich budou potomci obyvatel, kteří žili v Německu v roce 1965.

Němci by tak prakticky spáchali sebevraždu. Mnozí snad vnímají tento osud jako spravedlivou odplatu za národ, v němž kdysi byli plozeni esesmani -jen tak se dá vysvětlit dobře utajovaná, jen tu a tam problesknoucí radost z tohoto populačního vývoje. Jiní se utěšují tím, že i malý národ dokáže žít a přežít, a vyzdvihují Dánsko s jeho 5 miliony obyvatel. A Německo se prý v budoucnu může stát Dánskem na trochu větším území. Nebylo by to možné? Bylo by na tom něco zlého? Snad by to bylo možné, pokud by nedocházelo ke kvalitativním demografickým přesunům za hranicemi čirých reprodukčních ukazatelů, pokud by nedocházelo k migraci chudoby a přeshraničním tlakům obyvatelstva.

Rozumně se o demografickém vývoji v Německu během posledních 45 let nediskutovalo. Kdo se nenechal unášet v proudu chlácholitelů a zlehčovatelů, kdo projevil znepokojení, ten brzy frustrován poznal, že je osamocení a nezřídka zahrán do nacionalistického kouta. Nehledě na to se společenský dis-kurz v Německu nachází v pozoruhodném rozporu: na jedné straně je veřejná diskuse v zajetí rozkošnické zábavy a slasti ze skandalizací, na straně druhé jí čím dál tím víc ovládají eufemismy politického pojmosloví:

- O následcích snižování porodnosti se po desetiletí nesmělo zholá nic říkat, pokud jste nechtěli být podezříváni z ideologie nacionalismu. To se mezitím změnilo, neboť generace osmašedesátníků se začala strachovat o svou penzi. Teď je už však 40 let pozdě.
- Sociální zátěž neřízené migrace byla vždy tabu; už vůbec jste nesměli mluvit o tom, že lidé jsou různí - totiž intelektuálně více nebo méně nadaní, línější nebo pilnější, více nebo méně morálně pevní - a že sebevíce vzdělání a rovnosti příležitostí na tom nic nezmění. Protože tento základní sociální jev byl popírán, ztrácela jakákoli diskuse o množství chybných kroků sociálního státu půdu pod nohama. Bylo tabu mluvit o tom,
 - že lze sice 90 procent žáků v ročníku nechat odmaturovat, avšak že ani 10 procent z nich není způsobilých ke studiu matematiky;
 - že nám jako národu klesá průměrná inteligence, jestliže inteligentnější ženy mají méně dětí nebo vůbec žádné;
 - že jedinec je sám odpovědný za své jednání, nikoli společnost.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

„Kdo se neučí, zůstane nevědomým. Kdo mnoho jí, ztloustne.“ Vyslovovat takovéto pravdy platí za politicky nekorektní, ba cituprázdné a vlastně nemorální - přinejmenším je to nemoudré, chcete-li být v politice někde zvoleni. Tendence politicky korektního diskurzu směřuje k tomu, že lidé jsou dalekosáhle zbavováni zodpovědnosti za své jednání; tím, že se poukazuje na společenské okolnosti, které je činí znevýhodněnými, či z nich dokonce dělají ty, kdo selhávají:

- Jestliže žák nestačí tempu výuky, je tím vinen nedostatečný ohled rodičů na vzdělávání.
- Jestliže děti mající prosté zázemí trpí z nedostatku pohybu nápadně často nadváhou, vinni jsou nikoli rodiče, kteří na to nedbají, vinna je sociální nouze rodiny.
- Jestliže děti z neúplných rodin jsou pedagogicky obtížně zvladatelné, může za to společnost, jež samoživitelům neposkytuje dostatek podpory. Přitom bychom se jistě měli ptát, jaké společenské okolnosti a individuální dispozice vedou k tomu, že je tolik neúplných rodin, a co s tím lze dělat.
- Jestliže turečtí migranti ani ve třetí generaci nemluví dobře německy, přijde se nato, že vinu má jejich okolí, nepřátelské vůči jejich integraci. Avšak proč, musíme se ptát, tyto potíže u téměř žádné jiné populace migrantů nepozorujeme?

Ze sociologicky správného, avšak banálního poznatku, že ve společnosti vše souvisí se vším, se vyvinula tendence svalovat vše na společenské poměry a dalekosáhle tak zbavovat jedince morální a praktické zodpovědnosti za sebe a za svůj život. Jako plíseň napadající rostliny postihla politická korektnost otázky struktury a řízení společnosti a ztěžuje tak jak jejich analýzu, tak jejich terapii.

Jakou bouří nevole jsem jako berlínský finanční senátor vyvolal detailním důkazem, že z částky na jídlo a nápoje základního zabezpečení¹ se lze velmi dobře a pestře stravovat. Nadváhu v důsledku nesprávného stravování tedy nelze přičítat objektivní životní situaci, za kterou jedinec nemůže, nýbrž je ji třeba vnímat jako výsledek individuálního způsobu života, za který odpovídá každý sám. To ovšem nechtěli slyšet ani mnozí ti, jichž se to týká, ani stoupenci

politické korektnosti. Že mnozí z těch, jichž se můj důkaz týkal, psali rozhořčené e-maily a dopisy redakcím, to jsem dokázal pochopit, méně už to, když se na mne obořili takzvaní „dobří lidé“, poté co jsem se v jednom interview zběžně zmínil, že obléct si svetr by mohlo pomoci snížit náklady za energii, neboť by se nemuselo tolik topit.

Do řízení politického, hospodářského a společenského vývoje bychom měli vnášet to, čeho chceme dosáhnout, stejně jako bychom se měli pokoušet realisticky odhadovat souvislosti skutečných účinků. Každý, kdo přemýšlí o společnosti nebo se chce podílet na jejím utváření, jedná však *implicite* nebo *earplidte* na základě normativních souvislostí. Pokud při tom zanedbá nebo špatně odhadne podstatu člověka a její reálné sociologické a psychologické účinky a jejich souvislosti, žije a jedná ve zkresleném obrazu světa. Sociální inženýři, kteří takto postupují, páchají více škod než užitku. Bohužel takoví existují. Mnozí z nich naší společnosti škodí a zakalují tak naše výhledy do budoucna. Příliš dlouho bylo například přehlíženo, že stárnutí a redukce německého obyvatelstva souvisí s kvalitativními proměnami v jeho struktuře. Kromě globálního úbytku populace ohrožuje budoucnost Německa především kontinuální nárůst méně stabilních, méně inteligentních a méně zdatných vrstev obyvatelstva. Zeje tomu tak, proč je tomu tak a co proti tomu lze dělat - o tom pojednává tato kniha.

Ve svých závěrech se opírám o empirická data a argumentuji přímo a bez oklik. Jde mi především o jasnost a přesnost, má kresba je tedy jasná, nikoli váhavá či komíhává. Oprostil jsem se od zvyklosti ožehavé záležitosti věncit girlandami slov, snaže se pouze o věcnost - ta je sama o sobě dostatečně průkazná.

Německo se nachází, viděno ekonomicky, v pozdním období zlatého věku, jenž započal kolem roku 1950 a pomalu se chýlí ke konci. Reálný příjem výdělečného občana již 20 let nevzrůstá; nejpozději za 10 let začne klesat a vlivem demografických přesunů půjde o trvalý trend. Zdá se, že tyto prognózy se příliš neslučují se současnými exportními úspěchy německého hospodářství, s excelentními iniciativami německých univerzit, se všemi těmi dobrými zvěstmi, z nichž se denně radujeme.

Avšak nic z toho nám nepomůže, pokud již nyní konzumujeme základy budoucího blahobytu; a právě to, v ohledu kvantitativním i kvalitativním, činíme:

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

- v ohledu kvantitativním proto, že za posledních 45 let každá další generace je asi o třetinu menší než generace předcházející, zatímco život lidí se prodlužuje;
- v ohledu kvalitativním proto, že schopnosti získat vzdělání a předpoklady pro ně u novorozenců se kontinuálně snižují a mentalita, jež je základem každé produktivní inovace, se zdá být v útlumu.

Byl jsem dosti dlouho profesionálním ekonomem, špičkovým úředníkem a politikem, abych pro každou ze svých tezí se stal sám tím nejlepším obhájcem jakékoli myslitelné protiteze. Ve formě předloh, záznamů, náčrtků projevů a statí jsem za posledních 35 let zaplnil tisíce stran protiargumenty. Mí šéfové museli politicky přežít a já tu byl od toho, abych jim vtom pomohl. Ovšem za jistou cenu: mnohokrát bylo třeba subjektivně vnímané pravdy poskytovat jen v malých dávkách. Znovu a znovu jsem se přesvědčoval o tom, že v zodpovědné politické funkci není sice nemožné, ale je velmi obtížné a také neobvyklé vyslovovat nepříjemné pravdy. Ve schopnosti zaměřit se na řešitelné problémy a návrhy, jež mohou získat většinovou podporu, nepochybně vězí kus politické moudrosti. To však ztěžuje jak jasnou analýzu, tak vhodnou terapii, a pokud si nedáme dobrý pozor, zamlží se nám rozum až ke ztrátě soudnosti. To se stává všem špičkovým politikům; mnozí bohužel najdou spásu v banalitách. Přitom má společnost silnou touhu poznat nelíčenou pravdu, avšak ten, kdo tuto potřebu uspokojuje, žije v politickém nebezpečí a lehce se stává obětí mediální moci, již vykonávají stoupenci politické korektnosti.

Ze svých 39 profesních let jsem 7 let strávil jako aktivní politik městského státu,² 6 let jako státní sekretář v jedné německé spolkové zemi a 16 let v různých funkcích na různých úrovních bonnské ministerské byrokracie. Teprve ke konci své kariéry finančního senátora v Berlíně, poté co jsem si díky finančně politickým úspěchům vydobyl jisté renomé, odvážil jsem se tu a tam otevřeněji zasáhnout i mimo úzký okruh finančnictví, například k tématu Hartz IV³ či k záležitostem energetických úspor. Přes veškerou zkušenost mě velmi zarazilo, jakou rezonanci vždy vyvolá, jestliže osoba veřejně činná přesně a jasně pojmenuje elementární souvislosti života. A vyděsilo mne, jaký příliv nenávisných e-mailů mne zaplavil, kdykoli jsem zcela konkrétně - zdravá

výživa z příjmů programu Hartz IV, světr proti vysokým energetickým nárokům - ukazoval, že osobní zodpovědnost a sebeurčení jsou možné a především nutné. Avšak zdá se, že počet těch, kteří by se rádi vymanili z odpovědnosti za sebe sama a za svůj život, roste. Tento vývoj rozhodně není omezen na jisté příjmové skupiny nebo společenské vrstvy a také rozhodně není nový. Ve zpětném pohledu lze totiž vysledovat trend, který se kontinuálně vyvíjel od padesátých let minulého století.

Spolková republika raných padesátých let byla velmi moderním státním útvarem. Dvě prohrané války měly katastrofální následky: instituce byly v troskách, tradice byly zpochybněny a obyvatelstvo na útěku a ve vyhnanství v chaotickém víru. Avšak specifické silné stránky Němců - vysoký standard ve vědě, vzdělání a vzdělávání, výkonná ekonomika a kvalifikované úřednictvo - doznaly katastrofou války a zničením infrastruktury podivuhodně malé újmy. Příslušníci vedoucích vrstev a byrokracie byli z 90procentochotnípomahačínacistické diktatury, to se však nijak neprojevalo na jejich výkonnosti při obnově Německa.

Naprosto nezlomeny a katastrofou a šancí na obnovu dokonce podníceny byly tradiční německá píle a sklon k vytrvalé mravenčí práci a zlepšovatelství.

A byli to právě uprchlíci a vyhnanci, kteří se vyznamenali. Ocitli se ve stejné situaci jako vystěhovalci 19. století ve Spojených státech, cizinci a bez prostředků, a jen obzvláštní píli se dokázali vypracovat. A pilní byli, tak pilní, že starousedlíkům mladé spolkové republiky dali co proto.

Avšak aby se mohl uskutečnit německý hospodářský zázrak, musely k tomu přistoupit ještě další okolnosti:

- protiklad Východ - Západ, který z poražené země náhle učinil žádaného partnera, jehož se slušelo materiálně i morálně podporovat;
- bouřlivé zotavení západního světa po 20 letech války a světové hospodářské krize;
- rychlé osvobození západoněmeckého hospodářství od množství administrativních pout v letech 1948-1951 - velká a trvalá to zásluha Ludwiga Erharda.

„Sociální tržní hospodářství“ bylo velkým příslibem, který nakonec v rámci obnovy sjednotil celý národ: všichni měli mít spravedlivě rovný díl na společném

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

výsledku hospodaření, všichni měli být ochráněni před hladem, zimou a tíživou chudobou, kdo chtěl pracovat, ten měl dostat práci. Tento slib byl dodržen. A jak!

- Od roku 1950 do roku 1960 rostla německá ekonomika ročně o 8 procent.
- Nezaměstnanost klesla z 11 procent v roce 1950 na 1,3 procenta v roce 1960.
- Reálný příjem na hlavu stoupl za 10 let o téměř 70 procent. V roce 1955 vytvořilo Německo stejný hrubý sociální produkt na hlavu jako Francie a již v roce 1952 předčilo v tomto ukazateli vítěznou mocnost Anglii.

Uspořádání státu a společenský řád dosáhly ve Spolkové republice kolem roku 1960 takové míry legitimacy a mezinárodního respektu jako nikdy předtím za 150 let a nikdy poté. Sociální demokracie z toho v Godesberském programu z roku 1959 vyvodila důsledky a s kapitalismem, zkroceným do podoby „sociálního tržního hospodářství“, uzavřela mír. Avšak idyla netrvala dlouho:

- V letech 1966/67 první německá poválečná recese vyvolala pochyby, zda lze vůbec permanentně zajistit hospodářský růst a současně plnou zaměstnanost. Tyto pochyby však díky oslnivému růstu let 1968 až 1971 byly brzy rozptýleny.
- V roce 1968 začala část poválečné generace protestovat proti tomu společenskému modelu, základem jehož legitimacy a jehož hlavním cílem podle ní bylo zvyšování produkce zboží.
- V roce 1972 poukázala první zpráva Římského klubu pod názvem „Hranice růstu“ na konečnost zdrojů na naší Zemi. To bylo spouštěčem ekologického hnutí.
Od této zprávy vede přímá cesta k dnešní diskusi o klimatické katastrofě.
- V roce 1973 vyvolala první ropná krize druhou velkou poválečnou recesi v Německu. Plné zaměstnanosti šedesátých let od té doby nebylo nikdy dosaženo.
- V roce 1979 následovala po převratu v Íránu druhá ropná krize, která vedla v Německu ke třetí poválečné recesi a k pádu sociálně-liberální koalice Helmuta Schmidta.

- V osmdesátých letech se podařilo světové hospodářství stabilizovat; ve světovém měřítku změněná finanční politika přivedla inflaci dlouhodobě do tolerovatelných sfér. Německé hospodářství opět rostlo, i když podstatně pomaleji než v šedesátých a sedmdesátých letech. Nezaměstnanost klesala, zůstala však vyšší než dříve.
- V letech 1989-1991 pád východního bloku a zánik Sovětského svazu radikálně změnily politickou a ekonomickou mapu světa. Přejít na východní bloku, především ale Číny a jihovýchodní Asie, k tržnímu hospodářství zahájil ve světové ekonomice silnou a dosud trvající proměnu rozložení sil. Tato situace vyvolala natolik významné a dlouhodobé otázky nad německým příslibem „sociálního tržního hospodářství“ jako žádný jiný vývoj předtím. Bude-li možno tomuto příslibu nadále dostát, je nejisté.

Globalizace a tržní hospodářství konečně znamenají, že ve všech zemích, které jsou na tržní ekonomiku zaměřeny a pro ni uzpůsobeny a které nadto vkládají potřebné investice do vzdělání a infrastruktury, musí být srovnatelná práce srovnatelně odměňována. Pro ekonomy to znamená: mezní náklady (dodatečné náklady vždy poslední vyprodukované jednotky) a mezní produkt (přírůstek výnosu, jehož je dosaženo zapojením další jednotky výrobního faktoru) výrobního faktoru „práce“ v globalizovaných otevřených tržních ekonomikách tendují k vyrovnávání. Tak jako v globalizovaném světě existuje jednotná úroková sazba jako mezní odměna kapitálu, existuje i tendence k jednotnému odměňování výrobního faktoru „práce“. Je proto přirozené, že reálná hodinová mzda v Německu - stejně jako například v USA nebo v Itálii není dnes vyšší než v roce 1990. A nebude růst, dokud státy jako Čína, Indie nebo Thajsko nedosáhnou mzdové úrovně západních zemí. Tento vývoj zasahuje Německo v etapě, v níž jeho síla ochabuje ze zcela jiných důvodů. A také o tom pojednává tato kniha.

Tento nepodařený vývoj, který vrhá stín na naši budoucnost, začal klíčit již v oněch triumfálních pozdních padesátých letech. Tehdy se započalo s řetězcem institucionálních reforem, z nichž každá byla dobře míněna a individuálně jistě také přinesla mnoho dobrého. Kombinovaný účinek těchto reforem však

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

vyvolal proces „stravování společenské podstaty“ a tento proces nyní ohrožuje naši budoucnost. V principu jde o čtyři jevové okruhy, které navzájem souvisejí a vzájemně se ovlivňují:

- o demografické přesuny a změny v chování generací, které trvají již 40 let, a o jejich účinky v budoucnosti;⁴
- o to, zda nás má náš sociální systém inspirovat k sebeurčujícímu způsobu života, anebo se naopak takto nechovat;
- o socializaci, vzdělanost a motivaci vést civilizovaný život;
- o kvalitu, strukturu a kulturní pozadí migrantů v Německu.

Je pro mne otevřenou otázkou, zda a nakolik je vůbec možné prosadit reformy směřující proti strukturálním změnám ekonomiky a celé společnosti, jejichž rámcové podmínky se neustále proměňují. Nikdy nic nezůstane takové, jaké to je, a žádný společenský stav není schopen být zakonzervován. Na druhé straně je zcela nemožné dospět k nějakým stanoviskům, hodnotícím postojům vůči existujícímu stavu společnosti a k formulacím nutných změn, pokud si o této společnosti nevytvoříme svou vlastní normativní představu. Avšak lze si klást otázku, proč se vůbec máme zabývat myšlenkami na budoucnost a co je tím implikováno. Neměla by se každá generace zabývat spíše svými vlastními problémy a problémy generací příštích přenechat těm, kteří budou žít po nás?

Klademe-li si podobné otázky, jsme ze všech stran obkružováni paradoxy, jež principálně nejspíš nelze eliminovat: samozřejmě vycházíme z faktu, že osobnost a identita přísluší pouze individuům. Společenství, společnosti, národy a vůbec všechny sociální organizační formy nemají podle panujícího mínění nějakou svébytnou hodnotu, která by přesahovala individuum - alespoň potud ne, pokud odmítneme myšlenku božího světového řádu či podobného historicko-filozofického pandánu. Není ale pak paradoxní, že si děláme tolik starostí s ekologií? Akceptujeme bez výhrad, že se Německo zmenšuje a hloupne. Nehodláme o tom přemýšlet, natož o tom hovořit. Ale děláme si starosti s tím, jaké klima bude na naší zemi za 100 nebo za 500 let. S pohledem na německou státnost je to zcela nelogické, neboť při současném demografickém

trendu bude Německu za 100 let zbývat 25 milionů, za 200 let 8 milionů a za 300 let ještě 3 miliony obyvatel. Proč by nás mělo zajímat klima za 500 let, směřuje-li německý společenský program k likvidaci Němců?⁵ Ve světě bez boha nemá příroda a stav, v němž se nachází, svou vlastní hodnotu, ledajako životní prostor člověka, a tedy hodnotu vztaženou na individuum. Opodstatněnost této hodnoty se však mezi individui samými vytrácí. Ve skutečnosti je tomu tak, že většina z nás navzdory vší logice přiznává sociálním organizacím svébytnou hodnotu, která individuum přesahuje: mnozí zaměstnanci milují podnik, v němž po desetiletí pracovali, jiní milují svůj fotbalový klub, jiní své město, svou zemi, svůj lid. Pakt, že těmto entitám přiznáváme svébytnou hodnotu, která nás samotné přesahuje, nás motivuje, povznáší, vzbuzuje v nás hrdost, dává nám sílu k činnosti a dává nám zapomenout na naše malé bolístky i na naše velká trápení. Jenom jde-li o naši zem, o Německo, pěkně si vše sestříháme:

- Oddán vlasti? Samosebou!
- Místním patriotem? Ovšemže!
- Evropan? Aby ne!
- Světobčan? Jakkoli ne, vždyť se to patří!
- Němec? Při mistrovství světa ve fotbale snad, jinak je to spíše trapné!

Dělat si starosti o Německo jako o zemi Němců platí téměř za politicky nekorektní; vysvětluje to ona četná tabu a zcela promrhanou německou diskusi k tématům jako demografie, rodinná politika a přistěhovalectví. Mám za to, že bez zdravé vůle k sebezáchově jako národ nedokážeme své společenské problémy vyřešit.

Ekonomicky sjednocená Evropa s účinnou zahraniční politikou bude i po 100 letech tvořena národními státy, mezi nimiž rozhodně budou stát polský, dánský, francouzský, holandský nebo britský. Jen na této rovině může existovat skutečná demokratická legitimita a jen v ní lze nalézt sílu ke společenské obnově - anebo také nikoli. Naděje, že národní stát se rozplyne v Evropě, je pozdním produktem německého studu před světem, avšak tento stud má výrazně ambivalentní rysy, neboť je koneckonců projekcí říšské myšlenky na evropskou

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

úroveň a nikoli zcela bez vztahu k historii: „Evropa šestky“ svými regionálními hranicemi odpovídala dosti přesně Francii za Karla Velikého.

Kdykoli naříkáme nad během dějin a rádi bychom zvrátili trendy, jež vnímáme jako nepříznivé, upadáme v nebezpečí nedbat historie, propadat nostalgii a promarnit důležité okamžiky, v nichž bychom mohli uplatnit svůj vliv. Jako řeka mění se neustále proud dějin a nikdy se nevrací do svého starého řečiště. Nostalgii však musí vzdorovat ten, kdo chce zachovat dobré a kdo nevzývá změnu jen samu pro sebe.

Realista se smíří s tím, že každý historický stav je mincí o dvou stranách: tradiční idyla venkovského života se nesnáší s hospodářstvím moderní doby. Jistota tradice a jasného kánonu hodnot se nesnáší s tempem technologických změn. Bezpečí naší regionální či národní identity se nesnáší s mnoha vlivy mohutných migračních procesů. Nikde a nikdy nelze koláč jíst a zároveň si ho dát stranou. Avšak realismus bez příměsí zpět hledící nostalgie a vpřed zaměřené tvořivé vůle je poněkud plochý a banální a lze ho stěží rozlišit od fatalismu a netečnosti. Jsme bezpochyby v nebezpečí, že prodlužující se stíny vlastního života snadno zaměníme se zatemňováním světové perspektivy. Na úvahy, které zde přednáším, se takové nebezpečí doufám nevztahuje; neboť tyto otázky mne intenzivně a kontinuálně zaměstnávaly po 30 minulých let.

Ten, kdo naříká nad současnými historickými trendy a rád by je změnil, měl by si ujasnit svá dějinně-filozofická hlediska: nelpím snad jen na hodnotách a stavech minulosti a nenaříkám nad mým osobním odcizením, které s sebou přinášejí proměny času? Nicméně není tomu rozhodně vždy tak, že každé nepohodlí, jež se ukrývá ve směřování společenských změn a jejich následků, je nutno všeobecně podezírat z nostalgických pohledů do minulosti.

Každá historická společenská formace, ať trvá jakkoli dlouhou dobu, sestává ze sady podmínek, které umožňují její existenci: z klimatických, geografických, technologických, kulturních, mocenskopolitických a demografických předpokladů se musí určitým způsobem vytvořit amalgám, z něž povstane právě tato společnost. Kdykoli se tato změť podmínek promění, změní se i společnost. Spolu s technickým pokrokem a vzrůstající interakcí uvnitř společností a mezi nimi došlo na konci středověku k urychlení změn.

Existenční podmínky společenských formací se mění neustále, je jen málo toho, co zůstává. Ne vždy jde o změny k lepšímu, jak ukazují strašné zbloudilosti 20. století. Existují však i odolné prvky společenské stability, jež vzdorují všem změnám po dlouhá údobí. K nim patří regionální a národní svébytnost etnických společností. Není totiž jedno a totéž, dělá-lito samé deset Sicilanů a deset Frýsů. K prvkům vzdorujícím změnám patří dále vliv náboženství,⁶ tradované zvyky, rodinná pouta a respekt vůči stáří. Tento tmel působí jako stabilizátor proti tendencím k odcizení nejen individua, nýbrž i velkých sociálních skupin, celých společností a celých národů. Nastane-li však kritická situace, dochází k ideálním předpokladům pro politické převraty a válečné konflikty. Odcizení se vyhrcoje v časech velkých změn či katastrofálních rozvratů, k nimž patří války, epidemie rozměru středověkého moru či přírodní katastrofy.

Vedle dob velkých proměn existovaly vždy také časy, v nichž lidé po mnoho generací, ohrožováni toliko nemocemi a smrtí, pociťovali bezpečí v koloběhu zdánlivě neměnného a spořádaného světa. Ti, kteří žili v takovém světě, byli pyšní na tento domněle přirozený řád, který pokládali za ten nejlepší ze všech možných světů, jehož úroveň může už jenom klesat. Byly to zlaté věky, o nichž se znovu a znovu vypráví. Bylo jich mnoho a trvaly tu dvě, tu deset generací - epochy, v nichž se na omezeném prostoru zdálo, jako by dějiny oněměly, neboť dílo bylo dokonáno a nebylo nikterak možné je vylepšit.

O směru a kvalitě společenského vývoje rozhoduje kromě vnějších podnětů, jež nejsou dále ovlivnitelné, směsice setrvalosti a změny. Extrémním příkladem je zcela rozdílný vývoj společnosti britské a ruské. Obě říše byly kdysi založeny kmeny Vikingů (Waregy v případě Ruska, Normany v případě Anglie), avšak jejich cesty se zcela rozešly.

Ony slavné „zlaté věky“ prosluly tím, že jejich fundamentem byla vždy správná směs stability a pružnosti; neboť bez stability není trvání a bez pružnosti nelze přežít.⁷ Avšak nic nezůstává, jaké je. A pod tím nejkrásnějším stromem už sedí červ, který mu ohlodává kořeny, až jeho koruna uvadne. Willy Brandt na konci své kariéry jednou krásně řekl: „Nic nevzniká samo od sebe a jen máloco má trvání.“ Z pohledu do daleké budoucnosti je tak jako tak veškeré lidské konání marné, avšak zcela bezbranní vůči historickým událostem také nejsme.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Jako většina věcí v životě je také obsah této knihy ambivalentní: trendy zde popisované nahlodávají kořeny materiálního blahobytu a společenské stability, avšak vždy existuje možnost, jak začít něco obracet k lepšímu a pozitivnímu. Je jen třeba to začít dělat!

STÁT A SPOLEČNOST

Historický nárys

Cos po svých otcích podědil

to získej, by to tvoje bylo.

Johann Wolfgang von Goethe, *Faust I*

Ekonomiku a společnost pohání záhadný mechanismus: není sice podřízen žádným striktním a ustrnulým pravidlům, je však přesto určován zákonitostmi, které jsou zčásti lokálně a historicky vázány na určitá společenství, zčásti ale vyvěrají ze stabilnějších elementů principiálního lidství.

Hovoříme-li o společnosti nebo pokoušíme-li se typizovat způsoby našeho společenského chování, činíme tak většinou na základě soustavy norem, jež je pro nás *implicitně* dána a jejíž normativní a historicky podmíněný charakter jen zřídka skutečně bereme v úvahu. Na tento sociologický, náboženský a ekonomický rámec však neustále působí dlouhodobě se projevující normy a způsoby života určité společnosti a naopak.

To, že mnohé politické iniciativy v rozvojových zemích mnohonásobně ztroskotaly, ukázalo, že různá etnika a národní ekonomiky nelze prostě nechat být (*laissezfaire*). Ekonomický a kulturní vývoj se v centrální Africe a v islámských zemích ubírá jinými cestami než ve východní Asii. Část Evropy ovládaná komunismem se vydala jiným směrem než západní tržní ekonomiky. Ale i mezi nimi existovaly a dosud existují velké rozdíly; a to nejenom mezi jednotlivými zeměmi, ale i uvnitř těchto zemí. Severní Itálie funguje jinak než jižní Itálie. Ve Švábsku bude vždy víc strojírenství a víc podnikatelstva - a tím i více blahobytu - než v oblasti Uckermark.¹ Tento blahobyť vyvolal přesuny obyvatelstva a způsobil, že lidé žijící ve Švábsku mají vyšší inteligenci než lidé z oblasti Uckermark - alespoň pokud se lze spolehnout na výsledky inteligenčních testů, které provedl Bundeswehr s branci.²

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Neexistuje sice vědecky přijatelná metoda, jak různá společenství s různým vývojem a různou kulturou posuzovat jednotným měřítkem,³ lze nicméně dojít jednoty v názoru, že poměry v Německu jsou obecně přijatelnější než poměry v Rumunsku, i v názoru, že život v Rumunsku lze dát přednost před životem v Súdánu. Víme i to, že životní podmínky v Súdánu nemohou být natolik zlé, aby nemohly být lepší než v Somálsku.⁴

Pokud předpokládáme, že lidé se rodí - nehledě na geneticky podmíněné rozdíly v inteligenci a temperamentu - v zásadě s týmiž dispozicemi pro život, pak možnosti vytvářet instituce a systémy nejsou neomezené. Mohli bychom s Edwardem O. Wilsonem vyjít z faktu, že biologická evoluce dala člověku do vínku vrozené dispozice a jistý rozsah způsobů chování, které se v průběhu jeho *biologické evoluce* mění jen pozvolna, avšak že uvnitř tohoto rámce, do něhož člověka a jeho přirozenost zasadila biologie, proběhla a dále probíhá velmi variabilní *evoluce kulturní*.⁵ Objasnit lidské chování a jeho vývoj je možné jen tehdy, bereme-li v úvahu oba tyto faktory; neboť lidská společenství a člověk jako druh ovlivňují svůj osud především tak, že usměrňují kulturní evoluci.

Hledáme-li společné jádro všech společenských forem od počátku známých dějin, narážíme v dějinách lidstva na tyto konstanty: -Vždy existovaly sociální organizační formy, které přesahovaly samotný rodinný svazek.
- V těchto organizačních formách vždy existovala hierarchie.
- Hierarchie těchto organizačních forem spočívala vždy podstatnou měrou na možnosti vykonat násilí; byla stabilnější, když byla legitimizována nábožensky nebo materiálně, nejlépe však obojím.

Stabilní společenské formy sjednocovaly oblasti politiky, kultury a hospodářství, a sice následujícími způsoby:

1. Politika: válečné násilí zajišťovalo vnější bezpečnost, zatímco vnitřní moc byla zajišťována buď násilím nebo tradicí nebo institucionálními pravidly.
2. Kultura: nadvláda a hierarchie byly legitimizovány panující náboženskou nadstavbou nebo všeobecně uznávaným kánonem hodnot.
3. Hospodářství: bylo legitimizováno poskytováním bezpečnosti a možností obstarat si materiální statky.

Čím lépe byly tyto oblasti organizovány a navzájem propojeny, tím stabilnější byla společnost a forma jejího státního uspořádání a tím lépe dokázala odolávat v obdobích vnitřních nepokojů a vnějších ořesů. Uvedme několik příkladů.

Egypt

Blahobyt této vysoce kultivované civilizace trvající 3000 let vyrostl z umělého zavlažování údolí Nilu a postupné rozvíjení této civilizace zplodilo komplexně organizovaný stát. Zajistit vnější bezpečnost bylo snadné, neboť země byla kolem dokola obklopena pouští. Otázka vnitřní moci byla vyřešena hierarchicky organizovanou diktaturou faraónů. Táto civilizace byla legitimizována splynutím vlády světské s vládou náboženskou. Faraón byl zároveň božský král a tím svrchovaný prostředník nadpozemské moci. Hospodářství, které bylo díky umělému zavlažování vysoce rozvinuté, zajišťovalo ve srovnání s okolním světem nomádů bezpříkladný blahobyt a vytvořilo předpoklady pro tisíce let trvající stabilitu, jež přečkala vpády cizích národů, vojenské porážky i vnitřní převraty.

Římská říše

Základnou pro vznik a dlouhodobou stabilitu Římské říše byla strukturální převaha římského vojenství. Díky této převaze říše 700 let rostla a poté se ve svém největším rozpětí dokázala 400 let udržet stabilní. Římské vojenství představovalo silné instituce. Římská republika, vyrostlá z městského státu, nacházela vždy znovu a znovu cesty, jak uvnitř vznešených rodin, na nichž stát spočíval, vytvářet mocenskou rovnováhu a výkonnou moc jim poskytovat jenom dočasně. Aplikace právního systému na sociální vztahy zároveň zajišťovala bezpečí a vytvořila vývojové potence, které nápadně připomínají naše dnešní plně vyvinuté tržní hospodářství. Vnitřní monopol moci byl sice prosazován brutální silou, avšak podrobeným národům Římané ponechávali jejich vlastní kulturu, nabídli jim své římské právo i rozvinutou

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

infrastrukturu a umožnili jim podílet se na hospodářském vývoji společného hospodářského prostoru, zajištěného institucí známou jako *pax Romana*. Avšak čím více říše rostla, tím více klesala účinnost institucí původního městského státu. Když v důsledku rozpětí říše nepřehlednosti přibývalo a vliv římské šlechty slábl, vytvořil přechod k (božskému) císařství na 400 let účelnou organizační strukturu, která propojila vládní formy římské demokracie s orientálními. Caesarem a Augustem se Římanům podařil elastický přechod z republiky v císařství, jenž byl velkorysým zachováním římského občanského práva ještě posílen. Čím více pozbývala legitimita republiky svých účinků, tím rychleji se vyvíjelo jako nová základna legitimity božské císařství. Právě se rodící křesťanství bylo do této základny včleněno díky ediktu Konstantina Velikého z roku 313, jímž bylo nejprve tolerováno, aby se později stalo státním náboženstvím.

Systém byl tedy natolik flexibilní, že dokázal vstřebat i změnu státního náboženství. Po celá staletí pak byl do té míry pružný, že dokázal nejen mít vojensky pod kontrolou okolní národy, jež ohrožovaly jeho vnější hranice, ale že byl dokonce s to tato etnika podrobit kulturní a civilizační integraci. Římané například obratně využili vojenské zdatnosti Germánů tím, že od 3. století kontinuálně zvyšovali podíl jejich vojáků a velitelů v římských legiích.

Pád říše nepřišel zevnitř; byl podnícen zvnějšku, podporován nicméně vnitřními tendencemi - především dekadencí a nízkou porodností vládnoucích vrstev. Západořímská říše vojensky zanikla v bouři stěhování národů (v roce 476 byl sesazen poslední západořímský císař Romulus Augustulus). Naproti tomu Východořímská říše se stala obětí mnoho staletí se vlekoucího procesu islamizace Orientu a formálně zanikla dobytím Konstantinopole Turky v roce 1453 - teprve o tisíciletí později.

Evropský středověk

Pád západořímské říše vyvolal civilizační úpadek, který byl eliminován teprve o 700 let později - ve vrcholném středověku. Tento vývoj svědčil ranému křesťanství, neboť posiloval jeho vazebnou sílu. Noví panovníci, většinou germánská

kmenová knížata, nemeškali opatřit si přestupem ke křesťanství novou legitimitu, neboť až do konce středověku se světská moc živila z moci náboženské. Pro většinu lidí byly tyto dvě moci neoddělitelně spojeny. Všeobecný civilizační úpadek ve staletích po stěhování národů změnil charakter státnosti. Na místo státních institucí nastoupil germánský princip poslušnosti vůči vojenskému vůdci, jehož výrazem byl lenní systém. Světská moc byla lenním pánem propůjčována jeho družině a lenní pán mohl své stoupence této moci opět zbavit. V lenním principu se mísil princip germánské věrnosti následovníka s ideou římské státnosti a legitimitou křesťanské víry. Transfer křesťanské legitimity došel symbolického výrazu v císařské korunovaci Karla Velikého papežem Lvem III. v roce 800 v Římě. Ve středověku tak byla principiálně veškerá světská moc odvozena od boha, potažmo od jeho zástupce na zemi, papeže, a světské panování tak bylo neoddělitelně propojeno s panováním božím. Ve sporu o investituru bojoval papež s císařem o mocenskopolitické prvenství v daném soukolí. Pochod císaře Jindřicha IV. do Canossy v roce 1077 ukončil spor ve prospěch Řehoře VII, tedy ve prospěch papežův: světská vláda zůstala v principu vládě duchovní podřízena, z křesťanského náboženství však čerpala svou legitimitu.

Skok do moderny

Kombinovaný systém křesťanské a světské vlády s redukovanou státností otvíral velké prostory různému regionálnímu a civilizačnímu vývoji. Do této doby spadají rozhodující pokroky a vynálezy:

- převzetí železného pluhu a chomoutu kolem roku 1000 z Číny;
- zavedení trojpolního hospodářství kolem roku 1100; - vynález kompasu ve 12. století;
- vynález mechanických hodin ve 13. století; - vynález střelných zbraní a užívání střelného prachu ve 14. století; - vynález knihtisku v 15. století;
- objev Mikuláše Koperníka v roce 1543, že planety obíhají kolem Slunce (s Koperníkem skončila doba geocentrického světového názoru).

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Vývoj mezi lety 1000 a 1500 svědčí o tom, že duchovní úsilí té doby bylo věnováno výhradně materiální skutečnosti; zdroje tohoto duchovního úsilí zůstávají dodnes záhadou. Ve středověku, který dlouhou dobu zdaleka nedosáhl hospodářské úrovně Římské říše, byly nakonec položeny technické a vědecké základy explozivního vývoje novověku.⁶

Reformace, osvícenství a absolutismus

Objevení Nového světa, námořní cesty španělských a portugalských mořeplavců a důsledky reformace urychlily běh událostí. Obchodní cesty se přesunuly, zlato a stříbro z Nového světa dodalo toku zboží a výrobě mohutný finanční impulz. Především ale reformace zahájila emancipaci myšlení, vymanivši je z područí státu a náboženství. Vztah k bohu se stal osobním a abstraktním, a byl tak odstaven od výlučných kompetencí státu a církve.

Reformace vytvořila duchovní předpoklady pro filozofii osvícenství, a tím pro sekularizaci světa. Osvícenství však zbavilo dědičnou politickou vládu základu její legitimacy. Zatímco v dědičné vládě absolutismu v 17. a 18. století doznala monarchie své nejvyšší a nejčistší podoby, její náboženské a filozofické opodstatnění bylo čím dál tím více zpochybňováno: může-li se stát každý člověk bohem, k čemu potřebuje povinnou účast na státním náboženství a proč se má podrobovat vládě, která mu byla vnucena dědičným nástupnictvím?

Filozofie božího milosrdenství, z níž vyvěrala bezprostřední legitimita absolutního panovníka božsko-křesťanského světového řádu, nepřetrvala pod tímto tlakem ani 150 let. Od 17. století byla filozoficky podkopávána Hobbesem, Humeem, Voltairem, Rousseauem a jinými, konečně i Kantem. Přežilé monarchické vlády tak byly postaveny před problém legitimacy, jenž v roce 1649 v Anglii - po občanské válce mezi králem a parlamentem pod vedením Olivera Cromwella - stál krále Karla I. hlavu. Prohlášení nezávislosti Ameriky z roku 1776 pak poprvé se vši radikálností postulovalo, že všichni lidé se narodili rovni a že mají stejné právo usilovat o štěstí. Z tohoto hlediska se stala demokratická vládní forma tou jedinečnou legitimní. Náboženská vyznání a přesvědčení měla sloužit konečnému odůvodnění individuálního jednání,

nikoli legitimizaci státu. O málo později inscenovala Francouzská revoluce totéž s prolitím více krve, s větší pompou a s mnoha oklikami.

Legitimita státu v západním světě byla tak definitivně vytržena ze své náboženské podstaty a na její místo nastoupila legitimita tkvící v kánonu hodnot lidských práv, který začal být všeobecně vnímán jako závazný; prvním politickým příkladem toho je „Bili of Rights“ v americké ústavě z roku 1791. S odbožštěním legitimity státu byla vytvořena filozofická i reálná základna pro politické a společenské projekty vně křesťanského světového názoru, které nebyly závislé na lidských právech ani na demokracii Západu. 20. století toho bylo v hojně míře svědkem. Národní socialismus a Stalinova diktatura byly perverze, avšak jejich atraktivita rostla; vzrůstala, neboť tyto diktatury dokázaly emocionálně a fabulačně vytvářet obrazy staletí trvajících národních a náboženských tradic, čímž se diktátoři stavěli na piedestal světloňošů s šalebným příslibem spasitelství. (Šlo o typy vládců, jak je pojímal Max Weber.) Vzor těchto diktatur měl a má ve světě konjunkturu; ať jde o Kim Ir-Sena v Koreji, Nazarbajeva v Kazachstánu, Bokassu v osmdesátých letech ve Středoafričské republice či o střídající se vojenské režimy v Jižní Americe.⁷

Potud historický exkurz.

Sledujeme-li podmínky stability a základy legitimity státu a společnosti, pak zjistíme, že všem úspěšným modelům státu jsou vlastní tři znaky:

- garantují jistou míru vnitřní a vnější bezpečnosti;
- jejich legitimita je založena na principech vně individua - na náboženství, na ideji vlády lidu či na ideologii, jež je náhražkou náboženství;
- jejich hospodářský a materiální úspěch závisí na jejich schopnosti poskytnout dostatek prostoru úsilí individua po materiálním zisku.

Nic z toho však nevysvětluje, proč vývoj navracejících se vzestupů a pádů civilizací a kultur, jejichž technický pokrok byl jen pozvolný či jejichž hospodářství stagnovalo, byl přerušen právě ve středověké a novodobé Evropě, až nakonec dospěl k současnému tempu rozvoje techniky a hospodářství. Naopak Čína, která až do konce evropského středověku byla technicky a civilizačně daleko před Evropou, začala za ní hluboce zaostávat.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Tlak vědy a techniky v Evropě způsobil mohutnou populační explozi posledních staletí: kolem roku 1000 žilo na světě kolem 300 milionů lidí, ne více než v době narození Krista. Kolem roku 1500 to bylo 500 milionů, kolem roku 1800 už 1 miliarda, v roce 1930 2 miliardy a v současné době 7 miliard; bude-li vývoj takto pokračovat, bude světové obyvatelstvo podle odhadů OSN v roce 2050 čítat přes 9 miliard a dosáhne tím svého maxima. Tento vývoj vyvolává dvě otázky:

- Dokáže Země čistě fyzicky trvale žít a šatit tolik lidí?
- Může tolik lidí žít v blahobytu západních průmyslových zemí, aniž by byly vyčerpány přirozené zdroje?

Na žádnou z těchto otázek tato kniha nepodává odpověď. Vždyť už jen názory na to, zda lze ještě zabránit trvalým a závažným změnám světového klimatu či zda *point off return* nebyl již dávno překročen, se široce rozcházejí a nemohou zde být diskutovány.⁸ Zato bude probírána otázka, jež je sice ve srovnání s klimatickou katastrofou a následky světové populační exploze bezvýznamná, avšak pro životní podmínky v Německu rozhodující: podaří se nám na trvalo mobilizovat dostatek inteligence, píle a radosti z tvořivé práce (v nové němčině „human resources“), abychom si uchovali úroveň, již jsme dosáhli, a v mezinárodní soutěži ji obhájili a dále rozvíjeli?

Je třeba ověřovat, zda právě ty rámcové sociální podmínky, jež jsme si na bázi dosaženého blahobytu vytvořili, nemohou nyní tento blahobyt ohrozit; tím, že speciální mentality a schopnosti, které vyvolaly vývojový skok Evropy (ideově včetně severní Ameriky), jsou teď samy zpětně ovlivňovány zvláštními rámcovými podmínkami, které vytvořil blahobyt a sociální stát.

Je pravda, že genetická výbava lidí všech zemí a národů je téměř identická, prokazatelné rozdíly⁹ jsou rozhodně podstatně menší než rozdíly v úrovních vývoje států, společností a národních ekonomik. Na druhé straně však v mentalitě národů a společenství existují velké rozdíly. Nejde přitom jen o tradiční vazby náboženského a jiného druhu. Jde také o vnitřní i vnější normativní směřování člověka, jde o struktury loajality, o měřítko sociálního postavení, ale i motivaci k píli, iniciativě a materiální orientaci.¹⁰

Tyto mentality a tradice jsou - v širokém rámci, jenž připouští genetické na-programování člověka - samy historickými produkty. Byly vytvořeny jistými

rámčovými podmínkami a mění se, kdykoli se mění tyto podmínky - i když jen pomalu a po celá staletí. Ovládat lze tyto změny jen stěží. A jenom vzácně jsou plánovány. O to účinnější se mohou stát, propuknou-li s elementární razancí, a mají bezpočet následků.

V dějinách lidstva probíhala taková vzájemná ovlivňování rámcových podmínek a mentalit většinou jen zcela pozvolna, a aniž by bylo lze rozpoznat jejich jednoznačný směr. Avšak díky vynálezům, pevně zakořeněným v kulturním povědomí dané společnosti, nabyl vývoj nových rozměrů, které společnost trvale proměnily. V průběhu staletí tento vývoj nabýval dynamiky. Osвобоzení ducha z náboženského sevření, zvidavost objektivního pohledu na přírodu a kosmos, rozvoj občanských svobod, soustavné rozšiřování svobodného trhu a explozivní nárůst technických vynálezů splynuly v Evropě v jednu soustavu hodnot.

Tato dynamika a její příčiny zde nebudou detailně probírány.¹² Avšak její následky je třeba brát v úvahu. Změna rámcových podmínek probíhala postupně od středověku až do 18. století a způsobila v Evropě a severní Americe bezprecedentní populační explozi, která se od poloviny 18. století šířila do všech oblastí kolonizovaných evropskými mocnostmi. Mnohé regiony a státy si nabízený potenciál západních technologií a tržní organizace rychle osvojily a rozvinuly se rychle v rovnoprávné konkurenty (Japonsko). Jiným trvalo dlouho, než se jejich tradiční struktury přizpůsobily natolik, že mohlo dojít k široce koncipované industrializaci (Indie). A jiní setrvávají ve stavu relativní nerozvinutosti až k extrému tzv. *failed states*.

Technická revoluce pocházející z Evropy přinesla kontinentu a s ním i severní Americe nejprve mohutný vývojový náskok, čemuž odpovídala i výše reálných mezd. Velké části světa, s Čínou v čele, tento rozdíl nyní dohánějí. Mzdové tarify v průmyslových státech jsou tak vystaveny tlaku všude tam, kde nedochází k novému technickému pokroku a tím ani k novým konkurenčním výhodám, a je možné, že tato situace vyvolá pochyby o celém způsobu života vraně industrializovaných státech.¹³ Stále rychleji se šířící vědění, pokrok informačních technologií a klesající náklady na výrobu a transport vedou k tomu, že stále více produktů špičkové technologie se stále vzácněji vyrábí v tradičních průmyslových zemích a stále častěji v oblastech s kvalifikovanou pracovní silou a nízkou mzdou.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Šíření vědomostí, techniky a průmyslových výrobních forem po celém světě odpovídá logice tržního hospodářství a je pro vývoj lidstva jako celku přínosem. Ukazuje se však, že ve schopnostech využívat šancí poskytovaných industrializací a technizací se různé státy a společnosti velmi odlišují. Tím se opět dostáváme ke komplexnímu spolupůsobení institucionálních a společenských rámových podmínek, které na jedné straně formují mentality, na druhé straně jsou jejich důsledkem a výrazem. Proto budou nejspíš i za 50 nebo 100 let existovat velké rozdíly ve vývoji různých oblastí světa. Na druhé straně však postupně slábnou komparativní výhody tradičních průmyslových států, jimž se těšily díky lepší kapitálové vybavenosti, kvalitnějšímu vzdělání a vyššímu stupni technizace.

Společnost je sama sobě objektem a díky rámcovým podmínkám, jež si sama vytváří, může měnit svou podobu. Kdyby tomu tak nebylo, pak by všechna lidská společenství dosud setrvala tak jako různé kmeny šimpanzů v pralese stále na tomtéž stupni vývoje, totiž ve vývojovém stadiu africké buše. Veškeré výzkumy ukazují, že národní ekonomiky, společnosti a státy jsou tím úspěšnější, čím pilnější, vzdělanější, podnikavější a inteligentnější je obyvatelstvo. Německo bylo na žebříčku úspěšnosti vždy značně vysoko. Mnohé ukazatele však opravňují předpokládat, že klesáme dolů. Zda tomu tak opravdu je, jak se tento trend projevuje, zda a jak lze číje třeba otočit kormidlem, o tom pojednává tato kniha.

	HDP NA HLAVU (V DOLARECH, 2008)	INDEX (NĚMECKO = 100)
Itálie	30 581	86
Polsko	17 482	49
Rusko	15 922	45
Turecko	13 138	37
Čína	5963	17

Zdroj MMP. Ke konceptu přepočtu HDP na kupní sílu srov. Annegret Sonnenburg: „Ergebnisse des Vergleichsprogramms von EUROSTAT und der OECD. Kaufkraftparitäten - BIP pro Kopf - Preisniveau“, in: *Löhne und Preise*, vyd. švýcarský Spolkový úřad pro statistiku (BPS), březen 2008.

Na HDP působí následující síly:

- technický pokrok a intenzita investic; -
- vývoj produktivity práce;
- počet výdělečných osob a stupeň jejich zaměstnanosti; -
- vývoj poptávky státu, soukromníků a zahraničí.

Změny v poptávce mají však spíše dopady na cyklický pohyb ekonomiky. Z dlouhodobého hlediska v každé národní ekonomice roste poptávka a nabídka ve stejném tempu, přičemž nabídka kapitálu a práce jsou kritickým faktorem.

Intenzita investic a technický pokrok působí na růst nikoli přímo, nýbrž přes produktivitu práce. Intenzita investic se jeví - měřeno kapitálem potřebným na jednotku sociálního produktu - po desetiletí dosti stabilní. Nejdůležitějším měřítkem makroekonomického technického pokroku je produktivita práce. Ať jde o to, že se zlepší podniková organizace, zvýší se automatizace výrobních kroků, racionalizují se platební a účetní procesy (např. díky skenerovým pokladnám v obchodě) či procesy informačních technologií, celospolečenské účinky těchto procesů lze vyhodnotit jen jako output na hodinu práce. Na produktivitu práce však působí i motivace, kvalifikace, ale také píle a obecně kvalita pracovních sil. Tyto takzvané měkké faktory, které lze většinou měřit jen nepřímou, mají určující vliv na to, že Německo, ačkoli je vysoko příjmovou zemí, si dokázalo udržet své silné postavení ve

NĚMECKO PACHA SEBEVRAŽDU

zpracovatelském průmyslu. Jak příznačné je pro Německo označení vysoko příjmová země, ukazuje tabulka 2.2. Rozdíly v nákladech práce jdou velkou měrou na vrub rozdílů v produktivitě práce a jimi je také lze objasnit (viz tab. 2.3). Nápadné odchylky mezi indexem průmyslových nákladech práce na jedné straně a úrovni produktivity na straně druhé lze pozorovat v USA, Francii a Itálii. Spojené státy jsou v posledních letech v důsledku inflace dolaru ve mzdových nákladech vůči Německu zvýhodněny, což vylepšuje jejich pracovní produktivitu; Francie a Itálie naproti tomu zvyšují svou produktivitu za cenu mzdových nákladů, které jsou vůči Německu v nevýhodě. Výmluvné je srovnání indexů pro HDP na hlavu, mzdové náklady a produktivitu. Ukazuje, že rozdíly v produktivitě k objasnění rozdílů v úrovni blahobytu nestačí (viz tab. 2.4).

TABULKA 2.2
MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ PRŮMYSLOVÝCH PRACOVNÍCH NÁKLADŮ NA HODINU

	PRACOVNÍ NÁKLADY NA HODINU V EURECH	INDEX (NĚMECKO = 100)
Švédsko	34,53	106
Německo	32,70	100
Švýcarsko	32,70	100
Francie	32,26	99
Nizozemsko	31,34	96
Velká Británie	27,19	83
Itálie	24,25	74
USA	22,57	69
Japonsko	18,39	56

Srov. Christoph Schroder: „Industrielle Arbeitskosten im internationalen Vergleich“, in: *IW-Trends* 3/2009, s. 6. Viz tamtéž metodické poznámky. Náklady jsou přepočteny na průměrné roční směnné kurzy r. 2007. Představují hrubé mzdy a platy na efektivně odpracovanou hodinu včetně dodatkových osobních nákladů.

TABULKA 2.3

HRUBÁ TVORBA HODNOT NA HODINU VE ZPRACOVATELSKÉM PRŮMYSLU

	INDEX (NĚMECKO = 100)		INDEX (NĚMECKO = 100)
Nizozemsko	101	Francie	88
Německo	100	Velká Británie	82
Švédsko	98	Japonsko	67
USA	89	Itálie	60

Srov. Christoph Schröder: „Produktivitat und Lohnstickkosten der Industrie im internationalen Vergleich“, in: *IW-Trends* 4/2008, s. 5, přepočteno na bázi průměrných ročních směnných kurzů r. 2007.

TAB. 2.4

MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ INDEXŮ HDP NA HLAVU,
NÁKLADY PRÁCE A PRODUKTIVITA

	HDP na hlavu v r. 2008	Pracovní náklady v r. 2007 (Německo - 100)	Produktivita v r. 2007
Spojené státy	132	69	89
Švýcarsko	121	100	
Nizozemsko	114	96	101
Švédsko	105	106	98
Velká Británie	103	83	82
Německo	100	100	100
Francie	97	99	88
Japonsko	96	56	67
Itálie	86	74	60

Je přirozené, že tato čísla jsou srovnatelná jen v omezené míře. Makroekonomická tvorba hodnot, projevující se v HDP, zahrnuje víc než zpracovatelský průmysl.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Navíc jsou náklady práce a produktivita představeny v platných směnných kurzech, národní důchod však naproti tomu vzhledem k paritě kupní síly.

PRACOVNÍ PRODUKTIVITA

Nesoulad mezi produktivitou a náklady práce najedná straně a národním důchodem na straně druhé vyplývá z rozdílného množství práce. Například ve Švýcarsku je počet pracovních hodin na hlavu o 35 procent vyšší než v Německu, avšak průměrná hodinová mzda - včetně služeb - je nižší.⁴ To v úhrnu vede k tomu, že národní důchod na hlavu je vyšší o 20 procent. Ještě v roce 1960 byla v patnácti „starých“ státech EU celková roční pracovní doba na obyvatele nad americkou úrovní. Do roku 1975 se poměr vyrovnal. V současnosti však dosahuje patnáctka EU jen 70 až 80 procent americké úrovně.⁵ To je ovšem jen z jedné třetiny důsledek delší dovolené a kratšího pracovního týdne, ze dvou třetin jde o důsledek menší zaměstnanosti mladých do 30 a starších nad 50 let. Tento efekt pracovní doby relativizuje i rozdíly ve výši národního důchodu. Že jsou jisté služby v Evropě konány v rámci rodiny, zatímco v USA je po nich poptávka na trhu, zvyšuje sice statisticky americký národní důchod, pro srovnání úrovně blahobytu jde však o jev irelevantní. Tabulka 2.5 ukazuje, že rozdíly v celkové pracovní době na obyvatele vysvětlují velkou část rozdílů v úrovni blahobytu měřených pomocí HDP přepočteného na kupní sílu.⁶

2.5

MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ CELKOVÉ PRACOVNÍ DOBY NA OBYVATELE

	INDEX HDP NA HLAVU	POČET PRACOVNÍCH HODIN NA HLAVU	INDEX HDP NA PRA- COVNÍ HODINU
Spojené státy	132	871	105
Švýcarsko	121	916	91
Nizozemsko	114	745	106
Švédsko	105	808	90
Velká Británie	103	754	94

	INDEX HDP NA HLAVU	POČET PRACOVNÍCH HODIN NA HLAVU	INDEX HDP NA PRA- COVNÍ HODINU
Německo	100	690	100
Francie	97	649	103

Zdroj: EUROSTAT, pro USA: www.censu.gov.

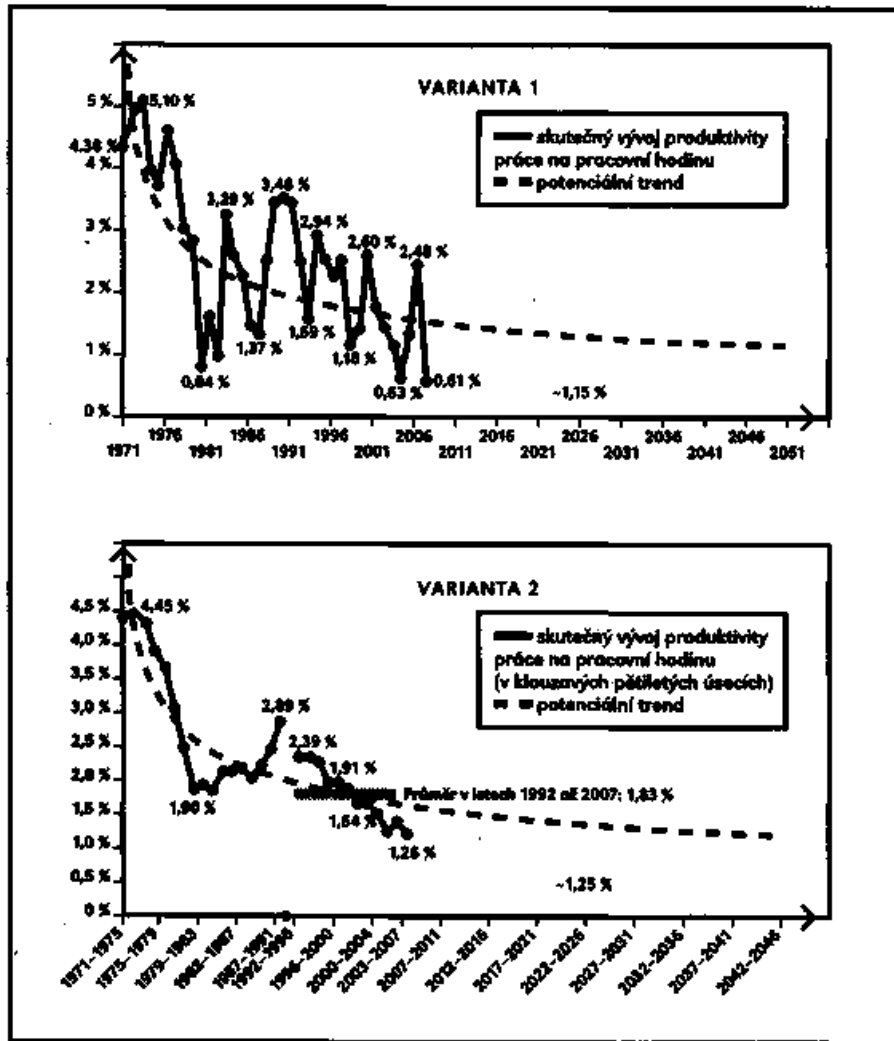
Jen tam, kde se více pracuje, je také možno více rozdělovat. V Německu trvá dlouho vzdělávání, starší jsou spíš mimo hru, a to německou úroveň blahobytu výrazně snižuje pod úroveň USA, Švýcarska nebo Nizozemska. Zkracování pracovní doby v posledních desetiletích učinilo Německo chudším o víc, než bylo nutné.

Víme již, že kromě množství práce má na rozvoj blahobytu vliv produktivita. A je nepochybné, že v Německu bude jak celkového obyvatelstva, tak obyvatelstva výdělečně činného ubývat. Tento úbytek by mohl být kompenzován, kdyby produktivita rostla dostatečně rychle. Avšak v Německu se již mnoho let nárůst produktivity snižuje, přičemž tento trend podléhá konjunkturálním výkyvům. Většina výzkumů zaměřených na vývoj produktivity se většinou bohužel opírá o příliš krátká údobí, takže nelze odlišit vliv zvláštních faktorů od působení dlouhodobého trendu. Navíc je zřejmé, že exaktní důkazy budoucích trendů v produktivitě nelze poskytnout. Neexistují-li však důkazy, lze snadno podlehnout nebezpečí zbožného přání. To se, jak se zdá, mohlo stát při sestavování druhé zprávy spolkové vlády o dlouhodobé spolehlivosti veřejných financí,⁷ která se měla zaměřit především na dopady budoucího demografického vývoje na tyto finance.

Podstatou této zprávy spolkové vlády z roku 2008 je závěr, že dopady budoucího úbytku populace na hospodářský růst mohou být kompenzovány právě zvýšeným hospodářským růstem. Pokud však počet výdělečně činných osob ubývá, lze hospodářského růstu dosáhnout výlučně vyšší produktivitou práce. Odpovídající analýzy a propočty, na nichž byla zpráva založena, provedla nikoli spolková vláda, nýbrž Institut pro informace a výzkum Qfo-institut).⁸ Tento ústav a potažmo spolková vláda počítají s budoucím ročním růstem produktivity o 1,4 až 1,6 procenta (nepříznivá varianta), respektive 1,7 až 1,8 procenta (příznivá varianta). Ifo-institut podle vlastních slov odvodil

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

GRAF 2.1
VÝVOJ PRODUKTIVITY PRÁCE V NĚMECKU

prognózy vývoje produktivity z Jednoduchého doplňování trendových statistik" průměrných hodnot z let 1991 až 2004.⁹ Tento opěrný časový úsek je však na dlouhodobé prognózy týkající se vývoje mnoha příštích desetiletí rozhodně příliš krátký. V úvahu se přitom nebere ani dlouhodobý strukturální pokles v trendu produktivity, ani negativní vývoj tohoto trendu ve sledovaném období. Ve finanční správě senátu země Berlín byl dlouhodobý trend produktivity v Německu analyzován intenzivněji a došlo se k tomuto výsledku: nárůst produktivity měřeno na hodinu a viděno z dlouhodobého hlediska se bude asymptoticky blížit ročnímu přírůstku 1 procenta (graf 2.1). Předpoklad tohoto trendu je i teoreticky klíčový, neboť budou sílit dvě tendence vedoucí k poklesu produktivity:

1. Spotřební struktura se bude postupně přesouvat, směřujíc z oblasti zboží do oblasti služeb. To sníží pokrok v produktivitě, neboť je zde k dispozici méně rezerv.
2. Neustále stoupající věkový průměr výdělečně činného obyvatelstva způsobí, že těžiště zaměstnaných se přesune do věkových skupin, které jsou při inovativních nebo tělesně namáhavých činnostech málo výkonné.

PŘEDPOKLADY HOSPODÁŘSKÉHO A DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE DO ROKU 2050

Prognóza vývoje produktivity vládní zprávy je podle mého názoru neudržitelná.

Tato zpráva ale velmi exaktně rozpracovává, co malé hypotetické změny implikují pro dlouhodobý hospodářský, finanční a demografický vývoj:

- Pozitivní varianta T+ počítá s nárůstem porodnosti z dnešních 1,4 na 1,6, ročním migračním saldem 200 tisíc lidí a lehce zvýšenou produktivitou.
- Obezřetnější varianta T- počítá se setrvalým stavem porodnosti, ročním migračním saldem 100 tisíc lidí a o něco nižší produktivitou.

Rozdíl mezi oběma variantami je dramatický: HDP bude při pozitivní variantě v roce 2050 o 30 procent vyšší než v případě varianty obezřetnější. Státní dluh při pozitivní variantě klesne v roce 2050 na 20 procent HDP, zatímco v případě obezřetnější varianty stoupne na 120 procent.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Aniž hledíme nato, že v obou případech jde o příliš vysoké ukazatele, a eliminujeme-li naše zbožná přání, je zřejmé, že nárůst porodnosti z 1,4 na 1,6 je příliš optimistickým odhadem, neboť vývoj porodnosti v letech 2008 a 2009 zlikvidoval klíčící naděje na obrát stávajícího trendu. Je zcela zřejmé, že přídatky na děti vyvolaly zejména anticipační efekt. Dále je sice možné, že budoucí roční přistěhovalectví bude 200 tisíc lidí, tito přistěhovalci by však byli hluboce pod úroveň dosavadních pracovních sil, neboť přistěhovalectví z východní Evropy v důsledku snižování porodnosti a hospodářského rozmachu v těchto zemích v blízké budoucnosti zcela ustane. Přistěhovalectví z Indie a Dálného východu nebude většího rozsahu, neboť industrializace těchto zemí spolu s jejich silící mocí získává pevnou půdu pod nohama a jejich blahobyt rychle roste. Zbyde tedy jen přistěhovalectví z Afriky a z Blízkého a Středního východu. Vzhledem k tomu je třeba počítat spíše s nižší mírou přistěhovalectví. Základem mé vlastní prognózy jsou údaje 11. koordinované kalkulace populačního rozvrstvení, zaměřené na populační vývoj v Německu do roku 2050 a založené na skutečných hodnotách roku 2005 (viz Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, A); kromě toho předpokládám, že:

- Nárůst produktivity na pracovní hodinu bude probíhat podle dlouhodobého trendu, jak ho představuje administrativní berlínské senátu, a v příštích letech bude asymptoticky směřovat ke středové hodnotě průměrného ročního nárůstu 1,25 procenta (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, B).
- Koeficient porodnosti setrvá na 1,4, což znamená, že každá další generace bude o 30 procent menší než generace předchozí.
- Roční přistěhovalectví bude 50 tisíc.
- Podíl mužů na zaměstnanosti bude ve věkovém rozmezí od 20 do 49 let konstantně současných 80 procent, v rozmezí od 50 do 64 let bude stupňovitě narůstat z dnešních 64 procent na 70. Podíl žen ve věkovém rozmezí od 20 do 49 let vzroste stupňovitě z dnešních 75 na 78 procent a v rozmezí od 50 do 64 let bude stupňovitě narůstat z dnešních 60 na 65 procent (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, C).

Tento soubor předpokladů je z mého hlediska mírně optimistický, avšak relativně oproštěn od zbožných přání. Největší riziko je v předpokladu hospodářského růstu a růstu produktivity. Vychází se totiž z předpokladu, že větší

hospodářské propady, které jsou nevyhnutelné, jsou vždy opět vyrovnány. Bude-li tomu tak i v příštích 40 letech, však nevíme, neboť nevíme, jaké dlouhodobé účinky bude mít finanční krize z let 2007/2008. Nevíme také, jaké důsledky na dlouhodobý růst světového hospodářství budou mít klimatické změny či jak se v budoucnu projeví disruptivní vývoj v Africe a v islámském prostoru.

OBJASNĚNÍ VÝSLEDKŮ PROGNÓZ

Hospodářský růst -reálný hrubý domácí produkt poroste -při výchozím indexu 100 v roce 2005 do roku 2025 k indexu 112,8, do roku 2035 však poté klesne k indexu 109,6 a do roku 2050 bude stagnovat na této úrovni;

- reálný HDP na obyvatele poroste mezi roky 2005 a 2050 o 0,7 procenta; kumulované za celkový časový úsek to bude 36,1 procenta (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, E);

Zátěž v důsledku stárí populace (šedé zatížení)TM

Tato zátěž je pro tuto prognózu definována jako suma:

- státních výdajů na zabezpečení obyvatelstva ve stáří (důchody, penze, základní zabezpečení);
- výdaje na zákonné zdravotní pojištění důchodců;
- výdaje na pojištění pečovatelských služeb.

Tyto výdaje činily v roce 2005 na pobíratelé důchodu/renty¹¹ 14 021 eur (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, G). Podíl těchto výdajů na HDP činil 12,4 procenta (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, H). Vzhledem k národnímu důchodu dosáhly výdaje na důchodce a pobíratelé penze 16,4 procenta (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, I). Náklady na zdravotnictví (nemoci a pečovatelské služby), které v roce 2005 nebyly pokryty příjmy pojistného (v roce 2005 to bylo 31 miliard eur), byly průběžně registrovány, přičemž byl brán ohled na stoupající počet důchodců i na stoupající podíl nejstarších občanů.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Otázkou je, jak se promění ekonomická zátěž v důsledku stáří (stárnutí) populace za různých předpokladů (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, F), a sice:

1. *při vývoji úrovně péče analogicky k HDP na obyvatele*

Bude-li slabý nárůst HDP ročně o 0,7 procenta rozdělen rovnoměrně na všechny obyvatele, pak se podíl šedého zatížení na národním produktu zdvojnásobí: podíl na HDP stoupne z 12,4 na 24,3 procenta, podíl na národním důchodu vzroste z 16,5 na 32,3 procenta. Znamená to, že odvodová kvóta by musela vzrůst o 11,9 procenta, tedy z 35,7 procenta v roce 2005 na 47,6 procenta v roce 2050 (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, G) - pro srovnání: současná kvóta ve Švédsku je kolem 50,1 procenta.

2. *při setrvalé úrovni péče*

V tomto případě zůstanou příjmy ve stáří na hlavu na dnešní úrovni, výdaje na zdravotní pojištění a péči však stoupnou jako v případě 1. Stabilní úroveň péče se však relativní nárůst šedého zatížení výrazně oslabí: podíl na HDP stoupne z 12,4 na 19,2 procenta, podíl na národním důchodu ze 16,5 na 25,6 procenta (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, H).

3. *při snížení úrovně péče o 5 procent každých 5 let*

V tomto případě zůstane podíl šedého zatížení téměř konstantní: vzhledem k HDP stoupne z 12,4 na 14,1 procenta, vzhledem k národnímu důchodu vzroste z 16,5 na 18,7 procenta. Dopady na poživatelé důchodu jsou však značné: reálný důchod by musel klesnout z 11 660 eur v roce 2005 na 7350 eur v roce 2050 (Tabulka k demografii, produktivitě a šedé zátěži, I).

Radost takové ukazatele rozhodně nepřináší, avšak realistická alternativa není v dohledu. Předpoklad, že produktivita na zaměstnaneckou hodinu se ustálí na průměrné hodnotě kolem 1 procenta, je realistický - jak vzhledem k trendu posledních desetiletí, tak vzhledem k předmětným úvahám. Výdělečně činné osoby budou stárnout, a pokud jde o jejich kvalifikaci, velké riziko tkví v tom, že podíl vrstev stranících se vzdělání na populaci příštích generací rychle (po)roste.

Pro naději, že fertilita by opět mohla vzrůst, neexistují při současném trendu již 40 let stabilně klesající plodnosti žádné předpoklady, pokud cílená populační

politika (srov. kapitulu 8) tento trend nezvrátí. Nárůst přistěhovalectví by mohl působit pozitivně, pokud by byl omezen na lidi kvalifikované. To ovšem předpokládá, že by Německo pro tyto vrstvy populace bylo atraktivní. V prognóze neberu v úvahu finanční dopady vzrůstající délky života na zdravotní náklady, ani vzrůstající podíl občanů závislých na pečovatelské péči. I jinak je tato prognóza ještě plna optimismu, neboť je například založena na předpokladu, že:

- následky současné hospodářské krize budou ve střednědobé perspektivě odstraněny;
- Německo v důsledku globalizace neutrpí žádnou újmu na svém blahobytu;
- klimatické změny nebudou mít negativní následky.

Lze jenom doufat, že tento optimismus je oprávněný; neboť i s ním nám potíže přerůstají přes hlavu. Znamení úpadku a stav ohrožení se už dlouho nedá přehlédnout.

ZNAMENÍ ÚPADKU

Jaký je skutečný stav

Je něco shnilého ve státě dánském.

William Shakespeare, *Hamlet*

Prognózy vývoje Německa nejsou nijak povzbudivé, neboť jednoznačně ukazují, že trend směřující ke stále většímu blahobytu je ten tam a že bude přibývat konfliktů, jejichž příčinou je na jedné straně vzrůstající počet lidí v důchodovém věku a na druhé straně klesající počet lidí výdělečně činných. Přesto však lze počítat s jednocentním růstem produktivity a to znamená, že HDP na zaměstnance by do roku 2050 mohl vzrůst o 58 procent a HDP na obyvatele o 36 procent. Není to však ani jisté, ani samozřejmé. Neboť i když pomineme nepostižitelnost klimatických změn, nevíme, jak se budou vyvíjet „Terms of Trade“ a jaká bude cena surovin. Nevíme ani to, jak si bude stát německý průmysl za 30 let v mezinárodní konkurenci.

STÁRNEME A JE NÁS ČÍM DÁL MÉNĚ

Německo si potrpí a hodně dá na kvalifikaci a píli svých pracovních sil, na svého podnikatelského ducha, na technologický náskok svých výrobků a na svou špičkovou pozici ve vědě a technice. Je otázkou, nakolik zde žijeme z minulé slávy či podléháme svým zbožným přáním. I pokud je pravda, že jsme a zůstaneme dobří, budeme to mít obtížnější, neboť druzí se budou lepší a především jich bude přibývat. Tyto problémy sice sdílíme s ostatním západním světem, avšak zemi jako Německo, která silně ztrácí na objemu, stárne a je poměrně malá, zasáhne tento vývoj obzvláště tvrdě.

Síla naší konkurenceschopnosti spočívá především ve stupni vzdělanosti, idejích, dovednostech, pílí a motivaci lidí v naší zemi. Je totiž třeba nepřetržitě zásobovat trh novými výrobky a nabízet nové služby a tyto výrobky a služby musí být konkurenceschopné nejen z hlediska mzdových nákladů, neboť toto hledisko již intenzivně uplatňujeme.

Fungující národní hospodářství s dělbou práce je komplexní soukolí. Potřebuje nabídku jednoduchých služeb a kvalifikované manuální práce, solidní právní systém, uspořádanou správu a dobré učitele stejně naléhavě jako matematiky, inženýry, přírodovědce a techniky. Avšak jen druhá skupina jsou ti, kteří dávají impuls k vlastnímu technickému pokroku, kteří určují směr a rozsah technických inovací a kteří pohánějí vývoj nových nebo lepších produktů nebo technologických postupů.

Počet německých absolventů vysokých škol v tzv. oborech MINT (matematika, informatika, přírodní vědy - *Natunwissenschafberi* - a technika) vzrostl mezi lety 1993 a 2007 ze 69 tisíc na 76 tisíc¹. Podle srovnání provedeného OECD absolvovalo však v roce 2006 toto studium jen 7,8 procenta jednoho ročníku; Německo a USA s 5,8 a 5,5 procenta nedosáhly ani průměru, zatímco Švédsko s 10,9, Japonsko s 9,5 a Velká Británie s 9 procenty jsou výrazně nad ním.²1 kdyby v budoucnu procentní podíl německých absolventů MINT stoupl, nemuselo by to v důsledku demografického poklesu znamenat absolutní přírůstek. Vzhledem k tomu, že na Dálném východě absolventů těchto oborů silně přibývá, bude tu podíl Němců ve světovém měřítku výrazně klesat, a tím se výrazně sníží i německý podíl na inovacích.

Excellence ve světovém měřítku se bude dosahovat o to hůř. Britský vysokoškolský magazín *Times Higher Education* pravidelně zveřejňuje žebříček nejlepších vysokých škol na světě. Na prvních 30 místech je 14 amerických univerzit, 7 britských univerzit a také 1 univerzita čínská. Jako nejlepší německá vysoká škola se zde umístila Technická univerzita Mnichov na 55. místě.³ Podobné žebříčky jsou jistě vždy sporné, nicméně jsou jistým indikátorem relativního významu. Rozhodně jsou však ta tam zlatá dvacátá léta, kdy polovina veškerých vědeckých publikací na světě vycházela německy. Dnes se brodíme mořem německých výzkumných zpráv, jejichž neobratná angličtina nás často rozesmutňuje - nicméně ani psány německy by nejspíš neměly více vtipu a literárních kvalit.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Kontinuální slábnutí kvantitativního potenciálu vědecko-technické inteligence bude pokračovat. Z toho, že porodnost v Německu od roku 1965 do roku 2009 klesla na polovinu a do roku 2050 se zredukuje o další polovinu, přirozeně plyne, že jen z demografických důvodů se dnes v Německu zrodí o polovinu méně talentů než v roce 1965 a že za dvě generace to bude už jen čtvrtina. Přirozeně se v odpovídajícím poměru sníží i počet netaalentovaných, avšak ti k zamezení nebezpečných zvrátů v ekonomickém a společenském vývoji nepřispívají. Je ovšem zřejmé, že samotná velikost populace není argument: v roce 1800 měly USA 5,5 milionu obyvatel, v Anglii žilo 9 milionů lidí, v Německu 23 milionů, ve Francii 28 milionů a v Číně 400 milionů. Vzhledem k počtu obyvatel na čtvereční kilometr bude hustota osídlení Německa v roce 2050 oproti roku 1800 pořád ještě třikrát vyšší.

Do roku 2050 klesne počet obyvatel v Německu zhruba o 10 procent, počet osob výdělečně činných dokonce o 30 procent a počet pracujících mezi 20 a 50 roky ještě o víc, totiž o 40 procent. Počet lidí v důchodovém věku naopak zhruba o 50 procent vzroste. Je ovšem rozdíl, zda na každého důchodce připadají 2 pracující, jak je tomu v Německu v současnosti, anebo zda jde o poměr 1:1, jaký nastane v roce 2050. Lidé se musí připravit na to, že v budoucnu od nich budou očekávány zcela jiné materiální oběti, ale také zcela jiná pracovní výkonnost, než je tomu dnes. Vyšší nároky se přitom budou týkat lidí v průměru výrazně starších: dnes je 25 procent výdělečně činných ve věku 50 a více let, v roce 2050 to však už bude 35 procent. Počet zaměstnaných inženýrů nad 50 let je už dnes vyšší než počet těchto zaměstnanců pod 35 let.⁴ Má to však jednu přednost: adorace mládeže nemá na pracovním trhu budoucnost. Po desetiletí bylo obvyklé řešit tyto věkové problémy pokud možno předčasným penzionováním. V roce 2006 nemělo zhruba 40 procent podniků s povinným sociálním pojištěním svých zaměstnanců ani jediného pracovníka nad 49 let.⁵ Pouze 56 procent mužů ve věku 55 až 65 let je v Německu výdělečně činných, u žen téže věkové kategorie je to dokonce pouhých 40 procent.⁶ To se musí změnit a také se to změní (v prognózách kapitoly 2 se to předpokládá).

Moderní gerontologie prokázala, že důležité kvality jako pečlivost, spolehlivost či vědomí zodpovědnosti přetrvávají až do vysokého stáří, zatímco jiné kvality

jako rychlost, schopnost reakce či kombinační schopnosti a také mnoho forem fluidní inteligence⁷ podléhají negativním vlivům stárnutí. Ty však působí u zdravých lidí pomaleji, než se běžně soudí, a mohou být zvýšenými nároky a tréninkem dále zpomaleny. Úbytek výkonnosti je opravdu signifikantní zpravidla teprve až od 70 let.⁸

Tělo bohužel stárne rychleji než duch. Kostra a smyslové orgány člověka jsou fylogeneticky nastaveny na jeho někdejší existenci lovce a sběrače. Proto mnozí z nás potřebují od 45 let brýle, od 55 nové kyčle a od 65 sluchové pomůcky. Od 50 let je většina lidí neschopna vykonávat těžkou manuální práci, na přeškolení či na získání místa s větším zaměřením na administrativu či na duševní činnost je však v tomto věku už pozdě.

Lidé, kteří vykonávají převážně tělesnou práci, často ani nejsou schopni vykonávat duševní či administrativní činnosti a v pozdějším věku už teprve nejsou schopni přeškolení, neboť jsou, jak to nazývají politici specializovaní na oblast vzdělávání, „spíše nadaní prakticky“. Podle Gaussovy křivky normálního rozložení tvoří tito lidé zhruba čtvrtinu populace a pro ni se v důsledku technizace práce nabídka pracovních míst omezila. Zatímco v roce 1960 bylo nakládáním a vykládáním lodí v hamburském přístavu zaměstnáno 14 tisíc lidí, dnes je to jen 2400. Avšak od roku 1960 do současnosti objem překládky vzrostl z 31 na 110 milionů tun.⁹ Jeden vidlicový nakladač nahradí 100 přístavních dělníků. V moderním přístavním skladišti však nakladače pojíždějí plně automaticky, takže není třeba ani řidičů. Člověk u řídicího pultu takového skladiště potřebuje spíše mozek než sílu svalů a rozhodně nemůže být absolventem základní školy, kterému dělá problémy sčítání.

Na pracovním trhu bude nabídka pro dolní výkonnostní čtvrtinu populace stále více slábnout, neboť i tradiční řemesla, která těmto vrstvám dříve poskytovala útočiště, již nyní předpokládají více, než tato čtvrtina může nabídnout. Nedostatek dorostu v kvalifikovaných učebních oborech se tak stává vážným problémem: na horním konci je stále více talentovaných přitahováno do protěžovaných akademických sfér, střední vrstvy talentů v důsledku demografického vývoje chřadnou a nalézt východisko v dolní výkonnostní čtvrtině je možno jen omezeně, neboť zde chybějí odpovídající předpoklady.»

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Ve vyšších sférách pracovního trhu se funkce obvykle proměňují s životním cyklem. Diplomovaný chemik obvykle startuje svou kariéru ve výzkumné laboratoři, později řídí jako technik výrobu a nakonec vstoupí (například jako personální šéf nebo ředitel závodu) do obecného managementu. Pokud takového kariérního růstu není schopen, je obvykle předčasně penzionován. Informatik začíná jako systémový programátor, poté se ujímá vedení pracovní skupiny nebo projektu a nakonec se stává vedoucím oddělení pro zpracování dat nebo se rozhodne pro obchod a případně se domůže i křesla CPO (Chief Financial Officer), tedy finančního ředitele. Podobně je tomu u fyziků, matematiků a inženýrů všeho druhu. V mladých letech se síly soustředí u zdrojů inovace, později se uplatňují tam, kde se s inovacemi ekonomicky operuje s cílem rozvinout je v produkty schopné uplatnit se na trhu. To odpovídá průběhu biologické křivky lidské inteligence. Fluidní inteligence dosahuje vrcholu v relativně mladých letech a poté kontinuálně klesá, avšak krystalická inteligence tvořená zkušeností, pokud je odpovídajícím způsobem trénována, se udržuje dlouho na vysoké úrovni a může se dokonce zvyšovat až do vysokého věku.

Pokud se podíváme na seznam nositelů Nobelovy ceny za fyziku a chemii, zjistíme, že ji získali většinou až ve vyšším věku za objevy, které učinili mezi 30 a 45 lety. Slavný britský matematik Bertrand Russell se ve svých memoárech doznal k tomu, že se nikdy necítil tolik na vrcholu svých duševních sil jako ve svých 28 letech, když tvořil své hlavní dílo „Principia Mathematica”.¹⁰ Historik Golo Mann k tomu poznamenal: „Ve zpětném pohledu se domnívá (Russell), že se dal na filozofii, když na matematiku začal být příliš hloupý, na historii a politiku, když začal být příliš hloupý na filozofii. Protože já byl na matematiku hloupý od samého začátku a také na filozofii příliš brzy, nemohu o principiálním Russellově přínosu pro matematiku říci zhola nic a o jeho filozofii jen naprosté minimum.”¹¹

Víme-li, že počet dvacetí- až třicetiletých klesne do roku 2050 o víc než o 40 procent, víme také, že *ceteris paribus* v příštích 40 letech klesne o 40 procent i německý inovační potenciál. Často slyšíme, že ohrožení inovačního potenciálu demografickým vývojem lze čelit vyšší kvótou vysokoškolských absolventů. Tento recept však může být účinný jen tehdy, pokud mezi těmi, kteří dosud

nestudují, avšak v budoucnu by se studenty měli stát, nalezneme dostatečný počet těch, kteří jsou přírodovědecky vysoce talentovaní. To však nastane jen stěží, neboť již dnes 95 procent skutečně talentovaných maturantů má schopnosti k vysokoškolskému studiu a téměř 100 procent z nejlepších abiturientů již studuje. Všichni národohospodáři, podnikoví ekonomové, právníci, germanisté, politologové, sociologové a filozofové, kteří opouštějí naše univerzity, sice zcela jistě přispívají k všeobecné úrovni vzdělanosti, avšak jejich přínos vědecko-technickému pokroku je téměř roven nule. V kulturních a sociálních vědách totiž neexistuje systematický pokrok, právě tak jako v umělecké literatuře nebo ve výtvarných uměních. Díla Andyho Warhola nejsou lepší než díla Breughelova,¹² jsou jiná; James Joyce nepsal lépe než Goethe, psal jinak; a Henry Moore netvořil své skulptury lépe než Schadow,¹³ nýbrž jinak. Naproti tomu spalovací motory dnes vypadají jinak než před 100 lety a jsou především v každém ohledu lepší. Totéž lze říci o žárovkách či o telefonech. Zatímco přístup k jazyku, kultuře a umění mají - pochopitelně v různé míře - všichni lidé, kteří jsou vybaveni určitou základní inteligencí, o matematice a přírodních vědách to neplatí; jejich charakter totiž předpokládá jisté formální porozumění, jinak je přístup k nim jakoby digitálně zablokován. Ví to každý školák, který někdy selhal při řešení matematické úlohy.

NAŠE SPOLEČNOST SE STÁVÁ HETEROGENNÍ

Různorodost je principiálně žádoucí jev. Avšak pnutí, která vyvolává, nemusí nutně vést k zvyšování výkonnosti dané společnosti. Tři země, které v různých testech programu PISA dopadly nejlépe - Korea, Japonsko a Finsko -, mají velmi homogenní populaci, čemuž odpovídá velmi nízký počet přistěhovalců. Čtvrtá země s velmi dobrými výsledky - Kanada - je klasická přistěhovalecká země, která svou imigrační politiku podrobuje přísným restrikcím s ohledem na úroveň vzdělanosti, kvalifikaci a na nedostatkové profese na pracovním trhu.

Spojené státy, největší přistěhovalecká země, má tradičně v testech PISA podprůměrné výsledky. Zatímco matematické kompetence skončily v posledním klání

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

dokonce až za německým outsiderem¹⁴ Brémami.¹⁵ Zároveň však USA stahují na své univerzity a do svých výzkumných center špičkovou inteligenci z celého světa. Například na univerzitě v Berkeley v Kalifornii se studenti pocházející z Dálného východu svými nadprůměrnými výkony výrazně odlišují od ostatních etnik.¹⁶ Tato zvláštní dichotomie je pro americkou společnost příznačná: narůstající duševní abstinence v její bázi a bezkonkurenční špičková pozice ve vědě a technice, již americkým elitním pracovištím zajišťuje výkvět světa.

Do Německa se vysoce nadaní Indové a Číňané bohužel nehrnou, už jen z toho důvodu, že výhoda znalosti jazyka tu nehraje roli, stejně jako ji už dávno nehraje němčina jako vědecký jazyk. V Německu proto zpravidla studují jen ti Číňané, jejichž profil neodpovídá úrovni prestižních amerických univerzit. Rozhodující je však něco jiného: německá imigrační politika posledních desetiletí přilákala nikoli ty příslušníky cizích národů, kteří jsou nositeli jejich výkonnosti, nýbrž příslušníky spíše archaických společenství, kteří jsou ve svých rodných zemích usazeni na dolním konci sociální a vzdělanostní stupnice.

Podívejme se nyní na poměry posledních desetiletí blíže: -V šedesátých letech přišli do Německa ve vícero přistěhovaleckých vlnách Italové, Řekové, Španělé a Portugalci. To je dávno pryč. Tito lidé se buď asimilovali, anebo se navrátili do svých prosperujících zemí.

- Příliv přistěhovalců z východní Evropy ustal. Východoevropské země trpí nyní - se zpožděním tří desetiletí - stejně nízkou porodností jako Německo a nabízejí svým občanům stále lepší hospodářské perspektivy. Integrace těchto lidí nebyl nikdy problém, neboť jsou neobyčejně jazykově nadaní, a přijdou-li do Německa, aby tu žili, mají zájem se integrovat.

- Lidé z Dálného východu nebo z Indie, které osud zavane do Německa, se značně činí, aby se integrovali. Jsou hospodářsky výkonní, překážky na trhu práce rychle zdolávají a jejich děti ve škole patří k těm nejlepším. Děti vietnamských uprchlíků, jichž se ujala někdejší NDR, mají v Berlíně vyšší kvóty maturantů a podávají ve škole lepší výkony než žáci němečtí.

- Azylanti a utečenci z hospodářských důvodů, obzvláště z Afriky, mívají na protějšek špatné vzdělání a ne vždy se snadno integrují. Zařazují se na okraj pracovního trhu, který je již nyní přesycen, nebo nalézají útočiště v „neformální ekonomice“.

- Přistěhovalci z bývalé Jugoslávie, z Turecka a z arabských zemí tvoří jádro integračního problému. Přitom není patrný důvod, proč právě oni by měli mít s integrací větší problémy než ostatní přistěhovalci. Jejich potíže ve školství, na trhu práce a ve společnosti obecně plynou z nich samých jako z přistěhovaleckých společenství, nikoli z jejich společenského okolí.
- Největší přistěhovaleckou skupinou jsou vysídlenci.¹⁷ Jejich úspěchy ve vzdělanosti a data týkající se pracovního trhu ukazují, že již ve druhé generaci je integrace zdařilá.

TABULKA 3.1

ETNICKÝ PŮVOD OBYVATEL NĚMECKA S MIGRAČNÍM POZADÍM V R. 2005

PŮVOD	ABSOLUTNÍ PODÍL	%	ABSOLUTNÍ PODÍL DĚTÍ POD 15 LET	%	MEDIÁNOVÝ VĚK
Vysídlenci	3 962 000	4,7	701 000	6,0	37
Turecko	2 812 000	3,4	779 000	6,7	27
EU 25	1 907 000	2,3	336 000	2,9	35
Jižní Evropa	1 527 000	1,8	299 000	2,6	34
Bývalá Jugoslávie	1 146 000	1,4	236 000	2,0	32
Dálný východ	734 000	0,9	248 000	2,1	29
Blízký východ	542 000	0,6	155 000	1,3	27
Afrika	502 000	0,6	138 000	1,2	28
Ostatní (žádný údaj)	2 744 000	3,3	599 000	5,1	
Domácí obyvatelstvo	67 682 000	81,0	8 122 000	70,0	44
Celkové obyvatelstvo	83 558 000	100,0	11 613 000	100,0	

Srov. Berliin-Institut für Bevölkerungsentwicklung (ed.): *Ungenutzte Potenziale. Zur Loge der Integration in Deutschland*, Berlin 2009, s. 26 n. a vlastní propočty.

Objektivně znevýhodnění v důsledku nedostatečné jazykové znalosti, nedostatečné obeznámenosti se zvyky hostitelské země¹⁸ a jiného vzhledu jejich obyvatel jsou *všichni* imigranti. Překonat první dvě zmíněné překážky je úkolem imigrantů samých, přičemž hostitelská země jim v tom musí být nápomocna. Ani vzhled není nepřekonatelnou překážkou. Indové a Vietnamci působí

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

V Německu přinejmenším stejně cizokrajně jako Turci a Arabové, a přece mají v naší společnosti mnohem větší úspěch. Příčiny potíží ve škole, na trhu práce a ve společnosti vůbec je proto zjevně třeba hledat ve společenstvích samých a mají zřejmě souvislost s jejich vlastním chováním.

Celkově vzato, stala se populace v Německu v důsledku migrace mnohotvárnější.

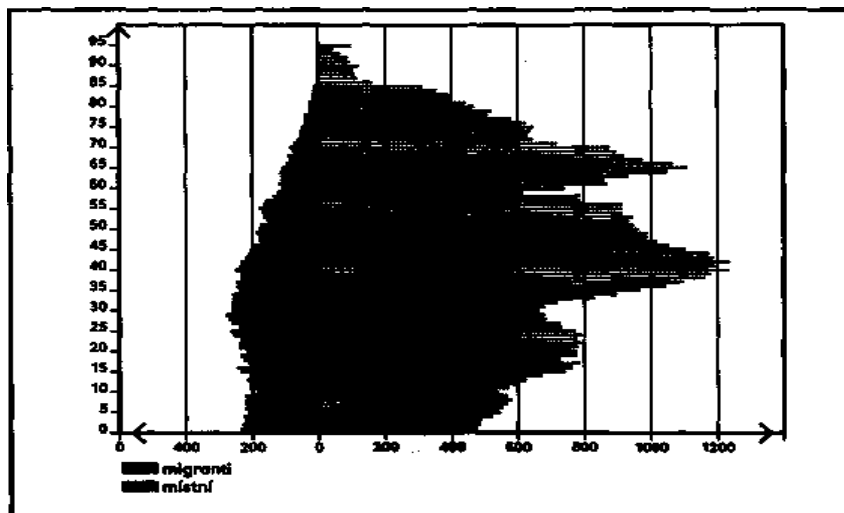
Vyšší porodnost všech migrantních skupin vede navíc k silným přesunům ve složení obyvatelstva: z těch, jimž je dnes 65 let, má migrační pozadí asi 10 procent, u čtyřicetiletých je to již 17 procent a u mladých matek dokonce 40 procent.¹⁹ Celkově má v populaci migrační pozadí 17 procent obyvatel, u dětí pod 15 let je to však již 30 procent.

Graf věkového rozložení obyvatelstva v Německu (věková pyramida, viz graf 3.1) zřetelně ukazuje, že kvantitativní účinky slábnutí porodnosti jsou migrací výrazně tlumeny: podíl dětí narozených domácí populaci klesl od poloviny šedesátých let o 65 procent, avšak díky migrantům celkový počet dětí narozených v Německu klesl jen na polovinu. Pokud porodnost migrantů zůstane nad německým průměrem, bude i bez dalšího přistěhovalectví domácí populace řídnout. To samo o sobě nemusí být zlé. Avšak pokud by to mělo vést ke zhoršení úrovně vzdělanosti a kvalifikace, mělo by to pro budoucnost Německa neblahé důsledky.²⁰

Máme si v tomto ohledu dělat starosti?

Vysídlenci k tomu nedávají důvod. Z jejich potomků narozených v Německu navštěvuje vyšší gymnaziální ročníky více studentů než z dětí domácích rodičů, nezaměstnanost mladých je u této obyvatelské skupiny pod průměrem. Přistěhovalci z evropské pětadvacítky rovněž nejsou problém. Jejich děti narozené v Německu dosahují vzdělání umožňujícího pokračovat na vysoké škole v mnohem větší míře, než je tomu u dětí domácích. U migrantů z Dálného východu tohoto vzdělání dosáhne ve druhé generaci až 63 procent, kdežto u domácích je to jen 38 procent. Tito migranti tedy zjevně obohatí budoucí německý vědomostní potenciál. U migrantů z Blízkého východu získá ve druhé generaci vzdělání potřebné k vysokoškolskému studiu 55 procent, avšak 22 procent z nich nedokončí ani školní vzdělání, ani se nevyučí. V této skupině tedy dochází k výrazné disparitě, což je pravděpodobně důsledek velkých rozdílů mezi zdrojovými zeměmi²¹ (příčemž Persie bude jistě

GRAF 3.1
 POČET OSOB S MIGRAČNÍM POZADÍM A BEZ MIGRAČNÍHO POZADÍ
 V R. 2005 (VŽDY V PŘÍSLUŠNÉ VĚKOVÉ SKUPINĚ V TISÍCÍCH)

Srov. Berlin-Institut für Bevölkerungsentwicklung (ed.), *Ungenutzte Potenziale. Zur Loge der Integrálum in Deutschland*, Berlin 2009, s. 78.

dopadat lépe než Jemen). Nicméně statistický materiál k potvrzení těchto domněnek nedostačuje. Pokud jde o imigranty z jižní Evropy, jsou ukazatele vzdělanosti u Španělů a Řeků příznivější než u domácích, u Italů a Portugalců nepříznivější. V případě Itálie to může souviset s tím, že původní hostující dělníci²² přicházeli do Německa převážně z jižní Itálie. Migranti z bývalé Jugoslávie mají v oblasti vzdělávání i ve druhé generaci výrazné integrační problémy: 14 procent z nich nedokončují školní vzdělání nebo se nevyučí a kvóta těch, kteří odmaturojí nebo ukončí studium, je ve srovnání s Němci jen poloviční. Tato skupina je však značně heterogenní. Sestává na

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

jedné straně z bývalých hostujících dělníků a jejich potomků, na druhé straně z politických uprchlíků (například z Kosova).

U migrantů pocházejících z Afriky 25 procent neukončí školní vzdělání a jen 20 procent z nich postoupí do vyšších ročníků gymnázia. Nelze pozorovat, že by se jejich integrace ve druhé generaci zlepšila, zčásti je dokonce horší.

V této skupině však je 35 procent bikulturních manželství (většinou afričtí muži s německými ženami) a v nich jsou integrační ukazatele o něco vyšší.

Nejvyšší kvótu neukončeného vzdělání (30 procent) a nejnižší, pokud jde o vysokoškolskou kompetenci (14 procent), má v rámci německého vzdělávacího systému obyvatelstvo tureckého původu, které nadto projevuje nejmenší pokrok u generací narozených v Německu.

Úspěchy ve vzdělávání jednotlivých vrstev obyvatelstva podstatně podmiňují jejich úspěchy na trhu práce a ty opět rozhodují o tom, zda je člověk schopen sám sebe zabezpečit, anebo zda je odkázán na sociální transfery. Z těchto transferů se v Německu žíví:

- 8 procent domácí populace;
- 9 procent migrantů z evropské pětadvacítky;
- 10 procent migrantů z jižní Evropy;
- 12 procent vysídlenců;
- 13 procent migrantů z Dálného východu;
- 16 procent migrantů pocházejících z Turecka;
- 18 procent migrantů z bývalé Jugoslávie;
- 24 procent migrantů z afrických zemí.

Ten, kdo žije ze státních sociálních dávek, neplatí daně ani odvody a jako každý jiný občan má nárok na služby poskytované státem počínaje školou a konče bydlením a zdravotním pojištěním. To je východiskem různých pokusů propočítat náklady na přistěhovalectví a užitek z něj.²³ Pokud se věci znovu rozhybou a minulá rozhodnutí se podrobí kritice, může to být v každém případě teoreticky přínosné. Avšak tento problém jen z hlediska logiky poznání nelze vyřešit. K tomu bychom totiž museli napsat, vycházejíce od roku 1960, nové hospodářské a sociální dějiny Německa; neboť bez ventilu přistěhovalectví by měly směrodatné události v německé politice jiný průběh:

- Německo by si svůj proexportní hospodářský model vzhledem k nedostatku pracovních sil nemohlo dovolit a spíš by muselo přesunout své výroby do zahraničí;
- vznikl by enormní tlak zvýšit odpovídající rodinnou a populační politikou porodnost;
- nikdy by nedošlo k tak radikální podpoře předčasných důchodů;
- váha vzdělání a poskytování služeb by vzrostla.

Každý z těchto procesů by vyvolal odpovídající adaptační procesy jak doma, tak v cizině. Německo a Evropa by byly jiné, než jsou. Takovéto spekulace o jednotlivostech hraničí ovšem s pokusy o sociálněutopickou revizi dějin - nehledě nato, že takovou politiku by bylo možné prosadit jen bez azylového paragrafu v ústavě a dalších směrnic týkajících se svobodné volby místa pobytu v EU.

Analyzujeme proto raději současný stav: tři migrantní skupiny s nejvyššími deficity vzdělanosti a nejvyššími sociálními náklady jsou také skupiny s nejvyšší porodností. Lidé s migračním pozadím Jugoslávie, Turecka, Blízkého a Středního východu a Afriky tvoří 6 procent obyvatel Německa, u dětí pod 15 let je to však nejméně 11 procent a ještě větší je u těchto migrantů podíl porodností. Skupiny s největší populační dynamikou mají tedy nejnižší vzdělání a vykazují rovněž nejnižší růst vzdělanosti v generaci zde narozených. Stávají se tak nikoli položkou demografického řešení, nýbrž demografického problému. Lze se totiž obávat, že přispějí k nadprůměrnému vzrůstu oné dolní vrstvy stranící se vzdělávání²⁴ a závislé na sociálních dávkách, která zatemňuje budoucnost Německa. \

STÁVÁME SE MÉNĚ VÝKONNÍ

Německé hospodářství a německá společnost v současné době nepůsobí dojmem, jako by pro samé svaly nebyly schopny se pohnout. V každém druhém oslavném projevu slyšíme, jak pouze špičkové výkony ve vědě a technice nám mohou zajistit současný životní standard a zvrátit důsledky globalizace a demografických proměn k pozitivnímu vývoji. V jedné současné publikaci konsorcia „Indikátory vzdělanosti a technologická výkonnost“ se např. uvádí: ve

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

všech vyspělých národních hospodářstvích lze pozorovat trend k vědomostní ekonomice, trend, který nemá alternativ a z nějž vyvěrá potřeba vysoce kvalifikovaného lidského kapitálu [...]. Trend k vědomostní společnosti spočívá na dvojnásobné strukturní proměně:

- Dodatečné pracovní příležitosti vznikají téměř výlučně v sektoru služeb a jen výjimečně v průmyslu. Kvalifikační nároky jsou v sektoru služeb typicky vyšší.
- Jak v oblasti výroby, tak uvnitř sektoru služeb expandují ta hospodářská odvětví a ty obory činnosti, které mají intenzivní vědomostní a výzkumné zázemí, a sice v neprospěch těch, které na vysoce kvalifikovaném personálu tolik závislé nejsou [...].

Po nízké kvalifikaci je stále menší poptávka. *Náskok v síle lidského kapitálu, jež si vůči ostatním zemím Německo udržovalo po mnoho let a který je ještě dnes patrný v poměrně vysoké úrovni vzdělanosti starších vrstev obyvatel, se v důsledku nedostatků ve vzdělávací politice osmdesátých a devadesátých let postupně vytrácí.*²⁵

„Lidský kapitál“ se v mezinárodních srovnáních měří podle závěrečných kvót srovnatelných vzdělávacích procesů. Tato srovnání mají výpovědní hodnotu jen tehdy, jsou-li závěrečné zkoušky srovnatelné. Úroveň tradiční německé maturity sice v posledních desetiletích dramaticky poklesla, přesto však se spíše blíží závěru studia na americké *college*; má proto málo smyslu srovnávat kvóty německé maturity s kvótami americké *high school*. Je proto třeba se nad podobnými mezinárodními srovnáními zamýšlet.

V mezinárodním srovnání má Německo s odstupem nejnížší kvótu vysokoškolských absolventů a především nejnížší kvótu absolventů MINT. Je ovšem pravda, že čísla v tabulce 3.2 na Německo vrhají poněkud nepříznivé světlo, neboť německá maturita má obvykle vyšší úroveň než mnohá ze zahraničních oprávnění k vysokoškolskému studiu. Navíc existují v Německu i takové vzdělávací instituce, které jsou v jiných zemích vedeny jako vysoké školy, u nás ale tento status nemají, například podnikové akademie či vysoké školy správní administrativy.²⁶ V rámci určitých vzdělávacích procesů se také v Německu nepožaduje vysokoškolské studium, neboť jde o učňovská povolání (zdravotní sestry, ošetrovatelé, vychovatelé) a ostatně celá široká škála

vzdělávání v různých profesních oborech se v mnoha jiných zemích odlišuje. Přesto nízká německá kvóta absolventů v oborech MINT, což jsou právě obory, které mají zajistit vysoký standard vědecko-technického pokroku, vyvolává znepokojení a neodpovídá v naší zemi rozšířenému pohledu na Německo jako na zaslíbenou zemi *hightech*.

TABULKA 3.2
KVÓTY AKADEMICKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ ZA R. 2006

Země	Oprávnění k vysokoškolskému studiu	Ukončení vysoké školy (ISCED 5a)	Ukončení vysoké školy v oborech MINT
Německo	51	21	5,8
Francie	51	27	7,2
Nizozemsko	51	43	6,5
Austrálie	68	59	12,6
Japonsko	70	39	9,5
USA	75	36	5,5
Švédsko	75	41	10,9
Itálie	76	39	8,5
Kanada	77	35	6,4
Finsko	95	48	14,1
Průměr OECD	63	37	7,8

Data sestavena podle Michael Lesczensky a j.: *Bildung und Qualifikation als Grundlage der technologischen Leistungsfähigkeit Deutschlands* (Studien zum deutschen Innovationssystem č. 8-2009), Berlin 2009, s. 46 a 102.

Nízká německá kvóta absolventů v oborech MINT nesouvisí s nedostatkem kapacit na našich vysokých školách. Je tomu spíš naopak: tyto obory patří k těm, v nichž mají dosud německé vysoké školy dostatek volných míst. Například v roce 2006 byly různé obory vytíženy takto:²⁷

Elektrotechnika	72 procent
Fyzika, astronomie	74 procent

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Strojírenství / procesová technika	81 procent
Chemie /biochemie	87 procent
Jazykověda a kulturní vědy	102 procent
Právní, hospodářské a sociální vědy	116 procent

Je patrné: čím víc formálních nároků obor vyžaduje, tím menší je zájem o jeho studium. Zcela zjevně nechybějí místa v laboratořích a posluchárnách, ale chybějí vhodné a na nižších stupních dostatečně připravené hlavy. Obory MINT navíc mají vysoké kvóty nedokončenosti studia,²⁸ jak ukazují čísla z roku 2006:

Jazykověda a kulturní vědy, sport	-24 procent
Právní, hospodářské a sociální vědy	-26 procent
Matematika	-53 procent
Fyzika, geologické vědy	-52 procent
Chemie	-49 procent
Strojírenství	-46 procent
Elektrotechnika	-48 procent

V Německu tedy máme dvojí problém: že o obory MINT je malý zájem a že příliš málo jejich studentů obor úspěšně dokončí. Michael Leszczensky a další, kteří se tímto problémem zabývali, nevěří, že by tu mohlo dojít k nějakému zlepšení:

„Odborně způsobilá ke studiu oborů MINT je pouze menšina absolventů *všeobecně vzdělávacích škol*. Neexistují žádné empirické ukazatele, že by vlivem adekvátně změněné základní orientace školy docházelo k dodatečným impulzům k zájmu o tyto obory.

Ani u *odborných škol* nelze pozorovat nějaké zásadní změny v průběhu vzdělávání, které by s vysokou pravděpodobností vedly k volbě inženýrsko-vědeckého studijního oboru. Celkový počet uchazečů technického zaměření způsobilých ke studiu sice opět roste, avšak ve srovnání s obory vzdělávání a sociální politika je podprůměrný.“²⁹

Tak to ovšem pochopitelně nelze nechat, avšak o tom později (viz kapitolu 6).

V letech 2006/2007 ukončilo 68 procent obyvatel odpovídajícího věkového složení odborné vzdělávání,³⁰ z toho 23 procent v centrálních profesích oborů s intenzivní vzdělanostní bází. Tento podíl je o něco vyšší než odpovídající podíl mezi zaměstnanci (kolem 7 ze 37 milionů, tedy 19 procent).³¹ Z dospělé mládeže mezi 20 a 29 roky nemělo v roce 2007 dokončeno odborné vzdělání 15,2 procenta. Na dolním konci vzdělanostní stupnice je riziko nedokončeného vzdělání přirozeně nejvyšší (viz tabulku 3.3).³² Ukončení druhého stupně základní školy samo o sobě neposkytuje mnoho záruk pro získání odpovídajícího odborného vzdělání a dospělá mládež bez ukončené školní docházky zcela jistě skončí jako nekvalifikovaná pracovní síla. Tento vývoj je obzvláště znepokojující, neboť od konce osmdesátých let u obyvatelstva s minimální kvalifikační kvótou nezaměstnanosti prudce stoupají. V roce 2005 činily 26 procent, což bylo téměř třikrát víc než u lidí s ukončeným odborným vzděláním.³³ Je už teď jasné, že tito mladí lidé budou napříště jádrem obyvatelstva závislého na sociálních transferech.

TABULKA 3.3
UKONČENA ŠKOLNÍ DOCHÁZKA MLÁDEŽE OD 20 DO 30 LET V R. 2009

Ukončená docházka	Podíl u sledovaného věku v %	Z toho bez ukončení odborného vzdělání v %
Hlavní škola	21,7	30,8
Reálka	33,4	9,6
Maturita	41,1	5,9
Bez ukončení	3,2	84,5
Bez údaje	0,5	12,5
Celkově	100,0	15,2

Srov. Bundesinstitut für Berufsbildung: *Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2009*, Bonn 2009, s. 216.

Shrňme si: ve vysokoškolském vzdělávání - alespoň pokud jde o obory MINT - Německo svůj náskok v lidském kapitálu ztratilo. V odborném vzdělávání si jej snad ještě podržuje. Kvalita odborného vzdělávání v Německu je ve světě

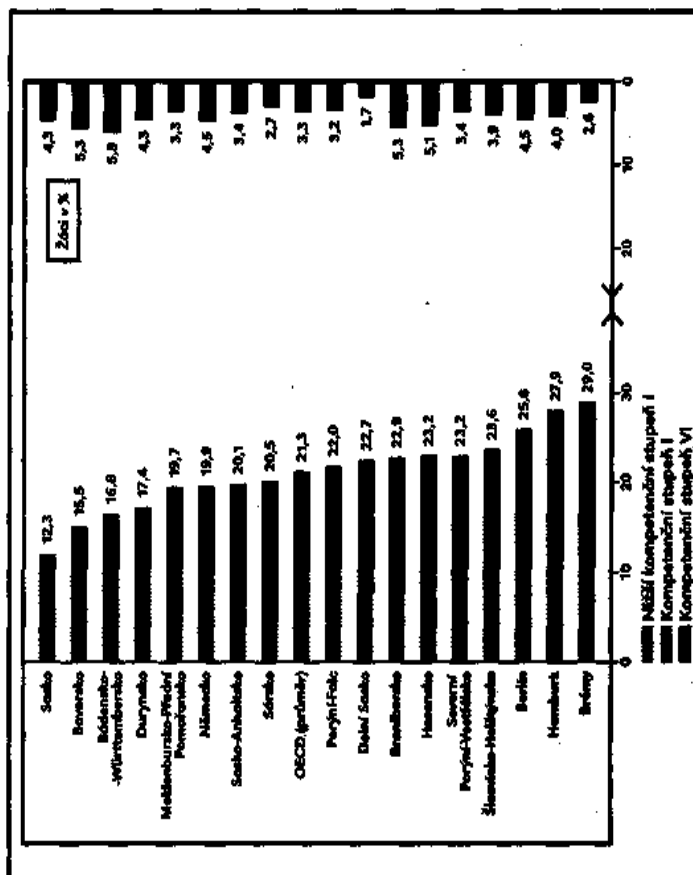
NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

vysoce ceněna a v něm prokazujeme obzvláštní sílu. Nelze vyloučit, že ztráty vzdělanostního kapitálu, k nimž dochází v oblasti akademické, se takto kompenzují. Analýza produktivity práce v poslední době však opravňuje k předpokladu, že z hlediska jednotlivých odvětví se tato produktivita v Německu vyvíjí nejpříznivěji než ve srovnatelných průmyslových státech. Rozložíme-li odvětvový růst produktivity práce na faktory lidský kapitál, věcný kapitál a multikulturální produktivita, pak se ukazuje, že od poloviny devadesátých let Německo v ukazatelích produktivity lidského kapitálu a produktivity multikulturální spíše pokulhává.³⁴ Příčinou toho může být kvalita lidského kapitálu, ale také nemusí. V každém případě nejde o potěšující indikace. Znovu a znovu slyšíme nářky nad kvalitou uchazečů o místo v odborném školství, ale obtížně se zjišťuje, o jak závažný problém jde. Průzkumy týkající se úrovně uchazečů o odborné vzdělávání, které prováděl Německý sněm průmyslových a obchodních komor (DIHK), to nicméně poněkud ozřejmují (tabulka 3.4).³⁵ Od roku 2006 se sice poněkud méně poukazuje na nedostatky ve vyjadřování, avšak elementární matematické dovednosti, společenské vystupování a pracovní výkonnost stále nejsou uspokojující.

TABULKA 3.4
VZDĚLANOSTNÍ ÚROVEŇ UCHAZEČŮ O MÍSTO V ODBORNÉM ŠKOLSTVÍ V R. 2009

	NEDOSTATKY V ELEMENTÁRNÍCH POČETNÍCH DOVEDNOSTECH	NEDOSTATKY V ÚSTNÍM A PIŠEZNÉM VYJADŘOVÁNÍ	NEDOSTATKY VE VÝKONNOSTI	NEDOSTATKY VE SPOLEČENSKÉM VYSTUPOVÁNÍ	ŽÁDNÉ NEDOSTATKY
Průmysl (bez stavebnictví)	62,0	53,9	36,8	33,8	6,5
Stavebnictví	57,9	49,7	40,9	34,9	5,0
IT, média	37,4	58,2	35,7	37,2	10,2
Obchod	51,9	57,3	48,5	40,8	6,8
Pohostinství	55,1	54,9	67,6	56,1	1,9
Doprava	44,6	51,4	46,0	39,6	7,9

GRAF 3.2
MATEMATICKÁ KOMPETENCE VE SROVNÁNÍ RÚZNÝCH SPOLKOVÝCH ZEMÍ

MATEMATICKÁ KOMPETENCE VE SROVNÁNÍ RÚZNÝCH SPOLKOVÝCH ZEMÍ

Andreas Prey a j.: „Mathematische Kompetenzen im Ländervergleich“, in: Manfred Prenzel a j. (eds.): *Pisa 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der Jugendlichen im Ländervergleich*, Munster 2008, s. 139.

přístupných situacích, nemohou však „aplikovat elementární algoritmy, vzorce, procesy a pravidla“; to již spadá do stupně II. V nejvyšším kompetenčním stupni VI žáci mohou „konceptualizovat informace získávané z modelování komplexních problémových situací, tyto informace zobecňovat a aplikovat je na nové situace“.³⁸

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

U mládeže s kompetenčním stupněm I a nižším lze očekávat, že „v důsledku jejich nepatrné kompetence v matematice budou mít v dalším vzdělávání v budoucím povolání výrazné problémy“. Protože pracovní místa pro lidi s nízkou kvalifikací se přesunují do zemí s nízkými mzdovými náklady, předpovídá OECD, že při vyšším podílu lidí s nízkou kvalifikací stoupnou sociální náklady a vzroste nerovnost.³⁹ Je tedy vysoce znepokojivé, jestliže 20 procent mládeže v Německu je pod kompetenčním stupněm II a 7 procent nedosahuje ani stupně I. Je to jen o málo lepší, než je průměr OECD s 21 procenty, ale hluboko pod úrovní zemí, které v testech PISA dosahují špičkové úrovně.⁴⁰ Pouze 4,5 procenta mládeže dosahuje kompetenčního stupně VI, což je sice o něco lepší než průměr OECD s 3,3 procenta, ale daleko vzdálené od zmíněných zemí špičkové úrovně.

Výsledkové profily jednotlivých spolkových zemí se navzájem výrazně odlišují. Nejvyšší podíl špičkové výkonnosti má Bádensko-Württembersko s 5,8 procenta, nejvyšší podíl kompetenčního stupně I a níže mají Brémy s 29 procenty. Je nápadné, že země s nejnižším podílem špatných výkonů mají zároveň vyšší špičkovou výkonnost. Pět nejlepších zemí má průměrný podíl špatných výkonů 16 procent a 4,6 procenta výkonů špičkových. Úpětí nejhorších tyto podíly naproti tomu činí 26 a 3,7 procenta. Dále je nápadné, že tyto rozdíly zřejmě nemají nic společného s rozdílnými školskými systémy: Bavorsko, které má odedávna vysoký podíl žáků hlavních škol a nízký podíl maturantů, zjevně podporuje jak slabší, tak špičkové žáky víc než outsideři Berlín, Hamburk a Brémy, kteří mají tradičně nízký podíl žáků hlavních škol a vysoký podíl maturantů.

Nejlepší spolkové země hrají v mezinárodní extralize a jsou na úrovni Japonska, Nového Zélandu a Dánska, nicméně nedosahují úrovně Finska a Koreje. Nejhorší německá země Brémy je na úrovni Španělska a USA.

Jako berlínský finanční senátor jsem se výsledky testů PISA intenzivně zabýval, neboť Berlín v letech 2003 a 2006 dopadl katastrofálně a důsledkem toho byly intenzivní politické tlaky na větší přísun peněz na vzdělávání a více učitelů do škol. Po vyhodnocení statistik konference ministerstva školství⁴¹ jsem mohl doložit, že v Berlíně připadá na jednoho učitele podstatně méně žáků než ve spolkových zemích, které v testech PISA dopadly nejlépe. S těmito výsledky jsem vytáhl do boje.

Ačkoli poměr počtu žáků k počtu učitelů byl v Berlíně o 15 procent příznivější než v celoněmeckém průměru, dopadl Berlín vedle Brém v testech nejhůře. V četných veřejných vystoupeních k tomuto tématu jsem v powerpointových prezentacích poukazoval na své výsledky (tabulka 3.6) jako na jasný důkaz toho, že školní výkonnost je tím horší, čím více učitelů vpustíme do škol. To byl pochopitelně nesmysl, avšak vzbudil žádoucí pozornost a nakonec se zčásti podílel na tom, že moje odmítání všech pokusů ještě zvýšit náskok Berlína ve vybavenosti učitelů bylo úspěšné. Navíc jsem mohl doložit, že Berlín patří mezi spolkovými zeměmi ke špičce, i pokud jde o objem výdajů na žáka.⁴² To bylo důkazem, že za rozdíly mezi spolkovými zeměmi nejsou zodpovědné rozdíly v materiálních vstupech do vzdělávacího systému.

TABULKA 3.6

SROVNÁNÍ VÝLEDKŮ V TESTECH PISA Z R. 2003 SE SKUTEČNOSTÍ NA ŠKOLÁCH

	BODY- MATEMA- TIKA	BODY- ČTENÍ	POČET ŽÁKŮ NA UČITELE	POČET ŽÁKŮ NA TRÍDU	MIGRAČNÍ POZADÍ V %
Berlín	488	481	13,6	22,9	25,2
Bavorsko	533	518	16,6	23,4	22,4
Bádensko-Württembersko	512	507	16,1	22,4	28,8
Spolková republika	503	491	16,0	22,1	15,4

Data jsou převzata z: PISA-Konsortium Deutschland (ed.): *PISA 2003. Der zweite Vergleich der Länder in Deutschland - Was wissen und können Jugendliche?* Munster 2005. „Schuler, Klassen, Lehrer und Absolventen der Schulen 1994-2003“, in: *Statistische Veröffentlichungen der Kultursministerkonferenz* č. 7/175, Bonn 2005.

Pořadí výsledků jednotlivých spolkových zemí v testech PISA ve srovnávacím žebříčku bylo potvrzeno výzkumnou zprávou z roku 2010 „Jazyková kompetence ve srovnání spolkových zemí“. Ve čtenářské kompetenci -již vyjímáme z této zprávy jako příklad - obsadily všechny tři městské spolkové státy se střední kompetencí poslední místo. Důležitější je však rozdělení výkonů do kompetenčních tříd: zatímco na horním konci výkonnostní škály mají žáci

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

devátých tříd z Bavorska a z Berlína ve čtení stejné výsledky, na dolním konci jsou špatní žáci z Berlína mnohem špatnější než špatní žáci z Bavorska.⁴³ Tento nápadný nepoměr ostatně pozorujeme i u žáků německého původu.⁴⁴ Z berlínských žáků, kteří neodcházeli na gymnázium, obsadilo ve čtení 62 procent žáků dva nejnižší kompetenční stupně, v porozumění anglickému textu při čtení to bylo 86 procent.⁴⁵

Ostatně i průzkumy OECD obecně ukazují, že průměrné výsledky Německa mezi srovnávanými státy, příliš se nesrovnávají s obrazem, jež si Němci sami o sobě vytvářejí, nelze přičítat samotným finančním nákladům. Roční výdaje na žáka v Německu totiž dosti přesně odpovídají průměru ve statistikách OECD, přičemž v oblasti primárního vzdělávání jsou lehce pod tímto průměrem, v oblasti sekundárního vzdělávání jsou mírně nad ním. V oblasti vzdělávání terciárního, tedy ve vzdělávání vysokoškolském, vynakládá Německo o něco víc, než je průměr (avšak podstatně méně než Kanada, USA a Švýcarsko).⁴⁶

Studie o výsledcích testů PISA z roku 2006 neukazuje na žádnou signifikantní souvislost mezi výsledky testů a výdaji na žáka ve vzdělávacím procesu.⁴⁷

Ani tvrzení mých kolegů senátorů pro vzdělávání (nejprve Klause Bógera, později Jurgena Zöllnera), že za zvláštní situaci Berlína může vysoký podíl migrantů, není relevantní, neboť podíl migrantů v Bádensku-Württembersku je větší než v Berlíně a v Bavorsku je téměř stejný. Rozdíly lze tedy, jak se zdá, vysvětlit buď rozdílnou kvalitou výuky a/nebo kvalitou žáků, nikoli však rozdíly ve výdajích na vzdělávání nebo podílem migrantů.

Všechny tyto sporné diskuse vzbudily můj zájem o celou věc daleko nad její finanční rámec. Je koneckonců paradoxní, jestliže některé spolkové země dospějí s méně zdroji k výrazně lepším výsledkům než jiné, které jsou vybaveny lépe. Srovnáváme-li jednotlivé spolkové země, nelze si nevšimnout, že jihoněmecké země dopadají lépe než země severoněmecké a všechny tři městské státy tvoří společně výkonnostní dno. Koordinátor programu PISA Manfred Prenzel odmítl všechna tvrzení Berlína (jaká se objevila i v Hamburku a v Brémách), že rozhodující podíl na špatných výsledcích žáků má jejich sociální a migrační pozadí, jako zcela nepřipadná. Rozhodující jsou z jeho pohledu rozdíly v kvalitě vyučování a v požadavcích kladených na žáky.⁴⁸ Je možné, že tomu tak je, a této otázce se budeme blíže věnovat v kapitole 6.

Bereme-li v úvahu takové faktory jako členství ve sdruženích a svazech, návštěva hudební školy, konzum médií a podobně, pak sociologické průzkumy ukazují takový gradient mezi severním a jižním Německem, který je v souladu s rozdíly v testech PISA.⁴⁹ Podobné rozpětí lze zjistit mezi obvody a čtvrtěmi Berlína. Je tedy dobře možné, že poměry, které pozorujeme v městských státech, platí i pro jiná velkoměsta a že i v nich bychom zjistili podobně špatné výsledky, pokud by je bylo možno vyhodnotit zvlášť.

Dostali bychom se tím na stopu sociologického vývoje, který s postupující urbanizací a stále rostoucím významem městských aglomerací nemusí být pro výkonnost a vzdělatelnost obyvatel Německa vůbec příznivý. S těmito vyhlídkami ladí poznatky Bundeswehru získané testováním branců; tyto testy prokázaly signifikantně vyšší „inteligentní výkonnost“ u branců z jihoněmeckých zemí.⁵⁰ Nelze tedy vyloučit, že existují systematické regionální rozdíly ve vzdělatelnosti populace, na které jsou veškeré navýšené výdaje krátké.

Výsledky šetření Bundeswehru dále ukazují na vlivy přesunů obyvatelstva. Lze předpokládat, že vzrůstající se oblasti přitahují mobilní inteligentní lidi s dobrým vzděláním, a zdá se, že obzvlášť náchylné k „stěhovavosti“ jsou mladé ženy. To pak ale znamená, že síla lidského kapitálu v jiných oblastech slábne. Je však naopak také možné, že některé oblasti se vzrůstají proto, že jejich obyvatelstvo je zdatnější. V každém případě výsledky šetření Bundeswehru ukazují, že gradient jih-sever u naměřené inteligence je dosti stabilní a v méně vyhraněné podobě platí i v oblasti bývalé NDR. Takové meziregionální selekční procesy mohou přispívat k vytváření a upevňování „prostředí nepříznivých vzdělanosti“ a tím i k utváření stabilních dolních vrstev.

PROSTŘEDÍ NEPŘÍZNIVÁ VZDĚLANOSTI A JEVY SPJATÉ SE SPODními SPOLEČENSKÝMI VRSTVAMI SE UPEVŇUJÍ

Ve spolkové zemi Berlín je pravidelně zveřejňován *Atlas sociálních struktur*,⁵¹ v němž jsou podle nejrůznějších kritérií diferencována a podrobně analyzována sociální data týkající se jednotlivých obvodů a čtvrtí Berlína, v němž je obecně registrována vysoká korelace mezi úrovní vzdělanosti, způsobem a délkou

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

života a mnoha dalšími sociálními jevy. Obzvláště výmluvné jsou zde základní ukazatele u dětí na začátku školní docházky, například pro rok 2007.⁵² Tato data ukazují jasnou a zásadní souvislost mezi indikátory sociálního chování a jeho důsledků - například nadváha, péče o chrup, sledování televize, rozvoj jazyka, motorické nedostatky - na jedné straně a příslušností k sociální vrstvě na straně druhé. Tuto souvislost lze pozorovat ve všech berlínských obvodech a obytných čtvrtích. Významné je přitom zjištění, že naměřené ukazatele sociálního chování nejsou závislé na výši příjmů (tabulka 3.7).

Sledované ukazatele nicméně potvrzují, že zjištěné nedostatky silně korelují s příslušností k sociální vrstvě (tabulka 3.8). Podle statistik pro Berlín jsou děti podle ukončeného vzdělání a výdělečného statusu rodičů zařazeny vždy jednou třetinou do spodní, střední a horní vrstvy.

V Berlíně je 33 procent dětí na počátku školní docházky neněmeckého původu, což zhruba odpovídá celoněmeckým poměrům. Nicméně tato třetina má velmi rozdílné rozložení: v obvodu *Mitte* začíná školní docházku pouhých 34 procent německých dětí, v obvodu *Neuköln* 48 procent; naproti tomu v obvodu *Pankow* je to 90 procent. Protože berlínští migranti patří převážně ke spodní vrstvě, není překvapující, že právě u jejich dětí se projevují jejich typické sociální deficity (tabulka 3.9).

TABULKA 3.7

INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ; SROVNÁNÍ DVOU BERLÍNSKÝCH
OBYTNÝCH ČTVRTÍ PODLE DAT PRO R. 2007

	BERLÍN CELKEM (%)	WESTEND (%)	GESUNDBRUN- NEN (%)
Neošetřované zuby	16,5	4,0	33,9
Televize v dětském pokoj	16,5	3,5	33,7
Nadváha	11,6	3,6	33,7
Poruchy vizuomotoriky	17,0	3,2	37,3
Poruchy vývoje jazyka	8,0	2,9	17,4
Špatné znalosti němčiny u Žáků neněmeckého původu	35,5	9,5	64,5

TABULKA 3.8
INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ A PŘÍSLUŠNOST K SOCIÁLNÍM VRSTVÁM;
SROVNÁNÍ PRO R. 2007 (PODÍL V %)

	NEJNIŽŠÍ	STŘEDNÍ	NEJVYŠŠÍ
Neošetřované zuby	45,1	13,6	5,3
Televize v dětském pokoji	27,9	15,4	3,8
Nadváha	16,7	11,1	6,1
Poruchy vizuomotoriky	27,2	13,9	8,0
Poruchy vývoje jazyka	17,4	8,5	4,1
Neúplná rodina	35,1	28,4	16,7

TABULKA 3.9
INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ A PŮVOD; SROVNÁNÍ PRO R. 2007
PODLE DAT Z BERLÍNA (PODÍL V %)

	PŮVOD NĚMECKÝ	TURECKÝ	ARABSKÝ	VÝCHODO- EVROPSKÝ
Neošetřované zuby	12,2	23,6	28,7	34,2
Televize v dětském pokoji	11,7	28,0	28,5	29,3
Nadváha	8,7	22,7	18,5	15,0
Poruchy vizuomotoriky	14,3	22,8	34,2	20,4
Poruchy vývoje jazyka	8,2	13,5	20,5	16,7

K těmto tabulkám srov. Gerhard Meinschmidt (ed.): *Grundausswertung der Emschutungsdaten in Berlin 2007*, Berlin 2009. Data jsou převzata z různých míst této zprávy.

Z tabulek je patrné, že žádný z uvedených nedostatků nesouvisí s materiálním zajištěním rodiny. Protože výzkum byl prováděn na široké základně začínajících školáků celého Berlína, lze předpokládat, že získaná data mohou být aplikována na celé Německo.

Aniž bych předjímal diskusi o chudobě v kapitole 4, chci na tomto místě konstatovat, že pozorované deficity v sociálním chování nejnižších vrstev sice úzce

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

souvisejí s jejich materiálním statutem, avšak nemohou z něj být kauzálně odvozeny. Neboť i rodina, která po delší dobu žije z podpory v nezaměstnanosti druhého stupně, může dbát na to, aby si děti pravidelně čistily zuby, aby se nedívaly bez dovolení na televizi, aby měly doma pravidelně teplé jídlo a stravovaly se zdravě a vyváženě, aby si hrály v parku nebo na hřišti a měly dostatek pohybu. Knihy si lze opatřit v knihovně a dětem z nich pravidelně číst. Nejsou tedy žádné *materiální* okolnosti, které by příjemcům podpory v nezaměstnanosti znemožnily dosáhnout ve sledovaných ukazatelích úrovně nejvyšších sociálních vrstev.

K dějinám nejnižších vrstev

Ve všech dobách byla společnost rozvrstvena. Avšak vývoj, který vedl ke vzniku moderní průmyslové společnosti, přinesl zároveň zánik třídních privilegií minulých dob, nárůst počtu pracovních míst, povinnost školní docházky a dostupnost institucí poskytujících vyšší vzdělání. Důsledkem tohoto vývoje byly lepší možnosti společenského vzestupu a také všeobecné prostupování společenských tříd a vrstev, v minulosti stabilních. Zatímco ti zdatní, postupující na společenském žebříčku, nejnižší či střední vrstvy opouštějí, propadají se ve výkonnostní společnosti orientované na práci „dolů“ především ti, kteří jsou méně zdatní, méně průbojní či prostě jen o něco hloupější nebo línější. Jak se tyto sociální události promítají až na úroveň jednotlivých městských čtvrtí, zevrubně popsal sociolog Franz Walter.⁵³ Obzvláště dramatický byl tento vývoj pro klasickou dělnickou sociální demokracii, neboť intelektuální řídnutí nejnižších vrstev má na tuto stranu neblahý vliv, její mobilizační potenciál klesá a její ideoví vůdci se stávají nedostatkovým zbožím. To se pak obráží ve špatných volebních výsledcích. Ať si o reformním balíčku vlády Gerharda Schrödera, který v letech 2004/2005 pod hesly Agenda 2010 a Hartz IV rozbouřil hladinu veřejného mínění v Německu, myslíme cokoli, rozhodující bylo -jak rozevřel Walter -, že velká část nejnižších vrstev vnímala slogan „podporovat a požadovat“ nikoli jako šanci, ale jako ohrožení a útok na svou životní úroveň.

A tak SPD v principu správnými reformními kroky urychlila mezi těmito vrstvami svých kmenových voličů proces odcizování. Pokud jdou vůbec volit, stojí teď v řadách levice. Část někdejšího tvrdého jádra voličů SPD, kteří postoupili na společenském žebříčku, a jejich potomstvo volí zas naopak Zelené. Tomu, kdo se cítí pokrokově, chce vylepšovat svět, avšak problém společenského vzestupu si vyřešil, nemají sociální demokraté, jak se zdá, co nabídnout. Jejich programy meandrují někde mezi levicí a sociálními výbory CDU a podíl těch, kteří pokládají SPD ještě za nutnou, dramaticky klesá.

Přitom se ve stranické krajině velkých bloků zase tolik nezměnilo: SPD, levice a Zelení měli podle průzkumů z konce července-2009 celkem 47 procent, voličský podíl Unie a PDP byl 50 procent. To odpovídá mírné převaze středních vrstev v Německu, která trvá již od založení Spolkové republiky a díky níž SPD opakovaně dostávala šanci vládnout na spolkové úrovni. Avšak š levicí, jež reprezentuje zejména zaryté ideology a ty, kdo věčně přicházejí zkrátka, je strukturovaná politická nabídka dynamického programu nemyslitelná - zvláště ne takového, který by obsahoval recept na to, jak zabránit dalšímu zakořeňování vrstev, pro něž je výkonnost cizím pojmem a které se čím dál tím více vylučují z koloběhu ekonomiky.

Mentalitní profil nejnižších vrstev odvozený ze sociologických studií Franze Waltera odpovídá výsledkům aktuálních průzkumů veřejného mínění: podle Ústavu pro demoskopii v Allensbachu se 33 procent obyvatel řadí k nejvyšší vrstvě a vyšší střední vrstvě, 55 procent ke střední vrstvě a 8 procent k nejnižší vrstvě.⁵⁴ Zatímco z příslušníků nejnižší vrstvy jen 18 procent věří, že možnost společenského vzestupu v Německu nezávisí na společenské vrstvě, u střední vrstvy je to 43 procent a u nejvyšší vrstvy 46 procent.⁵⁵ Přitom 43 procent lidí z nejnižší vrstvy si myslí, že za občany by měl být zodpovědný hlavně stát, a 57 procent z nich uvádí, že se příliš netrápí úvahami o tom, jak se společnost vyvíjí a jak by se měla vyvíjet; naproti tomu ze střední vrstvy zaujímá toto stanovisko jen 23 procent a v nejvyšší vrstvě 38 procent.⁵⁶ Napříč všemi vrstvami lidé sice z 95 až 99 procent soudí, že šance na úspěch a na lepší budoucnost (velmi) silně závisí na vzdělání, avšak jen 33 procent lidí z nejnižších vrstev pokládá za důležité, aby jejich dítě četlo či se věnovalo sportu; naproti tomu u nejvyšších vrstev pokládá tyto aktivity za důležité 58 až

65 procent. Extrémně rozdílný je také vztah k médiím: ve vrstvě prostých lidí vysedává 55 procent mládeže mezi 14 a 17 roky tři a více hodin denně u televize nebo u počítače, u vyšších vrstev je to 32 procent. Ve vrstvě prostých lidí uvádí 35 procent rodičů a prarodičů tří- až pětiletých dětí, že si občas vypomůžou i televizí či počítačem, u vyšších vrstev je to 13 procent.⁵⁷

Tato čísla provokují k zamyšlení: hodně přes 90 procent rodičů ze všech vrstev soudí, že vzdělání je pro společenský vzestup velmi důležité, avšak nejnižší vrstvy se na takový vzestup dívají pesimisticky, a pokud jde o vzdělání jejich potomků, chovají se pasivně i tam, kde by mohly uplatnit svůj vliv. Všeobecné nářky nejnižších vrstev nad jejich sociálním statutem jsou jak vidět doprovázeny nápadně malým zájmem o všeobecné společenské otázky, pohodlnými životními stanovisky a nepatrnou účastí na výchově svých dětí. Ladí to s jejich fatalismem: „Pouhých 14 procent očekává, že se jim v příštích 10 letech povede lépe. Skepticky pohlížejí i na vyhlídky svých dětí. 73 procent rodičů z nejnižších sociálních vrstev si sice přeje, aby se jejich dětem jednou dařilo lépe než jim, avšak jen 30 procent z nich věří, že tomu tak skutečně bude.“⁵⁸

Relativně nízký podíl dětí z dělnických rodin a z nejnižších vrstev mezi maturanty a studenty v Německu je často hodnocen - mimochodem i organizací OECD - jako ukazatel toho, že německý vzdělávací systém je málo průchodný. Je však možno dojít i k jiným závěrům: od počátku 19. století až do nedávné doby před několika desetiletími měla německá vzdělávací soustava ve světě vedoucí pozici a poskytovala nejnižším a středním vrstvám - přinejmenším všem špičkově talentovaným mezi nimi - značné šance na společenský vzestup. Tento **fakt**, jak se zdá, příliš nezapadá do ideologického mainstreamu. Když německý nositel Nobelovy ceny za chemii pro rok 2007 Gerhard Ertl v televizní talkshow moderátorky Anně Will 14. října 2007 začal nadšeně vyprávět o **výuce ve** své švábské malotřídce, vzala mu moderátorka slovo: „Já ale **nevidím žádnou** souvislost mezi původem a vzděláním.“ A tím bylo vše odbyto.⁵⁹

Čím je průchodnost vzdělávacího systému lepší, tím dříve a tím trvaleji se vyčerpá **potenciál vysoce** nadaných z nejnižších vrstev. Obzvláště paradoxní - a velmi **přesvědčivý** - důkaz toho poskytla bývalá NDR, kde se velmi usilovalo o to, **mít pokud** možno vysoký podíl studentů z takzvané dělnické třídy.

Zatímco se vytvořilo množství předpokladů ke společenskému vzestupu, akademický potenciál dělnictva v NDR se scvrkával. V roce 1954 pocházelo 12 procent studentů na vědeckých vysokých školách NDR z vrstvy takzvané inteligence (alespoň jeden z rodičů s vysokoškolským nebo odborným vzděláním) a 48 procent z dělnické třídy. Podíl dělnické třídy za 40 let trvání NDR kontinuálně klesal. V roce 1989 při posledních průzkumech pocházelo 78 procent studentů z vrstvy inteligence a pouhých 7 až 10 procent z vrstvy dělnické třídy - to bylo méně než ve Spolkové republice, kde byl podíl dělnické vrstvy kolem 15 procent.⁶⁰

Avšak není vysokou školou vše, co se za vysokou školu vydává. Inteligenční testy v NDR prokázaly, že v průměru nejnižší IQ měli studenti marxismu-leninismu. VNDR existovalo nicméně jedno zařízení, které podporovalo skutečné talenty, a to byla matematická olympiáda. Tam se již v roce 1970 ukázalo, že podíl dětí z dělnických a rolnických rodin ve finále neustále klesá, protože rodiče účastníků soutěže byli na společenském vzestupu. To způsobilo, že výzkumy vzdělanosti - jejichž výsledky byly z velké části drženy v tajnosti - se nakonec nedokázaly vyhnout tomu, aby se netýkaly otázek dědičnosti inteligence.⁶¹

Není tedy vůbec jisté, že malý podíl studentů z dělnických a nejnižších vrstev na německých gymnáziích a vysokých školách je důsledkem toho, že ve srovnání s jinými státy Německo tyto vrstvy sociálně nadměrně znevýhodňuje. Tento malý podíl může být právě tak důsledkem již uskutečněných úspěšných sociálních vzestupů.

V úvahu je také třeba brát kvalitu závěrečných zkoušek. V USA navštěvuje 95 procent žáků *high school* a 70 procent ji ukončí. Jestliže ve Finsku 90 procent ročníku odmaturuje a chystá se na vysokou, je mezi nimi i mnoho budoucích zdravotních sester a vychovatelů, neboť tato povolání tam vyžadují vysokou školu, zatímco u nás jde o povolání vyžadující pouze vzdělání středoškolské. Číselné údaje tedy nejsou důkazem toho, že v Německu by 90 nebo i nad 90 procent žáků s IQ 120 a vyšším (= 10 procent obyvatel) nemohlo složit maturitu a studovat na vysoké škole.

Ať je vzdělávací systém jakkoli průchodný, všude a vždy platí tatáž logika: čím je systém průchodnější, tím rychleji a tím dřív nejnižší vrstvy intelektuálně vykrvácejí. Zbydou ti, kteří získají nízkou a střední kvalifikaci, a po těch

je na pracovním trhu stále menší poptávka. Tuto tendenci lze pozorovat ve všech průmyslových státech světa. Ten, kdo na právech absolvuje se ziskem 6,5 bodu nebo složí magisterskou zkoušku z germanistiky po 14 semestrech na provinční univerzitě, měl by se hned shánět po práci mimo svůj obor, pokud hodlá stabilizovat své příjmy. V důsledku negativního výběru na jedné straně, který je tím neodvratnější, čím propustnější je společnost, a klesající potřeby jednoduchých, nekvalifikovaných činností na straně druhé podíl obyvatelstva, které lze přiřadit k nejnižším vrstvám, relativně i absolutně narůstá. Tuto tendenci moderní sociální stát podporuje - oprávněně! - tím, že odstraňuje všechna rizika, která po tisíciletí nadprůměrně ohrožovala délku života a schopnost reprodukce těch nejslabších či nejméně zvýhodněných, například nezdravé bydlení, nedostatečnou stravu a mnohé jiné. V této souvislosti je nicméně velkou otázkou, zda je oprávněná mnohokrát vyslovená naděje, že vyšší propustnost uvnitř společnosti podíl jejich nejnižších vrstev sníží.⁶² Zvýšená propustnost neznamená totiž jen to, že zdatní ve větší míře vystoupají vzhůru, ale také to, že nezdatní ve větší míře sestoupají dolů.

Diskuse o chudobě

Dolní vrstva v Německu se nachází (*jak plyne z její definice*) v průměru také na dolním konci příjmové pyramidy. Příjmová chudoba však rozhodně není jejím jediným a ani jejím podstatným znakem. Stárnoucí umělec, který žije ze základního zabezpečení, nebo student, který musí vystačit se stipendiem, nepatří **pochopitelně** k dolní vrstvě.

Nazýváme-li v **Německu** lidi žijící ze státem garantovaného příjmu chudými, jde o otázku **definice**. Rozhodně však nejde o chudobu ve smyslu biblickém, ve smyslu **křesťanského** milosrdenství, či o chudobu slumů třetího světa, s nimiž se v **Německu** **obvykle** představa chudoby spojuje. Podporou v nezaměstnanosti **II** a **základním** zajištěním ve stáří jsou nyní nejnižší vrstvy materiální nouze **uchráněny**. Příjemce základního zabezpečení nebo podpory v nezaměstnanosti **II** v **Německu** nyní může:

- důstojně bydlet podle standardů sociální bytové výstavby, neboť nájem a poplatky za vytápění jsou mu hrazeny;
- požadovat nemocenskou péči na úrovni odpovídající zákonnému zdravotnímu pojištění;
- adekvátně svému sociálním postavení a nenápadně se šatit;
- jíst zdravou a na vitaminy bohatou stravu a předcházet tak nadváze; - poskytnout dětem od školky k maturitě bezplatné vzdělání ve veřejných vzdělávacích zařízeních;
- díky sociálnímu průkazu bezplatně navštěvovat - alespoň v Berlíně - všechny veřejné knihovny a muzea a využívat podstatných výhod v hromadné dopravě.

„Chudí“ jsou v Německu příjemci základního zabezpečení jen tehdy, chápe-li se chudoba jako politický pojem, který se obsahově vyčlenil ze svých původních historických souvislostí. Jeden z vedoucích ideologů německé diskuse o chudobě, kolínský politolog Christoph Butterwegge, nepřímou doznává, že „chudoba“ je pro něj pojmem politického boje a v obecném smyslu se týká cíle zmírnit sociální nerovnost. Butterweggemu se podařil husarský kousek sepsat na téma chudoby v Německu objemnou knihu o 350 stranách, která sice operuje mnoha čísly, avšak ve které není jediná konzistentní statistika. Jak sám dosvědčil, stejně jako Churchill věří jen těm statistikám, které si sám zfalšoval. Na definici chudoby založenou na empiricky podložených a měřitelných faktorech rezignuje s následujícím odůvodněním: „Ten, kdo chce situaci těchto lidí změnit, prospěje věci, pokusí-li se změnit obrazy chudoby, které jsou oficiálně vykreslovány politiky a médii. Jen tehdy, budou-li tyto obrazy změněny, bude možno zmírnit chudobu a zabránit tomu, aby vznikla nová.“⁶³ Butterwegge se tak stává typickým příslušníkem oné kasty vědců, politiků a svazových funkcionářů, která čerpá význam z toho, že chudobu v Německu extenzivně definuje a intenzivně nad ní lká. S domýšlivostí lidí morálně nadřazených zalidňují Butterwegge a jemu podobní televizní talkshow, kde likvidují všechny ty, kteří se odváží vyrukovat s daty a fakty. Státem garantovaný minimální příjem není v Německu povážlivě nízký, nýbrž povážlivě se blíží nejnižším pracovním mzdám. To sice činí propad do nejnižší vrstvy

méně bolestivým a existenci v ní snesitelnější, na druhé straně to však podporuje její růst a upevňování a její postupnou separaci od ostatní společnosti.

Jestliže vyučená prodavačka má zhruba 1200 eur čistého měsíčně a ze základního zabezpečení v nezaměstnanosti pobírá člověk bez rodiny zhruba 700 eur, pak prodavačka pracuje - přepočítáno na čistý příjem ze základního zabezpečení, který by pobírala, kdyby nepracovala - za hodinovou mzdu 3 eura. Když ale čistý příjem prodavačky zvýšíme, vychýlí se celá příjmová pyramida z rovnováhy. Když totiž mladý, svobodný lékař, který pracuje v nemocnici, přinese domů za měsíc - po započtení pohotovostních služeb - zhruba 2100 eur, nezdá se příjem prodavačky už tolik nízký. Co by tedy mělo racionálně uvažujícího příjemce státem garantovaného příjmu motivovat k tomu, aby se na cestě k nejbližšímu pracovnímu trhu nějak namáhal? Má-li možnost příležitostně si přivydělat prací načerno, a dokud se bude moci spoléhat na to, že státem garantovaný příjem nebude ani zkrácen, ani zrušen, pak teprve nebude v takové námaze vidět žádný smysl, ledaže by byl obdařen neobvyklou dávkou vnitřní motivace.

Pro člověka je však hlavním problémem nikoli materiální stránka, nýbrž nedostatek podnětů k činnosti. Ten, kdo nemá potřebu vystavovat se požadavkům na trhu práce nebo tak dosud neučinil, pozbyde postupně mnoha kompetencí, které jsou pro sociální vazby důležité. To se týká především těch, které postihne nezaměstnanost dříve než ve vyšším věku, a zejména těch, kteří do ní jakoby vrostou. Ani z celospolečenského hlediska problém rostoucí dolní vrstvy netkví v tom, že její materiální existence je financována státem - německé hospodářství bude ještě dlouho dostatečně bohaté na to, aby tyto náklady nějak uneslo, nýbrž spočívá v tom, že tato vrstva se postupně společensky separuje a že tato separace ovlivní celou státní strukturu, její společenskou stabilitu a schopnost jejího budoucího vývoje.

Potud strukturální úvahy. Pohled na jednotlivé lidi, jichž se tyto problémy týkají, jejich duševní **stavy**, naděje a jejich trápení odhalí zcela jiné problémy a strukturální **úvahy tento** individuální pohled nemohou nahradit. Platí však i naopak, že empatie a soucit nemohou být náhražkou strukturálních úvah.

V dojmavé **reportáži** „Německo třetí třídy“⁶⁴ je ukazována životní situace příslušníků nejnižších **vrstev a lidí**, kteří bojují proti sociálnímu sestupu, z jejich vlastního

individuálního pohledu. Tvůrci pořadu nezaujmají - a vtom tkví jeho síla - k příčinám jevů žádné stanovisko a nenabízejí žádné řešení. Ve studii „Arabbay Jedno mládí v Německu aneb krátký život Rašída A.“ je přesně a nemilosrdně popisován paralelní svět outsiderů, v němž se zabydlely velké části tureckých a arabských migrantů, a *implicite* se zde nabízejí náskoky k řešení⁶⁵ (více k tomu v kapitole 7).

Inge Kloepfer ve své knize „Povstání dolní vrstvy“⁶⁶ velmi názorně popisuje narůstající problém chudoby v Německu a v hrubých rysech načrtává následující tezi: podíl málo vzdělaných lidí žijících v relativní chudobě narůstá. Tento nárůst pokračuje, neboť potomstvo zdědí deficity a přejímá vzorce chování. Narůstající demografické problémy a klesající výkonnost výdělečně činných osob budou časem naše zajišťovací finanční sítě přetěžovat. To povede k trvalým napětím a sociálním nepokojům a ohrozí životní podmínky v Německu. Potud bezpochyby správná část její analýzy. Avšak i když to tak neformuluje, autorka *implicite* postuluje, že relativní chudoba je příčinou deficitů ve vzdělanosti a postojích. Snaží se ukázat, že s minimálním příjmem, jak ho zaručují zákonná opatření programu Hartz IV, není možné vést důstojný život, především pokud jde o rozumnou životosprávu a dostatečnou zdravotní péči. Takovou tezi lze předložit, avšak bylo by pak třeba přezkoumat její empirický obsah a přesně stanovit, jaká kauzalita tkví mezi výší příjmů a chybnými způsoby chování. Pečlivě autorka neanalyzuje ani téma nízké porodnosti, nýbrž dosti paušálně prohlašuje děti za riziko chudoby, aniž by zkoumala, proč více dětí mají obvykle lidé s nízkým vzděláním a bez stabilního zapojení do pracovního trhu.

Vycházejíc z definice chudoby, jak ji podal indický ekonom a nositel Nobelovy ceny Amartya Sen, podle kterého chudoba je „nedostatek elementárních realizačních šancí“ či nedostatek možností rozvoje, tvrdí, že „možnosti rozvoje tu [v Německu] zase silně závise na materiálních poměrech“. Toto vágní konstatování není nesprávné, avšak podsouvá názor, že kdyby se materiální poměry nejnižších vrstev zlepšily navýšením státních transferových příjmů, mohly by se zlepšit i jejich mimo materiální možnosti rozvoje. To v jednotlivých případech nelze vyloučit, ale nepochybně lze vyjít z toho, že vyšší minimální příjem při nulovém výkonu nepodpoří iniciativu, pílí a ochotu se namáhat.

Kloepferova svá pozorování včleňuje do rámcového příběhu Jaši z Berlína, který jako třetí dítě matky samoživitelky ve škole selhává a i jinak nezvládá svůj život. Zůstává přitom nejasné, kdo za co nese vinu, a otázka, jak by bylo možné Jasu a jeho matku učinit zodpovědnějšími, zůstává nezodpovězena. Zcela jinak vypadá analýza Franze Waltera. Ten vychází z toho, že lidé ochotní podávat výkon a orientovaní na pracovní trh pro velkou část sociálně vyloučených nejsou příkladem: „Bije takřka do očí také to, že na rozdíl od průmyslového dělnictva z let 1890, 1920 nebo 1960 si dolní vrstvy v roce 2008 převážnou většinou nekladou žádné dlouhodobější cíle a nevěří ani na to, že by si zvyšováním kvalifikace mohly zajistit lepší individuální budoucnost. Emancipace získávaná vzděláním, organizovaností a usilovnou kontinuální cílevědomou prací - vůdčí představa klasického dělnického hnutí a sociální demokracie - nepatří už k identitě a nadějím neprivilegovaných."⁶⁷

Otázku, jak posílit rezistenci těchto vrstev, Kloepferova rovněž nezodpovídá.

Černý Američan Roland Fryer, který se ve 27 letech stal profesorem na Harvardské univerzitě a dnes, kdy je mu 32 let, je známým badatelem v oblasti vzdělávání, pochází z mnohem žalostnějších poměrů než Jaša a zaměřuje svá bádání na otázku, jak posílit ochotu dolní vrstvy vzdělávat se a podávat výkony. Na rozdíl od Kloepferové a mnohých jiných Fryer jasně poukazuje na subjektivní deficity, protože ví, že jsou to tyto deficity, proti nimž je třeba bojovat, pokud chceme, aby naše pomoc měla dlouhodobě trvání.

Knihy Kloepferové typicky rezonuje s diskusemi v Německu, které ulpívají na povrchu, jsou založeny více na citech a soucitu než na jasných analýzách, často s oblibou poměry skandalizují, avšak vyrovnávat se s kauzalitami a možnostmi jejich řešení je jim vzdálené.

Intelligence a demografie

Již před delší **dobou poskytovala** data mikrocenzů informaci o tom, že ženy s vysokoškolským **vzděláním** mají v Německu méně dětí a z velké části jsou dokonce bezdětné. **Diskutovalo** se o tom, zda nemohlo dojít k mylným interpretacím **statistik vzhledem k tomu**, že akademicky vzdělané ženy bývají později

prvorodičkami. Sami kritikové stávajících interpretací však nepopírají, že podíl bezdětných absolventek univerzit překračuje 40 procent, poukazují nicméně na to, že u absolventek odborných vysokých škol je tento podíl nižší.⁶⁸ Zkušenost nás učí, že první porody u žen starších než 40 let jsou velmi vzácné. Zpráva z roku 2009 týkající se mikrocensu z roku 2008 dospívá vzhledem k jevu bezdětnosti k závěru, že 26 procent žen mezi 40 až 75 lety s vysokým vzděláním bylo bezdětných, u žen se středním vzděláním to bylo 16 procent a u žen s nízkým vzděláním 11 procent.⁶⁹ Také celkový počet dětí na ženu je tím nižší, čím vyšší je její vzdělání. Tři a více dětí mělo v roce 2008 39 procent žen s nízkým vzděláním, 21 procent žen se středním vzděláním a 19 procent žen s vysokým vzděláním⁷⁰ (srov. též kapitulu 8).

Čísla Spolkového statistického úřadu se vztahují na ročníky žen, jejichž plodné období je již zcela či z velké části uzavřeno, a vztahují se tedy na minulost. Ještě výmluvnější by bylo, kdyby bylo možné děti, které se v Německu rodí dnes, přiřadit sociálně-ekonomickému statusu jejich matek. To bohužel úřední statistické údaje pořizované při porodu neumožňují. Důležité ukazatele však poskytují již zmiňované výzkumy berlínských dětí na počátku školní docházky.⁷¹ Z údajů této studie lze při jejím hlubším vyhodnocení vyčíst, že chování vedoucí k plazení dětí (tzv. „reprodukční chování“)⁷² je ve vysoké míře závislé na příslušnosti k sociální vrstvě. V berlínských výzkumech je sociální vrstva definována nikoli příjmy, nýbrž vzděláním a podílem na výdělečné činnosti. Přitom je, jak už bylo uvedeno, sledovaný vzorek žáků rozdělen tak, že na dolní, střední a horní vrstvu připadá vždy třetina. Provedeme-li specifické vyhodnocení, zjistíme, že podíl dětí z dolní vrstvy roste tím víc, čím větší je rodina žáka: 49,5 procenta žáků německého původu z rodin se čtyřmi a více dětmi pochází z dolní vrstvy, u rodin neněmeckého původu je to dokonce 78,5 procenta.⁷³

Ani v tomto případě nemluví nic proti tomu, abychom závislost reprodukčního chování na sociální vrstvě, jak vyplývá z berlínských výzkumů, aplikovali na celé Německo, zvláště když statistická evidence odpovídá tomu, co lze běžně pozorovat na školách. Je třeba proto počítat s tím, že podíl nejnižších vrstev na celkovém obyvatelstvu z demografických důvodů kontinuálně narůstá. Pokud jde o migranty, ukázal jsem již, že mnoho potomků mají především ty

migrantní skupiny, které se obzvláště straní vzdělávání, tedy zejména migranti z Turecka, Blízkého východu a z Afriky (srov. tabulku 3.1, str. 56). Podobné závěry podporují i výzkumy pracovního trhu. Ženy, které do trhu práce ne jsou příliš nebo vůbec integrovány, podle těchto výzkumů tendují více k plození dětí a mají sklon počet svých dětí ještě více zmnožovat.^{7*}

Školní vzdělání a výchova těchto dětí ze sociálních vrstev, jimž jsou vzdělanost a vzdělávání vzdálené, je podstatně obtížnější a je spjata s mnohem menšími úspěchy, než je tomu u ostatních dětí. Badatelé v oblasti vzdělávání zde vidí vliv socializačních deficitů, které vyplývají z původu. To pak slouží politikům zaměřeným na oblast vzdělávání jako argument, když vysvětlují příčiny nadměru špatných výsledků v testech PISA v německých městských státech, ačkoli výdaje na vzdělání na hlavu jsou tam vyšší než v ostatních spolkových zemích. Diagnostikované socializační deficity by se tedy objevily i tehdy, kdyby inteligence nebyla dědičná, anebo jen v nepatrné míře. Avšak inteligence je dědičná z 50 až 80 procent. Proto rozdílné reprodukční chování závislé na sociální vrstvě bohužel také znamená, že zděděný intelektuální potenciál obyvatelstva kontinuálně slábne. Tento kvalitativní efekt má rozhodující dlouhodobé účinky na budoucnost společnosti.

Zostřuje se tak následující problém: zatímco na dolním konci pyramidy úrovně vzdělanosti a kvalifikace je nepatrná poptávka po pracovních silách, na jejím horním konci je nepatrná jejich nabídka. Naléhavým se tento problém stal s nástupem průmyslové společnosti a s vytvořením moderního sociálního státu, neboť tisíce let trvající selekční mechanismy tak byly eliminovány. Ještě v 19. století byla míra reprodukce dolních vrstev podstatně nižší, protože mnoho lidí bylo příliš chudých, aby mohli založit rodinu, a mnoho dětí umíralo. **Nikdo si nepřeje**, aby se tyto poměry vrátily. Naopak jde o to, abychom řešili **problémy, které existenci sociálního státu ohrožují**. Jak přitom spolupůsobí **kvantita a kvalita**, na to poukazovali již raní teoretikové sociálního státu, **jako byl Gunnar Myrdal** (více k tomu v kapitolách 6 a 8).⁷⁵

Od doby, kdy **Charles Darwin** v roce 1859 publikoval dílo „O původu druhů“ a **Johann Gregor Mendel**^{7*} v roce 1866 uveřejnil článek „Versuche über Pflanzen-hybriden“, je jasné, že živá příroda - a s ní i člověk - se principiálně vyvíjí díky selekčním **mechanismům a dědění vlastností**. K děděným vlastnostem patří

i schopnosti mozku. Jen tak je možné, že mezi savci, jejichž základní struktura mozku je principiálně velmi podobná, se vyvíjejí rozdílné inteligenční profily a úrovně, že z hlediska inteligence mezi savci obzvláště vynikají primáti a že člověk se od ostatních primátů Uší především inteligencí. Každý chovatel psů nebo koní žije z toho, že mezi těmito zvířaty existují velké rozdíly v temperamentu a talentovém profilu a že tyto rozdíly jsou dědičné. To také znamená, že některá zvířata jsou zkrátka výrazně hloupější nebo naopak výrazně inteligentnější než srovnatelná zvířata téže rasy.

První, kdo se zabýval - v návaznosti na Darwinovu teorii o původu druhů - rozvojem a děděním inteligence, a stal se tak otcem raného bádání v této oblasti, byl Francis Galton.⁷⁷ Toto bádání vyvolaly obavy, že různá plodnost různých skupin obyvatelstva by mohla mít dysgenické⁷⁸ následky, a mohla by tak přírodní výběr prakticky postavit na hlavu. Tyto obavy byly založeny na jednoduché logické úvaze: je-li pravda, že inteligence je zčásti dědičná, a je-li pravda, že různé skupiny obyvatelstva s různou inteligencí jsou v různé míře plodné, pak se rozdílná plodnost musí projevit i v úrovni průměrné inteligence daného obyvatelstva.

Závislost reprodukčního chování na příslušnosti k sociální vrstvě jev Německu empiricky prokázána jako stabilní trend. Doloženo je také to, že mezi příslušností k sociální vrstvě a projevy inteligence je dosti těsná souvislost. Seriózní vědci navíc dnes nepochybují o tom, že inteligence je z 50 až 80 procent vrozená.⁷⁹ V zásadě se proto nepopírá, že při rozdílné plodnosti různých skupin obyvatelstva rozdílné inteligence může dojít k eugenickým či dysgenickým efektům.⁸⁰

Příklad nám poskytuje evangelická církev. Od dob reformace si tato církev vybírala nejinteligentnější chlapce **pro** životní dráhu duchovních. Evangelické farářské rodiny byly tradičně **bohaté** na děti a tyto děti měly v prostorných farářích, kde byly dobře živeny, **velkou** šanci na přežití. Naproti tomu u katolické církve rozmnožování této části inteligentní populace zabránil celibát (pokud byl skutečně respektován). Nepřekvapuje proto, že neobyčejně velká část německé vědecké elity 19. a 20. století počítá ke svým předkům německé faráře. Ještě v šedesátých letech 20. století byli němečtí profesori velkou většinou evangelíci.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Již rané bádání v oblasti inteligence zjistilo u Židů evropské provenience IQ o 15 bodů vyšší než u příslušníků jiných evropských národů a jejich potomků v Severní Americe. Tento výsledek koreluje s výrazně nadprůměrnými vědeckými a profesními úspěchy této malé části obyvatelstva:

- Od založení Nobelovy ceny v roce 1901 bylo uděleno 204 cen za fyziku a chemii 344 vědcům; 22 procent z nich bylo židovského původu.⁸¹

V roce 1933 byl podíl Židů v Německu 0,8 procenta. Byli však koncentrováni ve velkých městech, především v Berlíně a v Hamburku, a uplatňovali se převážně v obchodě, dopravě a službách. Výrazně nadprůměrně byli zastoupeni v bankovníctví, ve vědě, v médiích a také mezi lékaři a právníky, a proto byl jejich profesní, a tím ekonomický úspěch vysoce nadprůměrný.⁸² V roce 1905 činil podíl Židů v Berlíně 5 procent, avšak Židé tvořili čtrnáctiprocentní podíl obyvatelstva s povinností daňových odvodů a jednatřicetiprocentní podíl na daňových příjmech.⁸³ V roce 1928 tvořili 80 procent vedoucích členů berlínské burzy.⁸⁴

-V roce 1910 bylo na německých univerzitách 19 procent všech vysokoškolských učitelů židovského původu. Na právech a medicíně byl podíl židovských studentů 25 procent a na filozofii 31 procent. Od roku 1905 do roku 1931 získalo Nobelovu cenu za vědeckou činnost 32 Němců, z toho bylo 10 Židů.

- Velkou roli měli Židé v Německu také v umění a v médiích: v roce 1931 bylo 50 procent z 234 divadelních ředitelů židovského původu, v Berlíně byl jejich podíl dokonce 80 procent, a 75 procent divadelních inscenací z roku 1930 napsali Židé. Jejich podíl mezi žurnalisty byl již v roce 1881 9 procent a do roku 1930 prudce stoupal.⁸⁵ Karel Marx a Sigmund Freud, zakladatelé obou nejvlivnějších moderních spsatelských učení, byli židovského původu.

- Podobné poměry panovaly v Rakousku-Uhersku: v roce 1910 činil podíl Židů v celé maďarské části monarchie 5 procent, v Budapešti 20 procent. Maďarsko-americká žurnalistka Kati Marton zaznamenala světovou kariéru 9 židovských **emigrantů** z Budapešti, kteří po první světové válce kvůli represím Horthyho režimu opustili Maďarsko a později se proslavili; byli mezi nimi fyzik Edward **Teller**,⁸⁶ matematik John von Neumann a fotograf Robert Capa. „Kolem roku 1910 polovinu budapešťských lékařů a právníků, čtvrtinu inženýrů a čtvrtinu **umělců tvořili Židé**. Více než 40 procent žurnalistů, kteří pracovali pro 39 **budapešťských** novin, byli Židé.“⁸⁷

Ve středověku byli Židé zcela vypuzeni z Anglie a Francie a z velké části z Německa a usídlili se většinou v Polsku, na Ukrajině a v Pobaltí. Tam si vyvinuli své typické jidiš se slovanskými prvky a především zvláštní kulturu. Specifická kultura východoevropských Židů a vysoký status, jaký v židovských obcích patřil intelektuálům a učencům, vedly k tomu, že zde nadprůměrně přibývalo obzvláště inteligentních lidí.⁸⁸ Navzdory pogromům, které je opakovaně postihovaly. Židé v německé říši a v habsburské monarchii pocházeli z velké části z těch, kteří se navrátili z východoevropských sídlištních oblastí.

Vyšší průměrná inteligence Židů je vysvětlována mimořádným selekčním tlakem, jemuž byli v křesťanském západním světě vystaveni. Běžná řemesla a zemědělství byly Židům po dlouhou dobu zapovězeny, křesťany naopak v peněžnictví a finančnictví dlouho znevýhodňoval zákaz úroků. Židé tak byli odsunuti do bank, obchodu a intelektuálních povolání. Talmudští učenci požívali obzvláštní úcty. Rabi měl vysoké reprodukční šance, neboť se mohl oženit s bohatou dcerou židovského obchodníka. Rodinná a zasnubní politika přetrvávající celá staletí, která obzvláště přála rozmnožování intelektuálního elementu, vedla postupně k vytvoření nadprůměrné inteligence.⁸⁹ Inteligenční náskok evropských Židů před druhou světovou válkou vyjadřovalo naměřené průměrné IQ 115 bodů. Ještě dnes bývají podobné hodnoty naměřeny u Židů v severní Americe a také ti jsou vysoce nadprůměrně zastoupeni ve vědě, v intelektuálních povoláních a v obchodním životě.

Němečtí vědci židovského původu se před první a druhou světovou válkou významně podíleli na konstituování bádání v oblasti inteligence; patřil k nim například psycholog Wilhelm Stern (nar. 1871 v Berlíně), spoluzakladatel univerzity v Hamburku, který se před první světovou válkou 10 let pokoušel normovat hodnoty inteligenčních testů a v roce 1912 zavedl pojem inteligenčního kvocientu. V roce 1935 emigroval do USA, kde v roce 1938 zemřel.

Psycholog Wilhelm Peters (nar. 1880 ve Vídni) na základě školních vysvědčení zkoumal vztah mezi školními výkony rodičů a dětí a vliv dědičnosti na duševní výkonnost dětí a vypočítal korelaci 0,42 u sourozenců, vysvětlitelnou dědičností. Je-li třeba počítat s přírodním výběrem jako výsledkem rozdílných životních podmínek, pak - takový byl závěr z jeho prohloubených studií dědičnosti nadání - nelze vyloučit ani to, že dědičné rozdíly mezi etniky se týkají

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

i jejich psychiky. Peters byl 28. dubna 1933 donucen vzdát se vedení katedry v Erfurtu. Emigroval do Turecka, kde byl v roce 1937 povolán na univerzitu v Istanbulu.⁹¹ Jeho v roce 1923 neuspěvší soupeř o katedru v Erfurtu se později stal předsedou Německé společnosti pro psychologii a na 16. kongresu této společnosti v roce 1938 hřímal proti „židovským inteligenčním testům Williama Sterna“, které byly jednoznačně zaměřeny na inteligenční typ u Židů silně převládající.“⁹²

Pro nadřazené Němce byl inteligenční test, v němž Židé dosahovali v průměru 115, avšak nadřazení Němci pouhých 100 bodů, nepřijatelný. Nebyli to však jen nacisti, kdo inteligenční testy pro jejich údajný židovský charakter odmítal. Také v Sovětském svazu bylo v roce 1931 užívání dotazníků a testů zakázáno, protože výsledky inteligenčních testů ze dvacátých let se mocipánům ideologicky nehodily. Genetikové byli v průběhu velkých čistek masivně pronásledováni, protože v Sovětském svazu se vystupovalo nejen proti inteligenčním testům, nýbrž byly také popírány Mendelovy zákony. Zákaz testů inteligence byl po roce 1945 přenesen do všech bratrských socialistických států. Tento zákaz se v NDR od počátku sedmdesátých let obcházel, výsledky však zůstaly pod zámkem.⁹³ Věnoval jsem se německo-židovskému původu výzkumu inteligence poněkud podrobněji, neboť diskuse o genetickém faktoru inteligence často narážejí na velké emoční bariéry. Poznatek, že inteligence je zčásti dědičná, je těžko slučitelný s představami o stejnosti, podle nichž příčiny nerovnosti mezi lidmi je třeba hledat v sociálních a politických poměrech.⁹⁴

Rozdílné duševní schopnosti měřené testy inteligence navzájem pozitivně korelují a u **každé** zkoumané osoby vedou s jistým kolísáním k opakovatelným stabilním **výsledkům**. Vysoká pozitivní korelace ukazuje na to, že všechny testy **měří totéž** - obecné duševní schopnosti. Naměřená inteligence pozitivně **koreluje s výkonem** v zaměstnání a s celkovým životním úspěchem testované **osoby**. **To ovšem** neznamená, že vlivy prostředí v nejširším smyslu nehrají **žádnou roli**. Nicméně lze prokázat, že v těch případech, kdy zkoumáme **vliv naměřené** inteligence a socioekonomického zázemí na úspěchy ve škole či **na pozdější** úspěchy akademické, je vliv naměřené inteligence daleko větší.

Rozhodující je však nikoli výsledek jednotlivých testů, nýbrž poznatek, že duševní schopnosti lidí se podstatně liší a že tyto rozdíly jsou zčásti dědičné. Kdyby byla inteligence dědičná v celém rozsahu a sexuální chování partnerů rozděleno náhodně, pak by podle Mendelových zákonů musela být korelace inteligence u jednovaječných dvojčat rovna 1, u ostatních sourozenců 0,5, mezi rodiči a dětmi také 0,5 a mezi vnuky a prarodiči 0,25. Empirická šetření však ukazují, že ve skutečnosti je korelace inteligence u jednovaječných dvojčat kolem 86 procent, pokud vyrůstala společně, ale jen 78 procent, pokud byla po porodu separována. U dvojvaječných dvojčat vyrůstajících ve společné domácnosti je korelace kolem 60 procent, u ostatních společně vyrůstajících sourozenců kolem 47 procent.⁹⁶ Naměřená vysoká korelace u jednovaječných dvojčat, ať vyrůstají ve společné domácnosti, nebo ne, je nejpřesvědčivějším ukazatelem dědičnosti inteligence a lze z ní dosti spolehlivě odhadovat, že podíl dědičnosti je kolem 80 procent. Podíl dědičnosti se však mění v závislosti na stáří a variuje podle druhu inteligenčního výkonu.⁹⁷ Jedna švédská studie dospívá k závěru, že podíl vlivu prostředí na inteligenci je 40 procent, a dědí se tedy 60 procent.⁹⁸ Obecně platí, že krystalická inteligence, která zčásti souvisí se schopností aplikovat získané dovednosti, koreluje u dvojčat i ostatních sourozenců víc než inteligence fluidní. Ta i u dvojčat vykazuje velké rozdíly. Současný stav bádání je takový, že ti, kteří kladou důraz na dědičnost, počítají s jejím podílem od 60 do 80 procent, zatímco ti, kteří se zaměřují na vlivy prostředí, docházejí k podílu 40 až 60 procent. Seriózní pochybnosti o těchto výsledcích výzkumu neexistují.⁹⁹

Vzhledem k souvislostem, o které tu jde, není podstatné, zda podíl dědičnosti na inteligenci je 40,60 nebo 80 procent. Neboť ať se inteligence rodí jakkoli, bude vždy platit: je-li plodnost méně inteligentních relativně vyšší, průměrná inteligence celé populace klesá. Tato situace nastala ve Spolkové republice již v minulosti a v současnosti trvá v celém Německu. V rámci jedné generace jsou změny sotva pozorovatelné, avšak po několika generacích půjde o statisticky průkazné efekty. Pokud jde o USA, odhaduje se, že průměrné IQ rodičích matek je 98.¹⁰⁰ V bývalé NDR byl efekt obrácený: zatímco ve starých spolkových zemích byla bezdětnost matek s ukončeným odborným nebo vysokoškolským vzděláním dvakrát vyšší než u málo vzdělaných žen, byla

bezdětnost v NDR u vzdělaných žen podprůměrná. Studentky měly děti brzy a měly je téměř všechny. To mělo příznivý vliv na průměrnou inteligenci dětí, které se v NDR rodily. Účinky této závislosti se urychlují, jestliže pohyby pro volbu partnera nejsou náhodné, nýbrž jestliže inteligentní ženy si přednostně vybírají inteligentní muže a hloupější ženy hloupější muže.

Různé výzkumy obecně docházejí k závěru, že naměřená inteligence silně závisí na příslušnosti k sociální vrstvě. Z horní vrstvy a z vyšší střední vrstvy pochází v Německu nejvíce vysoce nadaných.¹⁰¹ Výzkumy v USA ukázaly, že inteligence manželských partnerů koreluje ze 40 až 45 procent, a tato korelace je tedy téměř stejně vysoká jako u sourozenců¹⁰² (pokud nejde o dvojčata). Dlouhodobá a velkoryse pojatá studie probíhající od roku 1979 založená na vzorku 12 tisíc mladých lidí, jimž bylo v roce 1979 mezi 14 a 22 roky, celkem jednoznačně dokládá, že naměřená inteligence a životní úspěch měřený ukončeným vzděláním a výší příjmů jsou navzájem vysoce závislé.¹⁰³ Existuje například devadesátiprocentní pravděpodobnost, že dítě z chudé rodiny patřící k dolní vrstvě, které má průměrné IQ 100, chudobě unikne, zatímco se může stát, že hloupější dítě ze středních vrstev do chudoby upadne.¹⁰⁴

Podobná souvislost platí v celosvětovém měřítku, zkoumáme-li naměřené IQ různých národů a jejich hospodářský úspěch. Tuto principiální skutečnost lze rozdílně interpretovat a vysvětlovat ji různými kauzalitami. Avšak statistická souvislost sama o sobě je nezpochybnitelná, navíc opřena o novou teorii hospodářského rozvoje, která vychází z předpokladu, že mimo jiné je nutná nadprůměrná plodnost lidí ekonomicky úspěšných, aby bylo možno tento rozvoj dlouhodobě udržet.¹⁰⁶

Národní IQ je normováno tak, že průměr je 100. V západních průmyslových státech se přitom od roku 1930 do osmdesátých let projevuje nárůst průměrného IQ o 2 až 3 procenta za 10 let. K tomuto nárůstu však došlo podstatnou měrou díky lidem podprůměrné inteligence, zatímco vysoce nadaní se na něm nepodíleli.¹⁰⁷ Tento tzv. Flynnův efekt, pojmenovaný po jeho objeviteli, se přičítá **motivujícím** faktorům moderní průmyslové společnosti, lepšímu vzdělání a **kvalitnější** stravě,¹⁰⁸ které umožnily lidem dříve znevýhodněným lépe využít **svůj genetický** potenciál. Tento efekt však v současné době již nepůsobí. **Jak ukazují** výzkumy prováděné v Dánsku a Norsku, dokonce se

pozvolna obrací, což se projevuje tím, že naměřená průměrná inteligence klesá.¹⁰⁹ Pokud jde o Německo, ukazují výsledky testů PISA, které se zčásti podobají testům inteligenčním, analogickým směrem.¹¹⁰

Shrňme poznatky této kapitoly: naše společnost se zmenšuje, stárne, stává se heterogennější a měřenou kazateli vzdělanosti i méně výkonnou. Fakt, že nadprůměrné množství dětí v Německu vyrůstá ve vrstvách stranicích se vzdělávání a jejich inteligence je často podprůměrná, nás už z čistě demografických důvodů dělá v průměru hloupější. Podíl lidí, které lze vzhledem k nedostatečnému vzdělání a vzhledem k intelektuálním nedostatkům jen obtížně integrovat do pracovního života, strukturálně narůstá. Existují věci, které člověk může relativně snadno ovlivnit, například stravovací návyky. Všechny výzkumy dosvědčují, že vyvážená snídaně výrazně zvyšuje výkonnost dětí a jejich ochotu se namáhat.¹¹¹ V rodinách z dolní vrstvy však děti často vůbec nesnídají, takže přicházejí do školy už s omezenou schopností výkonu. Na druhé straně mnoho jídla, které je nevyvážené a zejména příliš tučné a má vysoký obsah cukru, výrazně duševní výkonnost snižuje. V tomto ohledu by mohly pomoci společné obědy ve škole; šlo by o odpověď společnosti nato, že rostoucí část rodičů své děti zanedbává. Avšak strukturální trvalé řešení problému to není. Jestliže totiž na dolním konci sociálního žebříčku už beztak se tenčíci společnosti je počet dětí vysoko nad průměrem, má takový národ či taková společnost problém s budoucností; a ten se jen správnou výživou nevyřeší.¹¹² V dalších kapitolách chci ukázat na nedostatky a chybné kroky v boji s chudobou;

- v organizaci pracovního trhu a tvorbě jeho politiky,
- ve vzdělávací politice;
- v přístupu k migraci a integraci;
- v demografické a rodinné politice;

Nedostatky a nesprávný vývoj v těchto sférách vedou k negativním trendům a podněcují k úvahám o tom, co lze v té které sféře politiky změnit.

Neodvratné bude pokračování nepříznivého vývoje, jenž budí znepokojení, pouze tehdy, jestliže *status quo* politiky a panujících právních a materiálních

rámcových podmínek akceptujeme jako neměnné. Otevřenou otázkou zůstává, bude-li společenská většina, jež by se měla stát většinou politickou, ochotna k tak dalekosáhlým proměnám, které navrhnou, a - pokud ano - jak má být takový proces organizován. Meze tu totiž nevedou podél hranic politických stran či podle klasického schématu levice - pravice. Spíše probíhají na jedné straně mezi těmi, kdo myslí krátkodobě, a těmi, kdo hledí dopředu, na druhé straně mezi těmi, kteří změnu pojmají spíše jako externí událost, a těmi, kteří v ní vidí nutný nástroj utváření společenské struktury.

CHUDOBA A NEROVNOST

Mnoho dobrých úmyslů, málo odvahy k pravdě

*Pohledte na ptáky pod klenbou nebes: nesejí,
nesklízejí, neshromažďují do stodol; a váš
nebeský Otec je přece živí. Matouš 6,26¹*

Ten, kdo je slabý a bezbranný, koho postihne neštěstí, kdo sám sebe a svou rodinu nedokáže vlastními silami důstojně uživit, tomu se má a musí pomoci. Toto jsme jako lidé a občané státu svým spoluobčanům dlužní a jde o věc naší společenské identity.

Avšak kdy člověk potřebuje pomoc druhých, kdy je chudý? Jaký význam má skutečně v naší zemi chudoba a v jakém je sociálním vztahu? Oč se máme opírat při jejím potírání, jaký vztah je mezi jejími příčinami a bojem proti ní a jakou roli v tom všem má naše individuální vnímání?

V roce 1974 požadovala frakce mladých socialistů SPD (Jusos), aby měsíční příjem byl zákonně omezen na 5000 DM. Tento požadavek narazil na silný odpor veřejnosti a stanovená hranice výše příjmu byla pokládána za neopodstatněnou. Také mne to pobouřilo, avšak požadovanou mez jsem si dokázal vysvětlit: předsedkyní frakce Jusos byla Heidemarie Wiczorek-Zeul, povoláním učitelka, provdaná za Norberta Wiczorka, který byl univerzitním asistentem. Každý z nich měl tehdy podle tarifní smlouvy pro spolkové zaměstnance (BAT) tarifní příjem skupiny IIa, což v roce 1974 bylo asi 2500 DM hrubého. Pokud někdo vydělával dvojnásobek, zdál se jim patrně bohatý, a proto byl asi nastolen onen nový požadavek, který byl striktně orientován na vlastní životní situaci. Kdybychom se paní Wiczorek-Zeul zeptali dnes, byla by hranice nejspíš mnohem vyšší. Není patrně náhoda, že daň pro bohaté, již v roce 2005 prosadila SPD, začíná přibližně od dvojnásobku platu spolkového ministra.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Pouliční průzkum veřejného mínění by pravděpodobně přinesl následující výsledky: kdo má dvakrát vyšší plat než dotazovaný, je pokládán za bohatého, kdo má jen polovinu, za chudého. Kdo má *víc* než dvojnásobek, bude *superboháč*. Rozdíly mimo tato měřítka občan zpravidla nevnímá, což je štěstí pro ty skutečně bohaté. Neboť toto vnímání je příčinou toho, že daleko větší rozruch způsobí, když vyjde najevo, že spolková ministryně, která má příjmem 8000 eur čistého, jezdí soukromě služebním autem, než to, že představenstvo Porsche pobírá stamilionové bonusy. Chudoba je tedy především věcí individuálního cítění.

CO JE VLASTNĚ CHUDOBA?

Definice pojmu

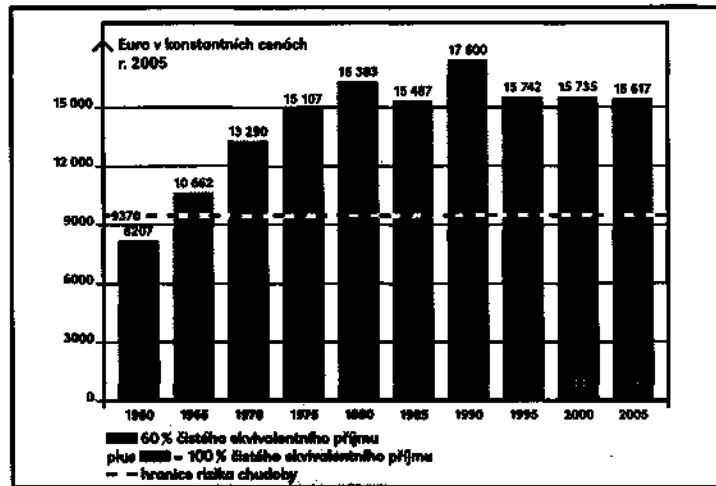
Mezi hojnými sliby sociálního státu je jeho základním příslibem, že zbaví své občany materiální nouze: nikdo nemá trpět hladem, žizní, zimou. Každý má mít možnost rozumné obživy, řádného šacení a střechy nad hlavou.

Chudobu si spojujeme v první řadě s otrhanými a žebrajícími dětmi indických slumů či s hladem v Sahelu. Je to jakoby biblická konotace pojmu chudoby, již máme hluboce zažitou. Zprávy o „chudobě v Německu“, v naší bohaté zemi, vnímáme proto - pokud jim vůbec věnujeme pozornost - v zásadě jako skandální. Tento pojem chudoby má velmi emocionální ráz a jen málo analytického obsahu. Představíme si totiž chudého, jenž nemůže uspokojit své nejjednodušší materiální potřeby, a jsme alarmováni. Avšak slyšíme-li nebo čteme-li o **chudobě v Německu**, není tím vůbec míněna chudoba tohoto rázu.

V srpnu 2009 **podle** allensbašského průzkumu označilo 15 procent dotázaných svou ekonomickou situaci jako obtížnou, zatímco na jaře 2008 to bylo 14 procent.² **Podle** konceptu OECD začíná riziko chudoby u 60 procent čistého **ekvivalentního** příjmu jde o střední hodnotu čistého příjmu propočteného na **hlavu vzhledem** ke státnímu rozpočtu). V roce 2005 se toto riziko v Německu **týkalo** 13 procent obyvatel,³ průběžně po 3 roky však tomuto riziku bylo vystaveno **jen** 7 procent obyvatel.⁴ **Pro** občana bez rodiny začíná

GRAF 4.1
 MEDIÁN PŘÍJMŮ A HRANICE RIZIKA CHUDUBY V ČASOVÉM PRŮBĚHU

GRAF 4.1
 MEDIÁN PŘÍJMŮ A HRANICE RIZIKA CHUDUBY V ČASOVÉM PRŮBĚHU

Zdroj: Finanční senátní správa Berlín, stav února 2008. Čistý příjem včetně transferů na osobu. Do r. 1990 za Spolkovou republiku, od r. 1990 včetně nových spolkových zemí.

riziko chudoby u disponibilního měsíčního příjmu 781 eur měsíčně, u domácnosti se 2 dospělými a 2 dětmi pod 14 let je to 1640 eur. Takto definovaný rizikový práh chudoby se dotýká podstatně skromného rodinného rozpočtu, chudoby v biblickém smyslu, ale i ve smyslu 19. století však vůbec ne. Práh rizika chudoby je dnes v Německu vyšší, než byl průměrný čistý příjem Němců na vrcholu hospodářského zázraku začátkem šedesátých let 20. století.

Stupně chudoby

Je obvyklé a smysluplné rozlišovat stupně chudoby. Z hlediska vžitého pojmu chudoby lze relativně snadno definovat fyzické *existenční minimum*. V Indii

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

toto minimum obnáší příslovečnou miskou rýže, v Německu onu částku v peněžence, která nás ochrání před hladem a zimou. Dalším stupněm je takzvané *sociokulturní existenční minimum* (viz tabulku 4.1). V Německu je stanoveno sazbami sociálních dávek, které platí i pro základní pojištění ve stáří a podporu v nezaměstnanosti II. Tyto sazby jsou zároveň spodní hranicí pro osvobození od daní ze mzdy a příjmů. Kdo prokáže nižší příjem, je od daně osvobozen.⁵

TABULKA 4.1
SOCIOKULTURNÍ EXISTENČNÍ MINIMUM A EKVIVALENTNÍ PŘÍJEM VE SROVNÁNÍ

	ČLOVĚK BEZ RODINY	MANŽELSKÝ PÁR	DÍTĚ	RODINA S 2 DĚTMI
Zákonná sazba	4368	7860	2820	13 500
Náklady na bydlení	2520	4164	840	5844
Náklady na vytápění	768	972	204	1380
Existenční minimum ročně	7656	12 996	3864	20 724
Věcné existenční minimum měsíčně	638	1083	322	1727
Střední čistý ekvivalentní příjem	1301	1951		2732
Stupeň pokrytí ekvivalentním příjmem (v %)	49,0	55,0		63,2

Data k věcnému existenčnímu minimu jsou převzata ze *Sedmé zprávy o existenčním minimu* z 21. listopadu 2008 (BT tiskopis 16/11065). K údajům o čistém ekvivalentním příjmu viz Silvia Deckl: „Leben in Europa 2005 und 2006, Ergebnisse für Sozialindikatoren“, in: *Wirtschaft und Statistik* 9/2008, s. 799 n.

Sociokulturní existenční minimum, které sociální stát zaručuje, má chránit před fyzickou **chudobou** a na skrovné úrovni umožnit podílet se na všeobecném životním **standardu** společnosti. Sazba je stanovena podle skutečných spotřebních výdajů **dolních 20** procent domácností bez příjemců sociálních dávek; tyto výdaje jsou **zjišťovány každých 5** let z kontrolních vzorků příjmů a spotřeby.

V období mezi těmito průzkumy se dávky přizpůsobují v souladu s vývojem důchodů. Tak je zajištěno, že příjemci sociálních transferů neztratí kontakt s všeobecným vývojem osobní spotřeby.⁶ Navíc v rámci kritérií přiměřenosti jsou podkladem náhrad skutečné výdaje na bydlení a vytápění, čímž se vyrovnávají velké rozdíly v těchto nákladech v různých oblastech, městech a zemích.

Definice OECD týkající se chudoby se dnes staly již obecně přijímaným standardem. Podle nich je *relativní hranice chudoby* dána 50 procenty *čistého ekvivalentního příjmu*, kdežto riziko chudoby - jak již bylo zmíněno - je odhadováno na 60 procent. Tento takzvaný *rizikový práh chudoby* jev německé diskusi trvale zaměřován s hranicí chudoby. Tato hranice je podle OECD 40 procent středního čistého ekvivalentního příjmu.

Přepočtený čistý ekvivalentní příjem umožní vzít ohled na rodinnou situaci a s ní na regresi nákladů u větší domácnosti. V poměru k jednočlenné domácnosti se náklady stanovují s následujícím násobkem:

- 2 dospělí bez dětí -1,5;
- samoživitelka se 2 dětmi pod 14 let -1,6;
- 2 dospělí se 2 dětmi pod 14 let - 2,1.⁷

Tímto způsobem čistý ekvivalentní příjem při jinak stejných příjmových poměrech klesá, pokud počet jednočlenných domácností a samoživitelů stoupá. Pokud se čistý ekvivalentní příjem stává měřítkem pro transferové platby, je potřeba dávek tím vyšší, čím více lidí se rozvádí nebo čím méně lidí zakládá společnou domácnost.⁸

Spolkový ústavní soud ve svém rozhodnutí z 9. února 2010 k otázce sociálních dávek podle SGBII (zákon Hartz IV)⁹ nezaujal kritické stanovisko vůči jejich výši, nýbrž vůči způsobům jejich stanovování. Práví se tu:

„Základní právo na poskytnutí důstojného existenčního minima podle článku 1, odstavce 1 Ústavy ve spojení s principem sociálního státu podle článku 20, odstavce 1 Ústavy zajišťuje každému, kdo potřebuje pomoc, takové materiální předpoklady, jaké jsou pro jeho fyzickou existenci a minimální míru účasti na společenském, kulturním a politickém životě nezbytné [...]. Je z podstaty věci nedisponovatelné a musí být vyplaceno, je však třeba, aby bylo zákonodárcem konkretizováno a neustále aktualizováno

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

s ohledem na úroveň rozvoje společnosti a na stávající životní podmínky. Přitom má právo na jistou variabilitu rozhodování."

Podle tohoto rozhodnutí neexistují tedy žádné zákonné směrnice pro výši dávek sociální podpory; existují jen taková ustanovení, která stanovují, co musí být zaručeno, totiž fyzická existence a minimální míra účasti na společenském, kulturním a politickém dění. Zástupci zažalované spolkové vlády museli před soudem působit smutným dojmem, jestliže se jim nepodařilo existující úroveň sociálního zabezpečení obhájit.

Absolutní a relativní chudoba

Relativní chudoba znamená chudobu ve srovnání s daným sociálním okolím. Pokud kupní sílu příjmu na hranici relativní chudoby v Německu (50 procent příjmového mediánu - tedy střední hodnoty příjmové stupnice uspořádané podle výše příjmu) vymežíme hodnotou 100, ukáže se ve srovnání s jinými státy OECD enormní rozpětí (srov. tabulku 4.2). Relativně chudý Japonec si podle tohoto měřítka může koupit dvakrát víc než relativně chudý Čech, Američan pětikrát víc než Turek, Ital dvakrát víc než Polák a Švýcar o čtvrtinu víc než Němec. Inu vidíme, proč se tolika Turkům vyplatí žít jako chudí Německu a proč se většina chudých Američanů ve své zemi cítí celkem dobře.

TABULKA 4.2
SROVNÁNÍ KUPNÍ SÍLY NA HRANICI RELATIVNÍ CHUDOBY (INDEX: NĚMECKO- 100)

ZEMĚ	INDEX	ZEMĚ	INDEX
Švýcarsko	125,1	Itálie	76,2
Spojené státy	122,6	Česko	56,0
Japonsko	110,3	Polsko	36,8
Francie	93,5	Turecko	23,0

Srov. OECD (ed.): *Growing Unequal Income Distribution and Poverty in OECD States*, Paris 2008. Relace **jsou** přepočítány z tabulky na s. 152.

Relativní chudobu podle konceptu OECD můžeme chápat jako interní míru přerozdělování a spravedlnosti v dané zemi. V zemích, kde spadá více lidí než jinde pod takto definovanou hranici chudoby, je i přerozdělování nerovnější. To však nic nevyovídá o absolutní životní situaci lidí v té které zemi, neboť chudý v bohaté zemi je na tom mnohem lépe než člověk s průměrným příjmem všemi chudé. Pokud hospodářský a příjmový růst nezpůsobí změnu přerozdělování, zvýší se práh relativní chudoby. Tkví tedy v definiční povaze relativní chudoby, že jde o „kryší dostihy“,¹⁰ které nelze vyhrát.

Chceme-li práh relativní chudoby snížit, pak kromě zásahů do primárního přerozdělování prostřednictvím daní a odvodů lze sáhnout i ke změnám při vymezování státem garantovaného socioekonomického existenčního minima (nicméně s jistými riziky a vedlejšími účinky, jimiž se teprve budu zabývat). V Německu je toto minimum, jež má účinně chránit před hrozbou chudoby, již dnes tak vysoké, že relativní hranice chudoby činící 50 procent středního ekvivalentního příjmu je pravidelně značně překračována. Koncept relativní chudoby však s chudobou v klasickém smyslu nemá nic společného, neboť je koneckonců založen na hlediscích sociálně-psychologických. Člověk vůbec své materiální možnosti a svou pozici v životě primárně hodnotí vzhledem k sociálnímu kontextu, jsa věren starému anglickému mottu: „To keep up with the Jones.“¹¹ Subjektivní socioekonomické existenční minimum leží vždy kdesi těsně nad nebo pod vlastními aktuálními spotřebními výdaji.¹²

Tím jsme se dostali k definici Amartyi Sena, který pojímá chudobu jako nedostatek „realizačních možností“: „Být relativně chudý v bohaté zemi může znamenat, že realizační možnosti individua jsou silně omezeny i tehdy, když je jeho absolutní příjem ve srovnání se světovým standardem vysoký.“¹³ K definici Amartyi Sena odkazuje velká část současných výzkumů chudoby a navazuje na ni také zpráva o chudobě a bohatství spolkové vlády.¹⁴ Senová definice, která směřuje k šancím na účast a realizaci, je velmi flexibilní. Spočívá na diferencovaném obrazu člověka, s nímž je sympatizováno, a tematiku chudoby daleko přesahuje. Pojem chudoby však v tomto obrazu ztrácí hranice, takže jeho okraje se rozplývají v přibližnostech.

Koncept, který sází na více účasti a více příležitostí, není však nutno interpretovat jako požadavek rozsáhlejšího přerozdělování, neboť tyto transfery

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

mohou podněcovat pasivitu a mít opačný účinek. Nejlepším způsobem, jak zmnožovat šance, je proto aktivizovat síly každého člověka. Budeme-li Senův pojem chudoby interpretovat detailně, dospějeme nepochybně k závěru, že strategie potírání chudoby, která je principiálně založena na přerozdělování materiálních statků, je z dlouhodobého hlediska nedostatečná.

ÚČINKY NA INDIVIDUUM

Sociální status a sociální vyloučení

Lidé si obvykle přejí přizpůsobit se svému okolí, oblékat se tak, jak se oblékají všichni, mít to, co mají všichni, a dělat to, co dělají všichni. Proto ani způsoby oblékání, ani standardy bydlení v indickém slumu nejsou v Německu přiměřené. Koncept sociokulturního existenčního minima, na němž jsou sociální péče a základní pojištění v Německu založeny, k tomu přihlíží. Pokud je byt náležitě osvětlen a vytápěn, je zdravotně nezávadný, oblečení je řádné a zbývá dostatek peněz pro vyvážené stravování - pokud jsou tedy dostatečně zajištěny základní fyzické potřeby-, je veškerý materiální konzum spjat a propojen s otázkami sociální interakce a sociální úrovně a nelze ho od nich oddělovat. Proto tam, kde se hovoří o chudobě a nerovnosti, nestojí závist nikdy stranou.

Závist vzniká tehdy, když naše potřeba jisté sociální úrovně není uspokojena takovým způsobem, který pokládáme za adekvátní. Avšak zatímco pozitivní závist - „To dokážu taky!“ - je důležitou motivací ke skutkům a ctězdosti, závist negativní - „Proč on, a ne já?“ - je tendencí destruktivní. Většinou dovede do slepé uličky, a pokud se stane společenskou normou, může tuto společnost dokonce poškodit. Srovnáváme-li bez ustání nesrovnatelné, pak destruuje motivace, jež může zrodit pozitivní závist, a naše debaty o tom, zda si jiní zaslouží, co mají, zůstávají neplodné.¹⁵

Každý očekává **respekt** svého okolí, čerpá z něj smysl života a hledá v něm část své identity. Tím méně se však jednatel spoléhá na to, že jeho osobní vlastnosti, jeho **schopnosti a** výsledky jeho práce mu zajistí dostatek respektu, tím důležitější je **pro něj** materiální konzum a široká škála materiálních hodnot.

Rozhodující pro jeho materiální potřeby je materiální úroveň té sociální skupiny, k níž náleží: příjemce podpory v nezaměstnanosti II například trápí, že jeho soused má větší televizi s plochou obrazovkou, zatímco investiční bankéř je rozladěn, když mu bonus stačí jenom na Audi TT, zatímco jeho kolega si za něj pořídí Porsche Carrera. Obě tato auta poskytují komfort, i když v jednom z nich o něco rychlejší. Televizní program lze sledovat na obou obrazovkách, až na to, že na jedné z nich je vše o něco větší. Buď jak buď, bankéř s bonusem, který vystačí na Porsche, si může namlouvat, že jeho bonus má co do činění s tím, že jeho výsledky jsou lepší než výsledky toho druhého, a z tohoto pocitu může čerpat sebeuspokojení. Takovéto sebeuspokojení příjemci transferových dávek s větší televizní obrazovkou ovšem není dáno. A zde narážíme na hranice veškerého úsilí dospět k řešení otázek sociálního postavení výší sociálních transferů.

Nakonec nastává pravý opak: ocitáme se před novými problémy. Čím víc se totiž transferové dávky přibližují dolní hranici příjmů získávaných prací, tím silnější má ten, kdo pracuje, pocit, že jeho práce pozbývá hodnoty a že jeho sociální úroveň se snižuje. *Požadavek mzdového odstupu* od sociálních dávek má být nejen tím, co příjemce sociálních transferů dostatečně silně motivuje k práci, ale také důležitým předpokladem k tomu, aby ti, kdo pracují, byli na svou práci náležitě hrdí.

V německé diskusi o chudobě se znovu a znovu opakuje, že materiální úroveň sociálního zabezpečení je příliš nízká a vyvolává jevy sociální exkluze, protože dospělí nemají peníze na návštěvy restaurací, děti zas na školní výlety a tak dále. Problém výletů se však již na všech školách v Německu vyřešila občas si dát pivo na nějaké slavnosti je rozhodně možné i z podpory v nezaměstnanosti. Zajímavé jsou v této souvislosti zkušenosti s berlínským sociálním průkazem, který všechny příjemce sociálních dávek, dávek ze základního pojištění a podpory v nezaměstnanosti opravňuje ke koupi zlevněné měsíční jízdenky městské dopravy za 33,5 eura. Nadto mohou bezplatně navštěvovat všechna státní muzea a knihovny a za 3 eura získat vstupenku do divadla či opery. Zatímco poptávka po zlevněné jízdence Berlínských dopravních podniků je značná, zájem o bezplatnou či zlevněnou kulturní nabídku je minimální. Zdá se tedy, že ona „sociální exkluze“ je podmíněna méně materiálně a více individuální volbou transferových příjemců.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Chudoba materiální a chudoba duchovní

Dospěli jsme tak k centrálnímu bodu německé i mezinárodní diskuse o chudobě: závislost na státních transferech je často provázána nízkou úrovní všeobecného a profesního vzdělání, chováním závislým na chorobných návycích¹⁶ a osobními deficity nejružnějšího druhu. Tato statistická pozorování mohou ukazovat na kauzální souvislosti, ale také nemusejí, a kauzální souvislosti mohou ukazovat oběma směry: někdo se stane dlouhodobě nezaměstnaným, protože má nízkou kvalifikaci a osvojil si návykové chování. Anebo: protože se někdo bez vlastního zavinění stal na dlouhou dobu nezaměstnaným, jeho kvalifikace ztratila hodnotu a on si pozvolna osvojil návykové chování.

Pokud při úvahách o chudobě dostatečně neoddělujeme faktory interní a externí, faktory podmíněné chováním a faktory objektivní, dochází k zastírání příčin, které neprospívá názorové jasnosti a navíc podporuje tendenci zbavovat ty, jichž se to týká, jejich dílu zodpovědnosti. To pak ještě víc problémy zhoršuje, místo aby je pomáhalo řešit. Wiesbadenský soudce pro sociální záležitosti Peter Brandle o své klientele říká: „Chovám značné sympatie k myšlence poskytovat dětem přímé materiální zabezpečení, neboť pochybuji, že vyšší finanční částky se k dětem skutečně dostanou. Během let jsem se naučil vycítit, jak jsou kteří rodiče ke svým dětem starostliví. Mnozí je berou k soudu s sebou a člověk pak vidí, jak se k sobě chovají, a může se obrátit i přímo na děti. U mnohých je vidět, že nejen trpí materiální nouzí, ale že u rodičů nemají žádnou podporu.“¹⁷

V platné definici chudoby EU se praví: za chudé jsou považovány osoby, domácnosti a rodiny, „které mají k dispozici tak malé (materiální, kulturní a sociální) prostředky, že jsou vyloučeny z toho způsobu života, jaký je ve členském státě, ve kterém žijí, přijatelný“.¹⁸ Podle této definice by zámožný hlupák, který se ve škole nenaučil pořádně číst a nedokáže vykonávat žádné povolání, měl být **pokládán** za chudého. To je pochopitelně nesmysl. Mít k dispozici „kulturní a sociální prostředky“ je zamlžující výraz. V normálním jazyce by bylo třeba **napsat**: ten, kdo disponuje pouze „nepatrnými kulturními a sociálními prostředky“ (politicky korektní newspeak EU), není dost inteligentní, dost **vzdělaný** a jeho chování není dostatečně stabilní. Ve formulaci EU je chudý **zbaven** odpovědnosti za svou situaci a osvobozen od morálního

tlaku, aby na ní něco sám změnil. Chudoba ducha a chudoba chování, jak ji opisem definuje EU, v zásadě není způsobena příliš nízkým transferovým příjmem, a proto v zásadě ani nemůže být vyšším transferovým příjmem vyléčena. Platí to alespoň všude tam, kde státní transferové dávky zaručují socioekonomické existenční minimum.

Výživa

Od roku 1993, kdy byla založena *Berlínská tabule*,TM začaly být tyto organizace zakládány po celém Německu. Nyní tyto spolky existují ve více než osmi stech městech.²⁰ Různá charitativní zařízení, jako jsou ohřívárny, vývařovny polévek, ubytovny pro ženy, poradenská střediska či domovy pro mládež, zásobují tyto tabule potravinami, které jsou sice bezvadné, avšak nesmějí již být nabízeny k prodeji.

Nutnost uvést v život takový spolek také v Berlíně byla zdůvodněna tím, že ve městě žne mnoho „lidí potřebujících pomoc“. K nim se počítají příjemci podpory v nezaměstnanosti II, základního zabezpečení a sociálních dávek, jinými slovy všichni, kteří žijí ze státního zabezpečení socioekonomickým existenčním minimem.

Aktivitu „tabulí“ provází rozsáhlé zpravodajství v televizi a tisku. Jejich zakladatelé a podporovatelé jsou vítanými hosty v televizních talkshow a prominenti a politici všeho druhu se rádi ukazují při výdejích jídel. Mnohé *Slovo na neděla* a řada starostlivých komentářů v tisku poukazuje na dlouhé fronty, do nichž se děti řadí ve vývařovnách polévek, aby měly co jíst.

Kde se bere tato mediální fascinace? Má - přiznávám poněkud polemická - odpověď zní: zde se prezentuje chudoba v biblickém smyslu. Že se něco takového může dít uprostřed Německa, je pro nás otřesným zážitkem, jenž nás rozhořčuje. Pomyslíme na oněch pět tisíc, jež nasýtil Ježíš, a na jeho slova: „Já jsem chléb života.“ Všechny konotace naší zapomenuté křesťanské výchovy tu opět ožijí a naše potřeba žít se skandály je navíc ukojena: chudoba v Německu je tak velká, že je zapotřebí vyvářet pro chudé - ten příběh je vskutku natolik dobrý, že nemůže nebýt pravdivý.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Dobrý příběh téměř vždy zvítězí nad přičící se pravdou. Tato pravda totiž zní: zákonná sazba, která platí i pro podporu v nezaměstnanosti a základní pojištění, je pro zajištění pestré, vyvážené a zdravé výživy postačující. Avšak kdo tváří v tvář frontám před výdejními jídlu tomu uvěří? Fakta přitom mluví jasně. Je jen třeba skutečné průměrné výdaje německé domácnosti na potraviny, nápoje a tabákové výrobky porovnat se sociálními dávkami odpovídající kolonky (tabulka 4.3).

TABULKA 4.3

VÝDAJE DOMÁCNOSTÍ NA POTRAVINY VE SROVNÁNÍ SE SOCIÁLNÍMI DÁVKAMI

DOMÁCNOSTI	MĚSÍČNÍ VÝDAJE NA POTRAVINY, NÁPOJE A TABÁKOVÉ VÝROBY V EURECH	SOCIÁLNÍ DÁVKY
Celkem	287	
S čistým příjmem pod 1300 eur	155	
Od 1300 do 1700 eur	205	
Od 1700 do 2600 eur	268	
S nárokem na sociální dávky		247

Srov. Zákonný předpis k provádění § 28 dvanácté knihy *Sociálního zákoníku* z 1. ledna 2005, poslední změna podle 61.17 Ústavy z 2. března 2009 (BGBlIS 416,432) a také rozpočty soukromých domácností 2006, *Statistisches Jahrbuch 2008 für die Bundesrepublik Deutschland*, Wiesbaden 2008, s. 549.

Německá domácnost má průměrnou velikost 2,08 osob, z toho 0,29 dětí pod 15 let. Výše dávkového podílu byla pro tabulku 4.3 propočítána vzhledem k průměrné velikosti domácnosti a průměrnému podílu dětí. Z toho plyne, že domácnost, která **pobírá dávky** ze základního pojištění, sociální podpory či z podpory v nezaměstnanosti II, může vydat za potraviny, nápoje a tabákové výrobky měsíčně v průměru **247 eur**, pokud se bude orientovat podle spotřební struktury dávek. **To je 86 procent výdajů** průměrné německé domácnosti. Ve skutečných výdajích **průměrných domácností** je započteno 40 eur na tabákové výrobky a podobná částka **na -jen zhruba** odhadnutelnou - spotřebu alkoholických nápojů

a nealkoholických nápojů pro občerstvení (minerálka a podobně).²² Jen v těchto dvou položkách tkví takový potenciál úspor, který umožní každému, kdo žije v domácnosti odkázané na sociální transfery, stravovat se přesně tak, jak je to možné s průměrným výdělkem - a bude-li chtít dokonce lépe.

Tyto propočty jsem provedl začátkem roku 2008 jako berlínský finanční senátor.

Berlín je hlavní město transferů v Německu. Hledě na tuto politováníhodnou okolnost, jež významně spoluutvářela a spoluutváří situaci v rodinách a náladu ve městě, na mě nijak nezapůsobily a nepůsobí soucitné diskuse, v nichž je 20 procent obyvatel stavěno do kouta chudoby a paušálně litováno. Z toho nemohlo a nemůže vzejít nic produktivního. Vystoupil jsem proti tomu, aby se negativní jevy pozorované u části populace - špatná strava, zanedbávání dětí a mnohé jiné - dávaly do kauzálních souvislostí s výší příjmů nebo s podílem příjemců sociálních dávek, a vyzýval jsem k veřejným diskusím.

Veřejná diskuse musí začít názorně a konkrétně a může skončit obecně a abstraktně.

Nikdy to nejde obráceně. Začal jsem tedy u toho nejnázornějšího, u stravování. Protože nemám ve zvyku důvěřovat jen statistikám, několik dní jsem se s manželkou stravoval v rámci zákonných dávek sociální péče, k čemuž nebylo zapotřebí zvláštního úsilí. Poté jsem požádal pracovníci mého úřadu, aby na základě testovacích nákupů sestavila stravovací plán. Tento plán byl velmi vyvážený a pestrý a každý den zahrnoval čtyři jídla. Jednou však v něm byla i opečená klobása, a to bylo pak jediné, co z tohoto jídelníčku bylo vždy citováno.

STRAVOVACÍ PLÁN JEDNOČLENNÉ DOMÁCNOSTI

	1. DEN	EURO	2. DEN	EURO	3. DEN	EURO
SNÍDANĚ	2 housky	0,30	80 g müsli	0,40	3 plátky celozrn- ného toastového chleba	0,12
	25 g marmelády	0,06	1 banán	0,25	2 plátky salámu	0,30
	20 g másla	0,10	1/2 litru mléka/ 1 jogurt	0,35	1 plátek sýra	0,25
	1 plátek sýra	0,25	20 g medu	0,08	2 šálky kávy	0,10
	1 jablko	0,24	2 šálky kávy	0,10	1 sklenice džusu	0,30

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

	1. DEN	EURO	2. DEN	EURO	3. DEN	EURO
	200 ml džusu	0,30			20g másla	0,10
	2 šálky čaje	0,10			1 mandarinka	0,25
OBĚD	Spaghetti Bolognese		Zeleninová polévka s masem		Opečená klobása se zelím a bramborovou kaší	
	100g mletého masa	0,38	100g brambor	0,05	1 klobása	0,38
	125 g špaget	0,15	1 mrkev	0,05	1 porce bramborové kaše	0,25
	200 g kečupu	0,40	1 svazek pórku	0,30	150 g zelí	0,12
	Koření/olej	0,10	1/2 květáku	0,30	Koření/olej	0,20
			80 g hovězího	0,50		
			Koření	0,15		
			1 šálek čaje	0,25		
SVACINA	1 šálek kávy + 1 jogurt	0,40	1 šálek čaje + 3 sušenky	0,25	1 šálek kávy + 1 banán	0,30
VEČERE	V4 okurky	0,30	2 plátky chleba	0,12	2 plátky chleba	0,12
	130 g jätrovky (1 plátek)	0,56	2 plátky sýra	0,50	100 g tvarohu	0,30
	200 g bramborového salátu	0,34	1 plátek šunky (Bierschinken)	0,15	1 plátek šunky	0,30
	[100 g hlávkového salátu	0,20	2 rajčata	0,27
	"		20 g másla	0,10	2 sklenice čaje	0,10
Částka		3,98		3,80		3,76
Sociální dávka		4,25		4,25		4,25

Zákonná dávka podle Sociálního zákoníku (SGBII) na hlavu domácnosti je 347 eur měsíčně, z toho připadá na stravu (včetně tabákových výrobků) zhruba 128 eur měsíčně, což je 4,25 eura denně. Průměrně obdrží 1 osoba navíc kolem 280 eur v běžných nákladech na ubytování, maximálně však do výše 360 eur. Stav k únoru 2008.

Reakce na tento stravovací plán byla zdrcující. V jednom pořadu *Slovo na neděli* jsem posloužil jako příklad nekřesťanského chování. Četní sociální funkcionáři mě veřejně plísnilí a hanobili. Dostával jsem stovky nenávistných e-mailů od příjemců dávek (Hartz IV), ale na druhé straně i četné a zčásti nadšené dopisy starších žen a manželských párů, kteří mi svými s akribií vedenými jídelníčky chtěli ukázat, že mám pravdu. Jeden poradce pro výživu z *Berliner Zeitung* zjistil, že můj stravovací plán je dostatečně vydatný a nadto množství masa, které obsahuje, je spíše zátěží. Naproti tomu Heiner Geißler v novinových komentářích tvrdil, že s tímto jídelníčkem bychom hladověli. Ulrich Schneider, výkonný ředitel Paritního dobročinného spolku²³ byl v jedné talkshow rozhlasové stanice Berlín-Brandenburg téhož mínění. Moje poznámka, že s podvábou nemají přece snad problém zrovna příjemci sociální podpory, zavdala moderátorovi důvod k otázce, zda soudím, že příjemci podpory Hartz IV jsou příliš tlustí.

Velké potíže mi nastaly i v mé vlastní straně. Výsledky mých berlínských průzkumů šly na nějaký čas k ledu. Avšak neslábnoucí celoněmecká rezonance ukazuje, že jsem patrně tál do citlivého místa. Ostatně jeden kameraman mi po jednom z četných televizních interview svěřil, že on i další kameramani dostávají od redakce pokyny, ať v bytech příjemců sociální podpory točí tak, aby nebylo vidět, jak bohatě jsou vybaveny elektronikou. Všechna šetření totiž dokládají, že příjemci podpory v nezaměstnanosti II, pokud náležejí k dolní vrstvě, jsou nadprůměrně vybaveni elektronickými médii.

Jak je možné, kladl jsem si otázku, že jednoduché vyhodnocení statistického faktu může vyvolat tolik emocí, a to nejen u těch, jichž se to týká, ale i u funkcionářů a obhájců našeho sociálního státu v širokém smyslu? Pochopitelně jsem měl tušení - proto jsem se také vůbec do experimentu pustil -, poté jsem však znal odpověď. Sestává ze tří bodů, z nichž třetí je nejpodstatnější:

1. Příjemci transferových služeb mají přirozený a pochopitelný zájem na stabilitě vyplácených dávek a jejich zvyšování; proto jakákoli zmínka o tom, že částka je vtom či onom ohledu dostačující, je nevídaná.
2. Sociální politikové, sociální svazy a vůbec celá vrstva funkcionářů, vědců a publicistů, kteří v materiálním i morálním smyslu žijí ze starosti o slabší,

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

reagují velmi citlivě a v obecné rovině odmítavě na jakýkoli podnět či argument, který naléhavost těchto problémů nějakým způsobem zpochybňuje, neboť tím je zpochybňována i jejich vlastní úloha a jejich vlastní význam. 3. Jestliže sociální dávky umožňují vyváženou, pestrou a dostatečnou stravu, pak příjemci těchto transferů, kteří sami sebe ani své děti neživí zdravě a v každém ohledu adekvátně, mají problém nikoli s příjmy či s chudobou, nýbrž pouze se svým *sociálním chováním*. A je to tento poslední bod, který vzbuzuje agresi a zběsilost, neboť tak je dotčeno bolavé místo, neboť tím se individuu ukládá povinnost, místo aby, jak se stalo běžným, byla vina svalena na nerovnost šancí. Příkladem takového úhybného manévru je zpráva spolkové vlády o chudobě a bohatství:

„Koncept šancí na účast a realizaci nositele Nobelovy ceny Amartyi Sena [...] se věnuje otázce, nakolik [...] je třeba existující rozdíly přičítat rozdílným realizačním šancím. Cílem sociálního jednání statuje redukovat nerovnost již na úrovni příležitostí, které jsou k dispozici. Příležitost využít svých individuálních možností musí dostat všichni [...]. Z příležitostí k účasti se stávají příležitosti k realizaci, pokud k individuálnímu potenciálu přistupují v odpovídající míře nápomocné šance ke společenské realizaci, jež pro člověka vytvoří takové předpoklady, aby dokázal poskytnutou šanci k účasti využít. Rozhodující jsou tu například formování systémů sociálního zabezpečení a systému vzdělávání, ale i situace na pracovním trhu a průchodnost společenských struktur. Podle Amartyi Sena je chudoba nedostatkem realizačních šancí, bohatství naopak jejich hojností.“²⁴

Na této **zprávě není nic** špatně, jenže individuum, jeho chování a jeho zodpovědnost zde **zcela** absentují. Vše vypadá jako otázka externího přidělu šancí a za něj jsou **zodpovědní** stát a společnost. Pokud někdo upadne v chudobu nebo její ohrožen, **vinu má** nedostatek šancí, nikoli on sám. Jiné názory platí v Německu za **politicky** nekorektní.

V souvislosti s **menu** poskytovaným programem Hartz IV lze ale pozorovat některá **individuální selhání**, například když:

- Děti přijdou do školy nenajedené a konzumují převážně pokrmy z fast foodů a sladkosti, protože rodiče nedovedou vařit nebo jsou líní ráno vstát a připravit dětem snídani;
- Rodiče místo ovoce a zeleniny kupují alkohol a cigarety a nedbají na to, aby děti měly dostatek pohybu, což má za následek obezita a zdravotní problémy; ty bývají diagnostikovány právě u dětí dolní vrstvy (která je zčásti, ne však zcela identická s příjemci transferových dávek).

U každého individuálního chování lze pojmenovat i jeho společenské příčiny, avšak individuum nesmí být v zásadě osvobozeno od zodpovědnosti za své chování. K tomu však v diskusích o chudobě máme sklony a ve velké části bádání o chudobě tomu není jinak.

Pročpak ale máme ty dlouhé fronty před výdejními jídlami, jestliže dávky postačují? Odpověď je dosti prostá: co je zadarmo, to uleví rodinnému rozpočtu. Kdyby se příjemcům dávek zadarmo rozdávaly děvéděčka a zábavní elektronika, tvořily by se fronty ještě delší. Takové výdejně by však scházel onen biblicko-emocionální apel, jenž je vlastní veřejnému životu obyvatel a tolik atraktivní pro naše dobrodince.

Výdejny jídel a vývařovny polévek sledují dobrý cíl a jsou výrazem chvályhodného privátního angažmá. O tom není pochyb. Avšak peníze by byly lépe investovány, kdybychom pro dolní vrstvu pořádali kurzy vaření, vedení domácnosti a společenského chování. Proč by se rodina zaopatřená programem Hartz IV měla ještě namáhat s plánováním nákupů potravin, vařením a společným stolováním, když je vše k maní zadarmo a již uvařené ve výdejně polévek za rohem? Místo abychom bojovali s příčinami nesprávného sociálního chování, toto chování ještě utvrzujeme a pěstujeme. Lidé sociálně nedostatečně formovaní, kteří neplánují, neumějí zacházet s penězi, nedovedou vařit a jimž schází vůle, táto lidé potřebují vývařovny polévek, ostatní příjemci dávek je nepotřebují. Avšak i lidem sociálně nezformovaným by trénink ve společenském jednání prospěl víc, než jim prospěje podpora jejich slabostí.

Zdraví

Jedno hloupé a polemické rčení říká: „Protože jsi chudý, musíš dříve zemřít.“ *Atlas sociálních struktur Berlína* se zdá toto rčení potvrzovat. *Atlas* podává přehled sociálně strukturálních faktorů pro dvanáct berlínských obvodů a menších prostorových jednotek, mj. pokud jde o postoje ke vzdělávání, pracovní trh, příjemce transferů či podíly cizinců. Tato data vyjevují těsnou souvislost mezi sociálním indexem a délkou života.²⁵ V obvodu Charlottenburg-Wilmersdorf žijí muži v průměru o 4,1 roku déle než v obvodu Friedrichshain-Kreuzberg.

U žen je rozdíl mezi nejlepším a nejhorším obvodem 2,8 roku. Případ Berlína je obzvláště zajímavý proto, že podmínky životního prostředí a infrastruktura sociální a zdravotní péče jsou ve všech obvodech z velké části totožné. Všichni příjemci transferů jsou zde zákonně zdravotně pojištěni, a pokud jde o jejich výkonnost, jsou na ně kladeny tytéž požadavky jako na každého jiného.

Rozdíly v délce života jdou z větší části na vrub onemocnění krevního oběhu a zhoubných nádorů. Jedno i druhé souvisí nikoli nevýznamně s životním stylem (výživa, pohyb, kouření, alkoholismus). Zatímco v obvodu Friedrichshain-Kreuzberg je 40 procent kuřáků, v obvodu Charlottenburg-Wilmersdorf jen 29 procent.²⁶ Je tedy zřejmé, že za těmito čísly vězí individuální chování, nikoli chudoba. Platí však naopak i to, že chudoba je důsledkem individuálního chování a zpětně je ovlivňuje.

Pokud existuje souvislost mezi chudobou a zdravím, pak se tato souvislost projevuje prostřednictvím parametrů chování, k nimž patří výživa, návykové chování a tělesný pohyb. Ve zprávě spolkové vlády o chudobě se praví:

„Chudoba a sociální vyloučení jako důsledek nedostatečných zdrojů a možností zvládat životní situaci představují jak pro děti a mládež, tak pro odpovídající sociální sítě vysokou zátěž rizika chudoby v rodinách se přitom neomezují jen na nedostatečné finanční prostředky. U dětí a mládeže jde navíc o vývojové deficity, nedostatečnou péči s následky zdravotních potíží a o sociální znevýhodnění, například nedostatečnou integraci ve škole a mezi vrstevníky. Existuje též souvislost mezi zdravotním vývojem (tělesným i duševním) a materiálním zajištěním. Újmy doznávají stravovací

a zdravotní návyky: čím skromnější jsou socioekonomické zdroje, tím horší je i výživa."²⁷

Tento odstavec je třeba číst dvakrát, abychom ho pochopili. Neboť při jeho formulaci nepochybně zvítězila snaha o politickou korektnost nad snahou o srozumitelnost. Aby byl srozumitelný, musel by znít přibližně takto:

Rodiny závislé na transferech se musejí potýkat nejen s omezenými materiálními možnostmi. Často totiž s penězi nedovedou dobře zacházet a nemají ani dost energie, předvídavosti a dovedností potřebných k tomu, aby se dokázaly žít zdravě a vyváženě. To pak má negativní vliv na školní výsledky dětí. Protože rodiče v těchto rodinách se i jinak o své děti málo starají - zda pravidelně dělají domácí úkoly, mají dostatek pohybu, nevysedávají-li příliš u televize nebo u počítače -, hromadí se často u těchto dětí vývojové deficity, které mají za následek, že ve škole zaostávají. To pak negativně působí na jejich sebevědomí a jejich možnosti navazovat kontakty a přátelství se stabilnějšími a zpravidla též lepšími žáky. Poměry v rodině **pak podporují zdravotní hendikepy**, jako jsou nadváha a chybějící výživa, a **vedou ke špatným výkonům ve škole**.

Stručněji řečeno: *problémem je nikoli chudoba materiální, ale chudoba duchovní a morální. Ta má vliv na chování a to opět na zdraví*. Takovéto jednoduché **pravdy však nejsou politicky oportunní**, a bývají proto co možná nejvíce **zastírány**. **Například v Ústavu Roberta Kocha²⁸ byla jako podklad ke druhé zprávě o chudobě provedena velmi přesvědčivá analýza „Chudoba, sociální nerovnost a zdraví“**, v níž **jsou přístupná data a fakta uspořádána velmi informativně**.

Analýza ukazuje, že faktory **ovlivňující zdraví** jsou závislé výlučně na způsobech chování, nicméně autoři **opakovaně hovoří o „zdravotní nerovnosti šancí“**.²⁹ Jako empirický důkaz uvádějí **ale jen takové faktory**, které nejsou závislé na příjmech, nýbrž závisí výlučně **na životním stylu**:

- nadváha (výživa, nedostatek **pohybu**);
- diabetes (nadváha, výživa);

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

- cirhóza jater (alkohol);
- rakovina plic (kouření).

Podceňování nebo upozadování kauzalit jsou pro velkou část výzkumů chudoby typické. Badatelé z Kochova ústavu nejprve podrobně srovnávají zákonně * zdravotně pojištěné s těmi, kdo zákonně pojištěni nejsou, lidi s nižšími příjmy s lidmi s příjmy vyššími, příjemce sociálních dávek s těmi, kdo těmito příjemci nejsou, a ukazují, že ti první více kouří, více pijí a méně se věnují sportu, avšak pak následuje ona kryptická věta:

„Kumulace zdravotních problémů a rizikového chování ve skupině ohrožené rizikem chudoby ukazuje na význam materiální deprivace.“³⁰

Nasadě je tu ale snad předpoklad, že tytéž znaky osobnosti, které člověka disponují k tomu, aby víc kouřil, víc pil a pohyboval se méně než druzí, zároveň zvyšují pravděpodobnost, že upadne do příjmové chudoby. Taková analýza by ovšem nebyla politicky korektní.

Štěstí

Průřezové statistiky v zemích s různým životním standardem a dlouhodobé srovnávací průzkumy v Německu ukázaly, že subjektivní hladina štěstí ležící **za** hranicí opravdové materiální nouze je téměř nezávislá na objektivním životním standardu. Rozhodně však má vliv na náš duševní stav naše relativní **pozice** na příjmové pyramidě, a sice bráno nikoli abstraktně, nýbrž s **ohledem na 8«ciální** skupinu, k níž náležíme. Uveďme dva příklady: ten, kdo si v **padesátých** letech mohl koupit „brouka“³¹ s výkonem 30 koní, zatímco **kolegové, přátelé a** příbuzní jezdili na kole, měl ze svého vozu větší potěšení než **dnešní řidič Golfa** s výkonem 120 koní, jehož známi jezdí ve vozech SUV (Sport Utility Vehicle, tedy limuzíny s vybavením terénních vozů), mercedesech **třídy S nebo ve vozech** Porsche. Řidič Golfa se cítí znevýhodněn a nadává **na svého zaměstnavatele a na finanční úřad**. U investičních bankéřů závisí **lákadlo bonusů** prokazatelně nikoli na jejich absolutní výši, nýbrž na

jejich vztahu k bonusům jejich kolegů. Je pravděpodobné, že 10 milionů eur poskytne Josefu Ackermannovi stejnou dávku štěstí, jakou zajistí 2500 eur šrotovného příjemci sociální renty.

Materiální spotřeba je tedy známkou sociálního postavení. Proto se prodávají obleky šité na míru, drahé hodinky, nevhodně motorizovaná auta, ušlechtilá vína a velké televizory s plochou obrazovkou. To však také znamená, že transfery, které jdou nad základní potřeby stravy, oděvu a přístřeší, nelze hodnotit čistě materiálně. Příjemce sociální podpory z programu Hartz IV, který má vyšší reálný příjem než řemeslník před 40 lety, je materiálně uspokojen méně než on, neboť jeho srovnávací měřítko je jiné. Tím se diskuse o hranici chudoby v bohaté společnosti, jako je naše, stávají zástupnou debatou, neboť nikterak nejde o materiální hodnoty, nýbrž o sociální postavení a o hodnotová měřítka s ním spojená. Již samotná okolnost, že někdo spadne pod hranici chudoby, a stane se tak příjemcem transferů, má protichůdné účinky na stav jeho mysli: na jedné straně to, že patří k „chudým“ a v sociálním rozvrstvení společnosti se tak ocitá až zcela vespod, vnímá jako ponížení, na druhé straně se může cítit spokojen, že mu stát garantuje jeho socioekonomické životní minimum.

Debaty o chudobě a jakákoli diskuse o přerozdělování jsou zastíňovány snahou odstraňovat nerovnost lidí přerozdělováním materiálních statků nebo tuto nerovnost alespoň maskovat. To však má své meze: na jedné straně ctižádostiví lidé poháněni úsilím o výdělek spatřují v nerovnosti jistou odměnu a získávají prestiž a v nadměrné zátěži odvozy z toho, co si podle jejich mínění právem vydobyli, vidí nespravedlivý zákrok státu. Na druhé straně lidé obdaření menší přízní a lidé méně ctižádostiví se cítí ohroženi nadměrnou materiální nerovností. Státní přerozdělování sice vítají, nicméně cítí se poníženi, jestliže jsou na pomoci státu závislí. To, že se ocitají tak nízko na sociálním žebříčku a že jsou závislí na státních transferech, kalí jejich životní rozpoložení. Vyšší finanční sumy na tom nic nezmění, spíš naopak: pokud vyššími transfery hranici chudoby posuneme, počet lidí spadajících pod tuto hranici stoupne a všeobecná nespokojenost vzroste. Viděno z hlediska lidského štěstí, je přínos dalšího hospodářského růstu pro tento pocit sporný, uvědomíme-li si, že růst je vůči přerozdělování neutrální a nikdo svou relativní pozici nemůže vylepšit.³²

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Naše ústava garantuje svobodný rozvoj osobnosti. Prací, obratností a štěstím může každý zvyšovat své příjmy a svůj majetek a v tomto svém úsilí nemá být společností brzděn, nýbrž máji být podporován. Bude-li tak činit co nejvíce členů naší společnosti, zákonitě se změní i poměry v přerozdělování, a to ' může mít vliv na hospodářský růst. Nicméně úspěchem lidí snaživých a těch, jimž přeje štěstí, se v systému přerozdělování zhorší relativní (a možná i absolutní) pozice těch druhých. Pro koho je rovnost na co nejvyšší materiální úrovni vytouženou metou, pro toho je individuální pracovní nasazení stálou hrozbou pro úsilí o více spravedlnosti založené na větší míře rovnosti. Avšak potřeba vymezit se vůči druhým osobními úspěchy a tyto úspěchy také ukázat okolí podstatnou měrou přispívá k tomu, že se lidé cítí šťastni. To je i základem našich konzumních norem, jež náš spotřebitelský svět posiluje tou měrou, jíž možnosti konzumu narůstají. Bylo by sice rozumné spokojit se s Dacíí Logan, oděvy z C&A a nájemním bytem o 60 metrech čtverečních, avšak který úspěšný člověk by to chtěl, když nemusí? A tak se na horním konci skončí u BMW-SUV, u krejčího a v grunewaldské vile (popřípadě u pokrokových jedinců v dvousetmetrové půdňí vestavbě ve čtvrti Prenzlauer Berg) .³³

Svoboda a sebeurčení

Srovnáme-li transferové příjmy s čistým příjmem plynoucím z jednoduchých a středně náročných zaměstnání na plný úvazek, s úžasem a potěšením zjistíme, že mnoho lidí pro svou obživu pracuje s velkým nasazením, ačkoli by na tom s programem Hartz IV a trochou práce na černo byli mnohem lip. Navíc zjistíme, že tito lidé se navzdory dřině cítí méně znevýhodněni než příjemce transferu odvedle, kterými s trochou černoty totéž nebo i víc.

Četní umělci a **mnozí** studenti žijí z příjmů na pokraji socioekonomického životního **minima nebo** i pod ním. Přesto jsou šťastnější než většina příjemců **transferových dávek**, protože neodvozuji své sociální postavení a své místo ve společnosti ze svých příjmů a cítí se nezávislí.

Kdo je svobodný, kdo **není** závislý na státní podpoře, nýbrž sám se činí a ohání, ten je **zpravidla šťastnější** než ten, kdo od státu pobírá alimony za nicnedělání.

Jenže štěstí bohužel často rozpoznáme až tehdy, když ho ztratíme - a někdy ani potom ne. Samosebou je příjemné zůstat dál v teplé posteli, když u souseda v šest ráno zvoní budík. Je příjemné pustit si v devět k snídani televizi, zatímco ten druhý si nalévá kávu u pultu v kiosku, kde na něj táhne. Avšak po práci to bude on, kdo se bude cítit lip a komu bude pivo po šichtě víc chutnat. Právě ti méně ctižádostiví, ti méně prozíraví jsou státními transfery sváděni k pohodlnému životu, jenž jim pozvolna bere jejich hrdost, ochromuje jejich síly, oslabuje jejich nadání a uhryzává jim z jejich sebevědomí. Toto vyslovit a přemítat o nápravě je nikoli paternalismus a arogance, jak mnozí soudí, nýbrž přirozený požadavek - ledaže bychom pokládali za zodpovědné, když sociálně závislým odpoutání od sociálních vazeb ulehčíme a učiníme pohodlným. V souvislosti s programem Hartz IV a jeho sociálním menu mě jeden berlínský bulvární časopis pozval k diskusi s jednou příjemkyní této státní podpory. Poprosil jsem o seriózní partnerku do diskuse a souhlasil jsem. Přišla mladá, asi dvacetiletá dáma v tmavém oblečení se svým dvaadvacetiletým přítelem, rovněž v tmavém. Oba žili ze sociální podpory. Mladá dáma o dva roky dříve ukončila reálnou školu. Chtěla se stát maskérkou, nenašla však místo. Vypočítal jsem jí, jak velká je potřeba maskérek v televizi, u filmu a ve všech berlínských divadlech jaké má vzhledem tomu šance. Nechtěla by se alespoň vyučit prodavačkou? Vedoucí filiálky u Lidla, kde občas vypomáhá, se jí na to už taky ptal. **Ale** nechce. A jak tedy tráví den, ptám se jí. Je to nuda, povídá. Vařit neumí a rodiče, taktéž příjemci podpory, taky ne. Když člověk nemá peníze a co dělat, **dny** se hrozně vlečou. Byl jsem šokován: tato nikterak neinteligentní a **vlastně zcela** rozumná žena žije v rozkvětu svého mládí se svým přítelem ve společné domácnosti ze státní podpory a odmítá šance, jež se jí nabízejí, neboť **není nikdo**, kdo by na ni trochu přitlačil a vnesl do jejího života něco rozmachu. Toto se v Německu děje nesčíslněkrát znovu a znovu a je to skandální! Svou vlastní cestou, jak zmírnit chudobu, tisícinásobně zmnožujeme pasivitu, indolenci i chudobu ducha a okrádáme člověka o jeho hrdost a sebevědomí.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Nerovnost

Chudoba se v Německu projevuje v sociálním srovnání: ten, kdo má méně než ostatní, s nimiž se srovnává, cítí se chudší; ať proto, že všichni jezdí autem, zatímco on na kole, nebo proto, že má jen dvoje slušné kalhoty, zatímco jiní paterý, či proto, že má starou televizi, zatímco druzí mají moderní. Toto je klasická problémová situace příjemce sociálních dávek. Naproti tomu jednadvacetiletý student má sice peněz ještě mnohem míň, ale na kole jezdí rád, má jen *jedny* slušné kalhoty a televize pro něj moc neznamená. Peníze nejsou jeho problém, má zcela jiné: atraktivní dívky se vždy zajímají jen o jeho kamarády a navíc nedostal londýnské stipendium z programu Erasmus, zatímco jeho kamarád ano. Subjektivně tento student vnímá tyto ataky nepřízně nejméně s touž intenzitou jako příjemce transferů, jeho chudoba však netkví v penězích, nýbrž v nedostatku šancí u dívek a před výběrovou stipendijní komisí.

Jestliže je podle Amartyi Sena chudoba nedostatkem realizačních šancí, označil by se tento student bezpochyby za chudého: dívky, po nichž touží, ho přehlížejí, a strávit semestr v Londýně mu nebylo dopřáno. To ho zarmucuje a svět⁴ se mu zdá nespravedlivý. Svět ale je nespravedlivý. Dary přírody - krása, inteligence, zdraví jsou rozděleny nerovnoměrně a ne podle zásady, že ten, kdo má krásnější duši, získá i lepší genetickou výbavu. A náhoda, zda se narodíme v Somálsku či v Německu, v zámožné rodině ze střední vrstvy v Düsseldorfu nebo jako třetí dítě nezaměstnané pomocné dělnice samoživitelky v Duisburgu, tato náhoda se postará o další příkré nespravedlnosti; proměnlivost života, štěstí a obratnost, s níž této proměnlivosti a svému štěstí vycházíme vstříc, dokonají to zbývající. Myšlenka, že šance lidí jsou rovné, je z tohoto pohledu absurdní: ten, kdo je krásný nebo inteligentní, má jiné šance než ten, kdo je ošklivý nebo hloupý. A tato výchozí nerovnost neustále produkuje výsledky, které jsou ještě nerovnější.

Boj s chudobou **tedy** může být jen částí společenského úsilí redukovat existující materiální nerovnost na míru, již budeme pociťovat jako snesitelnou. To však v **demokracii nesmí** omezovat možnost jednotlivce učinit ze svého charakteru, ze svých **schopností a** ze svých vlastností to nejlepší. I kdyby výchozí šance byly identické, **rozmanitá** nadání a zaměření, rozdílný zdravotní stav a různé štěstí

by se neodvratně postaraly o to, že lidské žití a počínání by plodily nestejně výsledky. Relativní chudoba příjmů a majetku se tak neustále obnovuje a nemůže být nikdy odstraněna, pokud se státní přerozdělování nepostará o dalekosáhlou rovnost výsledků. To však v demokracii není možné, pokud v ní relativně chudí, v jejichž prospěch je přerozdělováno, tvoří menšinu. Bylo by to možné jen v jakési dobročinné diktatuře, v režimu ctnosti a státního teroru. Jakoukoli rovnost - tedy i rovnost příjmů - nebylo dosud nikdy možno prosadit bez použití totalitních metod - což pravidelně končovalo diktaturou a proléváním krve.

Avšak ani kdybychom dosáhli maximálně rovnoměrného přerozdělení příjmů a majetku, nic by to nezměnilo na přirozené nerovnosti lidí vzhledem k jejich vlastnostem, schopnostem a mnohému jinému. Našemu nešťastnému studentovi bychom pomohli leda tím, že by s ohledem na rovnost a spravedlnost dostal přiděleny ony vytoužené dívky.

O nerovnosti a spravedlnosti se nicméně lze vydatně přít. Otázka, již položil Frank Nullmeier: „Jaká míra nerovnosti je spravedlivá?“, musí být brána vážně. Nelze však, jak to dělá Nullmeier, každý růst nerovnosti vydávat za růst nespravedlnosti.³⁴ Nato jsou důvody nerovnosti příliš rozdílné a pojem spravedlnosti příliš difúzní. Vystává tedy otázka, jak vztáhnout pojem spravedlnosti k pojmu chudoby.

Spravedlnost

Amartya Sen trefně poznamenal, že neexistuje teorie sociální spravedlnosti, která by někde nevycházela z rovnosti něčeho.³⁵ V americkém prohlášení nezávislosti to bylo vyznání, že lidé se narodili rovni a mají mít možnost svobodně jít za svým štěstím (*pursuit of happiness*). Protože se zdá, že bez odkazu na Amartyu Sena se v současné době žádná definice chudoby neobejde, zabýval jsem se jeho dílem blíže a jeho hluboká a mnohodoménziónální analýza mne nadchla.

Vycházejí z poznání, že konzistentní interpersonální funkce užitku nemůže existovat (Arrowův paradox), kritizuje z pragmatického a logického hlediska úsilí Johna Rawlse pochopit ustavení spravedlnosti jako sociální kontrakt.³⁶ Sen se vypořádává s míněním, že dokonalá spravedlnost logicky ani skutečně nemůže

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

existovat a ukazuje jinou, pragmatickou cestu: stav spravedlnosti se ve světě zlepšit vždy tehdy, když se podaří zjevně křiklavou nespravedlnost zmírnit, nebo ji úplně vymýtit. I pak ještě zbyde dost bezpráví, s nímž je třeba se vyrovnávat. To silně připomíná koncept Karla Poppera *socialpiecemeal engineering* (jehož ostatně Sen necituje). Tento postup v krocích zbavuje diskuse zbytečného lpění na obecných principech a umožňuje domluvu na konkrétních dílčích cílech.

U příležitosti uveřejnění své nejnovější knihy „The Idea of Justice“ Amartya Sen v jednom interview řekl: „There is no such thing as perfect justice. The idea of perfect justice drives to a mistaken route.“³⁷ Jde spíš o to, říká autor, abychom rozumnou argumentací a odpovídajícími intuicemi a regulacemi postupně v různých oblastech vytvářeli více spravedlnosti. Spravedlnost podle Sena také nelze přesně kvantifikovat, lze nicméně v různých sférách spravedlnosti sestavit stupnici spravedlivých a méně spravedlivých stavů. Například podíl analfabetů v Indii je sice nepřijatelně vysoký, avšak je nyní nižší než dříve. Úsilí o spravedlnost, říká Sen, musí být spíš pragmatickým procesem než pokusem o abstraktní konstrukt spravedlivého systému a jeho realizaci sociálním kontraktem a zákonem. Spravedlnost je proto vždy třeba chápat relativně, * jako srovnání různých stavů, a nelze jí dosáhnout absolutně.

Vzhledem k otázkám chudoby a přerozdělování problematizuje Sen obvyklou soustředěnost na „primary goods“, tedy materiální statky a služby, potažmo na přerozdělování příjmů. Soudí, že otázka souvislosti mezi tím, jakými materiálními statky kdo disponuje, a tím, jakých podstatných svobod k seberealizaci se mu dostává, není jedinou otázkou, již je třeba si klást. Je třeba zaměřit se nikoli na „primary goods“, nýbrž na „actual capabilities“ člověka.³⁸ Sen se tu odvolává na Aristotela: „Život zaměřený na peněžní zisk má v sobě něco nepřírozeného a vynuceného a bohatství není to, co hledáme. Neboť bohatství je jen k používání a prostředkem k účelu.“³⁹ Chceme-li posoudit relativní **výhody, které** lidé vůči sobě navzájem mají, říká Sen, pak musíme mít na **zřeteli všechny** jejich schopnosti a možnosti a nečinit základem srovnávání **pouze jejich příjmy** a majetek.

Tím se **dostávají na stopu** zajímavému myšlenkovému posunu: „Actual capability“ **je v německé** diskusi o chudobě s chutí překládáno jako „schopnost k účasti“. **O topte také.** Avšak „capability“ především znamená individuální

schopnost a individuální kapitál; kapitál nikoli ve smyslu toho, co vlastním, nýbrž ve smyslu toho, co dovedu a jaké zdroje jsou ve mně skryty. K tomu patří například vzdělání, výchova, osobní charakterové vlastnosti, sportovní dovednosti či umění hrát na hudební nástroj. „Schopnost k účasti“ se však u nás redukuje na možnost návštěv restaurací a kin, tedy na další zvýšení rozsahu přidělovaných „primary goods“. Sen naproti tomu výrazem „capability“ míní schopnost člověka sám sobě pomoci. Tuto schopnost zvyšuje vzdělání, zvyšuje ji využívání nároku na zdravotní péči, zvyšuje ji svoboda - naproti tomu přístup k „primary goods“ sotva.

Liberální stanovisko, uplatňované v heslech „pomoc k svépomoci“ nebo „podporovat a požadovat“, není Amartyu Senovi nikterak vzdálené. Jeho přístup k tématu chudoby je ovlivňován poměry v jeho rodné zemi Indii a v celém třetím světě a pro toho, kdo se v diskusi o chudobě a spravedlnosti zaměřuje na transfery příjmů v blahobytné zemi, jako je Německo, není proto zrovna vhodným spojencem.

V otázce zabezpečení prostřednictvím „primary goods“ vzhledem k socioekonomickému životnímu minimu v Německu je kritickým faktorem pro sebeurčující životní styl nikoli příjem, nýbrž socializace, kvalifikace, všeobecné vzdělání a další individuální schopnosti a vlastnosti. A zde je třeba začít, pokud chceme zajistit více spravedlnosti ve smyslu Amartyi Sena. Přitom je nutno bojovat s „chudobou ducha“, totiž s onou kombinací odporu ke vzdělání, socializačních deficitů, nedostatku životní energie a motivace pro sebeformování, která ovlivňuje velkou část dolních vrstev v Německu. K tomu je zapotřebí opětovně přezkoumávat veškeré nástroje materiálního boje s chudobou z hlediska jejich motivačních a výchovných účinků.

Právě z hlediska štěstí je třeba, aby stát podporoval přednostně ony „capabilities“, které člověka obdarují schopnostmi vést sebeurčující způsob života, jenž ho naplňuje hrdostí. Čistě materiální podpora, ať je jakkoli velká, bude vždy dostačovat jen k životnímu standardu na dolním konci příjmové pyramidy a nemůže takto podporované nikdy učinit šťastnými. Investice do lidského štěstí musí být investicí do jejich hrdosti; to znamená podporovat rozvoj jejich schopností a jejich ochotu k úsilí.

Také takto lze číst Amartyu Sena.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

CHUDOBA A SPOLEČNOST

Politický charakter definice chudoby

Pojem chudoby stejně jako jeho protiklad blahobyť či bohatství není myslitelný bez vztahu k jiným pojmům, a tím i ke společenským vazbám; neboť tu jde vždy zároveň i o rozdělování zdrojů v dané společnosti - ať šlo o vesnici doby kamenné či ať jde o moderní průmyslovou společnost. Proto diskuse o chudobě znamená vždy zároveň diskusi o spravedlnosti a koncepty, jak zmírnit či odstranit chudobu, jsou vždy zároveň koncepty, jak nastolit více spravedlnosti.

Vědecké koncepty spravedlnosti jsou buď utopické, neboť předpokládají intersubjektivní porovnatelnost a logickou konzistenci preferencí, která z čistě logických důvodů nemůže existovat, anebo jsou pragmatické ve smyslu *social piecemeal engineering*, a pak vyžadují společenskou diskusi a demokratickou tvorbu vůle, pokud vyloučíme postavu vševědoucího a blahosklonného diktátora.

Tím ale pojem spravedlnosti stejně jako z něj odvozená definice chudoby nabývá politického charakteru. Protože ale politický obsah je nedělitelný, nelze oddělovat cíle, nástroje a vedlejší účinky. Jejich spolupůsobení pak ovšem lze vědecky analyzovat. Zkoumat lze účinnost rozdílných forem přerozdělování i jejich **dopady** na spokojenost nebo ochotu k výkonu, na reprodukční chování, na **různé** mentality, na hospodářský růst a tak dále. Lze zkoumat příčiny chudoby a **poté** se snažit s nimi bojovat a zamezit jejich vzniku. Takový komplexní **přístup** může ale vyjevit i meze tohoto boje s chudobou, jakkoli definovanou, **třeba proto**, že nechceme ohrozit jiné cíle nebo chceme zabránit **negativním zpětným vazbám**.

Vzhledem k jejímu politickému charakteru jsou definice chudoby a diskuse o jejích **příčinách a možnostech**, jak ji odstranit, podřízeny dobovým trendům, **módním vlivům a rozdílným** zájmům. Nejde tu jen o ryzí pravdu, nýbrž jde **také o boj za světonázor** a za prosazení existujících politických představ. **V současné německé** diskusi stojí v centru pozornosti negativní dopady na **jednotlivce a jejich společenské příčiny**. **Naproti tomu** podstatně méně se

diskutuje o těch příčinách chudoby, jež mají individuální ráz, a o společenských důsledcích takového boje s chudobou, který je orientován přednostně na osobní příjmy. Téměř tabuizována je pak ta okolnost, že náš způsob boje s chudobou zčásti odměňuje odpor k pracovnímu úsilí a nedostatek vůle k samostatnosti, a přispívá tak k posilování dolních vrstev závislých na sociálních transferech. Pokud jde o materiální chudobu v Německu, jedno je jisté: zdánlivé negativní důsledky chudoby jsou z 90 procent důsledky nikoli příjmové chudoby samé, nýbrž jejích průvodních jevů, které však mají tytéž příčiny jako tato chudoba. Již téměř konsekventní nerespektování této souvislosti zbavuje velkou část výzkumů chudoby v Německu jejich vědeckého základu a posouvaje do oblasti ideologie.

Prerозdělování

Rozdíly v příjmech a s nimi relativní chudoba jsou z popsáných logických i reálných důvodů v zásadě neodstranitelné a nemohou být odstraněny - jak plyne z definice relativní chudoby jako míry rozdělování - ani hospodářským růstem. Relativní chudoba **však může být** zmírněna, a to se také děje ve všech průmyslových státech, nástroji **daňové** politiky a politiky odvodů, přístupem k veřejným statkům a přímými **transferovými** platbami. Rozdílné cesty a jejich kombinace přitom vedou **k relativně** podobným situacím.

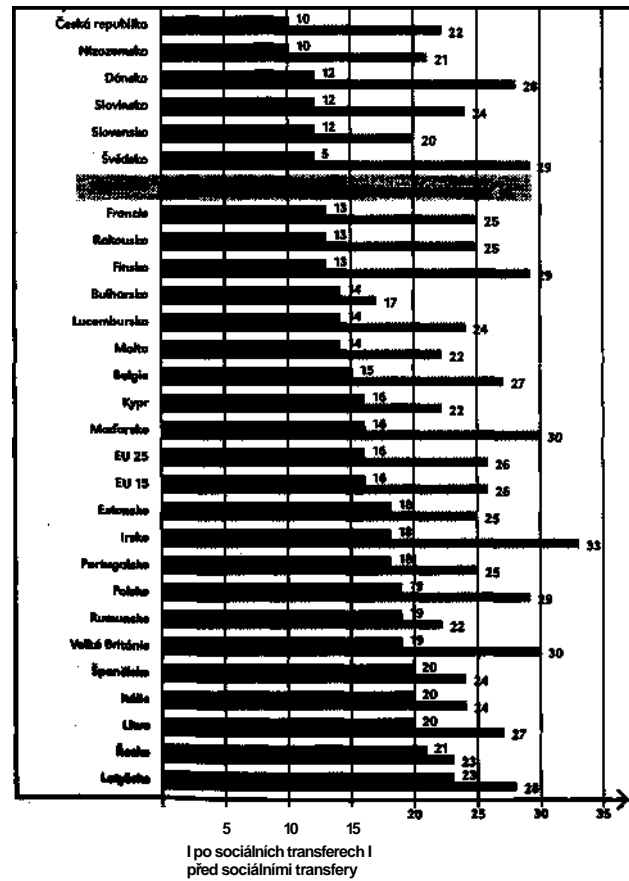
Vzhledem k rizikovému prahu **chudoby** {60 procent středního čistého ekvivalentního příjmu) má v Německu **příjem na** této hranici nebo pod ní 26 procent domácností před prerозdělením **a** 13 procent po něm. Tím se Německo vyrovná skandinávským zemím (**každá** z nich má ostatně před prerозdělením vyšší podíl rizika chudoby **než** Spolková republika).

Podíl rizika chudoby 26 procent před prerозdělením je v rámci EU přesným průměrem. Zřejmě tedy rozdělování příjmů podléhá nezávisle na dosažené hospodářské úrovni podobným **zákonitostem** a vede k podobné nerovnosti. I to je důkazem toho, že relativní **chudobu** nelze odstranit jakoby z definice všeobecným růstem ekonomiky **a blahobytu**, a potvrzením toho, že koncepce

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

GRAF 4.2

REDUKCE RIZIKA CHUDOBY OBYVATELSTVA SOCIÁLNÍMI TRANSFERY (2005)

. Der 3. Armuts- und Reichtumsbericht der Bundesregierung.
 Připravilo Spolkové ministerstvo práce a sociálních věcí, 19. května 2008, s. XH.

chudoby soustředěná na relativní chudobu je neúplná a zavádějící. Podle propočtů EU například v Česku žije po přerozdělení jen 10 procent obyvatel v relativní chudobě, zatímco v Německu 13 procent. Je snad proto v Česku méně chudých? Opak je pravdou, neboť z hlediska absolutní kupní síly je v Česku hranice chudoby na 56 procentech německé úrovně. To znamená, že německý „chudý“ má téměř dvakrát vyšší příjem než český.

Každý, kdo by rád bojoval s relativní chudobou, žene se za pouhou chimérou: kdyby v Německu činil čistý ekvivalentní příjem 1 milion eur, pak by rizikový práh chudoby byl 600 tisíc eur. Dnes práh chudoby v Německu rozhoduje o tom, zda si pořídit nový malý automobil či barevný televizor, ve světě milionářů by stejně definovaný práh rozhodoval o tom, zda si pořídit dvacetimetrovou jachtu. Z hlediska těch skutečně chudých leží německý práh chudoby poblíž fiktivního světa milionářů a daleko vzdálen od jeho skutečné podoby ve slumech Bombaje či Jakarty.

Změřit účinky celkového daňového a transferového systému na primární rozdělování je obtížné a vyvolává i metodické problémy, neboť hledět je třeba nejen na příjmy z odvodů, ale též na to, jak jsou používány. Nicméně jisté indicie je možno rozpoznat.

Pokud například bereme v úvahu, jaký dopad má rozdělování sociálních odvodů,⁴⁰ jejichž výši 462,2 miliardy eur (2008) je kvůli stanovené příspěvkové hranici a příspěvkové svobodě **vykonavatelů** svobodných povolání třeba jistě hodnotit jako spíše regresivní, **pak použití**, těchto sociálních odvodů ukazuje na extrémně egalizující účinek:

- Dlouhodobí plátcí důchodového pojištění dostanou vyplaceno mnohem méně, než kolik činí hotovost jejich **vkladů**.
- Zákonné zdravotní pojištění za **příspěvky** závisející na příjmu poskytuje služby, které na příjmu nezávisejí.
- 80 procent plátců pojištění pro **případ** nezaměstnanosti se za své peníze nikdy nedočká jakékoli protihodnoty.

Z hlediska politiky rozdělování je neutrální až mírně regresivní (kvůli podílu úspor, který vzrůstá s rostoucím příjmem) daň z přidané hodnoty s ročním objemem 176 miliard eur (2008). S8ně progresivní je naproti tomu daň z příjmů s ročním objemem 175 miliard eur (2008):

- Dolních 20 procent výdělečně činných lidí neplatí prakticky žádnou daň z příjmu.
- Dolních 50 procent výdělečně činných lidí platí celkově jen 6,5 procenta celkového objemu daní z příjmu.
- Horních 10 procent výdělečně činných lidí platí naproti tomu 51,8 procenta celkového objemu daní z příjmu.⁴²

V úhrnu tedy německý daňový, odvodový a transferový systém působí na rozdělování příjmů masivně. A přesto tento systém nepřispívá k tomu, aby skutečná či jen pocíťovaná nerovnost byla opravdu odstraněna - to ostatně bez diktatury dobročinnosti ani logicky, ani skutečně není možné. Z hlediska možnosti dalšího přerozdělování, ale i z hlediska možnosti opatrné reformy existujících struktur je v Německu dosaženo socializačních hranic, neboť se již nedaří rozporů a rozdělovačích efekty reforem překlenout hospodářským růstem.

Nároky státu na odvody a přerozdělování skrývají na jedné straně nebezpečí, že část lidí s vyššími příjmy se tomuto systému odcizí, což ohrožuje vládu jak černo-žluté koalice,⁴³ tak koalici vedenou SPD. Platí tu nabádání Giovanniho di Lorenza: „Prozíravá vládní politika dbá na to, aby hájila zájmy oné tenčí se vrstvy, která má na svých bedrech veškeré sociální výdaje.“⁴⁴ Na druhé straně opatrnou, ale zásadní reformou označovanou jako Hartz *TV* ztratila SPD značnou část svého voličstva, což způsobilo, že se na scéně zřejmě dlouhodobě objevila Linkspartei, jejíž klientelu lze uspokojit vždy jen krátkodobě stále vyššími dávkami přerozdělování. K tomu však ve Spolkové republice schází společenská většina. Potud lze říci, že sociální a vládní model prosazovaný sociální demokracií svým způsobem uvízl ve slepé uličce, z níž nevidíme východisko směrem ke klíčovému většinovému řešení.⁴⁵ Proto také se kolem **voleb do Spolkového sněmu** v roce 2009 roztočil takový bezobsažný tanec mezi vejci.

Nejrozšířenějším indikátorem ekonomické síly a blahobytu je hrubý národní produkt. **Větší výpovědní** sílu má však disponibilní národní důchod, neboť odpisy neslouží **spotřebě**, ještě výmluvnější je však celková soukromá spotřeba, neboť čisté **investice a tvorba** úspor jsou vždy potřebné. Absolutně rovnoměrné rozdělení **osobní spotřeby** (vzhledem k velikosti domácnosti) by bylo teoreticky

postulovatelnou horní mezí možného přerozdělení - nicméně právě jen teoreticky myslitelnou, neboť rovnoměrné rozdělení výsledků je neslučitelné se zákonitostmi produktivního národního hospodářství.

V roce 2007 činily spotřební výdaje domácností v Německu 1374 miliard eur, což je 16 400 eur na obyvatele, potažmo 34 600 eur na domácnost. Socioekonomické životní minimum, které je prostřednictvím sociální péče, základního pojištění a podpory v nezaměstnanosti II všem zaručeno, je zhruba 35 procent průměrné soukromé spotřeby a, jak již bylo ukázáno, podle situace rodiny kolem 50 až 63 procent středního ekvivalentního příjmu. Kdybychom chtěli, jak je často požadováno, zajistit všem základní příjem zhruba ve výši dnešních sociálních dávek, pak by tato částka činila kolem 35 procent soukromých spotřebních výdajů nebo 20 procent hrubého domácího produktu.

Kolik stojí v Německu boj s chudobou

Veškerá státní aparatura slouží vlastně přerozdělování peněz z daní a sociálních odvodů, komplexu sociálních služeb a také boji s chudobou. Týká se to důchodů podle nejnižšího příjmu, společného zdanění manželů (*manželský *splitting**), vyrovnání nákladů pro rodiny s dětmi, příspěvků na bydlení, podpory vzdělávání,⁴⁶ příspěvku na péči a tak dále. Pokud veškeré tyto sociální služby nepostačují, pak poslední záchrannou sítí a bezprostředním ochranným štítem proti chudobě jsou:

- sociální dávky včetně základního zajištění ve stáří; v roce 2008 byly celkové náklady na tyto dávky **23,7 miliardy eur,**
- základní zabezpečení v nezaměstnanosti (podpora v nezaměstnanosti II); v roce 2008 byly celkové náklady na toto zabezpečení 39,6 miliardy eur.⁴⁷

V Německu žije v úhrnu kolem 10 procent obyvatelstva zcela nebo převážně ze základního zabezpečení. V roce 2008 byly celkové náklady tohoto zabezpečení 62,9 miliard eur, což je 8,2 procenta německého sociálního rozpočtu v částce 767 miliard eur a 21,6 procenta sociálních služeb financovaných z daní,⁴⁸ potažmo 2,5 procenta německého národního produktu.⁴⁹

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Pro srovnání: na vzdělání od mateřské školy po univerzitu vydává stát 4,1 procenta HDP. Tyto výdaje jsou vnímány jako příliš nízké⁵⁰ a již vícekrát vyvolaly kritiku OECD.

Zaručený příjem pro všechny - východisko z pasti chudoby?

Existují myšlenky, které emocionálně přitahují a zahřívají srdce, nezávisle na tom, zda mají vztah ke skutečnosti a zda jsou realizovatelné. K nim patří i myšlenka bezpracného základního příjmu pro všechny. Existují různé návrhy,⁵¹ které vycházejí z jedné základní myšlenky: množství rozmanitých sociálních služeb by mělo být nahrazeno jedním státním základním příjmem, který bude bez jakýchkoli restrikcí státu poskytován každému občanu, aniž by byl nucen usilovat o práci. Tento základní příjem by měl umožnit důstojnou existenci a učinit většinu transferových a ostatních sociálních služeb zbytečnými. Podle jednotlivých modelů těchto sociálních projektů se vlastní příjmy či majetek připočítávají jen zčásti nebo vůbec. Z politických stran sympatizují s myšlenkou bezpodmínečného základního příjmu, částečně s rozdílnými modifikacemi, CDU a FDP, zčásti i levice.

Základní příjem nevázaný na žádné podmínky by měl podle jeho zastánců následující výhody:

- Zdroje chudoby a existenčních obav by byly kompletně, radikálně a bez jakékoli diskriminace odstraněny.
- Většina sociálních služeb by nebyla potřebná, čímž by se uspořilo mnoho administrativní práce. Celkově by tento systém byl nikoli nákladnější, nýbrž levnější **než** systém současný.

Doba, kdy se **člověk** realizoval placenou prací, se podle zastánců této restrukturalizace **beztak chýlí** ke konci, protože v důsledku technického pokroku placené práce **nebude dost pro** všechny. Kdo bude chtít, může se o placenou práci zajímat, **druzí však**, osvobození od existenční nouze, se mohou starat o svou rodinu, **věnoval se čestným** úřadům či kultuře nebo se zabývat tvůrčí činností.

Tato **myšlenka tryská z** mytických zdrojů, a proto je tak neodolatelná. Kletba, již **byl člověk vyprovozen** z ráje, se zdá zažehnána: zůstáváme sice smrtelní

a můžeme onemocnět, avšak budeme ochráněni (podle bible bohem, podle dnešních představ starostlivým státem) a zbaveni starostí. Na své si přijde i marxista: mohutný rozvoj produktivity jedna z nepopiratelných výhod kapitalismu) konečně vyvolá přechod z říše nutnosti do říše svobody, jak si ji představují pracující masy. Teroru práce je odzvoněno, o naše bezpečí je postaráno; za úsvitu půjdeme na ryby, za soumraku na lov. Další vývoj se nám postará o další přerozdělování a postupné navyšování našich zdrojů.

Myšlenka dalekosáhle nahradit celý náš komplikovaný systém transferů jednoduchou službou základního příjmu a všechny tak osvobodit od nouze a existenčních obav a navíc ještě uspořít, je ideou bezesporu fascinující; kdykoli apoštolové této nové víry objasňují svůj model, propuká horlivost a nadšení.

Avšak při bližším pohledu se objeví problémy: žádné změny toků daní, transferů a sociálních služeb totiž nevytvoří nové zdroje. Teze o zjednodušení není nikterak doložena a propojenost se stávajícím systémem se nezdá dosti precizně promyšlena. Propočty financování v novém systému vzhledem k systému současnému jsou komplikované, zčásti rozporné a schází uspokojivá odpověď na otázku, jak by měl přechod k novému systému vypadat. Základní příjem v existujících modelech (s výjimkou sociálně utopického modelu Góte Wernera) konečně nepřekračuje dnešní úředně definované socioekonomické životní minimum. Zvláštní životní situace, například zvýšená spotřeba u některých chorob a postižení, by i v budoucích systémech tvořily výjimky a odchylky od jednotného solidárního příjmu. I u tohoto občanského příjmu stejně jako u sociální podpory by bylo třeba zákonně stanovit odstupňování podle velikosti domácností a počtu dětí, požadavek mzdového odstupu a navyšování vlastního příjmu či majetku a jejich zdanění.

A jak by to vypadalo s úsporami? Bezpodmínečný základní příjem pro všechny, který by odpovídal platnému životnímu minimu, by podle dat z roku 2008 vedl k ročním hrubým výdajům 490 miliard eur. Do toho nejsou započítány náklady na zdravotní a pečovatelské pojištění ve výši 180 miliard eur. Občanský příjem by na těchto nákladech nic nezměnil. Celkem by tedy šlo o 670 miliard. To odpovídá dnešním celkovým zdrojům z příspěvků sociálního pojištění a sociálních služeb financovaných z daní.⁵² Pokryty by však nebyly všechny služby důchodového pojištění, které jdou nad existenční minimum.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Základní příjem i jen ve výši dnešních sociálních dávek by tedy byl financovatelný jen tehdy, pokud by byl doplněn striktními předpisy o jeho výši vzhledem jiným příjmům. Tím se však vytrácí rozdíl vzhledem k dnešní struktuře základního pojištění, až na jeden- nicméně podstatný- aspekt: lidé v produktivním věku, kteří jsou schopni práce, mají dnes nárok na pobírání podpory v nezaměstnanosti II jen tehdy, pokud jsou v zásadě ochotni nějakou práci přijmout. U bezpodmínečného základního příjmu tento předpoklad odpadá: „Charakteristickým znakem modelů základního, respektive občanského příjmu je odpoutání nároku na monetární zajištění existence od pracovního trhu. Právo na občanský příjem existuje nezávisle na ochotě přijmout nabízenou práci.“⁵³

Zastánci občanského příjmu pokládají za nedůstojné, že o podporu v nezaměstnanosti II či o sociální dávky je třeba požádat, nevysvětlují však, proč by tento případ měl být méně důstojný než žádost o stavební povolení nebo žádost o poskytnutí daňových úlev. Naproti tomu bezpodmínečnost nároku na občanský příjem by podle jeho zastánců podporovala lidskou důstojnost. Avšak Hegel to viděl docela jinak: „Kdybychom na bohatší třídu uvalili přímou zátěž [...], abychom masy blížící se chudobě udrželi na úrovni řádného života, posílili bychom tak základnu slabých bez zprostředkování prací; tím bychom jednali proti zásadám občanské společnosti a pocitu samostatnosti a důstojnosti jejích občanů.“ Podle Hegelova názoru (přičemž odkazuje na poměry v Anglii) Jako nejpřímější prostředek [...] proti chudobě a zejména proti úbytku studu a cti, subjektivního základu společnosti, proti lenosti a plýtvání atd., z nichž povstává lůza, se osvědčilo ponechat chudé svému osudu a odkázat je na veřejné žebrání“.⁵⁴

Octu přesně běží: zaručený základní příjem je nutno vidět ze sociologického a psychologického hlediska „inkluzí“ a „exkluzí“. Materiální vyloučení ze sféry **socioekonomické** nepostradatelných statků a služeb lze zabránit a základním **zabezpečením** prostřednictvím podpory v nezaměstnanosti II a sociálních dávek je jí **také** Německu zabráněno. Avšak čím méně trváme na tom, aby každý **přispěl svým dílem** podle svých sil, tím více neblahou exkluzí z reálných **životních souvislostí** podporujeme, tím více podporujeme netečnost vůči výměně **pracovních výsledků** ve společnosti a posilujeme rezignaci na zdroje oprávněné hrdosti. **Sociolog** Heinz Bude tuto situaci přesně vystihuje:

„Přesvědčení, že sociální znevýhodnění lze vyvážit poskytováním individuálních plateb, vedlo k pěstění závislostní kultury, která z lidí učinila klienty ústavů, místo aby je povýšila na pány vlastního života [...]. Původní cíl poskytnout pomoc ku svépomoci se zvrátil ve svůj opak: byla upevněna závislost na dobročinnosti. Není třeba si nic namlouvat ten, kdo žije z dobročinnosti, psal Tocqueville v roce 1835, je bez bázně, avšak také bez naděje.“⁵⁵

Zastánci příjmu zaručeného všem vycházejí cele z toho, že *konec společnosti práce* je nablízku, že disproporce mezi chudými a bohatými rostou a že rostou také nejistoty a nejednoznačnosti v individuálním způsobu života. Potud jsou stoupenci Ulricha Becka.⁵⁶ Ve světě, v němž se práce stává čím dál nedostupnější, chtějí lidi zbavit nedůstojné nutnosti usilovat o něco, co beztak nedostanou - totiž práci za mzdu.

Je pravda, že nejistot a zvrátů v globalizovaném světovém hospodářství přibýlo, dopadají na jedince citelněji a vyvolávají v něm obavy a úzkosti. Nelze nicméně prokázat, že disparita mezi chudými a bohatými vzrůstá, a do sféry mýtů již patří tvrzení, že v moderních národních ekonomikách se práce za mzdu stává nedostatkovým zbožím. V roce 1960 činil ve Spolkové republice počet placených pracovních hodin na hlavu kolem 1000, v roce 1990, v předvečer jednoty, to bylo kolem 750. V současné době je to kolem 700 a tato úroveň trvá již řadu let, což není právě přesvědčivým důkazem konce společnosti práce. V mezinárodním srovnání je množství práce v Německu neobyčejně malé.⁵⁷ Ve Švýcarsku a v USA, zemích bohatších než Německo, je množství placených pracovních hodin na obyvatele o 30 a 35 procent vyšší než v Německu.

Argument, že práce ubývá je ostatně dosti starý. Již v roce 1966 vycházel Erich Fromm ve své inteligentní analýze „psychologických aspektů všem zaručeného příjmu“ z předpokladu, že „pro stále rostoucí část našeho obyvatelstva“ není „k dispozici žádná práce“.⁵⁸ Vtom se sice mýlil, avšak prozíravě se dopracoval k mínění, že povinnost pracovat je pro mnohé také otázkou smyslu. Zaručený příjem vnímal jako nastolení společnosti, která omezuje materiální konzum a proměnou člověka mu přináší smysl odjinud. Jen pokud zabráníme

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

tomu, aby ostatní měli podstatně víc, může garantovaný příjem zajistit větší míru spokojenosti:

„Dnešní lidé mají bezmeznou touhu po stále větším konzumu. Má to následující konsekvence: protože konzumní dychtivost nezná mezí a v dohledné době žádná ekonomika nedokáže produkovat tolik, aby každému jednotlivci poskytla nabídku neomezeného konzumu, skutečný nadbytek nemůže nikdy nastat (psychologicky viděno), pokud charakterová struktura *homo consumens* bude převládat. Konzumu lačný člověk bude neustále trpět nedostatkem, neboť nikdy nebude mít dost, ať bude mít sebevíc [...]. To ale znamená, že ti, kteří by žili na úrovni garantovaného příjmu, by se cítili frustrováni a méněcenní, a ti, kteří by vydělávali víc, by zůstali zajatci okolností, neboť by byli ovládáni strachem, že o možnost maximálního konzumu opět přijdou. Proto si myslím, že zaručený příjem by vyřešil jen některé (ekonomické a sociální) problémy, že by však neměl ony vytoužené radikální účinky, pokud bychom se současně nezřekli principu maximálního konzumu.“⁵⁹

Fromm následně konstruuje utopický model řízeného hospodářství, v jehož rámci dochází k přeorientaci ze soukromého konzumu na veřejné statky, až je člověk nakonec přeměněn: „Pouze tehdy, přemění-li se *homo consumens* na produktivně činnou osobnost, bude tento člověk schopen prožívat svobodu jako pravou nezávislost a ne jako neomezenou možnost vybírat si z konzumních statků.“ Vidí tu však také rizika: „Nebezpečí, že by se stát, který všechny živí, mohl stát matkou boží s vlastnostmi diktátora, lze čelit **pouze** účinným zmnožením demokratických procedur ve všech oblastech **společnosti.**“⁶⁰

Zde nás zdraví duch roku 1968 (trochu promísen s oděrem NDR). Můžeme se **pousmát & zažertovat**, avšak Erichu Frommovi je třeba připsat zásluhu, že **myšlenku zaručeného příjmu** domyslel do konce: spokojenost a osvobození **od tlaku konkurence**, o něž se usiluje, se dostaví teprve tehdy, až nikdo **nebude mít o mnoho víc** než druhý; zajistit to má usměřováním ekonomiky **a zásahy do svobody** konzumu stát. Dost nám to připomíná slogan levicové

strany *Die Linke* z posledního předvolebního boje do Spolkového sněmu - „bohatství pro všechny“.

Představa, že nám stát bez žádání rovným dílem poskytne základní materiální zabezpečení, má bezpochyby svůj esteticko-morální půvab, je jí však třeba poměřovat mohutným nafouknutím státních zúčtovacích systémů, k němuž by muselo dojít, pokud by měl systém zůstat financovatelný. Po uzávěrci tohoto zúčtování by se však ukázalo, že na občanský příjem lze vynaložit jen tolik zdrojů, kolik jich již dnes vydáváme na základní socioekonomické zabezpečení. Případy skryté „ostýchavé chudoby“, které se také uváděly jako jeden z argumentů pro zavedení bezpodmínečného základního příjmu, byly zavedením podpory v nezaměstnanosti II a základním zabezpečením ve stáří ve velké míře odstraněny. Jedna věc je, jestliže pro smolaře, pro ty, na něž se nedostalo, a pro ty, co nejsou tak výkonní, naplníme záchranou síť, a to jen za jistých podmínek, a je věc jiná, obepínat celou společnost vlastními představami dobročinnosti. Má-li mít bezpodmínečný příjem blahodárný vliv, je třeba společnost (a nejspíš i povahu člověka) radikálně změnit; v tom má Erich Fromm pravdu. Avšak neblahé zkušenosti 20. století tu nabádají k opatrnosti.

Erich Fromm má pravdu ještě v jednom ohledu: nikoli peníze, ale smysl nám přináší štěstí. Smysl se však rodí ne z pasivního požitku, ale ze sociální výměny a z produktivního zapojení. Většinou lidí, kteří nejsou vědci, umělci ani špičkovými sportovci, přináší smysl přehršel každodenních úkolů, jimž musejí čelit a s nimiž je spojena síť kontaktů, časových předělů a dílčích úspěchů. Kdo zbaví lidi nutnosti pracovat pro svou obživu, činí právě těm slabším z nich příkoří. Wamfried Dettling formuloval **jasně**, kam tato cesta vede:

„Nic nemůže lidi poškodit trvaleji a nic je nemůže víc izolovat, než když jim nedáme šanci podílet se na pracovních vztazích. Novou sociální třídu vytvářejí nikoli levná pracovní místa, ale nová mentalita, která již od sebe nic neočekává, a systémy sociální péče, které nic neočekávají od lidí. Daleko za hranicemi pracovního trhu, ať v pečovatelských ústavech, nebo v rodinách, si razí cestu poznatek živený zkušeností: kdo pro druhé dělá to, co mohou dělat oni sami pro sebe, jedná nesociálně. Ničí v lidech pocit kreativní individuality a respekt k sobě samým.“⁶¹

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAZDU

Každá forma základního zabezpečení musí být organizována tak, aby rodila nikoli izolaci a ochromení, nýbrž motivaci. Proto je obzvlášť třeba nejen z fiskálních důvodů soustředit se na přechod mezi příjmy transferů a příjmy z výdělečné činnosti. Koncept takzvaného kvocientu zřeknutí se transferu má kromě transferové hladiny určující vliv nejen na náklady, ale také na motivaci k úsilí vymanit se ze závislosti na státních subvencích. Úvahy, které v těchto souvislostech vycházejí zejména od zastánců garantovaného příjmu, směřují k oživení původně amerických konceptů negativní daně z příjmů (srov. kapitolu 5).

Vedlejší účinky boje s chudobou

Sociální stát se přerozdělováním a záchytnými sítěmi stará o to, aby každý občan byl schopen postarat se o své zdraví, o svou obživu, ošacení a ještě leccos navíc. Nadto je skrze základní zabezpečení na bázi sociokulturního životního minima zajištěno, aby životní standard ani těch nejchudších nepoklesl pod 50 procent středního příjmu, čili pod úroveň odpovídající průměrnému životnímu standardu ve Spolkové republice šedesátých let.⁶² Němečtí příjemci transferů žijí jako průměrný Čech, avšak výrazně lépe než průměrný Polák a mnohem lépe než průměrný Turek.

K nevyhnutelným vedlejším účinkům takového zabezpečení patří především socializační efekt: minimální sociální zabezpečení, které ve světovém měřítku znamená bohatství, nevyžaduje ani základní školní vědomosti, ani určitou píli, **ani** zodpovědnost v rodinných a širších sociálních souvislostech, ba vlastně **vůbec žádné** vlastnosti a schopnosti, které jdou nad rámec čiré existence. Ve **světě transferů** neexistuje pro takovéto existenční vlastnosti ani žádný **mechanismus** odměňování, takže tyto vlastnosti ještě více zakrňují a žádné nové **se** nevytvoří, stejně jako atrofují svaly těm, kdo se nepohybují.

Pro lidi **morálně** a duševně slabší je tato situace velkým pokušením. Pokud v životě **zbaveném nároků** setrvají déle, a to i pokud se v něm ocitli navzdory své **vůli či je do něj přivedlo** neštěstí, ztrácejí vedle vůle také schopnost z tohoto **života opět uniknout:**

„Mnohé domácnosti v nouzi⁶³ jsou dlouhodobě odkázány na základní zabezpečení [...]. Dlouhodobé pobírání dávek je určujícím faktorem jeho podoby a potřebných výdajů [...]. Celý tento systém daleko přesahuje vrstvu dlouhodobě nezaměstnaných a zabezpečuje nejen ty, kteří hledají práci, nýbrž i velkou část obyvatelstva v produktivním věku a jejich děti. V současné době je základní zabezpečení určováno převážně domácnostmi v nouzi, které v této nouzi setrvávají dlouhodobě nebo opakovaně.“⁶⁴

Tato společenská skupina se poddala svému osudu a její hrdost je zlomena. Nemůže být hrdý ten, kdo **za hranicemi** mládí a vzdálený stáří, ve svých nejlepších letech, žije z podpory **státu**. Avšak tam, kde schází hrdost, daří se špatně pohnutkám zaměnit **pohodlný** nynějšek za nejistoty úsilí. Proto se tito lidé raději soustředí **na krátkodobé** uspokojení, jež jim poskytuje alkohol, cigarety, konzum **médií a fastfood**.

Čím je **domácnost v nouzi větší**, tím vyšší je měsíční částka základního zabezpečení. Manželský **pár se 2 dětmi pobírá 1710** eur za měsíc. Aby na tuto částku dosáhl **výdělečně činný jednatel** s povinností sociálního pojištění, musel by **mít plat 2500 eur hrubého**. Kdyby **měl 4 děti**, musel by vydělávat 3500 eur hrubého, **aby se dostal na částku 2300** eur odpovídajícího základního zabezpečení. **S každým dítětem se částka základního zabezpečení navyšuje o 322 eur**. Pokud jde o tyto výdaje, není třeba za ně skládat účty. Potraviny si **lze nyní většinou opatřit u různých „tabulí“** zadarmo a použité dětské oblečení je **nabízeno zdarma či za velmi nízkou cenu**. Domácnost v nouzi tvořená **2 dospělými a 4 dětmi může tak dávky základního zabezpečení významně navýšit**. Vtom, že **podíl dětí v domácnostech příjemců** transferuje vzhledem **k těmto příjemcům samým zhruba dvojnásobný**, tkví tedy jistá ekonomická **logika**. V Berlíně v současné době **pochází 35 procent školáků z domácností příjemců dávek**; v Brémách je to **30 procent**, v Hamburku 25 procent a **vrůměru ve Spolkové republice 16 procent**.

Jde nikoli o to, že děti produkují chudobu, nýbrž o to, že příjemci dávek produkují **děti**. Statistiky to **jasně dokládají**, neboť ti, kdo žijí ze sociální podpory, **mají v Německu podstatně víc dětí než srovnatelný zbytek populace**. **Podíl dětí z rodin dolní vrstvy stranicí se vzdělání tím v našem vzdělávacím systému**

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

kontinuálně narůstá. Když ukončí svou, většinou méně úspěšnou, školní dráhu, vydají se tyto méně kvalifikované děti velkou většinou cestou svých rodičů a znovu si pořídí nadprůměrně mnoho dětí. Systematické rozdíly ve fertilitě různých sociálních skupin způsobí během několika generací radikální přesuny ve struktuře obyvatelstva. Rozdílné reprodukční chování dolních vrstev a zbytku populace proto dlouhodobě změní naši společnost - ledaže by došlo k zásadní proměně.

Základní zabezpečení tedy ovlivňuje socializaci a reprodukční chování dolní vrstvy obyvatelstva, podstatně však také působí na migrační dění a na ochotu migrantů k integraci. Kdyby nebylo německého základního zabezpečení, velká část migrantů z Turecka, Afriky a Blízkého východu by sem nikdy nepřišla, neboť pracovní trh již 35 let není k přistěhovalectví důvodem. Bez tohoto zabezpečení by do Německa přicházelo i méně celých rodin a azyl by se tu stal méně atraktivním. Bez tohoto zabezpečení by navíc alespoň Turci a Arabové projevovali jiné reprodukční chování. Obzvláště Arabové mají v Německu silný sklon k plození dětí, aby tak přišli k vyšším sociálním dávkám, a jejich ženy, často uzavřené ve své domácnosti, mají v podstatě vzato sotva co jiného na práci.

Základní zabezpečení má zároveň negativní účinek na ochotu migrantů z islámských zemí k integraci: sociální dávky jim zajišťují z jejich hlediska - ve srovnání se zemí jejich původu - bezpříkladně vysoký životní standard. Ten je zbavuje nutnosti měnit svůj tradiční životní styl, naučit se jazyk, sehnat si práci a přiznat svým ženám více západní svobody. Od základního zabezpečení vede přímá cesta k paralelním společnostem migrantů ze zemí islámu (srov. kapitolu 7).

Pokud toto vše nechceme, je třeba obrátit kormidlo a činit potřebná opatření - na trhu práce, v oblasti vzdělávání, v rodinné politice a v přístupu k migrantům. O tom pojednávají následující kapitoly.

PRÁCE A POLITIKA

O ochotě k výkonu a pracovních motivacích

*Snad budeme žít sedmdesát let, snad
dokonce osmdesát, avšak ta nejlepší léta
jsou jen úsilí a žal! Náhle je konec a kamsi
odlétáme. Žalm 90,10¹*

Ten, kdo hovoří o práci a výkonu, neobejde se bez implicitní nebo explicitní vazby na určitý obraz světa a společnosti, a tedy ani bez hodnotících soudů. Zdá se, že mnozí nadšeně vítají vytoužený konec společnosti práce. Avšak vězí tu mnohá nepochopení. Neboť ani vysoce technizované a stále abstraktnější hospodářství neběží plně automaticky, není to ani technologické, ani sociologické, ani politickoorganizační perpetuum *mobile*. Bez všestranného pracovního nasazení - především bez inteligentní práce - a vydatného úsilí, byť se týkalo jen společenské menšiny, dospějeme rychle k stagnaci, regresi, rostoucí nezaměstnanosti a nevyhneme se ani - vzhledem k rostoucím nárokům - tendenci k masové pauperizaci.

Dnešní masový konzum je možný jen **díky mechanizaci** a automatizaci všech výrobních procesů i většiny služeb a **díky levným** importům z Dálného východu, které si můžeme dovolit jen proto, **že německé stroje** jsou tam tolik žádané a lidé pracující za nízké mzdy tam jsou **tak** nesmírně pracovití. Koupíme-li si v Aldi litr mléka za 49 centů nebo **bavlněnou** košili za 5 eur - ať jsme milionáři nebo příjemci dávek - získáme konečný produkt, který prošel velmi komplexním výrobním a obchodním procesem, na němž se podílely desítky tisíc lidí. Pokud jde o mléko, byli to lidé na statku, v mlékárně, ve výrobně obalů, v dopravě, logistice a v obchodě, kteří přispěli k tomu, že krabice mléka se nakonec ocitá v regálu a čeká na svého zákazníka. Pokud jde o košili, byli to lidé

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

na polích pěstitele bavlny, v prádelně, tkalcovně, byli to šičky a dopravci, logistika a opět obchod. Uvážíme-li, že oprava kapajícího kohoutku patrně nestojí méně než 50 eur, pak jsou dnešní ceny zboží opravdový zázrak. Avšak bez práce toto zboží nevznikne, jako ostatně nic, co má tržní hodnotu, ať jde o fyzické zboží nebo o určitou službu, nikdy nevznikne bez práce.

Trh žije z jednoduché souvislosti: ten, kdo chce získat něco, co jiné stálo práci a úsilí, musí za to odevzdat něco, co stálo rovněž práci a úsilí, má-li to mít pro druhého nějakou cenu. Tato souvislost je zrušena pouze loupeží, dědictvím či darem nebo volnou účastí ve společenství solidarity. Ať je společenstvím solidarity stát, nebo rodina, dlouhodobě zdravé poměry v něm budou vždy záviset na vyváženosti dávání a přijímání.

Není správné ani z hlediska morálního, ani z hlediska funkčního, aby někdo, kdo je schopen individuálního přispění, žil z práce druhých, aniž poskytne protihodnotu. Nárok přijímat bez protihodnoty je vyhrazen jen těm, kdo jinak nemohou: duševně či tělesně postiženým, duševně nemocným, starým či chorým lidem. Lidé se většinou řídí zdravými instinkty a chtějí se sami postarat o svou obživu, na druhé straně však jsou realisté a nejsou nezištní ani neodhodlaní využít každé příležitosti, která slibuje zisk bez odpovídající protihodnoty.

Pilířem moderního sociálního státu je požadavek, aby kvůli nedobrovolné nezaměstnanosti nikdo netrpěl nouzí. Komu okolnosti zabránily obstarat si svůj chléb výměnou pracovních služeb, tomu solidární společnost na čas poskytne obživu, neočekávajíc za tuto službu žádnou protislужbu. Neodvratně tu však zároveň neustále dochází k problémům při posuzování nároků i k nárokům neoprávněným, s nimiž se zvýhodnění příjemci podpory rádi smiřují.

Sociální zapojenost, sociální respekt, životní obsah a materiální zajištění jsou **pro většinu** lidí spjaty především se zaměstnáním. Proto je pro ně otázka, co s **nimi bude** v případě nezaměstnanosti, vysoce emocionálním tématem a **traumatem** se člověku stává představa, že v krátké době by mohl klesnout na úroveň **Harte IV**. Toto trauma se v Německu stává politickým kapitálem.²

Je bezesporu, že bohatá země se vypořádá s tím, jestliže základní zabezpečení **těch, kteří sami o sebe nepostarají** či nedovedou postarat, obnáší 3,4 nebo 5 **procent národního produktu**. Avšak protože sociální procesy se ze své

povahy dynamicky vyvíjejí a nikdy u nich nenastává rovnováha, neexistuje ani rovnováha sociálního zneužívání. K sociálnímu zneužití v pravém slova smyslu dochází tehdy, jestliže stát poskytuje někomu takové služby, za jaké od něj nedostane náhradu, která je objektivně v jeho silách. Toto pak utváří mentalitu lidí tímto způsobem zvýhodněných a vlastně všech, kteří tomu přihlížejí, tedy nakonec všech lidí vůbec. Neoprávněně zvýhodnění jsou pak navíc oloupení o svou hrdost a dlouhodobě nepříznivě ovlivnění.

V dětství a mládí prochází člověk zráním, které ho připravuje na život v dospělosti, v němž ponese svou zodpovědnost. V těchto letech si člověk osvojuje sociální, intelektuální a praktické návyky, které ho mají dostatečně motivovat a vyjevovat mu smysl. Do fáze za hranicemi výdělečné činnosti, do stáří, vstupuje člověk jako **vyhraněná** osobnost, s identitou a sebevědomím, živými minulými konáními. Avšak v době, kdy jsou odkázáni sami na sebe a zbaveni mnoha možností seberealizace v sociální výměně, je pro mnohé staré lidi obtížné nějaký **smysl hledat a nalézat**. Je to pro ně nicméně tím snazší, s čím větším **uspokojením mohou** pohlížet na svá aktivní léta.

Avšak život **pozbývá cíle a opory* jestliže ona** desetiletí ležící mezi mládím a stářím **nebyla naplněna realizací smysluplných** požadavků, cizích či vlastních, a s **nimi spojenou produktivní prací**. U většiny lidí bude touto prací práce **výdělečná, neboť jen nemnoha lidem** je vlastní tolik motivující energie a je v **nich tolik tvůrčích impulzů, že svůj** život dokážou naplnit - například díky umělecké **nebo vědecké činnosti či zastávání** čestných úřadů - dostatkem **strukturovanosti a smyslu**. **Tato menšina** je ostatně vzhledem k osobním **vlastnostem jen málo ohrožena nebezpečím, že se stane obětí dlouhodobé nezaměstnanosti**.

Jestliže připustíme, že nezanedbatelná část populace v produktivním věku do **značné míry komfortně přežívá v pasivitě** závislé na transferech, pak je třeba **přiznat, že takto postiženým je činěno** velké příkoří a že poškozován je i **duševní a duchovní vývoj dětí a mládeže** vyrůstající v těchto strukturách. **Není prvořadé, jakou má člověk práci a co za ni dostává**. Rozhodující pro naše **sebevědomí a naši spokojenost je náš pocit, že dokážeme uživit sebe i svou rodinu, a s ním související pud vést** disciplinovaný život, **plynoucí z pravidelného plnění povinností a jimi naplněného dne**.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Kdysi bylo módou hovořit o odcizení způsobeném prací. Šlo však o nedorozumění; neboť silou vůle a námahou úspěšně překonávat nepříjemnost a nepohodlnost toho, co je nám právě nemilé a co je spojeno s každou prací, je přece tím pravým zdrojem našeho osobního uspokojení. Skutečné odcizení prožívá ten, kdo je přebytečný, neboť státní transfery mu umožňují získat vysoce komplexních produktů světa práce, ve kterém je on sám nepotřebným. Jeho ponížení tkví nikoli v tom, že zboží, jehož získání mu transfery umožňují, je málo, neboť takový pocit ho beztak nikdy neopustí, ale v tom, že jeho příspěvek nikdo nepotřebuje.

Toto ponížení lze kompenzovat dvěma způsoby; buď aktivně, tak, že o seberealizaci budeme usilovat nějakou činností, ať jde o placenou práci, sport, nebo čestný úřad, anebo tak, že budeme pasivně setrvávat v nečinnosti a vynořující se pocity nespokojenosti zahánět konzumací sladkostí, alkoholu, cigaret a videa. A právě tuto variantu, jak známo, volí tvrdé jádro příjemců sociálních dávek.

Konzum však dokáže pocit ponížení pouze přehlušit, nikoli odstranit, a často vede k chorobné závislosti. Pro další vývoj postižených a možnosti jejich aktivního uplatnění v budoucnosti je to zlé, pro vývoj jim svěřených dětí je to katastrofální. A těchto dětí neustále přibývá, neboť ti, kdo nečinně žijí ze státní podpory, stále častěji hledají smysl v zakládání velkých rodin a řídí se mottem: „Když mě nikdo jiný nepotřebuje, potřebují mě aspoň moje děti!“ Avie děti zároveň znamenají více dávek. Toto je jednou z příčin rostoucího podílu dětí a mládeže v takzvaných vrstvách stranících se vzdělání. Skrze reprodukční chování se tak dává do pohybu vývoj, jenž je pro budoucnost společnosti nejméně stejně nebezpečný jako ryze kvantitativní změny vyvolané demografickým stárnutím.

DOCHÁZÍ PRÁCE?

Že práce **dává životu** smysl a člověku oporu, o tom lze vést spory. Jde přitom **o názor, jehož pravdivost** má téměř filozofický rozměr, z čehož plyne, že **ve sporech o tento názor** nemůžeme dospět k nějakému objektivnímu či

jednoznačnému závěru. Naproti tomu tvrzení, že v moderní společnosti přestává být práce k dispozici, lze velmi dobře objektivně přezkoumat a lze jednoznačně určit, zda je správné, či nikoli.

Nejprve konstatujeme, že fyzické produkty jako kilogram chleba, vajíčko k snídani, bavlněná košile a četné služby jsou vzhledem k hodnotě placené práce kontinálně stále levnější (tabulka 5.1). Platí ale i to, že lidé navzdory prudkému vzrůstu reálných mezd téměř všechny své peníze utrácejí. Úspory německých domácností dlouhodobě nerostou, v USA dokonce klesají (graf 5.1).

TABULKA 5.1

PRACOVNÍ DOBA PŘI PRŮMĚRNÉM VÝDĚLKU NUTNÁ K NÁKUPU TYPICKÉHO SPOTŘEBNÍHO ZBOŽÍ OD R. 1950 DO SOUČASNOSTI

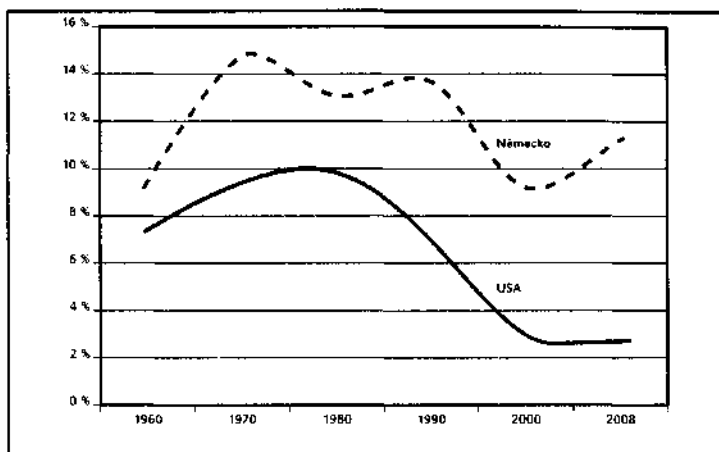
	1 KG MASA NA POLÉVKU	1 PÁR PÁNSKÝCH POLOBOTEK	10 VAJEC	½ KG MÁSLA	1 VSTUPENKA DO KINA
1950	2 hodiny 20 min.	23 hodin 20 min.	1 hodina 30 min.	1 hodina	50 minut
1960	1 hodina 50 min.	13 hodin 40 min.	40 minut	30 minut	30 minut
1970	50 minut	7 hodin 30 min.	15 minut	15 minut	30 minut
1980	35 minut	7 hodin 15 minut	10 minut	9 minut	25 minut
1990	25 minut	6 hodin 10 minut	6 minut	5 minut	22 minut
2000	20 minut	4 hodiny 50 minut	5 minut	3 minuty	20 minut
2008	22 minut	6 hodin	5 minut	2 minuty	25 minut

Trend klesajícího objemu práce pozorovatelný v průmyslových zemích podesetiletí se zastavil. Bylo již zmíněno, že v Německu připadá ročně na obyvatele kolem 700 hodin výdělečné práce, což je sice o 700 procent méně než v roce

NĚMECKO PACHA SEBEVRAŽDU

GRAF 5.1
 ÚSPORY Z DISPONIBILNÍHO PŘÍJMU DOMÁCNOSTÍ V NĚMECKU
 A USA V %

GRAF 5.1
 ÚSPORY Z DISPONIBILNÍHO PŘÍJMU DOMÁCNOSTÍ V NĚMECKU
 A USA V %

Zdmi: Deutsche Bundesbank. lřTalika podle hodnot s desetiletým odstupem.

1960, ale jen o 9 procent mĚnĚ než v roce 1 990 ve SpolkovĚ ropubliee. Ve Spojených státech, ve Švŷcarsku, ve ŠvĚdsku a v mnoha, jiných s nĚmi srovnatelných prŷmyslových zemích je objem vŷdĚlečné činnosti na hlavu vŷraznĚ vŷšší.³ Značné rozdíly v objemu práce na hlavu mezi jinak srovnatelnými prŷmyslovými státy jsou zpŷsobeny odlišnými sociálními zvyky rozdílnými zpŷsoby sociálního zabezpečení, niŷnou strukturou mezd a nestejnými právními podmínkami, ještĚ mnohem víc než objem práce se změnila struktura vŷdĚlečné činnosti, neboť stále mĚnĚ lidí je y prŷmyslových zemích zamĚstnĚno vŷrobou fyzického zboží. Zatímco ještĚ v roce 1960 pracovalo v prŷmyslu, ve stavebnictví, v řemeslnĚ vŷrobe a v zemĚdĚlství ve SpolkovĚ republice celkem 62 procent vŷech zamĚstnancŷ, do roku 2008 tento podíl klesl na 27,4 procenta.⁴ZĚroveň vŷude klesal podíl elementárních činností. Pŷitom 20 procent soukromĚ¹

spotřeby v Německu připadá dnes na zboží z ciziny (stav z roku 2008),⁵ v USA je to dokonce 27,4 procenta (stav z roku 2009).⁶ Zahraniční podíl na průmyslové tvorbě hodnot spotřebního zboží je ještě mnohem vyšší.

K zásobování fyzickými produkty masové spotřeby - od košile po automatickou pračku - je dnes zapotřebí jen malá a stále se zmenšující část zaměstnanců. Protože ceny tohoto zboží vzhledem k průměrným platům klesají, klesá i jeho podíl na tvorbě hodnot. Na druhé straně roste potřeba pracovních sil ve zdravotnictví, pečovatelství, sportu, v oblastech zaměřených na využívání volného času a také v nejrůznějších službách. Avšak poptávka u mnoha jednoduchých služeb je velmi citlivá vůči cenám, což vyvolává tendenci k stlačování mezd; z toho plyne, že nemizí práce jako taková, nýbrž že na dolním konci pracovního trhu narůstá diskrepance mezi cenami, za něž je práce nabízena, a cenami, za které je po ní poptávka.

Jde tedy o to, abychom nastavili rámcové podmínky tak, aby se výdělečná práce¹ co nejvíce lidem vyplatila. Tento cíl se však v Německu neslučuje s tou okolností, že na pracovním trhu je skrze základní zabezpečení implicitně stanovena minimální mzda, jejíž vyseje definována garantovaným socioekonomickým životním minimem.⁷ To však znamená, že není poptávka po takových mzdách, jejichž čistá výše nedosahuje alespoň 60 procent středního příjmu. Problém tedy představují ti lidé, jejichž pracovní výkonnost nedosahuje alespoň 60 procent střední produktivity. Tento problém je navíc komplikován rozmanitými bariérami v důsledku rozdílné struktury kvalifikace, rozdílných dílčích regionálních trhů, ale i věkem a zdravím zúčastněných.

Řešení by mohlo přinést, kdyby v budoucí společnosti, která bude dobře zásobena fyzickými statky a bude stárnout, vzrůstala potřeba i jednodušších služeb, neboť poptávka po nich do velké míry závisí na ceně práce. Problémem pak stále ještě zůstane ona sociální skupina, která pro své socializační deficity nebo z jiných důvodů není schopna ani ochotna splňovat ani ty požadavky, jež vyžadují i ty nejjednodušší služby: přesnost, pečlivost, spolehlivost a čestnost. Stejně jako tvrzení o tom, že nám dochází práce, prosazuje se tvrdošíjně i tímto argument: jestliže nám tedy práce celkově neubývá, pak se ale nedostává k o vým

zbožím rozhodně stává práce lépe placená, zatímco hůře placené práce je stále víc. Ze mzdy se prý dnes často už nedá „slušně žít“. Tento argument hraje hlavní roli v diskusi o minimální mzdě. Pravda je, že podíl zaměstnanců s povinností časově neomezeného sociálního pojištění v posledních letech klesl a činí dnes pouhých 66 procent, zatímco podíl atypických zaměstnanců (drobná zaměstnání, práce na částečný pracovní úvazek či na zkrácenou pracovní dobu) vzrostl. Vzrostl také podíl nízkých mezd (méně než dvě třetiny středního platu). Pracovní trh se stal diferencovanější, mnohotvárnější, náročnější a nerovnost vzrostla.⁸ Nedá se vyloučit, že zaměstnavatelé budou ještě flexibilnější a budou nabízet ještě více různých příležitostí, například pro zkrácenou pracovní dobu a různá „minizaměstnání“.⁹ Pořad však ještě mají zaměstnaní lidé i s nízkými platy v součinnosti s transferovým systémem podstatně vyšší čisté příjmy, než kolik by měli při pouhém základním zabezpečení. Navíc je stále¹ ještě lepší pracovat za nízkou mzdu než nepracovat vůbec - jak pro národní ekonomiku, tak pro zúčastněné.¹⁰

TABULKA 5.2

SOUVISLOST HRUBÉ MZDY, ČISTÉ MZDY A DISPONIBILNÍCH PŘÍJMŮ
(VŠECHNY ÚDAJE V EURECH, ZČÁSTI ZAOKROUHELENO)

HRUBÁ MZDA	800		900	1000	1100	1200	1400	1600	1800
Náklady zaměstnavatele	964,8		1 085,4	1 206	1 326,6	1 447,2	1 688,4	1 929,6	2 170,8
Hodinová mzda	5,00		5,63	6,25	6,88	7,50	8,75	10,00	11,25
PŘÍPAD Č. 1: SVOBODNÝ A									
Čistá mzda	635,2		714,35	781,09	834,74	903,72	1 011,51	1 109,7	1 215,22
Transfery	272		203	146	103	44	0	0	0
Disponibilní příjem	907		917	927	937	947	1 011	1 109	1 215
Rozdíl proti základnímu zabezpečení			279	289	299	309	373	471	577
Virtuální hodinová mzda	1,68		1,75	1,80	1,87	1,93	2,33	2,94	3,61

PŘÍPAD Č. 2: ŽENATÝ/VDANÁ, 2 DĚTI								
Čistá mzda	637,2	716,6	783,59	846,49	906,72	1018,19	1122,07	123,87
Transfery	1342	1273	1216	1163	1113	1021	927	819
Disponibilní příjem	1979	1989	1999	2009	2019	2039	2049	2049
Rozdíl proti základnímu zabezpečení	269	279	289	299	309	329	339	339
Virtuální hodinová mzda	1,68	1,75	1,80	1,87	1,93	2,05	2,12	2,12

Propočteno pomocí www.konz-steuertr.de/konz/lohnrechner.html

I při hodinově mzdě pouhých 5 eur má zaměstnaný člověk díky vyšším transferům vyšší příjem, než jaký by měl ze samotného základního zabezpečení (viz tabulku 5.2). Nicméně rozdílová hodinová částka při mzdě 5 eur je pouhých 1,68 eura, při mzdě 7,50 eura vzroste na 1,98 eura a i při hodinové mzdě 10 eur je tato částka pouhých 2,94 eura. V této souvislosti lze pochopit, že leckdo dá přednost tomu, vylepšit si své příjmy prací na černém trhu. Podle existujících odhaduje zhruba šestina národního produktu v Německu vytvořena černou prací.¹¹ Tento problém se vyostřuje, jestliže základní zabezpečení narůstá, a zůstává se také tehdy, jestliže pravidla pro navyšování příjmu dávkami se¹ zpřísňují. Nejde tedy vůbec o to, zda někdo může ze své mzdy si ušně žít, nýbrž jde o to, zda oficiální práce za mzdu je atraktivní, jestliže rozdíl mezi mzdou a sociálním zabezpečením je nepatrný. Řešení je tu možné, pokud:

- základní zabezpečení výrazně snížíme;
- pravidla navyšování uvolníme;
- předepíšeme vysokou minimální mzdu.

Řešení podle prvního bodu by od povídalo anglosaskému modelu, striktně orientovanému na tržní hospodářství. Y Německu by však mělo nejen málo šanci, ale bylo by ze sociálně-politického hlediska kontraproduktivní, má-li být všem zajištěn základní příjem podle socioekonomického životního minima.

Druhá cesta, uvolnění pravidel pro navyšování příjmu dávkami, by sice něco stála, mohla by ale přinést i úspory, pokud by pro mnohé příjemce i rančeru bylo lákavější sehnat si placenou práci.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Cesta třetí může fungovat jen při dostatečně vysokých mzdách a nejenže zvyšuje nedostatek pracovních míst, ale úměrně by zvýšila i počet příjemců transferů, a mohla by se tedy prodražit.

PRÁCE VE SVĚTĚ INTERNETU

Vliv technického pokroku

Technický pokrok má v sobě něco fascinujícího a zároveň něco krajně znepokojivého.

To fascinující tkví v tom, že neustále pronikáme do kvalitativně nových a neznámých dimenzí, jež dosavadní lidské fantazii, putující většinou jen po důvěrně známých stezkách, zůstávaly uzamčeny, a také v tom, že naše síly a schopnosti se zmnohásobily. Na druhé straně jsou lidské schopnosti a dovednosti permanentně znehodnocovány a obsah naší práce se stává přežitkem.

Průběžné znehodnocování překonaných lidských schopností a dovedností není nit¹ nového, nýbrž dávalo naopak směr celým dějinám lidstva: kdo z nás dnes ještě vládne lukem a šípem, kdo ovládá umění rozdělat oheň bez sirek či zapalovače? Avšak zatímco dříve inovace přicházely po kapkách v odstupech staletí, následují dnes tak rychle za sebou, že obsah naší práce mohou během produktivního věku několikrát změnit. Heslo o „celoživotním učení“ navádí správným směrem, avšak mnoho nepomůže těm, jimž dělá učení potíže, ani těm, kteří jsou na převratné novosti už příliš staří.

Tam, kde technický pokrok ruší místa ve výrobních halách, servisních střediscích a odvětvích obchodu, vzniknou sice časem místa nova, avšak těch je při stejné produkci méně a vyžadují zcela jinou, zpravidla vyšší kvalifikaci, mnohdy i u jiných firem. Ať je tomu tak či onak, sotva se podaří z pětáctýřicetiletého zámečníka udělat systémového programátora.

K radikálním změnám techniky výrobních poměrů a s ní spojenému znehodnocení našich schopností dochází stále rychleji. My však ten to jev tolik nevnímáme, neboť náš podíl na tvorbě hodnot při fyzické výrobě se v moderní průmyslové společnosti stále snižuje. Je to dáno gigantickými přesuny relativních cen: ostříhání u pánského kadeřníka, které je dnes za 15 eur bylo v padesátých

letech za marku. Zatímco barevný televizor má dnes cenu 30 návštěv u kadeřníka, za cenu černobílého televizoru se tehdy mohlo jít k holiči tisíckrát. Zmnohonásobení výrobních možností díky technickému pokroku je tak mohutné, že přes neustálé zvyšování poptávky v důsledku klesajících cen se kapacity jednotlivých odvětví stávají nadměrnými, což si vynucuje jejich redukci a s nimi i redukci pracovních míst. Aktuálním příkladem je automobilový průmysl, který ve světě ročně produkuje 55 milionů osobních automobilů, avšak má kapacity na 85 až 90 milionů.

Technický pokrok se naštěstí týká nejen výrobních procesů, ale i výrobků samých. Zhruba před 20 lety byly mobil, internet a digitální kamera ještě zcela neznámé a nikdo by byl tehdy nedokázal ani přibližně předpovědět, jaké pronikavé změny a pracovní místa přinesou. A ani dnes nikdo neví, jaké výrobky a procesy budou utvářet svět za 20 let. Potíž vězí v tom, že přesně chápeme, co pomíjí a k jakým ztrátám pracovních míst a možností získat práci dochází, neumíme si však udělat žádnou představu o tom, jak bude vypadat naše technologické okolí a s ním celý pracovní svět za dvě desetiletí. Naše nářky, ale i skutečné obavy, jež vyvolává otázka: „Dochází nám práce“?, konečné pramení i z toho, že sice vidíme - ve velké míře nezávisle na úrovni vzdělání a inteligence -, kde se jaká pracovní místa ztrácejí, avšak nedokážeme rozeznat, co místo nich někdy na zcela jiném místě může vzniknout.

Pracovní síla uvolněná technickým pokrokem může po nějaký čas ležet ladem, jde-li o její koncentraci v regionech či odvětvích nebo o síly starší či méně kvalifikované. Z dlouhodobého hlediska se však v zásadě každá pracovní nabídka dočká své poptávky; pokud jde ovšem o skutečnou pracovní *nabídku*, při níž je mezní užitek pro toho, kdo hledá práci, vyšší než stanovená mzda. Tato věta zní nepěknou ekonomičtinou, ale podstatné tu jsou dvě podmínky: musí jít o skutečnou *nabídku a ten*, kdo poptává práci, musí mít z toho, že nabídku přijme ekonomickou výhodu. Jestliže člověk bez nálady a bez tělesného tréninku, který pobírá podporu v nezaměstnanosti, dostane od pracovního úřadu za úkol sklízet chřest a po půl dni práce se nechá uznat neschopným, protože ho bolí v zádech, pak není splněna ani jedna z obou podmínek. Neboť tu ani nejde o pravou *nabídku práce*, ani tato práce není pro pěstitele chřestu výhodná. Pro to každý rok zjara na německých chřestových polích pracuje tolik Poláků.

Vliv globalizace

Kromě technického pokroku vyvolává globalizace mohutnou strukturální proměnu. Které vlivy na pracovní trh a výrobní struktury je třeba přičítat technickému pokroku, a které globalizaci, není snadné říci a obojí lze snadno zaměnit, neboť technický pokrok a globalizace se navzájem překrývají. Například přechod ke standardizovaným kontejnerům přednostně využívaným při transportu zboží v rámci světového obchodu, které přispívají k racionalizaci a automatizaci transportních procesů, je výsledkem technického pokroku. A strukturální snižování přepravních nákladů vyvolané tímto technickým pokrokem je pak hnací silou globalizace. Podobně je tomu i s internetem a komplexem moderního zpracování informací. Informaci k čemukoli lze získat v reálném čase odevšad na světě bez výdajů za překonávání vzdáleností. Elektronizované správní činnosti, plánovací a vývojové služby mohou proto být v rámci dělby úkolů libovolně rozmístovány na rozmanitá pracoviště po celém světě.

V průmyslových zemích zůstává globalizace omezování práce jako efekt technického pokroku: díky novým technologiím práce mizí a kvůli nákladům putuje jinam. Tam, kde výroba celých skupin produktů nezmizí hned, klesá obvykle výrobní hloubka, což znamená, že díly s vysokými náklady anebo nízkým podílem technologií jsou importovány.

Podstatou těchto procesů je, že nikdy nekončí, v nejlepším případě je lze uvést do částečné dynamické rovnováhy. Může přitom dojít k jevům, jako je například „ekonomie bazaru“,¹² již popsal Hans-Werner Sinn, při níž průměrný německý podíl na tvorbě hodnot u exportních výrobků klesá a tím stoupá podíl importovaných předvýrobních služeb na exportu. V Německu toto platí, nicméně vliv stoupajícího podílu těchto služeb na pracovní místa může být i pozitivní, jestliže se tak export zachová a podle okolností se dokonce vytvoří podmínky pro export nový. Navíc může být pozitivním protieffektem, že podíl předvýrobních služeb zahraničních importů je spjat s rostoucím objemem odpovídajících služeb německých. Když se takzvaným „efektem bazaru“ zabývala Rada expertů pro hospodářský vývoj, zjistila, že ve sledovaném období 1991 až 2000 byl úbytek pracovníků v průmyslu závislém na exportu výrazně nižší než ve zpracujícím průmyslu celkově.¹³

Pokud efektem bazaru budeme rozumět tendenci k rostoucímu podílu předvýrobních služeb v exportní produkci, pak je tento efekt nutným důsledkem rostoucí globalizace, při níž je rozčleňování výrobních procesů s ohledem na náklady neustále poháněno vpřed a stává se stále atraktivnějším; to pak má přirozeně stejný vliv i na produkty importní. Takto chápaný efekt bazaru nemusí mít nutně negativní vliv na počet pracovních míst. Jinak je tomu však tehdy, jestliže s narůstajícím podílem předvýrobních služeb na exportu nadproporčně narůstá tendence k importu, neboť pak mohou strukturální změny přerůst vjevy deindustrializace, které ve výsledku mohou znamenat, že daná země upadá do dlouhodobého deficitu obchodní bilance v produkci zboží. To pak může vést k potížím, pokud neexistuje příslušně vysoký přebytek výkonové bilance v oblasti služeb, ani nejsou k dispozici jiné transfery, například z majetkových příjmů či z plateb hostujících dělníků.

Z mého hlediska však zůstává historicky otevřena ještě jedna otázka: podaří se starým průmyslovým zemím v nejbližších desetiletích navzdory bouřlivé industrializaci Asie a tomu, že všude po světě se vynořují stále nové oblasti nízkých mezd, uchovat si tolik vlastního průmyslu, aby dokázaly v mezinárodní výměně držet krok a zároveň nabízet dostatek pracovních míst těm, kteří v doslovném smyslu žijí z práce svých rukou, z práce, již mohou nalézt v průmyslu, popřípadě v oblastech služeb blízkých výrobě? Zdá se, že Německo tu má přinejmenším lepší vyhlídky než mnoho jiných starých průmyslových zemi.

Přesuny v pracovní poptávce ze sféry zboží do sféry služeb

Relativní ceny zboží všeho druhu budou dále klesat (ledaže jejich surovinový obsah je zvedne, jako třeba v případě zlatých šperků nebo benzínu), neboť globalizace a vývoj technických inovací budou pokračovat, a budou též klesat relativní ceny těch služeb, které jsou automatizovatelné (například standardizované bankovní služby), či těch, které nejsou vázány regionálně, a proto mohou být překládány do oblastí nízkých mezd (např. práce v call centru). Vzhledem k tomu bude třeba věnovat z celého hospodářského objemu práce stále menší část na výrobu zboží a automatizovatelné služby.

Je proto zákonité a z hlediska politiky pracovního trhu žádoucí, jestliže stále větší díl pracovní poptávky připadá na osobní služby, které nelze provádět strojově. U mnoha jednoduchých služeb jde o otázku ceny, například u služeb domácnostem či u služby „Kvalita a servis“ v maloobchodě. Mnohé jiné služby -a sice právě ty kvalifikované, po nichž roste poptávka -jsou však v Německu poskytovány jako veřejný statek, což znamená, že jsou zcela nebo převážně financovány z daní a sociálních odvodů. Platí to především pro oblast vzdělávání, zdravotnictví a péče ve stáří, které lze pokládat za vlastní oblasti růstu v budoucnosti. Tyto služby budoucnosti vyžadují buď relativně vysokou kvalifikaci (vzdělávání, zdravotnictví), anebo stabilní osobnostní struktury (péče ve stáří), a jsou proto právě pro takzvané problémové skupiny, jež se vyznačují nízkou kvalifikací anebo osobnostními deficity, málo vhodné.

Pokud je pravda, že se poptávka trvale posouvá do oblasti veřejně financovaných služeb, pak to musí mít důsledky pro podíl státu na HDP: musel by mít tendenci stoupat nebo státem regulovaný podíl byst¹ musel zvýšit, například formou povinného soukromého zdravotního či pečovatelského pojištění. V německém modelu však patrně nelze pomýšlet na to, že bychom v oblasti vzdělávání, zdravotnictví a pečovatelských služeb zvýšili zaměstnanost tak, jak by to vyžadovaly pracovní trh a struktura poptávky.

Zda se, že anglosasky orientovaný myšlenkový model, pro nějž platí, že ekonomika je tím silnější a nabízí tím víc pracovních míst, čím menší je podíl státu, naráží u stálých průmyslových zemí na koncepční mez¹. Vysokou zaměstnanost a zároveň příznivý růst skandinávských ekonomik lze koneckonců přičíst také¹ té okolnosti, že při dlouhodobém vysokém podílu státního financování pracuje mnohem větší část zaměstnanců ve veřejně financovaném sektoru.¹⁴

M i n i m á l n í zabezpečení a organizace trhu

Není třeba pracovat, abychom v Německu pobírali 60 procent středního čistého příjmu, o to se postará stát z á k l a d n í m zabezpečením. To ovšem mu své důsledky. Pokud nám jde jen o to mít nějaký příjem, pak není vůbec racionální

svou pracovní sílu nabízet a opravdu pracovat, jestliže tím dosáhneme příjmu pohybujícího se poblíž oněch 60 procent, či dokonce pod touto hranicí. Lidé s nízkou produktivitou se proto na pracovním trhu jako zájemci o práci vůbec neobjeví, i když čistě formálně jsou tomuto trhu k dispozici. A neobjeví se na něm ani ti, kteří si spočítají, kolik si mohou vydělat na trhu neoficiálním - třeba jako příležitostná výpomoc či při službách v domácnosti, pokud na regulárním trhu nezískají příjem pohybující se citelně nad hranicí oněch 60 procent.

Migranti z Blízkého východu nebo z Turecka již dosáhli svého, když se jim podaří proniknout do německého systému základního zabezpečení, neboť tak získají - aniž se po nich požaduje jakákoli práce či sebemenší integrační úsilí - takový příjem, který by z nich v jejich vlasti udělal *zámožné* občany. Bez práce obvykle získají v Německu podstatně víc, než kolik by jim v jejich vlasti vynesla velmi tvrdá práce, pokud by vůbec nějakou sehnali. Také tuto sociální skupinu na pracovním trhu nenalezneme.

Na druhé straně ti, kteří nabízejí práci, tedy podniky, úřady a jiné organizace, se snaží uspořádat své pracovní procesy tak, aby zaměstnance s nízkou produktivitou nepotřebovali, protože tito lidé pobírající mzdu na úrovni nejméně 60 procent středního příjmu jsou pro ně příliš drazí. Základní zabezpečení tedy na pracovním trhu působí jako implicitní minimální mzda, aniž je třeba takovouto mzdu speciálně stanovovat.

Tyto souvislosti vysvětlují některé nepravosti, nad nimiž se německá veřejnost stále znovu pozastavuje, jak je možné, ptají se lidé, že se nenabízí víc práce pro lidi s nízkou kvalifikací a malou výkonností. Odpověď je prostá: implicitní minimální mzda je nerentabilně vysoká. A proč se každý rok hrnou zástupy Východoevropanů sklízet chřest, když mamě tolik nezaměstnaných? Pokud alternativou ke sklizení i chřestu je pobírání podpory Hart z IV. přijdou většině lidí útrapy tělesně namáhavé úkolové¹ práce na polích ve srovnání s vyšším příjmem z podpory jednoduše neúměrné. Navíc lidé, kteří byli dlouho bez práce, nejsou na dlouhodobější tělesnou námahu duševně ani tělesně připraveni a lehce se proto vzdávají. A proč slyšíme tolik nářků nad nedostatkem kvalifikace a socializace u lidí dlouhodobě nezaměstnaných. Ačkoli je třeba brát tyto nářky s jistou obezřetností, přesto tu lze rozeznat dvě t e n d e n c e :

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

za prvé kontinuální výměna na pracovním trhu vede nutně k tomu, že mezi dlouhodobě nezaměstnanými dochází k negativnímu výběru, protože návrat do pracovního života se snáze daří lepším kandidátům. Druhou příčinou je, že se vytrácejí osobní kvality a odborná kvalifikace lidí, kteří se v důsledku nouze či z vlastní vůle postupně v dlouhodobé nezaměstnanosti zabydlují, aniž jsou nuceni plnit požadavky srovnatelné s nároky života v práci. Ještě horší je situace těch, kteří neměli nikdy příležitost nebo snahu do pracovního života aspoň nahlédnout.

Garantovaný základní příjem ve výši 60 procent středního příjmu zasahuje tedy do organizace pracovního trhu hluboce ze dvou stran: racionálně uvažující lidé, kteří nabízejí svou pracovní sílu, odpírají jako příjemci základního příjmu jakoukoli práci za mzdu, která nemá od tohoto základního příjmu jistý odstup, která tedy nečiní řekněme 70 procent středního příjmu: -racionálně uvažující lidé, kteří nabízejí pracovní místa, nenabízejí taková místa, která jsou pro ně za implicitní minimální mzdu nerentabilní. Obojí vede¹ k tomu, že velká část lidí na dolním konci zaměstnaneckého potenciálu je¹ takřka administrativní cestou vedena k nečinnosti.

POLITICKÉ OVLIVŇOVÁNÍ PRACOVNÍHO TRHU

Práce jako prostředek socializace

Teoreticky je základní zabezpečení nezaměstnaným poskytováno jen tehdy, pokud jsou ochotni nějakou práci přijmout. Z praktického hlediska však lze tuto ochotu v německém právním státě těžko přezkoumat a její absenci lze dostatečnými právními prostředky jen stěží dokázat a sankcionovat. Ten, komu je milejší podpora v nezaměstnanosti než práce, najde si vždy cestu, jak toho dosáhnout.¹⁵

V bibli se praví: Snad budeme žít sedmdesát let, snad dokonce osmdesát, avšak ta nejlepší léta jsou jen práce a úsilí! (Žalm 90,10). A Aristoteles psal: „Lidským statkem je činnost duše pocházející z ctnosti a existuje-li více ctnosti,

pak je to činnost pocházející z té ctnosti nejlepší a nejdokonalejší."¹⁶ Ne vždy a ne všude lze ovšem jednat takto vznešeně, už vůbec ne při činnostech prostých. Každodenní lopota je někdy zatraceně bezduchá a trýznivá. Citáty však ukazují, že není třeba vycházet z puritánské etiky práce, abychom náležitě ocenili, jaký význam, má práce pro lidský život - a ovšem také pro naše štěstí.

Pokud se k tématu přiblížíme zleva, třeba z pohledu Frankfurtské školy,¹⁷ pak jde o takový sociální vztah, v němž „seberealizace člověka“ je „výsledkem kooperativního vztahu závisejícího na vzájemném respektování hodnot“.¹⁸ Jde přesně o to, co příjemci programu Hartz IV chybí, protože není zapojen do procesu výměny pracovních aktivit. Jeho implicitní ponížení nemohou proto vyrovnat ani vyšší náhrady mzdy. Platí ale i obráceně: čím vyšší jsou tyto náhrady, tím více lidí je vtahováno do koloběhu ponižování.

Z bádání o lidském štěstí víme, že člověk má sklony k tomu, účinky materiálních statků a pasivního komfortu na naše štěstí přeceňovat a vliv sociální výměny a produktivní činnosti na pocit štěstí naopak podceňovat. Člověk tedy tíhne k tomu, své jmění povyšovat nad své bytí. Přitom pocit štěstí, který poskytují materiální statky ležící za hranicemi absolutního nedostatku, se rodí spíše ze sociálního postavení vyjádřeného stupněm zaopatření ve srovnání s druhými než z jeho absolutní úrovně.

V tom zejména na ty jednodušší bez vyhraněné tížadosti či bez zvláštních schopností je nastražena past: protože ztratili naději svou materiální situaci podstatně vylepšit prací a nejsou schopni pochopit, že práce může přinášet i nehmotná požitání, totiž hrdost, uznání a sociální interakci, svého podílu na životě v práci se zřikají, anebo při snaze o účast projevují jen nepatrné úsilí. A právě tím si sedají do pasti. Tato past je de facto bezpodmínečným sociálním zabezpečením komfortně vypořádaná, avšak potřeba jisté sociální pozice ve společnosti je neukojena. A v tom tkví příčina permanentně špatné nálady a hlodavé nespokojenosti, jež si¹ vznáší nad celou oblastí sociálních transferů.

Říše práce je říší druhotných ctností: přesnosti, spolehlivosti, preciznosti, po řádkumilovnosti, odolnosti vůči frustraci, zařazenosti a podřízenosti. Bez těchto vlastností nefunguje žádný proces tvorby hodnot při rozdělených

úkolech, dokonce ani efektivně pracující úklidová četa. Dějiny ukazují, že blahobyt národů závisí ve vysoké míře na tom, zda jsou tyto sekundární činnosti v populaci zastoupeny a do jaké míry jsou podporovány, odměňovány a rozvíjeny. Výrok Thomase Alvy Edisona, že génius je 1 procento inspirace a 99 procent transpirace (potu), je názorným poukazem k tomu, že druhotné činnosti jsou pro každý druh trvanlivé práce, zejména té kreativní, opravdu nezbytné.

V anonymizované masové společnosti je význam práce pro socializaci ještě větší než kdykoli dříve. V tlupách lovců mamutů a sběračů z doby kamenné¹, v zapadlých vesničkách na počátku 20. století a dosud všude tam, kam ještě nepronikla průmyslová moderna, byly a jsou sociální vztahy určovány tradicí; proto takové vztahy byly a jsou přehledné, ale také málo uzpůsobené k vývojovým změnám. Člověku je zrozením přisouzeno místové společnosti a toto místo si zpravidla podržuje až do smrti. Mít či nemít práci je proto v těchto podmínkách -jako život vůbec- kolektivním osudem. Tyto poměry se však změnily. Ten, kdo dnes za celá svá aktivní léta od 20 do bolet nebyl zapojen do pracovní společnosti - byť za to mohla rodina - ten je vyloučen z reálných souvislostí života a také se tak cítí. Nejde přitom o otázku peněz: Boris Becker se stal smutnou veřejnou figurou, když ztratil roli tenisového šampióna a nenašel žádnou jinou. Týž smutný osud sdílají ti, kdo zdědili miliony a nenašli jinou roli, či potomci panovnických rodů, kteří nenašli odpovídající společenské uplatnění. Běda jim, nenajdou-li svou roli v občanském životě, neboť pak - byť byli barevně vyvedeni v každém druhém vydání nejčtenějšího týdeníku - se z nich stanou nešťastní outsideři.

Vzdělání a minimální kvalifikace

Velká část těch, kdo se nedokážou (nebo nechtějí) dlouhodobě etablovat na pracovním trhu selhala již v systému vzdělávání a odborné výchovy.¹⁹ a sice ze zcela podobných důvodů. Chceme-li totiž školní kariéru úspěšně zakončit, potřebujeme k tomu kromě jistého intelektuálního potenciálu nutně také ony již zmiňované druhotné činnosti. Ten, kdo nestačí na hlavní

či reálnou školu, ztroskotává nikoli na maticovém počtu, ale na jednoduché trojčence nebo v nejlepším případě na zlomcích s různými jmenovateli. Atomu, kdo nedokončí učební obor, často chybí přesnost a pečlivost a také schopnost podávat stabilní výkony; jen vzácně klopýtne o intelektuální předpoklady. Co bylo promarněno v průběhu školní docházky, průměrně trvajících až do 18 let, lze jen stěží dohnat během zaměstnání (srov. komu kapitolu 6). Bývalý ministr práce Scholz o tom v létě 2009 s velkou hořkostí napsal:

„Každým rokem nám po skončení školní docházky mizí z dohledu tisíce mladých. Mnozí přeruší učení a najdou si něco příležitostného. Jiní absolvují nějakou odbornou přípravu,²⁰ avšak neobjeví se v žádné statistice a my o nich nic nevíme [...]. Nemá přece smysl, když mladí v 16 letech opustí školu a po několika letech je pak vidíme nevyučené v některém z job center.²¹ Start do pracovního života je hlavní stanicí na naší životní dráze. Nikoho tu nesmíme nechat osamělého [...]. Jeden a půl milionu lidí mezi 20 a 29 roky je nevyučených, 15 procent této věkové kategorie nemá žádnou kvalifikaci pro výkon nějakého povolání [...]. Musíme jednat. Rychle.“

Scholz dále požaduje zlepšení situace na školách a v učebních oborech. Jenom jedno zamlčel, totiž že ten, kdo nemá dostatek tíže, si může všechny tyto štrapače ušetřit - máme tu přece sociální zabezpečení. Lidé s politickou zodpovědností zcela zjevně nevzali v úvahu, že rostoucí skupina lidí, a významnou měrou právě skupina lidí mladých, si za svůj životní cíl může stanovit existenci na úrovni programu Hartz IV a nemá pak potřebu rozvíjet svou tíže a ochotu se namáhat.

Nasadě jsoucí myšlenku, že třeba zabránit tomu, aby se mladí rozhodli pro tento způsob života, ministr navrhl: prý na „žádné sankce nepomýšlí“. Dá se předpokládat, že ministrovy apely jsou mládeži k smíchu - pokud k ní vůbec proniknou. Je to smutné, neboť jsou jistě namístě Scholzovy obavy, že mladý člověk, který v 16 letech opustí školu a ani se nevyučí, bude po celý život „pravdělným zákazníkem ministra práce“.²²

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Vliv kultury na vývoj společnosti

„Oni by všichni chtěli, ale nedostali šanci.“ Je to tak, říkají jedni, ale kdepak, namítají druhí. Ono je to s tím „chtěním“ všelijak. Když mi bylo 13, docela rád bych byl chtěl začít se učit latinsky a každý den pěkně namemorovat stránku slovíček; jenže přes mnohá nabádání rodičů a učitelů jsem to neudělal. Nakonec jsem ve škole propadl, mimo jiné s pětkou z latiny, kterou jsem si zasloužil. Bylo to pro mě ponaučení; jednou provždy jsem pochopil, že slovíčka mi nikdo do hlavy nenasouká. Sankce a strach, že skutečně selžu, na mě zapůsobily (a působí ostatně dodnes) a ovlivnily tak mou další vzdělávací dráhu. Kdyby se bývali moji rodiče stranili vzdělávání a byli příjemci podpory Hartz IV, je docela dobře možné, že i já bych se byl vydal touto cestou, neboť co ví člověk ve 18 letech o životě! Avšak kdo nemá ctižádost a nebojí se žádné nouze, toho nelze motivovat a neplatí na něj žádné sankce.

Naše sociální politika a politika práce z tohoto pohledu stojí na iluzorních představách o povaze člověka. Na jedné straně dnes nikdo nepopírá, že racionálně jednající *homo oeconomicus* je umělým konstruktem a smyšlenou figurou - už jenom proto, že vzhledem k často rozporuplným a proměnlivým osobním preferencím lze racionalitu těžko definovat a vzhledem k nejistým rámcovým podmínkám ji lze těžko udržet. Na druhé straně předpokladem racionality klademe na člověka přílišné kognitivní nároky.²³ Na kterékoli kognitivní úrovni je však člověk dobře schopen sledovat cíle, které mu přinášejí užitek. Hypotéza, že člověk, který je na pochybách, jedná s ohledem na svůj prospěch, má stále velkou prognostickou sílu.

Tím jsme však ani přibližně neobjasnili složitost lidského jednání, řízeného instinkty a zprostředkovaného kulturou. Na genetické vybavení člověka se navrstvují kulturní vlivy té společnosti, v jejímž rámci je socializován, a k tomu přistupuje i vliv jeho bezprostředního okolí. Potud v dějinách lidstva kromě genetické evoluce na základě přírodního výběru hraje roli i evoluce kulturní, která jednotlivce i celé společnosti může vést zcela různým směrem.²⁴ Sekularizovaná průmyslová společnost, v níž žijeme, je jen jedním ze směrů, které si lze představit, a má mnoho podob. Společnost ji žní Itálie funguje

zcela jinak než společnost švábská a obě tyto společnosti jsou velmi vzdáleny způsobu života na americkém středozápadě.

Rozdílný kulturní a civilizační vývoj vede i k rozdílným vzorcům reprodukce a přežívání a vyvolává pak i rozdílná genetická specifika. Kulturní vývoj a přírodní výběr tu vzájemně spolupůsobí. Známo je například, že barva pleti se již během několika generací přizpůsobí rozdílným selekčním podmínkám. V zásadě to platí i o tělesných schopnostech, mentálních dispozicích a intelektuálních vlastnostech. Je proto zcela přirozené, že národy a společenské typy s rozdílnými kulturními tradicemi reagují na požadavky moderní průmyslové společnosti lépe nebo hůře a jsou na rozmanitých úrovních vývoje.

Moderní sociální stát způsobil, že selekční mechanismy platné od počátku lidských dějin přestaly fungovat, neboť do značné míry uvolnil smrtelnost ze závislosti na materiálním statusu. A to je dobře. Odpoutal také zajištění ve stáří od reprodukčního chování, což podstatně přispělo k tomu, že reprodukce v mnoha průmyslových zemích klesla hluboko pod úroveň udržitelnosti stávajícího rozsahu populace.

Dřívější společnosti, orientované spíše stavovsky a založené na zděděných privilegiích, vázaly velkou část nadaných lidí vždy v příslušné vrstvě. Čím byla propustnost společnosti větší, čím byla „meritokratičtější“, tím více se rozvrstvení společnosti přizpůsobovalo profilům nadání. Dolní vrstvy odevzdávaly své nadané vrstvám vyšším a horní vrstvy naopak ty méně nadané odesílaly dolů. K této diferenciaci dochází tím radikálněji, čím větší rovnost šancí ve společnosti panuje -jde o problematiku v zásadě neřešitelnou. Předpoklad, že rovnost šancí může odstranit sociální nerovnost, je proto velkým omylem. Ve skutečnosti rovnost šancí problémy ještě zůstává až do trpkého poznání: ve společnosti, jež poskytuje skutečně rovné příležitosti každému, se můžeme „dole“ ocitnout jen z příčin, které tkví v nás samých.

V Německu pozorujeme již mnoho let, jak dolní vrstvy, velkou měrou nefunkční a nezaměstnané, pozvolna zapouštějí kořeny a rostou. Z důvodů, které byly již popsány, relativně vysoký garantovaný příjem vhájí tyto méně výkonné lidi do nezaměstnanosti a pevně je v ní váže. Moderní sociální stát, a obzvláště ten německého ražení, činí však nadto ještě něco pro to, aby ti méně kvalifikovaní a ti méně zdatní plodili více dětí než lidé kvalifikovaní a zdatnější:

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

materiální starosti o potomky neleží na jejich bedrech, nýbrž zcela na bedrech státu. Za každé dítě rodiče dostanou 322 eur měsíčně státem garantovaného životního minima. A toto je určujícím důvodem toho, že v dolních vrstvách se rodí více dětí než ve vrstvách středních a horních. Velká část těchto dětí má se svým zrozením již zpečetěn svůj neúspěch: za prvé podle Mendelových zákonů zdědí genetickou výbavu svých rodičů a za druhé vzhledem k jejich zápornému postoji ke vzdělávání a obecné principiální dispozici budou rodiči zanedbávány (srov. k tomu též kapitolu 6). Problémy dolních vrstev, pevně uchycených a nedostatečně integrovaných v produktivní cirkulaci,²⁵ se navíc překrývají s neřešenými integračními problémy velké části migrantů z Turecka, Afriky a také z Blízkého a Středního východu. Nejde tu však o problémy identické (viz kapitolu 7).

Má politika pracovního trhu usměrňovat lidské jednání?

V tisku neustále čteme o kariérách a osudech spjatých s programem Hartz IV. Obzvláště názorný příběh, v němž jsou zapracovány zkušenosti s tímto reformním programem, byl uveřejněn v květnu 2009 v časopise *Spiegel* pod názvem „Vnímání práce“.²⁶ Odehrává se v Gelsenkirchenu, kde je nezaměstnanost 16 procent. Dirk Sussmann, zástupce vedoucího gelsenkirchenské zprostředkovatelny práce k tomu říká: „Chcete-li práci, najdete ji tu během 15 minut.“ Pyšně předvádí nový Job Point a vysvětluje: „Tohle je místo, kde je práce skutečně k maní.“ Přes monitor mezitím běží 427 nabídek práce v Gelsenkirchenu a okolí.

Carola Goetze, 46 let, je mnoho let bez práce a nezaměstnaný je i její muž. Manželský pár a jejich osmiletá dcera dostávají 1400 eur měsíčně. Carola Goetze má džob za euro ve výdejně jídla neziskové organizace Gelsenkirchenská tabule. Jednou navštívila Jol) Point s tímto výsledkem: „Pro mě tam nic nebylo.“ Během 4 let jí pracovní úřad nabídl 6 pracovních míst, ale nechtěla ani jedno z nich. Zprostředkovatel práce Sussmann uvádí, že v Gelsenkirchenu je každých 20 minut uzavřena jedna pracovní smlouva, nezaměstnanost tu tedy není statická. Přes mnohé správní aktivity se mu ale nepodařilo přimět

Carola Goetze v jejích 46 letech k nějaké regulérní práci. Kdyby Carola Goetze a její nevelká rodina nepobírala měsíčně 1400 eur od státu, jistě by už dávno do nějaké regulérní práce docházela. Takových, jako je Carola Goetze, jsou miliony. Ukazuje to výzkum dynamiky v SGB II [*Sociální zákoník, Druhá kniha - Základní zabezpečení pro hledající práci*] provedený Ústavem pro výzkum pracovního trhu a povolání: během prvních 3 let existence základního zabezpečení podle SGB II od roku 2005 do roku 2007 bylo 8,15 milionu lidí z 1,5 milionu domácností v nouzi průběžně závislých na programu Hartz IV. Koncem roku 2007 žilo z tohoto programu kolem 5 milionů lidí ze zhruba 3,1 milionu domácností v nouzi již více než 24 měsíců, což bylo 87 procent všech příjemců tohoto sociálního zabezpečení. V abstraktním jazyce výzkumníků se k tomu praví:

„Mnoho domácností v nouzi je dlouhodobě odkázáno na základní zabezpečení. Existuje dosti velké a zčásti značně pevné jádro jednak jeho dlouhodobých příjemců, jednak těch, kteří ho pobírají opakovaně po dlouhá období [...]. Dlouhodobá odkázanost na toto zabezpečení je jeho určujícím faktorem a tím určuje i výdaje na ně [...]. Zhruba 18 procent obyvatelstva s potenciálním nárokem dosud této služby alespoň na čas využilo. Celý systém má dosah daleko mimo dlouhodobě nezaměstnané a zajišťuje nejen ty, kteří hledají práci, ale i velkou část obyvatelstva ve vědlečném věku a jejich děti. *V současné době je situace taková, že základní zabezpečení je převážně určováno domácnostmi v nouzi, které je využívají dlouhodobě nebo opakovaně.* Tím se mezi využívátele sociálního zabezpečení vymezuje skupina domácností, které jsou přes veškeré snahy o jejich aktivizaci dlouhodoběji odkázány na sociálně-politickou funkci zajišťování příjmu podle SGB II.“²⁷

Jestliže státní výzkumníci zdrženlivě formulují slovem „dlouhodoběji“, pak to můžeme s klidem přeložit jako „doživotně“: miliony lidí, jimž je 30, 40 či 50 let a jsou v zásadě schopni práce, bude mít stát na krku dalších 80 až 50 let; jejich schopností přitom budou stále více chřadnout a jejich socializace se bude vyvíjet nesprávným směrem. Budou mít děti, a sice podstatně víc

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

než je průměr, budou jim předávat své životné postoje, a tím je budou stahovat mezi příjemce sociální podpory.

Zdá se, že mohutný transferový aparát nelze zastavit. Filantropové si mnou ruce a státní pověřenci stoicky sepisují svá hlášení. Vyhlásí se ještě jeden aktivizační program a ještě jeden aktivizační program. Berlínský senát uvolní na 7000 míst na takzvaném Druhém pracovním trhu absurdní částku 170 milionů eur ročně,²⁸ což je pro 600 tisíc lidí, kteří jen v Berlíně žijí ze základního zabezpečení, beztak jen kapkou v moři - nehledě na to, že Druhý pracovní trh je jen drahou slepou uličkou bez jakékoli perspektivy.

Co tu lze změnit? V zásadě existují tři cesty:

1. Sníží se úroveň základního zabezpečení, a tím se vytvoří motivace k přijímání práce.
2. Vytvoří se více podnětů k přijímání práce tím, že se změní předpisy pro navyšování dávek.
3. Výdělečně činní lidé pod zákonnou hranicí stáří získají výhody základního zabezpečení jen za závaznou protislužbu.

Kontraproduktivní jsou naopak veškeré snahy relativní úroveň základního zabezpečení zvýšit, neboť tak by se motivace pracovat ještě snížila; počet takzvaných „navyšovatelů“, tedy lidí, kteří kromě toho, že pracují, pobírají navíc doplňkové dávky základního zabezpečení, by se tím výrazně zvýšil a problém mzdového odstupu by se ještě silněji vyostřil.²⁹

Motivace k přijetí práce

(/) *Snížení zákonných dávek pro práce schopné* Bezpochyby nejsilnějším povzbuzením k přijetí práce by bylo snížení základního zabezpečení,³⁰ jak to dokumentují všechny národní i mezinárodní výzkumy. V USA byla tato cesta nastoupena zcela konsekventně, ve Velké Británii aspoň zčásti tak, že nízká a časově omezená úroveň základního zabezpečení byla kombinovaná s motivačními kroky. Tato opatření přinesla značné úspěchy, nicméně snížení transferů bylo mnohem účinnější než posílená motivace přijmout práci.³¹

V kontinentální Evropě takové pokusy do značné míry uvízly na mrtvém bodě, neboť jdou proti snaze zajistit každému alespoň socioekonomické minimum nezávisle na jeho výkonu a na jeho snahách. Pro pracovní trh to má tím horší důsledky, čím vyšší je práh zabezpečení.

Rada expertů ve svém konceptu kombinovaného mzdového modelu z roku 2006 navrhla snížit podporu v nezaměstnanosti II pro práce schopné příjemce dávek o 30 procent a dala podnět k přezkoumání v ústavněprávním smyslu.³² Ve svém výzkumu německých kombinovaných mzdových modelů a jejich neúspěchů přesvědčivě demonstrovala, že funkční a financovatelný model nelze vytvořit, pokud budeme trvat na tom, že práce schopní příjemci základního zabezpečení mají nárok na tyto dávky, aniž je po nich vyžadována jakákoli jejich spoluúčast.³³

Požadavek Rady expertů, aby zákonné dávky základního zabezpečení práce schopných byly sníženy, narazil na tak intenzivní a dalekosáhlý odpor, že její model kombinované mzdy nedošel té pozornosti, jakou by si byl zasloužil. Přitom experti z této rady nezašli ani zdaleka tak daleko jako Ifo-institut s „aktivizující sociální péčí“. Tento návrh počítá s tím, že práce schopní příjemci základního zabezpečení budou až na náklady na bydlení tohoto příjmu zcela zbaveni, možnosti navýšení dávek při výdělečné práci se stanou atraktivnější a všem příjemcům základních dávek, kteří na volném trhu neseženou práci, bude závazně nabídnuta práce v komunální oblasti.³⁴ Slabinou tohoto projektu však je, že představa úplného zrušení podpory v nezaměstnanosti II pro ty práce schopné občany, kteří pracovat evidentně nejsou ochotni, leží daleko za obzory, k nimž dohlíží politický mainstream, a jeho slabinou je i to, že vytvořit dostatečné množství pracovních míst by bylo možné jen ve spolupráci s komunálními úřady. Model „aktivizující sociální péče“ je tedy v té podobě, ve které byl předložen, utopický a neproveditelný, nicméně jeho konsekventní radikalita působí sympatickou svěžestí.

Je třeba osvětlit otázku, je-li vskutku správné garantovat základní příjem ve výši 60 procent středního příjmu každému bez jakékoli protislužby. Proč nepodnít ty obyvatele domácností v nouzi, kteří jsou schopni pracovat, výrazněji k tomu, aby si aktivně hledali práci? Snížení dávek by se přece nedotklo těch členů těchto domácností, kteří schopni pracovat nejsou. Nicméně i zajišťování

těchto členů domácností v nouzi je problematické. Nikdo nechce, aby děti trpěly nouzí, avšak je třeba odstranit ty chybné motivující faktory, které tkvějí v tom, že dávky určené dětem subvencují životní standard rodičů. Nabízí se tu řešení dávky pro děti minimalizovat a ušetřené peníze vložit do zajištění celodenní péče o tyto děti, do školního stravování a do státního vzdělávacího systému. Návrh Rady expertů se týká výlučně zákonných dávek pro lidi schopné práce, ostatních členů domácností v nouzi ani nákladů na bydlení se netýká. Neexistuje proto žádná nebezpečí, že třicetiprocentním snížením dávek u *práceschopných* členů domácností v nouzi by tato domácnost jako celek citelně utrpěla.

(2) *Více materiálních pobídek*

Je třeba, aby se i jednoduchá pracovní činnost více vyplatila. Jak ukazuje tabulka 5.2 (strana 143 n.), na základě předpisů pro navyšování příjmu zbyde při hodinové mzdě o eur příjemci podpory z programu Hartz IV 1,68 eura čistého. Vyjádřeno jinak: při mzdě 5 eur je mezní zatížení 66 procent, při mzdě 7,50 eura je toto zatížení 74 procent, při mzdě 10 eur obnáší 70 procent u svobodných a 80 procent u ženatých/vdaných se 2 dětmi. Že se tak dává zelená černé práci a navíc se oslabuje pracovní vůle lidí ze sociální skupiny, v níž je beztak obecně málo ochoty k pracovnímu výkonu, je zcela nasnadě.

Řešení by nabízel model, který Američané nazvali *negative income tax* a o němž se u nás diskutuje už léta. Jeho instalace by byla docela prostá: každý zaměstnanec *defacto* přivykl tomu, že mezní zátěž jeho příjmu - daň ze mzdy spolu se sociálním pojištěním - už při platu 1000 eur dělá 40 procent a. u mzdy 1500 eur dokonce 50 procent.³⁵ Příjemci transferu, který začne pracovat, by proto při jakémkoli platu až do výše opravňující k pobírání navyšujících dávek mělo zbyť 50 procent z jeho mzdy. Teprve nad navyšovací hranicí by se začala uplatňovat normální daňová a odvodová pravidla. Přechod by však měl být vytvořen tak, aby mezní zátěž 50 procent byla vždy zachovaná, jen tak by měl takový systém skutečnou logiku.

Ve smyslu konzistentní motivace k přijetí práce by tento systém byl sice dobrý, ale příliš drahý, neboť stejně by bylo třeba přistupovat i k „normálním“

zaměstnancům. Mnoho lidí by lákalo svou výdělečnou činnost zredukovat, neboť vidina kombinované mzdy by byla příliš vábivá.³⁶ Zatímco zaměstnanec s platem 1200 eur brutto měsíčně by už nepobíral dávky základního zabezpečení, ale nebyl by ani zatížen odvody, dnes (2010) je u zaměstnance s platem 1200 eur průměrná zátěž 44 eur daň ze mzdy a 252 eur sociální pojištění, celkem tedy 296 eur.

Všechny modely kombinovaných mezd, všechny modely navýšitelného základního příjmu, všechny modely, které spočívají na negativní dani z příjmu, se potýkají s problémem, že příjmy až do úrovně, na níž je stupňovitý úbytek transferů dovršen, nesmějí podléhat odvodům. A ani nad touto úrovní by mezní zátěž neměla překročit 50 procent. To vede zejména u sociálního pojištění ke gigantickým ztrátám, neboť příjmy z něj pocházejí převážně z nízkých a středních platů.³⁷

Problém navyšování příjmu dávkami sice bude slábnout úměrně tomu, jak se budou snižovat náhrady příjmu poskytované průceschopným příjemcům transferů, rychle se však dostaneme do konfliktu se zásadou, že každý má nárok na socioekonomické životní minimum.

Požadavek mzdového odstupu a minimální mzda

Empirické výzkumy týkající se zákonných minimálních mezd jsou extenzivní. Velkou většinou docházejí k závěru, že zákonné minimální mzdy, pokud jsou velmi nízké, nemají žádný vliv na mzdovou strukturu a nepůsobí negativně ani na zaměstnanost. Pokud jsou natolik vysoké, že strukturu mezd ovlivňují, pak zaměstnanost omezují.³⁸ Rada expertů oprávněně poukazuje na to, že boj s nezaměstnaností v případě dlouhodobě nezaměstnaných a méně kvalifikovaných vyžaduje další rozpínání mzdových struktur a že minimální mzdy, které tomu mají zabránit, působí proti snahám opatřit příjemcům transferů více pracovních příležitostí.³⁹

1 nízká tržně orientovaná mzda za práci na plný úvazek by měla vynést čistý plat, který má dostatečný odstup od čistého příjmu ze základního zabezpečení. Pokud však toto zabezpečení obnáší 60 procent středního příjmu, nejde

o tento případ. Proto také model navyšování mezd zůstává aktuální. Nemělo by však dojít k tomu, že příjemce transferu bude mít jen malým navýšením mzdového příjmu nakonec víc než zaměstnanec, který není zároveň příjemcem dávek.

Do všech koutů ještě neproniklo, že obavy z toho, že kvůli nízké mzdě lze upadnout do chudoby, jsou od reformy programu Hartz W a zavedení celoplošného základního zabezpečení zcela liché. Nestačí-li příjmy z práce, získá „navyšovatel“ doplňkové zdroje z tohoto transferu, které ho v každém případě nad hranici ohrožení chudobou povznesou.⁴⁰ Nádavkem tu máme reformami vyvolaný značný nárůst zaměstnanosti. Zatímco systém základního zabezpečení na jedné straně poskytuje tomu, kdo nemá práci, stále ještě málo motivace, aby si nějakou placenou práci hledal, na druhé straně navyšuje příjmy těch, jejichž mzda je nízká, dosti velkoryse.

Problémem zůstává, že ti, kteří nemají práci a pobírají sociální dávky, nejsou dostatečně motivováni k tomu, aby si práci hledali na nejbližším pracovním trhu. Pokud o tomto problému intenzivněji přemýšlíme, pak pochopíme, že je prakticky neřešitelný, pokud základní zabezpečení pro lidi schopné si vydělávat nesnížíme. Proto je třeba hledat jiná řešení.

Koncept *workfare*

Podle názoru většiny lidí by měl každý, kdo požívá výhod veřejné obce, učinit vše pro to, aby se této společnosti nějak odměnil. Lze to dokonce dokázat sociálním experimentem.⁴¹ V USA se o tomto problému diskutovalo pod sloganem *from welfare to work* a odtud pochází zkrácenina *workfare*. Diskuse začala v sedmdesátých letech, kdy byl zaveden Earned Income Tax Credit (EITC), který byl podkladem pro reformy pracovního trhu a sociální péče za prezidenta Clintona, jimiž na jedné straně byly omezeny výše i doba pobírání sociálních dávek, na druhé straně byly posíleny faktory motivující k zájmu o práci.⁴² Zavázat výdělkuschopné příjemce základních sociálních dávek k jisté sociální spoluúčasti jistě není nespravedlivé. Stranou lze prozatím nechat, jak produktivní tato spoluúčast je a zda vůbec je produktivní. Rozhodující je, aby se

požadovala bezvýjimečně, a aby nároky na přesnost, disciplínu a ochotu pracovat byly pokud možno co nejlíže regulárnímu pracovnímu životu. Kdo své povinnosti plnit nebude vůbec nebo je bude plnit jen částečně a nespolehlivě, tomu by měly být dávky kráceny nebo zcela odebrány. Muselo by k tomu ale dojít rychle a důsledně a podle striktních pravidel.

Takovýto model by nepochybně vyvolal rozličné příznivé účinky, například by byl výraznou pobídkou k přijetí placené a regulární práce. Přiblížíme-li totiž „pracovní strast“, zejména potřebu disciplíny, jako předpoklad pro příjem transferu požadavkům regulárního pracovního trhu, pak se práce na tomto trhu stane atraktivnější, neboť i práce za nízkou mzdu přinese v kombinaci s transferovým systémem větší příjem než samotné základní zabezpečení (viz tabulku 5.2, s. 143 n.). Sklon k osudovému nicnedělání by se tak výrazně omezil.

Povinnost pracovat by také ztížila černou práci, respektive čistě z časových důvodů by ji zcela znemožnila. Ten, kdo by dal přednost černé práci před příjmem transferů, byl by vyškrtnut ze seznamu jeho příjemců, což by zároveň znamenalo, že by přišel o nárok na zákonné zdravotní pojištění, které příjemci transferu přísluší. Pro černé pracovníky by se pak také stalo atraktivnějším zajímat se o regulární zaměstnání. Nutnost pracovat by také způsobila, že široké oblasti černého pracovního trhu by přestaly být úrodné, čímž by se zvýšila koupěschopnost poptávek na trhu regulárním; neboť vše, co se dosud dělalo na černo, by v zásadě bylo potřebné i poté, jenže tyto služby by byly nabízeny oficiálně.

Veškeré tyto blahodárné účinky však nastanou jen tehdy, bude-li pracovní tlak vyvíjen konsekventně a jako nejúčinnější sankce se uplatní okamžitě odejmutí transferu. Odhaduje se, že konsekventní koncept *workfare* by Německu přinesl až 1,9 milionu pracovních míst a že příjemcům transferu neschopným se na trhu práce uplatnit, avšak schopným pracovat by muselo být permanentně k dispozici 500 tisíc pracovních příležitostí.⁴³ Takovéto odhady jsou přirozeně zatíženy mnoha nejistotami, a jejich výpovědní sílu tedy nemůžeme přeceňovat. Zcela nepopíratelné a doložené veškerými empirickými poznatky, jež máme k dispozici, je však to, že efektivně vyvíjený pracovní tlak spojený se sankcí odeprání transferu podstatně snižuje počet žadatelů o tuto sociální péči.

Navíc je prosazení toho, co Američané nazývají *non-couching*, rozhodující pro aktivizační schopnosti člověka. Již krátká období pasivní nečinnosti mají negativní důsledky pro veškeré schopnosti zvládat životní situace. V americké sociální reformě z roku 1996 byla stanovena celková doba pro pobírání dávek sociální péče v jejich úhrn u a zároveň byly zpřísněny podmínky pro poskytování této péče. Tento program byl zaměřen převážně na matky samoživitelky, které měly být motivovány k tomu, aby začaly pracovat. Obavy, co bude s jejich dětmi, se ukázaly liché a naopak se ukázalo, že děti matek, které byly díky kombinaci tlaku a podpory přivedeny do práce, se vyvíjely lépe.⁴⁴

Tak rozdílná města jako Rotterdam⁴⁵ a New York⁴⁶ svým vlastním způsobem předvedla, jaké možnosti jsou skryty v inteligentně aplikovaném konceptu *workfare*. Je jen třeba chtít a připravit konkrétní řešení pro konkrétní lidi. Nejlépe to vždy funguje v místních podmínkách. Abychom však v takových městech, jako jsou Berlín či Brémy, dokázali realizovat politiku pracovního trhu podobným způsobem, jak se to stalo v Rotterdamu nebo v New Yorku, potřebovali bychom v Německu radikálně změnit způsoby myšlení.

Ať se rozhodneme jakkoli, bude velmi obtížné zorganizovat pro práce schopné příjemce sociálních dávek dostatečné množství pracovních příležitostí. Přitom prvořadě není to, jaký output tyto příležitosti vydají, ale to, jaké nároky budeme na příjemce transferů klást: kdo nepřijde do práce nebo bude docházet nepravidelně, kdo nebude přesný, kdo nesplní přiměřený úkol, tomu budou dávky odebrány. Není pochyb o tom, že zvláště u mládeže a mladších příjemců transferových služeb to udělá zázraky. V každém případě je třeba zabránit tomu, aby se kdokoli bez dozoru a nepozorovaně celé měsíce a roky stále víc vzdaloval socializačním podmínkám reálného života. Tyto transferové kariéry se musejí stát obtížnějšími a musí jich ubývat. „Job za euro“ by neměl existovat. Základním zabezpečením musí být odměna za práci a důsledkem její absence odebrání podpory.

Do pracovní činnosti, pro niž příjemce transferů získáme, lze integrovat všechna opatření, která zvýší jejich schopnost se na pracovním trhu uplatnit, včetně kroku k odstranění nedostatků v jejich znalostech a kvalifikaci. Naproti tomu vzdělávací a přeškolovací činnost by již neměla být v centru aktivit směřujících k posílení zdatnosti příjemců základního zabezpečení. Veškeré výzkumy totiž

ukazují, že u této sociální skupiny taková opatření nemají na jejich zaměstnanost žádný prokazatelný efekt. Platí tu bohužel staré německé přísloví: „Co se nenaučí Honzík, to se Honza teprv nenaučí.“ Pokud nebyly položeny základy před vyučením, nelze na nich později stavět. Vzdělání a odborná výuka musejí být proto strukturovány tak, aby k deficitům pracovního trhu podmíněným nedostatkem kvalifikace vůbec nemohlo docházet.

VZDĚLÁNÍ A SPRAVEDLNOST

O rozdílu mezi tím, co je dobré, a co je dobře míněno

Lidi je třeba nejen rodit, ale i vzdělávat.

Erasmus Rotterdamský

V kapitole 3 jsem popsal, jak různé trendy kvantitativního a kvalitativního vývoje - ubývající obyvatelstvo je čím dál heterogennější, stárne, strání se vzdělání a je méně inteligentní - v Německu spolupůsobí. Vidíme-li v „surovině člověk“ podstatný zdroj budoucnosti Německa, je třeba toto spolupůsobení pokládat za znepokojivé.

V kapitole 4 jsem ukázal, že základna našeho transferového systému, zaměřeného na bezpracný minimální příjem pro každého, sice ochraňuje před biblickou chudobou, je však doprovázena negativními trendy, které dávají zelenou dalšímu nárůstu a strukturálnímu upevňování nefunkčních dolních vrstev stranících se vzdělání i práce.

V kapitole 5 jsem blíže zkoumal důsledky tohoto vývoje pro trh práce a dospěl jsem k závěru, že koncept *workfare*, který výdělků schopného příjemce sociálních transferů zavazuje k poskytnutí protihodnoty ve formě práce, je strukturálně tím nejlepším možným aktivizačním projektem. Nicméně všechny otázky socializace, motivace a kvalifikace na kterémkoli stupni hierarchie schopností a pracovního trhu se nakonec točí ze všeho nejvíc kolem tématu vzdělanosti. Toto téma daleko přesahuje otázku integrace do pracovního života, neboť úspěchy ve vzdělání pozitivně korelují s veškerou kvalitou a stabilitou životní situace.¹ Tato korelace pochopitelně nevypovídá nic o kauzalitách: úspěch ve vzdělání je sám o sobě indikátorem zdatnosti a stability, a může se pak stát, že základní vlastnosti a kvality těch, kteří jsou vzdělání, jsou připisovány právě jejich vzdělanosti, zatímco ve skutečnosti jde o charakteristiky jejich osobnosti.

Existují optimisté, kteří věří, že vzdělání má schopnost člověka dalekosáhle formovat, a upřímně se domnívají, že každého lze téměř všemu naučit. Jsou to obvykle titíž lidé, kteří vždy obviňují „společnost“ či „systém“, kdykoli to u určitých lidí s jejich vzděláváním tak docela neklape. Obširná literatura poskytující nejrozličnější rady se obrací převážně na tyto vzdělávací optimisty a snaží se jim vsugerovat, že zhola všemu - od schopnosti týmové práce až k porozumění matematickému problému - se lze v zásadě naučit, pokud se k tomu správně postavíme a použijeme těch správných metod. Tento vzdělávací optimismus pohání živnost pedagogiky, didaktiky a státní politiky vzdělávání a vede k stále novým vyučovacím metodám, které „konečně“ zúčtují s existujícími deficity a přinesou vzdělanostní úspěch (téměř) všem.² Tento optimismus však zároveň vystavuje rodiče a vychovatele méně či průměrně nadaných dětí enormnímu tlaku. Na druhé straně existují také ti, již věří na primát lidské přirozenosti a na to, že nadání je podstatnou měrou vrozené. Ti často vycházejí z konzervativního předpokladu lidského sebepotvrzení a podceňují zejména potenciál těch vrstev, jimž otázky vzdělanosti neleží tolik na srdci. Zatímco vzdělávací optimisté zpravidla patří k odpůrcům diferencovaného školství a jakékoli rané selekce, konzervativci jsou většinou vyznavači gymnázií a zvláštní školy.

Mnozí vzdělávací optimisté se vrozenými rozdíly v nadání obvykle nehodlají zabývat a přejí si spíše rovnostářský školní systém, který by vedl pokud možno k rovnostářským výsledkům. Podle poznatků badatelky v oblasti vzdělávání Elsbeth Stern jsou jak rovnostářští optimisté, tak konzervativci na omylu:

„Stoupenci větveného školního systému musejí vzít na vědomí, že na obranu tohoto v Německu praktikovaného systému nemohou vyrukovat s vědeckými argumenty. Naopak propagátoři všeobecné školy by měli pochopit, že optimální podpora každého žáka povede ne k větší rovnosti, ale k větší nerovnosti. Neboť čím jsou šance vyrovnanější, tím víc se uplatňuje genetická výbava. Dobrá škola, ať se nám to líbí, nebo ne, produkuje výkonnostní rozdíly na vysoké úrovni.¹³“

CÍLE

Ve vzdělávacím systému, rozhodně až do ukončení školní dráhy, nemůže jít jen o vědomosti. Jesle, školka a škola působí i na socializaci dětí, na jejich schopnost života ve společnosti, na jejich motivaci, jejich sebevědomí. Tyto instituce jsou vedle rodiny nejdůležitějším životním prostorem nejvýznamnější čtvrtiny naší životní dráhy. V nich máme pocit, že jsou na nás kladeny požadavky, které nás motivují, nikoli podceňují, že se ocitáme uprostřed společnosti, dosahujeme hranic svých vlastních schopností, učíme se být hrdí na to, co dokážeme, ale kde se také učíme akceptovat vlastní slabosti a silné stránky druhých, aniž bychom klesali na mysli.

Na konci školní dráhy bychom již měli mít realistickou představu sebe samých a odpovídající tížádost, která bude přizpůsobena našim schopnostem a spjata s reflexí našich individuálních hodnot - být tedy mladým člověkem, který věří sám v sebe a není agresivní ke druhým. Pedagogický úkol rozvíjet osobnost se v posledních desetiletích stal dokonce důležitějším než dříve, neboť socializační síla dnešní malé rodiny se nemůže měřit se socializační silou tradičních rodinných svazků. Navíc negativně působí i to, že roste podíl neúplných rodin a že v úplných rodinách stále častěji oba rodiče pracují. V neposlední řadě je to svět moderních médií, poskytující tolik rozptýlení, který dětské nazírání světa a citový život dětí ovlivňuje mnohem silněji než před několika desítkami let. Proto úloha vzdělávat a vychovávat se čím dál méně dotýká rodiny a čím dál víc je přisuzována vzdělávacím institucím. Ať tento trend shledáme blahodárným, či naopak zkázonosným, skutečnost je taková: nepřijmou-li jesle, školka i škola tuto výzvu, bude nerovnost šancí narůstat a budí¹ postihovat stále více dětí, nikoli naopak.

Každé dítě jakéhokoli nadání a v kterékoli fázi vývoje v zásadě projevuje vůli uplatnit své schopnosti a v tomto smyslu něco „vykonat“. Avšak dítě víc než dospělý potřebuj^{<Y} mít pocit, že jeho osobnost se poměrují¹ nikoli hodnotou a množstvím jeho výkonu, nýbrž sociálními kvalitami a ochotou o něco usilovat. Tím, že se srovnává a soutěží s ostatními, učí se pozvolna hledat si ve společnosti své místo. Soutěživost je nutná, ve škole jí¹ však také třeba se naučit, jak se stavět k porážkám. Řečeno slovy Rema H. Larga: potřebujeme

„školu, která učí solidárnosti a v níž každý nalezne své místo. To znamená ohleduplnost ke slabším a u těch silnějších pocit zodpovědnosti".⁴

Oscar Wilde řekl: „Cílem života je rozvoj sebe sama. Plně rozvinout své bytí je naším sebeurčením."⁵ Jde tedy nakonec o to, v každém člověku podnit dostatek schopností učinit ze sebe to, co mu náleží, a co je tudíž pro něj to nejlepší - a podle toho pak formovat svůj život. Výsledky tohoto úsilí budou tak rozmanité, jak různí jsou lidé. Potud je každý člověk svobodným subjektem, jehož jediným účelem je on sám, a účelem výchovně-vzdělávacího systému je zprostředkovat mu takové dovednosti, znalosti a zkušenosti, které mu budou užitečné k tomu, aby si tuto svobodu uvědomil. Proto je zcela nevyhnutelné a nikdy to nebude možné změnit, že pedagogické teorie a pedagogické programy jsou tak rozmanité a tak rozporuplné jako samotný obraz člověka. Každý demokratický vzdělávací systém musí tuto rozporuplnost respektovat a stále znovu nalézat její řešení.

Vedle toho však platí, že společnost žije z produktivních příspěvků jejích členů a že blahobyť, sociální systém, kultura a technický pokrok se vyvíjejí v souladu s těmito příspěvky. Jednotlivec se svými schopnostmi a se svým přispěním je z tohoto hlediska jen prostředkem k účelu a úkolem vzdělávací soustavy je vybavit ho takovými schopnostmi a dovednostmi, které z něj učiní co nej-užitečnějšího člena společnosti.

Do třetice ale také platí: s rozdílným rozvojem schopností a dovedností dětí a mládeže ve škole a rané výchově přiděluje úspěch ve vzdělání rozdílné šance: jeden v 18 letech projde přes *numerus clausus* na medicínu a druhý s námahou najde místo prodáváče v diskontní prodejně potravin. Vzdělávací systém rozřídí a charakter tohoto rozřídování je tím neúprosnější, čím více sleduje rovnost šancí. Helmut Fend tu hovoří o alokační funkci vzdělávacího systému.⁶ Výsledky tohoto třídění jsou pro jednotlivce o to tíživější, čím méně je může přičítat nedostatečné rovnosti šancí.

Společnosti musí záležet na tom, aby každý v rámci svých možností prokazoval optimální snahu podávat odpovídající výkony, aby v rámci vzdělávacího systému náležitě rozvíjel své schopnosti a dovednosti a aby později v pracovním životě co nejproduktivněji přispěl svou trochou do mlýna. Nemusíme být přívrženci Marxova učení, držíme-li se zásady, že veškerá společenská tvorba

hodnot je konečným výsledkem pracovního výkonu. Síla svalů v moderní průmyslové společnosti sice ztrácí svou cenu, ceny zato nabývá síla ducha. Tento proces dosud není završen a ohrožuje rostoucí část těch, jejichž vnímání je omezenější, v jejich schopnosti nalézt na pracovním trhu uplatnění. Všechny tři funkce vzdělávacího systému - rozvoj osobnosti, přidělení životní šance a optimalizace výrobního faktoru práce - jsou objektivně dány a jsou rovným dílem naléhavé. Rozhodně by neměly jedna druhou vytlačovat ze hry, ale právě to se neustále děje a předznamenává 80 procent diskusí na téma politiky vzdělávání. Demografický trend v Německu a vzrůstající tlak ekonomické soutěže způsobené globalizací zároveň podněcuje k tomu, že se stále více diskutuje o výkonnosti našeho vzdělávacího systému jako nástroje zprostředkování vědomostí a rozvoje kvalifikace.

VZDĚLÁVACÍ KÁNON JAKO HIERARCHICKÁ STRUKTURA ANEB JAK JSEM SE NAUČIL ČÍST

Když jsem v roce 1955 v mém rodném městě Recklinghausen složil přijímací zkoušku na gymnázium Petřínům, uměl jsem plyně číst (dokonce rychleji než dnes), bezpečně jsem ovládal pravopis, vyznal se v početních úkonech dělení a násobení, znal bibli od začátku do konce a v regionálních rozměrech jsem se dokázal orientovat v zeměpise a historii. Ve třídě, do níž jsem chodil a již ovládal starší učitel železnou disciplínou, bylo 50 dětí. 4 se přihlásily k přijímací zkoušce na některou z navazujících škol, 3 z nich uspěly, mezi nimi i já. Z diktátu propadl každý, kdo měl víc než 3 chyby. Chyby v interpunkci platily za hrubé chyby, to nám bylo před diktátem oznámeno.

Sexta (jak se tehdy jmenovala pátá třída gymnázia) byla pro mě šok. Znovu nás bylo 50 dětí. Jež třídní učitel utěšoval tím, že u maturity nás bude už jen 20, což se také o 10 let později (1 rok jsem musel opakovat) skutečně stalo. Tyto vyhlídky mne však nikterak nešokovaly, spíš mi dával zabrat fakt, že navzdory subjektivnímu pocitu jsem už nepatřil k těm nejlepším, nýbrž že mezi samými nejlepšími jsem byl jen průměrem. Tato má narcistická uraženost, nesnášející se s mou představou sebe sama, přetrvala několik let.

Když jsem se dostavil k přijímací zkoušce, měl jsem už zvládnutou veškerou dětskou četbu a literaturu pro mládež, jež byla po ruce, neboť jsem horlivě navštěvoval městskou knihovnu. Doma jsme neměli ani rádio, natož televizi, zato nám nechyběl truhlářem vyrobený regál na knihy, který stál v obýváku hned vedle kamen a který byl v roce 1953, na to si dosud pamatuju, zvětšen. Klíčíci blahobyt raných let hospodářského zázraku se u nás doma projevoval rostoucí sbírkou edic klasiků.

V naší osmičlenné domácnosti bylo těsno a hlučno a já jako nejstarší z dětí jsem byl v neustálém nebezpečí, že budu pověřen tou či onou nepříjemnou povinností. Často jsem proto brzy odpoledne prchal k tetě a pratetě, které bydlely nedaleko, a zůstal jsem tam až do večere, která stávala pravidelně v šest hodin na stole. Obě tety se vyznačovaly tím, že z mého příchodu měly radost, ale jinak mě nechaly na pokoji. Měl jsem tak čas pro sebe a na množství knih, jež má prateta podědila. V místnosti s tmavými regály plnými knih visela na stěně černobílá grafika známého Goethova portrétu od Josepha Karla Stielerera, pod ní stál ušák a v něm jsem seděl já a četl jsem, co jsem zrovna shledal zajímavým, třeba vydání pohádek „Tisíc a jedna noc“ z konce 19. století (myslím, že bylo očištěno od „oněch míst“), vázané v kůži, a časem jsem je přečetl kompletně celé. Když jsem byl této četby syt, sáhl jsem po jednom ze 4 svazků, velkých ilustrovaných dějin světa, vyšlých na počátku 20. století. K mým zamilovaným obrázkům patřilo celostránkové barevné vyobrazení Bitvy národů u Lipska: rakouský polní maršálek kníže Schwarzenberg, důstojně vztyčen na svém vraníku, předává třem spojeneckým monarchům zprávu o vítězství nad Napoleonem.

Má kariéra čtenáře se začala v posteli. Několik měsíců po nástupu do první třídy jsem totiž dostal spálu a 8 týdnů jsem musel ležet. Byla to příšerná nuda. O zábavu se mi staraly pouze Grimmovy pohádky vázané ve světlém plátně s kresbami Ludwiga Richtera, z nichž mi tatínek večer co večer předčítal. Bohužel byly tištěny frakturou, nikoli antikvou, a když mě potkala spála, byl jsem beztak zasvěcen teprve do základů slabikování. Znovu a znovu jsem za těch dlouhých a nudných dnů hleděl na obrázky v knížce a pokoušel se ta neznámá písmena rozluštit. Šlo to zprvu ztuhle a pak čím dál rychleji. Jiné rozptýlení nebylo po ruce a já měl dost času. A tak, aniž jsem si toho vlastně

všiml, měl jsem najednou celou tu knížku přečtenou. Když jsem krátce před Vánoce směl znovu do školy, byl jsem s výukou čtení hotov.

Často se sám sebe ptám, kde bych dnes byl, kdybych byl místo s Grimmovými pohádkami, s „Tisícem a jednou nocí“ a s „Ilustrovanými dějinami světa“ strávil formující roky dětství s počítačovou hrou „World of Warcraft“. Odpověď nikdo nezná. Kdybych se byl brzy nenaučil snadno číst a nestal se díky tomu poměrně zdatným i v ústním vyjadřování, sotva bych býval byl bez větších úrazů prošel školou, neboť jako výrostek jsem byl líný jako veš. Patřil jsem k té sortě dětí, které jsou, jak se říká, „obtěžně zvladatelné“. Výuka šla pro mě z 80 procent jedním uchem tam a druhým hned zas ven - prostě jsem nedával pozor. V němčině jsem vlastně žádnou výuku nepotřeboval, v dějepisu a zeměpisu také ne, a anglicky jsem se pořádně naučil, až když jsem začal anglicky číst. Řečtina a latina pro mě nebyl zvláštní problém. Z hudební výchovy jsem dostával od našeho zeměpisáře, který byl zároveň i učitelem hudby, vždy z milosti čtyřku. Výtvarné umění jsem ale miloval. Z výuky přírodovědné jsem se ulejšval, jak to jen šlo, a jen díky spojenému úsilí mnoha učitelů matematiky jsem přes trvalé pasivní vzdorování školu opustil dosti fundován ve znalostech tohoto oboru, z čehož jsem se později radoval.

Z vlastní zkušenosti tedy vím: čtenářská dovednost, schopnost porozumět textu a obecný přehled, který tak lze získat, jsou stěžejní kompetencí zprostředkující vzdělanost.

Tato kompetence zároveň ulehčuje přístup i do oblastí matematiky a přírodních věd, neboť logické a empirické souvislosti a problémové situace je třeba nejprve vysvětlit, dříve než lze začít s formálními přístupy a odpovídajícím diskurzem. Prvním úskalím při řešení textové úlohy v oboru matematiky je vždy porozumění smyslu textu, který popisuje daný problém a danou úlohu vytyčuje.

Moje vlastní zkušenosti mi potvrdila pedagogická literatura, kterou jsem četl a kryjí se i se zkušenostmi na školách. Veškerý individuální úspěch při vzdělávání koneckonců závisí na oné centrální kompetenci v porozumění psanému textu a ve znalostech matematiky. Z těchto základních kompetencí také vycházejí testy programu PISA. Ten, kdo hodně rychle a s dobrým

porozuměním čte, nemá v podstatě nikdy problémy s pravopisem. A pro toho, kdo se naučí mít dostatečně hluboké porozumění pro matematiku, nebudou přírodní a technické vědy nikdy uzamčeny na sedm západů. Platí ale i obráceně, že ten, kdo značně kulhá v základech čtení a matematiky, nedokáže nikdy tyto nedostatky kompenzovat znalostmi a dovednostmi jinými, nýbrž záhy se dostane do úzkých.

Kdyby dnešní hlavní škola po 10 letech školní docházky dokázala zajistit onu úroveň čtenářské gramotnosti a základů školní matematiky, jaké se v roce 1955 dopracoval žák po 4 letech školní docházky uprostřed 50 dětí ve třídě, pak bychom byli dnes v politice vzdělávání a v otázkách kvalifikace pro potřeby pracovního trhu podstatně dál. Je alarmující, že přinejmenším na základních a hlavních školách v posledních desetiletích úroveň nároků a výsledků ve čtení a matematice trvale klesala. To pochopitelně nezůstalo bez důsledků pro velkou část reálných škol a gymnázií. Dokladem toho jsou například již zmiňované vstupní testy koncernu BASF při výběru učňů (viz tabulku 3.5, s. 66).

Jak u matematiky, tak u němčiny lze ukázat, že nároky učebnic se od sedmdesátých let postupně snižovaly: v učebnicích matematiky základních škol pro první až čtvrtý ročník se od sedmdesátých let výrazně zvýšil podíl barevných obrázků, zatímco hloubka výkladu klesala a množství cvičení a jejich stupeň obtížnosti se snižovaly. Tento obraz získáme, pokud porovnáme standardní učebnice pro daný ročník vydávané tímž nakladatelstvím od sedmdesátých let do současnosti.⁷

Jak katastrofálně to s elementárním porozuměním matematice u obyvatelstva vypadá, ukazuje jednoduchý test: z výpovědi, že u určitého léku dojde k alergické reakci u 1 z 1000 případů, dokáže pouhých 46 procent Němců odvodit, že pravděpodobnost alergické reakce je tu 0,1 procenta. Že tutéž úlohu umí vyřešit jen 25 procent Američanů, je jen slabou útěchou.⁸ V mediálním světě, v němž se to procentními počty jen hemží - míry růstu, podíly hlasů, kvóty nemocných, pravděpodobnost poruch automobilů, schází velké části obyvatelstva základní analytická orientace, potřebná k pochopení těchto údajů. V této situaci vypadá dosti pošetile, když se v důsledku finanční krize žádá, aby škola poskytovala více ekonomických vědomostí. O to přece

vůbec nejde. Bolavým místem je spíš elementární analytické chápání rizika a pravděpodobnosti, a jde tedy o to, zprostředkovat ve škole základní matematické dovednosti.

Ještě více zničující je však úpadek čtenářské gramotnosti. Nejde přitom vůbec o to, že v Německu máme 4 miliony funkčních analfabetů, že tedy 5 procent obyvatelstva prakticky nedokáže s porozuměním číst. Tak to bylo vždycky. Alarmující je to, že s tím, jak klesá zájem číst a jak čtou lidé čím dál méně, vytrácí se v širokých vrstvách populace schopnost porozumět komplexnímu textu. Souvisí to jistě i s expanzí moderních médií a zřejmě ani vzrůstající užívání internetu není dostatečnou kompenzací. V případě internetu totiž vůbec nejde o to, zabývat se delšími, či dokonce náročnými texty. „Zhruba 50 procent populace téměř nečte nebo čte jen noviny s krátkými články a co nejjednoduššími větami." Jen třetina obyvatelstva „čte pravidelně knihy, z toho je 70 procent žen a jen 30 procent mužů. Ti, kteří čtou obzvláště málo nebo nečtou vůbec, o to déle vysedávají u televize".⁹

Podobně jako učebnice matematiky jsou v Německu již celá desetiletí zjednodušovány i čítanky. Tento vývoj se nezastaví ani před kánonem klasické literatury. Nakladatelství Cornelsen založilo edici „Prostě klasika", která pro školní účely zjednodušuje dramata a romány. Přesto v tragédi i kontinuálního poklesu úrovně nároků nelze dohlédnout konce. Stále více žáků je naprosto neschopno dobrou literaturu vůbec pochopit.¹⁰

Nedostatky ve schopnostech chápat text a jeho smysl lze pozorovat i a četných studentů.¹¹ Pro každého má den jen 24 hodin a každou hodinu, kterou strávíme u televize, s internetem nebo hraním počítačové hry, je nezávisle na stupni vzdělání třeba odečíst z času určeného četbě. Proto klesají náklady a dosah novin, proto stoupá podíl těch, kteří sotva kdy vezmou do ruky knihu nebo tak neučiní nikdy, a proto klesá průměrný počet přečtených knih mezi těmi, kdo ještě vůbec pravidelně čtou. Vedle „klasických" vrstev stranicích se vzdělání dorůstají takové vrstvy střední. Stále méně se čte i v rodinách akademických, což ovlivňuje i jejich děti, neboť čtenářská kultura se u dětí vyvíjí pod vlivem vzorového chování dospělých. Čtvrtina Němců vůbec knihy nečte: podíl rodičů, kteří se snaží děti pro četbu nadchnout a jsou jim v tom vzorem tím, že sami pravidelně čtou, se za 10 let snížil z 50 na 25 procent,

a polovina šesti- až třináctiletých uvádí, že nečtou „nikdy“, „čtou neradi“ nebo „nečtou moc rádi“. ¹² Bohužel také platí: jenom ten, kdo díky intenzivní průběžné čtenářské praxi dokáže dobře a dostatečně komplexně porozumět textu a kdo je navíc matematikou vyškolen k logicko-matematickému myšlení, má centrální předpoklady k tomu, aby si osvojil nejrozmanitější učební a cvičební látky.

UČENÍ

Často slyšíme, že děti se musejí „naučit učit se“, a ne hromadit vědomosti, neboť jejich zastarávání kráčí stále rychleji vpřed a mnoho vědomostí tedy znamená i mnoho balastu. Toto tvrzení je zároveň správné i nesprávné, avšak vzhledem k možnosti špatně je pochopit je spíše nesprávné. Schopnost číst a porozumět textu, znalost jazyků, školní matematika až k maturitě, základy fyziky, chemie a biologie, historie, hudby a výtvarného umění nezastarají nikdy. Zde se toho ví většinou příliš málo a jen vzácně dostatek. Zcela špatně je pak stavět heslo „naučit se učit se“ proti „pouhému memorování“ a dostatečnému procvičování.

Zcela bezpochyby je správné latinské rčení *non multa, sed multum*. Ve volném překladu to znamená „soustředit se na podstatné“. Zcela určitě není koncentrací na podstatné, jestliže žáky základní a hlavní školy, kteří nezvládají ani čtení a základy matematiky, trápíme navíc s angličtinou. Nepřinese to nic a žáci i jejich učitelé se tak jen omezují v možnostech soustředit se na to, co je pro tyto žáky *jedině* podstatné - na čtení, psaní a počítání.

Schopnost číst a porozumět textu, schopnosti matematicko-analytické a také prostorová představivost tvoří podstatnou část toho, co švýcarský dětský lékař Remo H. Largo nazývá *symbolické funkce*. Tyto funkce jsou základem kreativity a produktivity. Chceme-li, aby výchova a vzdělávání dětí byly co nejsmysluplnější, je třeba těmto symbolickým funkcím věnovat dostatečnou pozornost". ¹³ Přestože většina lidí si tyto schopnosti neosvojí bez úsilí a námahy, jsou na ně kladeny ještě vyšší nároky. Jakákoli činnost, ať vznešená či prostá, vyžaduje i kompetenci sociální a také tato schopnost musí být ve vzdělávacím systému rozvíjena.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Stále platí Goethův výrok: „vidíme teprve to, co známe.“¹⁴ A čím lépe ovládneme ony symbolické funkce, tím více víme, respektive tím lépe jsme schopni vědomosti si obstarat. Zda dokážeme žáky takto nasměrovat, není však otázkou číré kvantity, tedy počtu výukových hodin. Koordinátor programu PISA k tomu konstatuje: „Tento test ukázal, že zhruba polovina žáků v průběhu jednoho roku neudělala v matematice žádný měřitelný pokrok. Ani výzkum TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) neprokázal od dvanáctého do třináctého ročníku nárůst kompetencí v matematice. Jestliže se probírá mnoho látky, neznamená to, že se žáci také mnoho naučí. Teprve teď začínáme v Německu orientovat výuku tak, aby měla trvalejší účiny.“

Právě matematické schopnosti jsou však závislé na intelektu žáků. Mnohým z nich nic nepomůže probírání nové a nové látky; naopak je třeba, aby tytéž základy byly znovu a znovu opakovány a orientovány na řešení problémů. Ve výuce probírající stále nová témata mnozí žáci nedělají žádný pokrok, protože se jim nedostává základů.¹⁵

Dítě se učí proto, že si přeje, aby je ti, na nichž lpí, měli rádi. To jsou nejprve rodiče a nejbližší příbuzní. Tato vazba dítěte na jemu blízké osoby se ve školce a ve škole přenáší na další lidi. Těch ale nemůže být mnoho a vztah k těmto nemnohým musí být stabilní. Proto Remo H. Largo pokládá za nesprávné, když už na nejnižším stupni mají děti různé učitele: „Nelze tak vybudovat oboustranný nosný vztah. Dítě si vzhledem k biologicky podmíněnému jednání přeje navazovat vztah nikoli s mnoha lidmi, nýbrž naopak jen s nemnoha, zato však natrvalo [~]. Nejlepší by bylo, kdyby výuku obstarávaly dvě až tři učitelky po dobu nejméně 3 let. Jestliže je učitelů nejen víc, ale ještě se každý půlrok či rok střídají, pak se taková třída může stát nezvladatelnou.“¹⁶ Střídání učitelů pociťují mnozí žáci tak, že byli opuštěni. Proto je třeba četné výměny učitelů pokládat za nerespektování emocionálních potřeb dítěte.

Usměrňující podpora dítěte musí být nenásilná a poklidná, neboť permisivita upírá dětem takové vedení a směřování, na které mají nárok. Proto učitelé, kteří jsou přísní, avšak věnují dětem individuální péči, patřívají k těm, na které později s úctou vzpomínáme. Dítě a žák chce být, ale také respektován (o) a oceňován (o) kvůli sobě samému. „Nejdůležitější, co rodiče a osoby dítěti blízké, k nimž patří i učitel, mohou pro dítě udělat, je poskytnout mu dostatek

náklonnosti a bezpečí a bezvýhradně je akceptovat jako osobnost, nikoli jen jako někoho, od koho očekáváme určitý výkon."¹⁷

Dokumentární film „Rhythm is it“, který se stal překvapivě úspěšným, ukazuje 250 žáků a žáků od 10 do 20 let ze tří berlínských základních škol a jedné hlavní školy v roce 2003 v průběhu příprav jejich vystoupení ve Stravinského „Svěcení jara“ s berlínskými filharmoniky za řízení sira Simona Rattlea. „Po šesti týdnech úmorných zkoušek“ je představení „dojemnou chvílí. Velkolepým úspěchem. A vítězstvím každého žáka“. Představení nastudoval britský choreograf Royston Maldoom. Když mu namítali: „Vy říkáte, že vám jde o to, aby mládež pocítila svou cenu, a přitom s ní zacházíte dost neomaleně“, odpověděl: „My se spolu smějeme, kouříme za dvěma, ale oni musejí vědět, že se na ně plně spoléhám, a nemohu proto tolerovat blbosti. Rychle poznají, že jsem stejně zranitelný jako oni sami a že nesnesu, když jdou pod své možnosti a jenom blbnou [...]. Říkám každému, když do toho jdeš, pak do toho musíš dát všechnu svou energii a koncentraci. Ať je to Madonna, rapper nebo popstar, kdokoli, koho obdivujete a o kom si myslíte, že to má snadný, všichni se museli naučit disciplíně. A na disciplíně já trvám a klidně vám vždycky vysvětlím proč.“ A když se ho zeptali: „Na děti nejsou kladeny dostatečné nároky- daly by se tak shrnout vaše zkušenosti?“, odpověděl: „Ano, na schopnosti dětí se nevěří a nejsou pro nás ani důležité, pokud škola chrlí dostatek lidí, který zajistí, aby společnost fungovala.“¹⁸

V otázce disciplíny se mínění široce rozcházejí. Dlouholetý ředitel Salemské školy,¹⁹ Bernhard Bueb, konstatuje: „Pedagogice disciplína nepřišla k srdci, je však fundamentem veškeré výchovy; ztělesňuje to, co si lidé nejvíce oškívají: donucování, podřízenost, předepsané odříkání, tlumení pudů, omezení vlastní vůle.“²⁰ To, že rodiče a učitelé špatně chápou ideál partnerského vztahu, je pro dětského psychiatra Michaela Winterhoffa a příčinou mnoha výchovných potíží. Dítě propadá narcistickému sebe nadhodnocování a je zbavováno potřebného vedení a usměrňování.²¹ Naproti tomu Remo H. Largo pokládá tyto postoje za návrat k autoritářství, jež ostře kritizuje, a soudí, že je tak negován vlastní problém dnešní výchovy, jímž je nedostatek náklonnosti.²²

Zde se střetávají dva požadavky, které tvoří dvě stránky téže mince: usměrňování, nároky a disciplína na straně jedné, náklonnost na straně druhé. Každý lovec

ví o svém psu a každý žokej o svém koni, že od tohoto svého partnera, který si žádá jeho vedení, nemůže čekat žádný výkon, pokud mu neprojeví svou náklonnost. Ví ale také to, že kůň se přes překážky sám skákat nenaučí a že pes sám od sebe nezačne aportovat. Pravidla, která platí pro výchovu lidí, nejsou o mnoho jiná. Rodiče a učitelé musí dětem projevít svou náklonnost a podat jim pomocnou ruku, musí po nich ale také vyžadovat odpovídající chování a výkony. Dítě bude vůči těmto nárokům tím vstřícnější, čím víc pocítí, že je respektována jeho individualita, že je mu věnována péče a že je obklopeno bezpečím.

Neurobiolog Joachim Bauer říká: „Poznatky moderní neurobiologie vedly ke znovuobjevení faktu, že vztahy hrají v motivaci dětí a mládeže centrální roli [...]. Motivační systémy lidského mozku jsou aktivovány pozorností, zájmem, náklonností a sympatiemi druhých lidí, sociální vyloučenost a izolace naopak tyto systémy inaktivují. Mozek dělá z psychologie biologii, či jinak řečeno: nejsilnější motivační drogou je pro člověka druhý člověk [...]. Motivaci mohou v našem mozku vyvolat jen zdárné mezilidské vztahy [...]. Vztah spočívá - pokud jde o vztah mezi pedagogem a dítětem či dospívajícím - na vyvážené dávce chápající náklonnosti a náležitého vedení.“²³

V naší pedagogické skutečnosti se však takových vztahů zjevně nedostává. Příliš často se kombinují nízké nároky na děti a žáky a postoj *laissezfaire* u rodičů i učitelů se srdečnou lhostejností. Předvádí se tak nezávazná liberálnost, jež vyhovuje pohodlnosti dospělých, zatímco děti a mládež ponechává svému osudu. Jde tu (táží) o nepodařené dědictví osmašedesátníků, jež má v našich městských státech Berlíně, Hamburku a Brémách obzvláštní virulenci; jí lze pak zčásti vysvětlit, proč právě v nich ukázaly testy PISA tak katastrofální stav.

Obzvláštní význam náklonnosti pro pedagogický úspěch, jenž prokázala i neurobiologie, se může projevat i tím, že někteří učitelé jsou úspěšnější než jiní. Avšak náklonnost sama, není-li provázena autoritou a vedením, nestačí. Ten, kdo postupuje jako choreograf Royston Maldoom, má předpoklady být dobrým učitelem: mít lásku k svému oboru, náklonnost k dětem a vůli vymoci na každém to, co jeho individualita obsahuje.

„Dítě si osvojí jen ty zkušenosti, které odpovídají jeho schopnostem“,²⁴ praví Remu H. Largo. A tento zkušený dětský lékař se zde jistě nemýlí. Nemýlí se ani tehdy, když tvrdí, že dítě nelze naučit něčemu, pro co není (ještě) zralé.²⁵

Avšak zatímco u dětí lze vyčkat a spolehnout se na další vývoj, u mládeže je již třeba opatrnosti. Neboť přijde chvíle, kdy rozum a psýché dozrály a další vyčkávání pozbývá smyslu. Víme, že pro určitou učební látku existuje zcela určité „učební okno“. Necháme-li je zavřené, dochází u dítěte k deficitům socializace a rozvoje řeči a tyto deficity lze později jen stěží vyrovnat. Ve škole se pak dostaví přirozená hierarchie vyučované látky: jestliže dítě během prvních dvou let školní docházky nezvládne odpovídající čtenářské tempo při náležitém porozumění, ztíží mu to celou jeho další školní dráhu. Stejně je tomu s ovládnutím základních početních úkonů včetně písemného násobení a dělení na konci čtvrté třídy. Deficity v základních dovednostech nesmějí být proto ve škole trpěny, ledaže je podmiňují neodstranitelné intelektuální meze. Svobodu a individualitu v učení je přirozeně třeba vždy podporovat, ne však za cenu odstranitelných deficitů v oněch nezbytných elementárních dovednostech, které jsou nutnou podmínkou každého vzdělávacího úspěchu.

Podporovat učení „orientované na dítě“ a vyvarovat se „tlačení na pilu“ je vždy správné, avšak tyto postoje snadno sklouznou do stavu, kdy na dítě neklademe odpovídající nároky a nevyžadujeme po něm to, čeho je schopno; nerozvíjíme v něm pak motivaci k námaze a disciplíně. I pro učitele je pochopitelně snazší nechat věcem volný průběh, zejména ve společnosti, která všude, ve všem a často unáhleně větrí přílišný tlak na výkonnost a nepřiměřenou zátěž.

K optimální situaci ve výuce dochází tehdy, jestliže nároky na žáka odpovídají nejen jeho možnostem, ale i nárokům kladeným na jeho stejně staré spolužáky a jestliže žákovo úsilí je učitelem po zásluze oceněno. Ani pak ovšem učení není vždy velkou potěchou, a protože je třeba splnit cíle, bývají požadavky učitele nepřiměřené. Akceptovat tuto situaci je pro mnohé žáky ve škole těžší než například ve sportu nebo na hodině klavíru.

MISTREM BEZ CVIČENÍ?

Každý sportovec, který chce dosáhnout lepších výkonů, musí pravidelně a intenzivně trénovat. Každý hudebník, ať je jakkoli nadaný, chce-li podávat špičkové výkony, musí mnoho hodin denně cvičit. Ve velkých malířských dílnách

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

renesance se žáci znovu a znovu cvičili kopírováním mistrů, dokud jejich technika nebyla vybroušena. I pro Albrechta Dürera to byla nejlepší cesta, jak si vycvičit ruku a oko.

Avšak na mnoha školách v posledních desetiletích vyšlo cvičení z módy. Domácí úkoly nabyly zlé pověsti, neboť prý dětem z rodin, jimž je vzdělanost bližší, poskytují komparativní výhody. Ovšemže cvičení nesmí být stupidní a nudné. Nicméně jistotu v některých dovednostech získáme právě jen praxí. Odborníci vědí, že chirurg, viděno statisticky, má tím vyšší kvótu úspěšnosti, čím více operací určitého druhu za rok provede. A stejně tak dítě provede určitý početní úkon o to jistěji, čím častěji ho bude praktikovat. Také schopnost porozumět textu a čtenářské tempo s délkou a rozsahem čtenářské praxe rostou. Z biologického hlediska je totiž čtení vlastně spíše nepřirozeným jednáním. Podle Arthura Jacobse, profesora neurokognitivní psychologie na Svobodné univerzitě Berlín, nemá člověk pro čtení - na rozdíl od řeči - vrozené dispozice. „Čtení je pracně vyučeným řemeslem a prací mozku. A všechny mozky nejsou stejné.“²⁶

Odpor k procvičování, sdílený mnoha učiteli i rodiči, je pozdním dědictvím socializace osmašedesátníků. Je ospravedlňován argumentem, že je třeba zabránit nadměrnému tlaku na zvyšování výkonu žáků a uchovat rovnost šancí, pramení však často z pohodlnosti učitelů i rodičů: méně domácích úkolů znamená menší zátěž pro rodiče při doзору nad dětmi provádějícími úkoly i pro učitele při jejich kontrole.

V listopadu 2009 jsem se účastnil jedné pódiové diskuse svazu zaměstnavatelů v Kolíně. Šlo v ní také o vzdělanost jako produktivní zdroj a o nutné reformy našeho vzdělávacího systému. Ministr financí Severního Porýní-Vestfálska Linsseň poukazoval na zmnožená finanční úsilí jeho země a ostatní účastníci diskuse přizvukovali. Už se zdálo, že vše se zvrtně v obvyklou uklidňující sebechválu. Vtom se o slovo přihlásil rovněž na pódiu sedící Ceng-žung Liou.

Liou, ročník 1970, pochází ze Šanghaje a vyrůstal v Číně. Je personálním šéfem koncernu Lanxess AG v Leverkusenu se 14 tisíci zaměstnanci. Liouovy děti navštěvují dobiv německé gymnázium. Stejně staré děti jeho sestry chodí do školy v Šanghaji. Rozdíl mezi oběma školami v matematických a přírodovědných vědomostech žáků a nárocích učitelů je obrovský, děti pana Lioua za jejich bratrance a sestřenicemi v Šanghaji daleko zaostávají. Když vidí tento rozdíl, jímá ho strach

a úzkost o budoucnost Německa. Po skončení pořadu mi nechápavě sděloval, že jeho děti na šestitýdenní letní prázdniny nedostaly žádný úkol, kdežto děti jeho sestry dostaly na 40 dnů prázdnin tolik domácích úkolů, že by jim vystačily na 50 dní. To je asi přehnané, ale jako v Německu se to dělat taky nedá. Právě dětem z vrstev stranících se vzdělání se děje příkoří, když se ony i jejich rodiny utvrzují v dojmu, že se člověk něčemu naučí bez procvičování a opakování. Je přirozené, že procvičování nemůže nahradit dobrou výuku, avšak dobrá výuka bude ještě mnohem efektivnější, jestliže se opakováním vhléd do probrané látky prohloubí. Na druhé straně ale procvičování naráží na hranice vývojového stupně a hranice intelektu. Mnozí žáci navzdory intenzivnímu procvičování jistou úroveň čtenářské gramotnosti a matematické kompetence prostě nepřekonají. Pak ale platí, že „těm, kteří to nezvládli, by k požadované úrovni nepomohl sebevětší počet hodin“.²⁷ Další standardní výuka proto v tomto případě znamená ztrátu času. Místo ní by se tyto děti měly věnovat spíše něčemu, co odpovídá jejich schopnostem. Nic člověka nefrustruje víc a máloco u něj dokáže vzbudit větší agresivitu, než když sedí v hodině, která je za jeho duševním obzorem. Avšak pro toho, kdo dostatečně neovládne matematiku základní školy a tento deficit není schopen odstranit, je výuka matematiky ve vyšších ročnících čirým mrháním času.

MYŠLENÍ A UČENÍ SE NAZPAMĚŤ

Kde je vysoká inteligence, tam je zpravidla také dobrá paměť a průměrnou inteligenci většinou provází i průměrné paměťové schopnosti. Vědět, kde se o něčem píše, není totéž, jako mít něco v hlavě. Učit se z paměti telefonní seznamy je samozřejmě nesmyslné, telefonní čísla si lze vyhledat. Avšak bez jisté zásoby vědomostí v geografii a historii je například nemožné správně se orientovat v denních politických událostech. Při stejných myšlenkových schopnostech je na tom vždy lépe ten, kdo víc zná. Kdopak by například důvěřoval lékaři, jehož paměť nestačila na to, aby zvládl lidskou anatomii (proto z ní na medicíně propadá tolik studentů). Principiální omezenost lidské paměti však nemůže být důvodem pro to, abychom se nesnažili její kapacitu využít.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Dokonce v myšlenkovém oboru *par excellence*, v matematice, si poradíme lip, umíme-li některé věci z paměti, například malou a velkou násobilku, Pythagorovu větu nebo binomické rovnice.

Je pravda, že často narazíme na lidi, kteří se dobře učí nazpaměť, ale myslet moc nedovedou. Je však také pravda, že nepotkáme téměř nikoho, komu to dobře myslí, ale má špatnou paměť. Myšlení se dá - v jistých hranicích - trénovat, a to bychom také měli dělat. Učením lze silou vůle meze našeho myšlení lépe posouvat než samotným myšlením. Ten, kdo hodně ví, dokáže ten či onen myšlenkový deficit snáze vyrovnat. Ale kdo je schopen myšlenkovými operacemi předměty vědění usouvztažňovat, ten si vytváří podpory paměti, učí se snadněji a rychleji a naučené tak rychle nezapomíná. Úhrnem vzato, lépe myslí ten, kdo toho víc ví, a ten také podává v každém ohledu lepší výkony než ten druhý se stejnou inteligencí. To také vysvětluje fenomenální úspěch východoasijských žáků na německých školách. I když nebudeme tleskat všem podobám východoasijských biflovacích a zkušebních systémů,²⁸ výhody intenzivního učení nelze přehlížet.

Pochopitelně nemá valného smyslu naučit se Pythagorovu větu jen tak nazpaměť.

Je jí třeba také rozumět a to předvedeme tak, že ji dokážeme. Pokud jsme ji jednou pochopili a dokázali, pak pro jakékoli další její racionální použití postačí si ji vždy jen vyvolat z paměti.

Školit přednostně myšlení je přirozený požadavek. Myšlení nám totiž dělá radost (pokud nenarážíme na meze svého intelektu). Inteligentně kladené otázky, které podněcují myšlení, probouzejí i zájem, který nám usnadní látku si osvojit. Přirozeně nejde o to, prohánět hlavami školáků záplavy poznatků, jistě však o to, poskytnout jim takový objem vědomostí, který bude podporovat jejich myšlení. Každé učení si navíc implicitně žádá s danou látkou se nějak vypořádat, nezprostředkovává nám tedy jen orientační vědění, ale dává nám také nové podněty k přemýšlení.

„Učit se obsahu nebylo nikdy možné bez pochopení metod. Vědecky fundovaná psychologie učení ví, proč to tak je. Kdo dnes místo slovíček, termodynamiky nebo principů aristotelovského divadla se chce naučit učit se, staví se do pozice outsidera a hermeneutického diletanta,“ píše dlouholetý učitel a vzdělávatel učitelů Klaus Russ a kritizuje didaktickou honbu za inovacemi, v níž se

to, co se osvědčilo, permanentně zatracuje a produkují se nové pedagogické omyly. „Učit se, pamatovat si, přemýšlet bylo odjakživa namáhavé. Proto jsou pochybnosti o vědomostech, jež jsme si osvojili, vskutku hodný úcty -jako by existovaly jiné.“²⁹ Také pro učení platí: rozsah toho, co je třeba se naučit, musí být v rozumném poměru k myšlenkové kapacitě toho, kdo si má danou látku osvojit, a učební proces musí probíhat tak, aby omezené množství látky k tomu vytvářelo rozumné předpoklady. Učitel, který myslí rovnostářsky, snadno podlehne pokušení omezit učební látku tak, aby s ní neměli problémy ani ti méně talentovaní. Avšak nejen méně talentovaní, ale i ti nadaní mají nárok na plnou podporu svých duševních předpokladů.

MUŽE SE KAŽDY NAUČIT VŠEMU?

Ve čtenářské kompetenci patnáctiletých se ve výsledcích testu PISA v roce 2006 podle OECD Německo umístilo mezi průměrnými státy. S průměrným počtem bodů 495 zaostalo za špičkovými zeměmi o 50 až 60 bodů. To odpovídá výkonnostnímu odstupu dvou ročníků (viz tabulku 6.1).³⁰ Podobné byly i výsledky v matematice, kde Německo zaostalo o 40 až 45 bodů, což odpovídá výkonnostnímu odstupu kolem jednoho a půl roku (viz tabulku 6.2).³¹

TABULKA 6.1

ČTENÁŘSKÁ KOMPETENCE PODLE VÝSLEDKŮ TESTŮ PISA 2006

ZEMĚ	PRŮMĚRNÝ POČET BODŮ	PERCENTIL 25%	PERCENTIL 75%	ODPOVÍDÁ ODSTUPU
OECD	492	429	563	5 školních let
Německo	495	429	573	6 školních let
Finsko	547	494	603	4 školní roky
Korea	556	503	617	5 školních let

Srov. Barbara Drechsel- Cordula Artelt: „Lesekompetenz“, in: Manfred Prenzel aj. (eds.): *PISA 2006: Die Ergebnisse der dritten internationalen Vergleichsstudie*, Münster 2007.

NĚMECKO PACHA SEBEVRAŽDU

TABULKA 6.2

MATEMATICKÁ KOMPETENCE PODLE VÝSLEDKŮ TESTŮ PISA 2006

ZEMĚ	PRŮMĚRNÝ POČET BODŮ	PERCENTIL 25%	PERCENTIL 75%	ODPOVÍDÁ ODSTUPU
OECD	498	436	561	5 školních let
Německo	504	437	574	5 školních let
Finsko	548	494	605	4 školní roky
Korea	547	485	612	5 školních let

Srov. Andreas Frey a j.: „Mathematische Kompetenz im Ländervergleich“, in: ManlVed Prenzel aj. (eds.): *PISA 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der Jugendlichen im Landeivergleich*, Münster 2008.

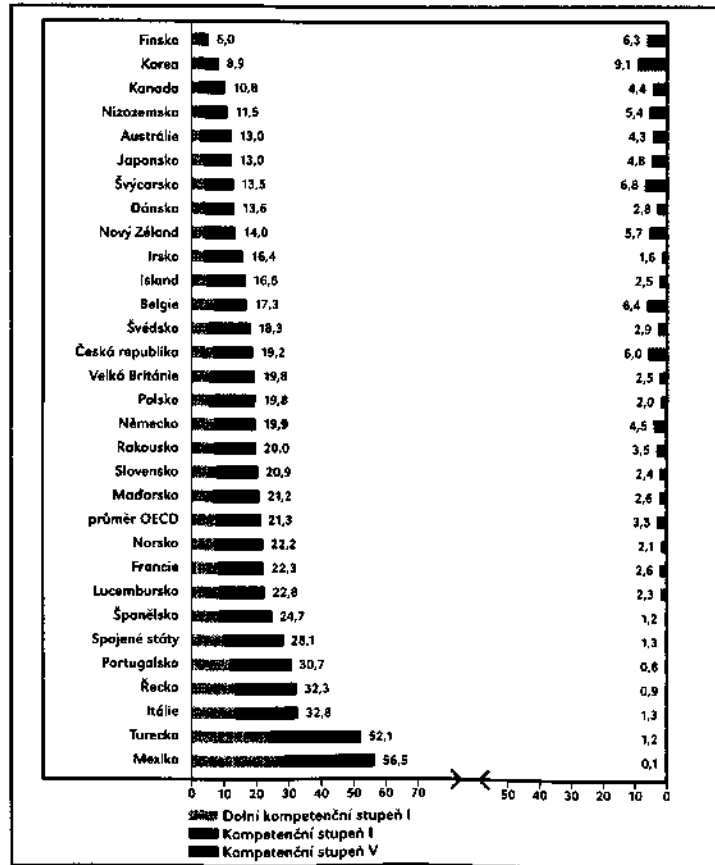
Všechny země, ať stojí na špici, či nikoli, vykazují dramatické rozdíly uvnitř téže věkové skupiny: i když vyloučíme 25 procent nejlepších a 25 procent nejhorších, získáme průměrný rozdíl 5 školních let, v Německu 5 až 6 let, ve špičkové zemi Koreji 5 let a ve špičkové zemi Finsku 4 roky. Země, které v průměru i na špici dosahují vyšší úrovně, vykazují celkově menší rozdíly, avšak i ty jsou obrovské. Zcela to koresponduje se situací v Německu. Spolkové země jako Berlín, které dopadají obzvláště špatně, vykazují větší výkonnostní rozdíly než ty spolkové země, které mají obzvláště dobré výsledky, jako Bavorsko.

Testy PISA jsou normovány tak, aby rozdíl 25 bodů odpovídal zhruba školnímu roku. V testech z matematické kompetence v roce 2006 zel mezi percentilem 25 a 75 v Bavorsku rozdíl 5 školních let, v Berlíně 6.1 když tedy z úvah vyloučíme 25 procent nejhorších a 25 procent nejlepších, je výkonnostní rozpětí v Bavorsku 5 let a v Berlíně 6 let, přičemž i ti lepší v Berlíně zaostávali o rok za srovnatelnou skupinou v Bavorsku. Avšak i v těch v mezinárodním měřítku nejlepších zemích, v Kanadě a ve Finsku, odpovídal rozdíl mezi 25. a 75. percentilem 4 školním rokem.

Na bavorských gymnáziích klesá sledovaný rozdíl na 8,5 roku, klesá i v Berlíně, avšak jen na 4 roky. Horší studenti na berlínských gymnáziích zaostávali za bavorskými o rok, lepší stále ještě o půl roku. Srovnatelné jsou i rozdíly ve čtenářské kompetenci. Co bylo řečeno o Berlíně, platí i pro Brémy, Hamburk

GRAF 6.2
 MATEMATICKÁ KOMPETENCE VE SROVNÁNÍ PISA: PODÍLY ŽÁKŮ VE DVOU NEJNIŽŠÍCH
 KOMPETENČNÍCH STUPNÍCH A VE STUPNI NEJVYŠŠÍM (V %)

GRAF 6.2
 MATEMATICKÁ KOMPETENCE VE SROVNÁNÍ PISA: PODÍLY ŽÁKŮ VE DVOU NEJNIŽŠÍCH
 KOMPETENČNÍCH STUPNÍCH A VE STUPNI NEJVYŠŠÍM (V %)

Manfred Prenzel a j. (eds.) *IHsa 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der JugendUciwn im Ländervergleich*, Münster 2008, s. 233.

NĚMECKO PACHA SEBEVRAŽDU

mají relativně malý podíl špatných výsledků, mají naopak obzvlášť vysoký podíl žáků nejlepších (kompetenční stupeň VI), z čehož lze odvodit, že tyto země mají lepší vzdělávací systém. Silný rozptyl výsledků ukazuje také srovnání německých spolkových zemí: zatímco v jižním Německu spadá do nejnižšího kompetenčního stupně v matematice jen 12 až 17 procent žáků, v Berlíně, Hamburku a Brémách je to 26 až 29 procent.³³ Tyto rozdíly lze zčásti jistě přičítat rozdílné kvalitě vzdělávacího systému, ale zřejmě i tomu, že vrstvy stranící se vzdělání nejsou rozloženy rovnoměrně napříč všemi spolkovými zeměmi, nýbrž shlukují se v určitých oblastech. Výkonnostní rozdíly mezi státy lze do značné míry vysvětlit rozdíly v národním charakteru socializace a rozdílnou kvalitou školních systémů. Navíc je však zcela zřejmé, že národy s převážně homogenním obyvatelstvem jako Korea a Finsko to mají ve vzdělávacím systému snazší. Výkonnostní rozdíly uvnitř států je však zjevně třeba přičítat zejména vrozeným rozdílným ve vzdělatelnosti, neboť jinak jejich stabilitu ve zcela rozdílných školních systémech nelze vysvětlit. Realistická pedagogika, která je ve službě žáka, z těchto poznatků vychází a geneticky podmíněnou variabilitu vrozených schopností³⁴ akceptuje. V každé populaci totiž - a nepochybně též ve Finsku a v Koreji - existuje stabilní jádro nevzdělatelných či jen velmi obtížně vzdělatelných jedinců, v němž se objektivní hranice jakéhokoli vzdělávacího systému stávají viditelné: 5 procent Němců a Rakušanů jsou funkční analfabeti a ve Švýcarsku každý sedmý neumí plynně číst a psát.³⁵

CO VLASTNĚ PISA MĚŘÍ?

Je známo, že korelace nevysvětlují kauzalitu. Mohou nicméně jistou domněnku ohledně jisté kauzality podpořit. Víme například, že korelace mezi inteligencí a školním úspěchem patří v psychologické diagnostice k nejvyšším a že naměřená inteligence je navíc jedním z nejlepších prediktorů školního úspěchu. Proto v odborných kruzích vzbudilo značný rozruch, když Heiner Rindermann v roce 2006 ukázal, že výsledky ve všech třech kompetenčních oblastech - čtení, matematice a přírodních vědách - v testech PISA z let 2000 a 2003 nejen

vysoce korelují navzájem, ale korelují i s naměřenou inteligencí. Nabídl proto k diskusi otázku, zda tyto testy vlastně neměří inteligenci. Rindermann také porovnal výsledky testů PISA s výsledky měření průměrné inteligence v odpovídajících státech, které provedli Richard Lynn a Tatu Vanhanen, a také zde zjistil vysokou korelaci.³⁶ Pandořina skříňka tak byla otevřena.

V komentáři k Rindermannově výzkumu zástupci německého konsorcia programu PISA podrobili kritice různé aspekty jeho metodických postupů a v závěru konstatovali: „Podle našeho názoru mohou z Rindermannových zjištění a interpretací obstát toliko dvě: (1) Míra inteligence a indikátory vzdělanosti, respektive školou zprostředkovaných kompetencí navzájem vysoce korelují. (2) Úroveň vzdělání je v takzvaných západních průmyslových státech vyšší než v ostatních zemích a souvisí se znaky těchto průmyslových států, jako jsou demokratická státní forma, tržní hospodářství a právní systém.“³⁷ Tím se dostáváme ke klasickému problému vajíčka a slepice: do jaké míry jsou rozdíly ve výsledcích testů PISA přisatelné rozdílům v inteligenci, anebo z druhé strany, do jaké míry lze naměřené rozdíly v inteligenci připsat na vrub rozdílné kvality výuky? Na tyto otázky nemají ani zástupci německého konsorcia programu PISA v podstatě žádnou odpověď.

Tento problém tu nechceme a nemůžeme nikterak řešit. Tím se ovšem nestává irelevantním. Lynn a Vanhanen ukázali, že blahobyt národů pozitivně koreluje s naměřenou průměrnou inteligencí jejich individuí.³⁸ Eric A. Hanushek a Ludger Woelfmann dále ukázali, že testované kognitivní výkony, k jakým patří například výsledky testů PISA, pozitivně korelují s hospodářským růstem příslušných zemí. „Výsledky výzkumů prokazují, že rozdíly ve vzdělanostních kompetencích mohou vysvětlit značnou část rozdílů v úrovni hospodářského růstu.“³⁹ Pokud inteligenci ztotožníme s testovaným kognitivním výkonem, pak toto konstatování dokonale ladí s výsledky Lynna a Vanhanena. Avšak jak jsem již řekl, otázka „vejce - slepice“ budiž zde výslovně ponechána otevřena.

Zavírat oči však rozhodně nemůžeme před jiným poznatkem: široce rozšířený předpoklad, že vyšší výdaje na vzdělávání samy od sebe přinesou lepší výsledky, nelze obhájit ani v rámci národním, ani v dimenzi mezinárodní. Co je z mého pohledu rozhodující, je kvalita učebních plánů, organizace výuky.

vzdělávání a motivace učitelů, kontrola kvality a soutěžení vzdělávacích systémů. Nejvýmluvnějším dokladem toho je fakt, že špičkové spolkové země v Německu mají výrazně nižší výdaje na žáka než země na opačném konci výkonnostního žebříčku. K ničemu nevede, jestliže v souvislosti s diskusí točí se kolem programu PISA stavíme proti sobě dědičnost a prostředí. Pokud je podíl dědičnosti 80 procent a podíl prostředí 20 procent, pak příznivé podmínky prostředí mohou zvýšit naměřené IQ o 7 bodů, jestliže zlepšené podmínky odpovídají standardní odchylce. Pokud je podíl dědičnosti 50 procent, pak standardní odchylka zlepšených podmínek zvýší IQ o 11 bodů.⁴⁰ Podmínky prostředí však zahrnují mnoho vlivů: rodinu a domov, sociální původ a rámcové společenské podmínky. Škola je jen částí těchto podmínek, a není proto pravděpodobné, že by sama dokázala zvýšit inteligenci o více než 5 bodů. Ta nejlepší škola z hloupého dítěte neudělá chytré, a ta nejhorší neudělá chytré dítě hloupým. Dobrá škola však může rozhodující měrou přispět k tomu, že míru inteligence, kterou má dítě k dispozici, také naplno rozvine a přemění ji v reálný kognitivní výkon.

DÍVKY A CHLAPCI

Inteligence mužů a žen, a tedy i dívek a chlapců, má různá těžiště. Navíc mají dívky až do konce puberty před chlapci vývojový náskok, který se může projevit také rychlejším vzestupem IQ. Mužské pohlaví má často lepší schopnosti prostorové představivosti a logického uvažování, ženské pohlaví vítězí ve verbální paměti a vyjadřovacích schopnostech a také v početních dovednostech a jemné motorické koordinaci.

Od třicátých let 20. století jsou úlohy inteligenčních testů sestaveny a normovány tak, že obě pohlaví vykazují stejné průměrné IQ. Muži však převažují mezi nositeli jak vysokého IQ (120 a více), přičemž převaha mužů se vzrůstajícím IQ stoupá, tak nízkého IQ (80 a méně), přičemž převaha mužů s klesajícím IQ opět stoupá. U lidí vysoce nadaných - s IQ 145 a více - je poměr chlapců a dívek 8 : 1 a vyšší.⁴¹ Přesto mají dívky ve škole jednoznačně větší

úspěch: v Německu je podíl dívek mezi žáky, kteří neukončí základní vzdělání na hlavní škole, pouhých 36 procent, zatímco jejich podíl mezi abiturienty je 56 procent.⁴² Částečným vysvětlením toho mohou být lepší verbální a komunikační schopnosti. Jistou roli mohou hrát i větší stabilita jejich chování a lepší komunikační schopnosti, které vedou k tomu, že i při stejném výkonu bývají dívky lépe hodnoceny než chlapci, a bývají proto i častěji doporučovány ke studiu na gymnáziu. Pedagog Dieter Lenzen proto označuje chlapce jako ty, kteří to ve vzdělávacím systému prohrávají, a přičítá to i nepatrnému podílu mužů mezi učiteli na základních školách.⁴³

Nicméně nelze popřít, že chlapci v průměru neradi čtou a že čtou podstatně méně než dívky. „Například zatímco 35 procent chlapců pokládá čtení za ztrátu času, je téhož názoru jen 15 procent dívek.“⁴⁴ Chlapci naopak tráví mnohem víc času u počítačových her a zčásti se tu u nich vyvíjejí závislostní symptomy. Jen zčásti to jde i o podmíněnost příslušnosti ke společenské vrstvě.⁴⁵ Čas strávený u počítačových her pak chybí na učení do školy, na četbu a ostatní aktivity, což má na školní úspěch zničující účinky. Vzrůstající konzum médií během odpolední a nepatrná nabídka sportovních aktivit ve škole jsou navíc v nesouladu s vyhraněným sklonem většiny chlapců k pohybu, čímž je oslabována jejich vůle k učení a ochromována jejich mentální schopnost vnímání. Významnou úlohou celodenní školní docházky by proto mělo být poskytnout žákům jako protiváhu atraktivní nabídku pohybových aktivit.

Že dostatečný pohyb a sportovní vyžití má pro celostní vyrovnanost člověka a jeho duševní schopnosti velký význam, je dávným poznatkem. Ne nadarmo odvozuje gymnázium své jméno od názvu řeckých sportovišť. Jak je pohyb důležitý, bylo názorně předvedeno ve školním distriktu Naperville v americkém státě Illinois. Byla tu zavedena povinná hodina sportování denně pro všechny. Přednost měla fitness cvičení, která byla uzpůsobena individuální zdatnosti. Toto opatření vedlo k podstatnému zlepšení školních výkonů všech žáků a odrazilo se dramaticky i v národních výkonnostních testech. Zároveň se i výrazně snížil podíl žáků s nadváhou, což je v USA hrozivě rostoucí fenomén. Pozitivní účinek na intelektuální výkonnost byl obzvláště výrazný, jestliže se pravidelně sportovalo před začátkem vyučování. Zkušenosti z Naperville vyvolaly změnu přístupů v mnoha školských obvodech po celých USA.⁴⁶

KDO BY SE MĚL VYUČOVAT SPOLEČNĚ? JAKÝ ŠKOLNÍ SYSTÉM POTŘEBUJEME?

Diskuse o aktuálních výsledcích v testech PISA empiricky prokázala, co analyticky manifestují prokazatelné výsledky výzkumů inteligence: rozpětí v rozdílné míře individuálního nadání je obrovské a jeho vliv na intelektuální výkonnost a školní výsledky je mnohem větší než vliv rozdílných struktur různých vzdělávacích systémů nebo různých škol rozdílných kvalit. Ve všech věkových skupinách představují rozdíly ve vývoji a výkonu žáků 5 až 6 školních let. Jak lze za této situace podporovat ty schopné, aniž byti méně schopní byli přetěžováni, či naopak podporovat ty slabé, aniž bychom ty zdatné nudili?

Tradiční odpovědi bylo diferencované školství: pro hloupé byla škola zvláštní, pro masu průměrných lidová, pro nadanější reálka a pro malé množství gymnázium. Tento systém fungoval, dokud některou z navazujících škol navštěvovali opravdu jen nemnozí a 80 až 90 procent žáků zůstávalo ve škole lidové. Její název byl oprávněný. Tento systém se však dostával tím více z rovnováhy, čím více narůstal podíl žáků gymnaziálních. Důvody tohoto nárůstu byly různé. Jestliže v průběhu doby podíl těch, kteří si zvolili tento typ školy, vzrostl z 10 na 85 a více procent, úroveň gymnázií musela nutně klesat. Se vzrůstajícím podílem žáků gymnázií se pro mnoho žáků školy lidové uzavřely ty profesní dráhy, které jim dříve byly přístupné. Otázka, zda jít na gymnázium, se tak v čím dál větší míře stávala otázkou předběžného udílení šancí. Čím větší byl podíl žáků navazujících škol, tím víc se škola hlavní přeměňovala ve školu zbytkovou. V padesátých letech nebylo žádným ponížením, jestliže žák zůstal na škole lidové, bylo však pro něj ctí, jestliže přešel na gymnázium. Naproti tomu dnes je takový přechod pocíťován spíš jako „normální“. Kdo zůstane na hlavní škole, stává se součástí negativního výběru a také se tak cítí, což se nezřídka promítne do jeho chování, jež se náležitě zhorší.

Rozložení intelektuálních schopností kopíruje Gaussovu křivku normálního rozložení. Rozhraní mezi volbou gymnázia a škol nižší úrovně probíhalo v poválečném období nejprve v pravé větvi této křivky dosti daleko vpravo. Pokud však na gymnázium přechází 30 až 40 procent žáků jednoho ročníku, či dokonce ještě víc, pak to znamená, že šanci studovat na gymnázium má,

gymnazistu, bude-li mít vhodné podmínky. To však bohužel byla iluze.⁵⁷ Spíš tu platí již citovaná věta Elsbeth Stern, že „optimální podpora každého žáka povede ne k větší rovnosti, ale k větší nerovnosti“.

Otázku, zda společné vyučování vede k lepšímu využití potenciálů nadanosti, nelze empiricky uspokojivě zodpovědět. Výzkumy v zásadě ukazují, že školní struktury při interpretaci školních výsledků hrají jen podružnou roli [...]. Moderní škola se v první řadě zaměřuje na rozvoj výuky," uvádí ředitel Ústavu pro rozvoj kvality ve vzdělávacím systému Olaf Koller.⁵⁸

Jeho výroky přesvědčivě stvrzuje nová studie „Jazykové kompetence ve srovnání spolkových zemí“, vypracovaná z pověření Konference ministerstva školství: spolkové země Bavorsko a Bádensko-Württembersko s jejich „konvenčním“, diferencovaným systémem dosahují nejen nejlepších výsledků, ale vykazují i nejmenší rozdíly ve výkonech a mají nejlepší výsledky v nejnižších kompetenčních úrovních.⁵⁹ Ukazuje se tedy, že právě ti slabší žáci zde mají větší podporu. Dostat se na gymnázium je tu sice obtížnější než například v Berlíně, ale zato se tu žáci víc naučí. Jak komplikované všechny tyto vztahy jsou, poznáme z toho, že střední úroveň jazykové kompetence a procentuální podíl žáků devátých tříd v gymnáziích podle uvedené srovnávací studie navzájem negativně korelují. Řečeno jednodušeji, děti kterékoli spolkové země se naučí v průměru tím méně, čím vyšší je podíl gymnaziálních žáků.⁶⁰ Tento paradoxní závěr- (který však nesmí svádět k radikálním interpretacím) by měl být varováním pro všechny, kdo v reformě školních struktur spatřují všespasitelný středobod úsilí o zkvalitnění vzdělávacích výsledků.

V kostce řečeno, srovnávací výzkumy vzdělávacích systémů vedou k závěru, že záleží nikoli na jejich struktuře, nýbrž na jejich kvalitě. Trochu to připomíná výsledky výzkumů ve zdravotnictví: mezi rozdílnými zdravotnickými systémy na jedné straně a zdravotním stavem a délkou života obyvatelstva na straně druhé neexistuje korelace. Nicméně německý úředník jako soukromý pacient je na tom lépe než britský státní zaměstnanec v National Health Service.

Je možné, že vzdělávací systém, který je selektivní jen málo nebo vůbec, u žáků více podporuje jejich pocit sebevědomí, neboť nezbytná vnitřní diferenciaci není spjata s viditelnou sociální hierarchií a příslušností k rozdílným sociálním vrstvám. „To, co omezuje pohodu a sebevědomí dítěte, je nikoli sama

jeho slabina, ale to, že jeho okolí se nepřizpůsobuje jeho osobité individualitě." To pak může vyvolat sekundární poruchy chování.⁶¹

Rozdíly ve výkonu odpovídající 4 až 6 školním rokům, které pozorujeme ve všech věkových skupinách, rozhodně nemohou být vyrovnány v rámci společné výuky, nejméně pak v centrálních předmětech, v matematice a v němčině. Vnitřní diferenciaci si přímo vynucuje rozpuštění klasických tříd - alespoň ve zmíněných, intelektuálně směřodatných centrálních předmětech - a rozdělení žáků do věkově smíšených výkonnostních skupin. Nemá totiž žádný smysl trápit žáka s binomickými rovnicemi, jestliže je pro něj pořád problém písemně násobit a dělit. A je právě tak absurdní snažit se číst Wilhelma Telia, jestliže čtenářská gramotnost žáka je na úrovni osmiletého dítěte.

Smysluplná diferenciaci jdoucí napříč školními ročníky naráží ovšem na meze realizovatelnosti a akceptovatelnosti: není radno posadit pubertálního patnáctiletého žáka při výuce němčiny či matematiky vedle jedenáctiletých, k nimž by zajisté patřil. Nemá ale také smysl konfrontovat ho s takovou úrovní výuky, kdy výklad nedokáže sledovat, neboť mu k tomu scházejí vědomostní základy či prostě jen intelektuální schopnosti. Neustále se proto stává, že napětí vznikající v málo homogenních výukových sdruženích je uvolněno tak, že se úroveň výuky sníží. Avšak diferencovaný pedagogický přístup k problémovým žákům, jimž dělá potíže stačit ostatním, nesmí vést k tomu, že potenciál středně a vysoce nadaných nebude využit. Pro všechny platí, že efektivita výuky a učební úspěch při stejné kvalitě výuky vzrůstá s homogenitou učební skupiny. Ve skupinách nehomogenních méně nadaní žáci mohou sice z úrovně těch nadanějších profitovat, ale jen potud, pokud s jejich výkonem neztratí kontakt. Talentovanějším žákům však kontakt s těmi méně talentovanými srovnatelné výhody neposkytuje.

VZDĚLÁVÁNÍ A PŮVOD, ROVNOST ŠANCÍ A JEJICH SPRAVEDLIVÁ NABÍDKA

Je zcela pochopitelné, že snahy vytvářet učební skupiny vzhledem k výkonnosti žáků narážejí na silný odpor, neboť všem státním vzdělávacím systémům jsou

vlastní egalitářské vize. Pokud se však toto rovnostářství přežene, posílí se motivace k opouštění státního systému, neboť vrstvy, jimž je vzdělání blízké, volí pro své děti takové vzdělávání, které pokládají za to nejlepší.

Úspěch ve škole koneckonců rozhodne nejen o tom, jakou šanci kdo dostane, ale i o tom, jaké bude mít vyhlídky obsadit vlivnou pozici, dopracovat se k blahobytu, či dokonce přijít k bohatství. Že má takové rozdělování šancí probíhat spravedlivě, je legitimním principiálním požadavkem každé demokracie.

V soutěži o ta nejlepší startovní místa jsou děti z vrstev blízkých vzdělání ve výhodě z trojího hlediska:

1. Vzdělání blízké vrstvy zpravidla lépe dbají o výchovu svých dětí. Lépe vychovaní lidé mají většinou -již v dětství a mládí - příjemnější vystupování, jsou senzibilnější vůči druhým i vůči životním situacím, mají více sebevědomí, ale i lepší schopnost akceptovat autority. To vede k vyšší míře pozitivních zpětných vazeb u učitele a k lepším výkonům dětí. Navíc sympatie k žákovi obvykle učitele podněcují k tomu, aby ho lépe klasifikoval.
2. Vzdělání blízcí rodiče více dbají na školní kariéru svých dětí. Napomínají je a motivují, zkoušejí jejich znalosti, kontrolují jim domácí úkoly, učí se s nimi, zdá-li se jim to nutné, nebo jim zařídí doučování. Navíc mají lepší pochopení pro to, jak svému dítěti ve škole zajistit dostatek pozornosti.
3. Vzdělání blízká rodina dopomůže dítěti k náskoku ve vědomostech a dovednostech; tento náskok může být výrazný zejména ve čtenářských schopnostech, ale i v celém vědomostním duševním světě dítěte.

Tyto výhody mají velkou váhu a jsou principiálně trvalé. Jejich nedostatek může být nejlépe kompenzován ranou výchovou všech dětí, která bude klást obzvláštní důraz na socializaci a jazykovou kompetenci. Pomoci může též celodenní škola zahrnující i vhodně uspořádané a stimulující trávení volného času včetně sportovních aktivit a v neposlední řadě také péče o plnění domácích úkolů a dostatečné procvičování probírané látky pod dohledem. Nerovnost šancí tak může být snížena, avšak nastolování rovnosti šancí musí vytvořit hranice tam, kde by se přeměnilo v znevýhodňování dětí z rodin blízkých vzdělání, například snížením nároků s cílem umožnit všem, aby mohli „držet krok“. Takové snižování nároků nakonec postihne i nadané děti z vrstev vzdělání se stranicích, neboť

neexistuje metoda, jak zjistit, do jaké míry je výkonnostní náskok dítěte určen jeho původem a do jaké míry jeho nadáním a motivující silou.

Lze statisticky prokázat, že volbu povolání - a tím nepřímo i budoucí kariérní dráhy - ovlivňuje také sociální a regionální původ. Kromě nadání hrají tedy svou roli také místo původu, vzor rodičů a v neposlední řadě též rozdílné sklony podmíněné pohlavím - u žen jde o jazyky a kulturní obory, u mužů o matematiku a přírodní vědy.⁶²

Na tom není nic zlého, neboť každému se daří nejlépe tam, kam směřují jeho sklony a kde se cítí jist. Ve vzdělávacím systému nesmí jít nikdy o to, aby se odšťihávaly výhonky talentů; cílem vzdělávací politiky musí naopak být podporovat jejich košatění. Johann Wolfgang von Goethe a Alexander von Humboldt pocházeli z vysoce vzdělaných rodin a požívali vynikající výchovy, již se tehdy dostávalo jen málokomu. Byli by ze sebe vydali tutéž tvůrčí sílu, kdyby byli vyučováni na integrované všeobecné škole v Rüsselheimu nebo v Duisburgu?

Nelze zcela zastříti skutečnost, že při nestejných nadáních a nestejných charakterech i ten nejspravedlivější systém vede k nestejným výsledkům. Materiální dopady těchto rozdílů mohou být zajisté sociálněstátním přerozdělováním zmírněny; což se také děje. Pokud však vzdělávací systém každému udělí šanci vyvíjet se podle svých potenciálů a sklonů, pak nerovnost, která z této rovnosti šancí povstává, není nevýhodná ani zavrženíhodná, nýbrž je výrazem mnohotvárnosti života. To se nelíbí těm, kteří spravedlnost měří rovností výsledků.⁶³ Diskuse na toto téma nejspíš nikdy neustane. Kde se hovoří o spravedlnosti, tam rovnost nikdy není příliš vzdálena, avšak navždy nevyřešena zůstane otázka, kdy je k lidem třeba přistupovat podle jejich potřeb a kdy podle jejich výkonu.

Program PISA ukázal, že němečtí žáci v rámci OECD podávají jen průměrný výkon a za špičkovými zeměmi Finskem, Koreou a Kanadou značně zaostávají. Zároveň je „sociální gradient“ v Německu strmější než v mnoha jiných zemích, což znamená, že výkonnost je v těsné souvislosti se socioekonomickým statusem rodiny. Kritici to přisuzují tomu, že v Německu jsou děti z rodin bližších vzdělávání silněji zvýhodňovány než v jiných zemích. To však nemusí být uspokojivé vysvětlení.

Lidská inteligence je z 50 až 80 procent dědičná a čím větší rovnost šancí daný systém poskytuje, tím víc se na rozdílech v produkované inteligenci podílí dědičný komponent. Ten je ostatně vždy vysoký u výkonů geniálních. Talent Mozartův vlivy prostředí nevysvětlíme.⁶⁴ Naměřená inteligence je kromě toho stabilním prediktorem školního úspěchu a později i úspěchu v povolání. Dalo by se proto očekávat, že průměrná inteligence stoupá se socioekonomickým statusem, a je tomu skutečně tak.⁶⁵ Navíc je inteligence mnohem stabilnějším prediktorem akademického úspěchu než socioekonomický původ.⁶⁶ K tomu přistupuje fakt, že závislost inteligence na socioekonomickém statusu se stupněm inteligence vzrůstá. Čím výraznější je nadání, tím vyšší je podíl horních a vyšších středních vrstev, z nichž tito nadaní pocházejí.⁶⁷ Z toho logicky plyne, že podíl dětí z rodin s vysokým socioekonomickým statusem je tím vyšší, čím je školní systém výkonnostně selektivnější. V tradiční společnosti, v níž společenské vrstvení téměř či vůbec není určováno výkonem, je rozložení inteligence v jednotlivých vrstvách rovnoměrnější než ve společnosti s tradicí propustnosti. V propustné společnosti ti zdatní putují snáze vzhůru, takže šiky talentovaných z dolních a středních vrstev v průběhu generací tendenčně řídnou. Tuto tendenci ještě posiluje sklon vzdělanějších vrstev k homogamii: tito lidé si za životního partnera vybírají toho, kdo patří do téže vzdělanostní třídy. Dnes si již málokterý lékař vezme zdravotní sestru, neřku-li krásnou pekařku.

Německá společnost se od počátku 19. století stávala čím dál propustnější. Děti s nápadně vysokým talentem dostávaly v Prusku již v 19. století příležitost ke studiu na gymnáziu a tato tendence pak v průběhu 20. století zesílila. Vedle toho existovaly četné jiné, mimoakademické způsoby společenského vzestupu: vyučení se řemeslu či povolání technika, úřednická dráha ve středních i vyšších službách a tak dále. Mimořádná vědecká a hospodářská dynamika, která formovala naši zem od poloviny 19. století až do nedávné minulosti, může být pochopena také na základě německé tradice sociálního vzestupu. To by však zároveň znamenalo, že odliv intelektuálního potenciálu z dolních vrstev v Německu pokročil dál než v těch společnostech, v nichž se sociální propustnost dostavila teprve později.

Otázku, zda tato souvislost platí, můžeme nechat nerozhodnutu. Nicméně bylo by krásné, kdyby měli pravdu ti, kteří ve vrstvách stranících se vzdělání spatřují ještě značný intelektuální potenciál. Avšak čím dřív a čím lépe by se tento potenciál podařilo zužitkovat, tím závažnějším by se stal zásadní problém pokračujícího odlivu intelektuálního potenciálu z dolních vrstev. Statisticky by se tento proces projevil jako ještě strmější socioekonomický gradient školního úspěchu. Rozdílné reprodukční chování závislé na příslušnosti k sociální vrstvě, jak je v Německu pozorujeme, celou problematiku ještě vyostřuje. Proces odlivu intelektuálního potenciálu z dolních a středních vrstev je tedy tím rychlejší, čím úspěšněji je vzdělávací systém střížen na spravedlivou rovnost šancí. Právě všeobecná škola pokládaná svými zastánci za „úspěšnou“ tento proces odlivu ještě urychli.

Přinejmenším částečná dědičnost inteligence a ostatních znaků osobnosti má spolu s rostoucí propustností společnosti za následek, že klesá podíl těch, kteří díky svým schopnostem mohou z dolních vrstev vystoupat vzhůru. Odpovídá tedy přirozenému stavu věcí a rozhodně nejde o výraz nedostatku spravedlnosti, jestliže se vedoucí personál většinou rekrutuje z horních vrstev. V Německu se pokládá za politicky korektní proti tomu protestovat,⁶⁸ avšak ten, kdo se takto pohoršuje, vyjevuje koneckonců jen svou neschopnost vyvozovat jednoduché logické závěry: *jestliže* platí, že inteligence a nadání jsou zčásti dědičné, pak vzrůstající spravedlnost vzhledem k výkonu vede nutně k tomu, že nadání a s nimi i potenciál dorůstajících vedoucích zaměstnanců se koncentruje na horním konci společnosti.

Výměna mezi vrstvami ostatně probíhá oběma směry: výzkumy prováděné ve Švýcarsku například ukazují, že 40 procent dětí z rodin s akademickým vzděláním vzhledem k pozici svých rodičů společensky sestupuje, zatímco 15 procent dětí z dělnických rodin a rodin neakademických zaměstnanců vzestupuje a 8 procent z nich nabývá akademického vzdělání nebo se stává manažery. Tuto výměnu je třeba vítat, neboť společenský sestup zabraňuje tomu, aby na děti z akademických rodin ocitnuli se v pozicích, pro něž nejsou stvořeny, byly kladeny nepřiměřené nároky. Stejný účinek mají přístupová stavidla ve vzdělávacích systémech závislá na výkonu, bránící vstupu dětí, jež ctižádostiví rodiče nadměrně zatěžují. Je dobře, že tomu tak je.⁶⁹

S egalizací školství bude nicméně sílit tendence najít pro vysoce nadané děti nějaké řešení mimo rámec všeobecné školy. Může se pak stát, že velkým obloukem nakonec dospějeme zpátky k myšlence gymnázia z počátku 19. století: lidová škola pro všechny, již se dnes říká škola všeobecná, a vedle ní speciální cesta, tehdy nazývaná gymnázium, určená jen pro malou elitu.

Jak bylo uvedeno už v kapitole 3, jsou výdaje na vzdělávání v Německu přepočteno na žáka vzhledem ke kupní síle na úrovni průměrných výdajů států OECD. A právě ty státy, které jsou v programu PISA obzvláště úspěšné, nedávají do vzdělávání víc peněz než německé spolkové země na konci pelotonu. Také německé výdaje na vysokoškolského studenta se udržují v mezinárodním průměru.

Že Německo stále ještě nedosáhlo cíle desetiprocentních výdajů na vzdělávání a výzkum, nýbrž setrvává na 7,5 procenta,⁷⁰ což nám OECD nedávno znovu vytýkala, lze mimo jiné přičíst obzvláště nízkému podílu mládeže, jemuž pak odpovídá i nižší kvóta HDP. Obzvláště vysoký je v Německu naopak výdajový podíl HDP na zajištění ve stáří. Kdybychom obě tyto výdajové kategorie sloučili, získali bychom v rámci OECD podstatně lepší umístění. Bohužel i v Německu lze 1 euro vydat jen jednou.

V principu však koncentrace na výdajové hladiny nikam nevede, neboť nejvyšší výdaje na žáka mají v Německu právě ty země, které v testech PISA dosahují nejhorších výsledků. Zavedení některých módních trendů, například individualizované vyučování ve všeobecných školách, by náklady ještě navýšilo, neboť taková opatření vyžadují intenzivní personální zajištění. Nizozemsko podle statistik OECD dává vzhledem k HDP do škol méně peněz než Německo, avšak holanští žáci se v testech PISA umísťují podstatně lépe. Ani počet žáků ve třídě, ani výše učitelských platů nemají tedy statisticky prokazatelný vliv na výsledky učebního procesu.⁷¹

Důležitější je soustředit se na obsah: jak z důvodů rodinné politiky, tak z důvodů demografických a také kvůli žádoucí podpoře všech nadanostních potenciálů je naléhavé, abychom v celém Německu mohli nabídnout celodenní pobyt v jeslích, školkách a ostatních zařízeních pro celodenní péči o předškolní děti⁷² a děti základních škol a ve školách postupně zavést celodenní výuku (plošně zavedení celodenních škol). Celodenní škola se díky atraktivním

nabídkám sportovních aktivit a aktivit pro trávení volného času musí stát pro žáky jejich životním prostorem. Nejde o to, aby byl celý den vyplněn vyučovacími hodinami. Spíš je třeba, aby během odpoledne byl dostatečně dlouhý studijní klid (silencium), věnovaný domácím úkolům prováděným pod pečovatelským dohledem, a pro zbývající čas byla k dispozici dostatečná nabídka sportovních a jiných aktivit. At už je to Salemská škola či jezuitský internát, podobné koncepty byly již dostatečně vyzkoušeny a není na nich nic, co by bylo úplnou novotou.⁷³ Skutečným kritickým bodem tu je nikoli nedostatek peněz, nýbrž potřeba vytvořit dostatečně velký počet zařízení dostatečné úrovně v nepříliš dlouhé době.

TI, KDO STOJÍ STRANOU

At se k onomu úkolu přiblížíme z kterékoli strany: jak se postavíme k těm, jimž je vzdělávání vzdáleno, zůstane jádrem problému jakékoli politiky vzdělávání. Vrstvy střední a horní si jistě pomohou samy, byť tak byly nuceny činit rámci špatného či průměrného státního vzdělávacího systému. Koneckonců pár dobrých státních gymnázií nám ještě zbývá, máme školy soukromé a v neposlední řadě lze využít nabídky ze zahraničí.

Předem budiž upozorněno, že pobírání sociálních dávek zajišťujících živobytí není nikterak pokládáno za znak vrstev stranících se vzdělávání, ani není měřítkem příslušnosti k dolní vrstvě. Nicméně tyto tři veličiny se do značné míry prolínají. Je proto alarmující, že 20 procent všech dětí v Německu vyrůstá v rodinách odkázaných na státní transfery, přičemž v Berlíně jde dokonce o 35 procent všech školáků a na tuto transferovou sociální skupinu tu připadá 40 procent všech porodů. Pokud se demografický trend nezmění, bude kvóta porodů dolní vrstvy po celém Německu dále narůstat.

Ani u příjemců sociálních dávek neztrouká výchova dětí a mládeže na penězích. Podle stavu z léta 2009 zvýší každé dítě socioekonomické životní minimum vyplácené státem o 322 eur (srov. tabulka 4.1, s. 97). Jakkoli normálně platí, že děti duševně obohacují, ale materiálně ochuzují, pro příjemce transferů to neplatí, neboť jejich rodinný rozpočet roste podle toho, jak své

děti zaopatřují. To jistě přispívá i k tomu, že příjemci transferů mívají nadprůměrně mnoho dětí.

S pohledem do budoucnosti je třeba tento transferový systém přebudovat: více sociální péče o děti, méně peněz rodičům. Jesle, mateřská školka a celodenní škola vyjdou stát draho, ale pro rodiče by měly být bezplatné. Také stravování v těchto výchovných zařízeních by mělo být zdarma. Pak by ovšem zcela postačovalo, aby se výše dětských dávek řídila jen potřebami domácího stravování a ošacení dětí.

Státní nabídka pro děti z vrstev stranících se vzdělávání (a pro všechny děti vůbec) by měla být obsáhlá a měla by začít brzy. Typická průběžná péče o dítě z rodiny stranící se vzdělávání by měla vypadat následovně:

- Po narození dítěte je matka při návštěvách sociálního pracovníka vedena k zásadám správné výživy a péče o dítě. Může při tom jít i o problém nadváhy a o to, jak jí předcházet, o význam pravidelného pohybu, o nutnost pravidelně na dítě hovořit, o to, že televize se nehodí jako babysitter, a o mnoho dalšího. Tam, kde to budou rodinné poměry vyžadovat, budou návštěvy pravidelně opakovány.
- Při dosažení vhodného věku dítěte lze doporučit návštěvu jeslí. Jesle jsou zaměřeny i na to, aby kompenzovaly deficity v rodičovské náklonnosti a péči a zajišťovaly dítěti všechny ty podněty, které potřebuje k náležitému vývoji.
- Od 3, nejpozději od 4 let je docházka do některého z předškolních zařízení závazná a péče o dítě je v něm v zásadě celodenní. V těchto zařízeních není televize ani žádná jiná moderní média. Děti si zde samy hrají a navíc je jim vydatně předčítáno. Četba se vybírá s ohledem na jasný, dobrý a srozumitelný jazyk. Pravidelně se zpívá a kratší písničky se děti mohou učit z paměti. Systematicky se procvičuje práce s nůžkami a tužkou. Pokud dítě zaostává v řeči, vychovatelky si s ním obzvlášť intenzivně povídají.
- Škola je od prvního ročníku školou celodenní. Na vypracování domácích úkolů dohlížejí učitelé. Cíleným procvičováním se co možná nejvíce vyrovnávají deficity jednotlivých dětí.
- Po vypracování domácích úkolů následuje nabídka sportovních aktivit a ostatních činností pro volný čas. Televize ani počítačové hry se ve škole nevedou.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

- Školní uniformy jsou povinné. Stírají sociální rozdíly, v rodinách s omezenějšími prostředky řeší problémy s ošacením a jasně oddělují prostor školy od prostoru soukromí. V tomto ohledu dětem ulehčují orientaci.
- V prvních 3 letech se škola koncentruje na výuku centrálních oborů čtení, psaní a počítání. Duševně zdravé dítě za všech okolností *musí* do konce druhého školního roku plynule číst, do konce čtvrtého ročníku by mělo bezvadně ovládat pravopis a všechny čtyři základní početní úkony. Ve srovnání s tím je zcela lhostejné, zda navíc umí pár slov anglicky, nebo ne. Pokud v základních kompetencích přece jen zůstanou nějaké mezery, pracuje se v dalších letech na jejich odstranění.
- S pokračujícími roky se zaostávajícím dětem nabízí stále víc praktických oborů: nauka o vedení domácnosti, vaření, rozmanité manuální práce. Žákovi, který má ještě v šesté třídě problémy s matematikou základní školy, vyšší matematika nepomůže. Tito žáci mají být vedeni k takovým aktivitám, které odpovídají jejich možnostem, povzbuzují jejich sebevědomí a mohou jim být později užitečné při zvládnutí profesního i soukromého života.
- Alespoň pro starší děti musí být celodenní škola vybudována tak, aby doma kromě víkendu trávily jen večery. Jde o nejlepší metodu, jak omezit nadměrný konzum médií, který přispívá k dodatečnému znevýhodnění dětí z těchto vrstev.
- Obzvláštní důraz se klade na to, aby si děti osvojily druhotné ctnosti, jimiž jsou přesnost, píle, spolehlivost a poctivost. Záškoláctví se netrpí.⁷⁴ O každé neomluvené absenci se vede přesný záznam a rodičům se za ni ukládá citelná pokuta. Ta se odečte z transferových plateb i tehdy, není-li tak dosaženo socioekonomického životního minima.

I při takovémto rigidním programu budou existovat žáci z rodin stranících se vzdělávání (a nejen z nich), které nebude možno dovést k tolerovatelným školním výkonům a/nebo k náležité ochotě se učit. Existují hranice intelektu a hranice osobnosti, jež nelze překonat, a existují deprivace, které lze státní politikou vyrovnat jen omezeně. K nim často patří nedostatek socializace v neúplných rodinách. Nejnovější britské studie tomuto faktoru dokonce přiznávají centrální význam.⁷⁵ Na druhé straně vždy existovali lidé, kteří jsou důkazem toho, že člověk si dokáže proklestit cestu životem i za těch

našeho školství.⁸⁵ Mezi špatnými školními výsledky tureckých migrantů v Německu a tím, jak špatně dopadlo Turecko v testech PISA v roce 2006 (viz grafy 6.1 a 6.2 na s. 187 n.), je rozhodně jistá souvislost. Tyto špatné výsledky jistě nejsou bez vlivu na vzrůstající potenciál agresivity mladých Turků a Arabů. Agrese a násilí jsou často jediným východiskem z dilematu,⁸⁶ které plyne z faktu, že důraz na mužskou roli, jež je jim pohlavně orientovanými stereotypy jejich původu přiřčena, se dobře nehodí k atitudě žáka ochotného se učit. Jejich role se zároveň neslučuje s neúspěchy ve škole a v práci, které opět plynou z neochoty se učit.

Pro migranty z muslimských zemí představují elektronická média obzvlášť silnou integrační a vzdělávací bariéru. V mnoha rodinách běží pořady z jejich vzdálené vlasti téměř nepřetržitě. Je pak obtížné vybudovat si onu míru distance od kultury své země, která je pro integraci nezbytná. Především ale slábne motivace a zájem učit se německy. V uzavřených sídlištích, kde pomocí satelitů lze v kteroukoli denní a noční hodinu přijímat kterýkoli z programů rodné vlasti, není v podstatě nikdo nucen k tomu, aby kromě své mateřštiny ovládl ještě jazyk úřední. Dcery se učit nemusejí, protože se vdají a budou mít děti, a synům je v autoritářských strukturách předehráván obraz mužskosti, jenž má na odříkavý způsob života v učení právě tak negativní účinky jako maskulinně orientovaná kultura černošských ghett v Americe.

Zvlášť silné deficity ve vzdělanosti a účasti na vzdělávání pozorované u muslimských migrantů se zčásti vysvětlují jejich nízkým socioekonomickým statusem v jejich rodných zemích. Podobným způsobem tu působí i chudoba duchovních vlivů, která však postihuje i rodinné okolí dolní vrstvy německé. Také recept na překonání těchto problémů je podobný: musí je kompenzovat systém státního vzdělávání. U migrantů je však situace ztížena problémy jazykových bariér a kulturních rozdílů. Potíže mohou být vystupňovány až do neřešitelné, pokud tito migranti žijí v těsných komunitách a na školách tvoří 80 až 90 procent žáků. Avšak i zde je třeba jít stejnou cestou, jak bylo popsáno výše, jenže kromě čtení a matematiky je třeba věnovat se i výuce němčiny. Proto je možné a nutné, ať je to sebeobtížnější, aby výuka probíhala výlučně v němčině. Právě u migrantů je nutné, aby předškolní výchova vedla k tomu, že děti budou mít dobré znalosti němčiny již při nástupu do školy.

Jestliže klasické přistěhovalecké země jako Kanada mají podstatně lepší úspěchy ve vzdělávání migrantů, je to především díky tomu, že tamější přistěhovalci dali své vlasti sbohem a dělají všechno pro to, aby se oni sami i jejich děti v novém okolí prosadili. Jejich ochota k integraci i jejich vůle naučit se jazyku je všeobecně vyšší a tento postoj předávají svým dětem.

EXKURZ

CO JE DOBRÉ, JE OPAKEM TOHO, CO JE DOBŘE MÍNĚNO:
JEDEN ŠPATNÝ PŘÍKLAD NEPOVEDENÉ REFORMY V BERLÍNĚ

Dvě věci jsou dnes jasné a snad i konsenzuální:

1. Nastolení spravedlnosti šancí a co nejlepší využití rozdílných vzdělanostních potenciálů vyžaduje co nejdiferencovanější přístup k dítěti s ohledem na úroveň jeho výkonnosti a jeho specifického nadání.
2. Celodenní škola nabízející pečovatelský dohled nad plněním domácích úkolů je tím nejlepším prostředkem, jak odstranit nerovnost startovních podmínek dětí rozdílného původu.

V Berlíně byl proto v roce 2006 proveden následující experiment: první až třetí ročník základní školy byly v zásadě zrušeny a místo nich byla zavedena jednotná výuka jdoucí napříč těmito ročníky; k tomu se začalo se stupňovitou nabídkou odpoledního pečovatelsví.

Neexistují však empirické důkazy toho, že odstranění jednotlivých školních ročníků pedagogicky nutnou diferenciaci usnadňuje, spíše naopak: sloučením ročníků se výkonnostní a vývojové rozdíly v rámci dané skupiny zpočátku ještě zvýší, nikoli naopak. Nemáme ani žádné důkazy toho, že při tomto věkově překryvovém způsobu výuky se podpora slabších žáků daří lépe. Je zato pravda, že při výuce s překrývajícími se ročníky *musí* selhat každý takový výukový model, který není od začátku uzpůsoben na extrémní diferenciaci. Je také pravda, že podle logiky tohoto modelu nutná diferenciaci vyžaduje dodatečné prostorové kapacity pro skupinovou výuku, zvýšený počet učitelů (neboť jinak uvnitř

skupiny nelze dostatečně diferencovat a nadto zvýšená potřeba koordinace vyžaduje mnoho času) a u velké části z nich také doplnění kvalifikace.

Aby bylo možno rozšířit nabídku činností pro odpoledne, byly zvětšeny kapacity školních družin a berlínské školy byly vyzvány, aby s družinami intenzivněji spolupracovaly, popřípadě byly družiny do škol včleněny. Potřebné kapacity pro nový způsob výuky s překrývajícími se ročníky bylo možno získat jen tak, že byl zrušen předškolní rok, v Berlíně dosud velmi úspěšný, a jako kompenzace tohoto kroku byl začátek povinné školní docházky stanoven na 5 a půl roku. Obvyklé důvody pro odklad přestaly být akceptovány, neboť při diferencovaném způsobu výuky přestaly být relevantní. Od roku 2007 byla výuka s překryvem ročníků pro všechny berlínské základní školy závazná, nicméně pro velký odpor učitelstva byly připuštěny časově omezené výjimky. O konkrétním zavedení tohoto způsobu výuky měla rozhodovat školská konference.⁸⁷

Zavedení výuky s překryvem ročníků v trojtřídní základní škole v Charlottenburgu může posloužit jako modelový příklad zavádění tohoto způsobu výuky na mnohých berlínských školách: při hlasování v kolegiu bylo z 25 členek 22 proti zavedení této výuky, pro hlasovaly jen 3 členky a ředitelka školy. Školská konference se nicméně usnesla ve prospěch zavedení, neboť k zákonnému většinovému poměru hlasů ve školské konferenci postačuje hlas ředitelky školy a 1 (!) učitele. Rodiče, kteří hlasovali pro, reforma nikterak nepostihla, protože jejich děti, jsoucích již na škole, se netýkala. Navíc postrádali jakékoli odborné kompetence k tomu, aby principiální otázky s reformou spojené dokázali posoudit. O obsahu reformy se nediskutovalo, neboť rodiče se buď prostě přiklonili na stranu ředitelky školy, či se jen svezli na vlně právě panující módy.

Poté co se tímto způsobem rozhodlo o zavedení reformy, byly od školního roku 2007/2008 nejprve sloučeny první a druhý ročník a žáci pak byli rozděleni do skupin tak, že v každé skupině byli žáci obou ročníků. Skupiny měly obvyklou velikost jedné třídy. Výuka probíhala zčásti odděleně ve stupních 1 a 2. Po roce a půl se ukázalo, že průměrný pokrok dětí byl podstatně menší než v běžné třídě, zato však příprava učitelů byla podstatně náročnější. Připojení třetího ročníku bylo odloženo, neboť další učitelé nebyli ochotni se do tohoto systému zapojit.

V praxi charlottenburské školy se objevovalo příliš mnoho nedostatků. Dítě základní školy, má-li jeho učení probíhat optimálně, má zapotřebí osobní vazby, a proto by nemělo mít víc než jednoho až dva učitele; protože však vzhledem k nutné diferenciaci docházelo v praxi této školy k neustálému přeskupování žáků, měly děti až sedm učitelů. Dítě základní školy by mělo mít jen jednu učebnu, na kterou si zvyklo a v níž se dobře cítí; avšak zde se vzhledem k průběžnému přeskupování žáků učebny neustále měnily. Děti, které jsou zdatnější, by měly pomáhat těm slabším a starší děti by měly pomáhat mladším. Schopné děti však přirozeně tíhnou spíše opět k těm schopným a nejsou příliš ochotné pomáhat těm slabším. Starší děti těm mladším spíše prozradily řešení úkolu, než aby se namáhaly jim je vysvětlovat. „Diferenciace“ dopadla nakonec v podstatě tak, že výuka němčiny a matematiky probíhala odděleně podle ročníků. Výukové skupiny se tak sice oproti tradičním třídám zmenšily, nicméně výuka se tím nezlepšila ani nezhoršila, jenom se vzhledem k malým skupinám prodražila. Děti, které po 2 letech experimentu začaly být opět vyučovány postaru, byly radostí celé pryč, že mají zas jen *jednoho* třídního učitele jako svého důvěrníka a jen *jednu* učebnu. Ve vědomostech však značně zaostávaly. Když se jich ptali na získané zkušenosti, stěžovaly si především na to, že všude bylo pořád plno neklidu.⁸⁸ Realisticky viděno, v samotném jádru experimentu výuky s překryvem ročníků tkví myšlenková chyba: již v běžném ročníku vedou totiž rozdíly v nadání a vývoj i žáků k odstupňování jejich výkonnosti, takže každého dobrého učitele to odedávna nutilo diferencovat. Zatímco ti zdatní potřebují dostatečný přísun duchovní látky a požadavků kladených na jejich ducha, jež od nich odhánějí nudu, ti slabší potřebují cílevědomou individuální péči učitelovu a obzvláště pečlivé vedení a mnoho procvičování. Výukové skupiny s překryvem ročníků tyto nároky ještě vyhrcojí. Tomuto způsobu výuky by se učinilo zadost jen tehdy, kdyby děti byly rozděleny do skupin podle svých schopností a vzhledem k nim byly také vyučovány. To však naráží na hranice, jež vytyčuje rozdílná duševní a tělesná zralost dětí. Psychický a sociální vývoj dětí probíhá harmoničtěji, jestliže se pohybují ve skupině vrstevníků.

V Berlíně byla zavedena výuka s překryvem ročníků, aniž bylo předem vyzkoušeno, zda reforma umožňuje takové nové způsoby diferenciaci, které tradiční

výuka nedovoluje. Minimální podmínkou pro výuku s překryvem ročníků by byla možnost vždy precizně stanovit stávající schopnosti dětí a vzhledem k nim pak sestavovat výukové skupiny. S úžasem však shledáváme, že přátelé tohoto reformního způsobu výuky jsou zároveň nepřáteli precizního měření výkonů.

Berlínská reforma byla prosazena politiky a školskou správou proti vůli většiny učitelů. Názor odborníků nikoho nezajímal. Navíc pochybná reforma nebyla vybavena takovými personálními a věcnými předpoklady, které si sama logika této reformy žádala, a realitě vzdálená, málo kompetentní školská správa obvykle ponechala školy při jejím zavádění svému osudu. Obzvláště znevýhodnění touto reformou byli slabí a ve vývoji zaostávající žáci, neboť abychom si získali jejich stabilní důvěru a dokázali je motivovat, je potřeba zapojit je do bezpečí stabilního třídního kolektivu a poskytnout jim pevný a spolehlivý vztah k třídnímu učiteli s emocionální vazbou obzvláště naléhavá. Takový vztah je však v komplikované vztahové konstrukci reformní výuky s překryvem ročníků mnohem obtížnější zajistit.

V tradiční německé polodenní škole se obvykle vidí příčina znevýhodnění vrstev stranících se vzdělávání, protože dětem z těchto vrstev odpoledne chyběj i podněty a často i dohled a nejsou dostatečně vedeny k domácím úkolům a procvičování, a pokud si plní své domácí úkoly, nikdo na ně nedohlíží. Proto ve snaze zachovat rovnost šancí se domácí úkoly a odpolední procvičování začaly výrazně omezovat. Avšak ukázalo se, že tato cesta je slepou uličkou. Neboť vrstvy vzdělání bližší se i bez výzev školy starají o vědomosti a výsledky svých dětí a popřípadě vyvozují důsledky tím, že dítě změní školu. A tak rezignace na vydatné procvičování a pravidelné domácí úkoly postihuje zas jen děti z rodin stranících se vzdělání, neboť tito rodiče buď škole naivně důvěřují, anebo je jim lhostejná. Výsledkem je čím dál hlubší výkonnostní propast. Účinným protipůsobením by mohl být pečovatelský dohled nad odpoledními úkoly, při němž by dětem bylo poskytováno totéž vedení a procvičování, jehož se dostává dětem z rodin vzdělání bližších, a byla by jim projevována stejná náklonnost. Jen tak lze účinek rozdílného sociálního původu kompenzovat.

Avšak to se právě ve zmíněné škole v Charlottenburgu neděje. Odstraňovat nedostatky slabých dětí a dětí z rodin stranících se vzdělání totiž zaměstnanci

družiny nepovažují za svůj prvořadý úkol. Doba určená pro domácí úkoly je spíše vyhrazena výuce němčiny a matematiky ve třídách 1 a2, vždy po 10 minutách. Obsahová a pedagogická vstřícnost tu zcela chybějí. Zbytek odpoledne je věnován jiným aktivitám. Na žádost družiny navíc učitelská konference rozhodla, že ve čtvrtek domácí úkoly zadávány nebudou. Neboť v pátek se jim většina učitelů beztak nevěnuje. Avšak právě ti rodiče, jejichž dětem by se měla věnovat zvláštní péče, spoléhají na to, že s návštěvou družiny je problém domácích úkolů vyřešen. Většina dětí však nyní dostává méně domácích úkolů než v době před zavedením družinové péče.

Výsledek je skličující: již před zavedením reformy děti na této škole stejně jako na většině berlínských škol na konci čtvrtého ročníku v němčině a matematice zaostávaly vzhledem k osnovám a ve srovnání se spolkovým průměrem průměrně o 1 rok a u velké části žáků bylo toto zaostávání ještě výraznější. Po zavedení reformy, pokud nedostatky výuky nebyly kompenzovány v rodině, se zaostávání dále prohloubilo.

Berlínská reforma spočívající v zavedení výuky s překryvem ročníků bude v současné podobě existující problémy dále vyostřovat. Cesta od hesel - učení napříč ročníky, celodenní péče o děti - k reformě s pedagogickou nadhodnotou je totiž daleká. Berlínské reformy jsou klasickým příkladem toho, jak s více zdroji lze méně dosáhnout. Jdou cestou starolevičáckého rovnostářství, v němž se nároky tak dlouho snižují, až je dokážou splnit i ti nejslabší. To však jen zvyšuje odstup mezi dětmi z rodin stranických se vzdělání a rodin vzdělání blízkých. Neboť rodiny dbající na vzdělání - zejména v Berlíně - starost o úspěch svých dětí nepřenechávají školám.

CO MŮŽEME DĚLAT?

V zemích s úspěšným vzdělávacím systémem, například ve Finsku, se proti očekávatelným deficitům něco dělá již velmi záhy. Pokud se u dítěte zpozorují snížené kognitivní schopnosti, které mohou vést až k ohrožení jeho dispozic se učit, věnuje se mu hned od začátku speciální péče. Právě tak se cílevědomě bojuje se sníženým výkonem v stěžejních kompetencích, tyto přístupy jsou

vedle homogenity obyvatelstva jedním z důvodů, proč mají Finsko a Korea tak málo žáků v nejnižších výkonnostních stupních.

V Německu je naproti tomu příliš často špatnou tradicí, že se zásadními deficity ve čtení, psaní a počítání se nebojuje včas a dostatečně energicky. Nedostatky v těchto základních předmětech pak infikují i ostatní školní výkony. Žáci jsou demotivováni, kvůli závažným mezerám ve vědomostech nedrží krok s ostatními a vyrůstají z nich politováníhodná stvoření, která ani po 10 a více školních letech nevládnou těmi základními schopnostmi, které jsou nepostradatelné pro výkon jakéhokoli povolání. Po ukončení školní dráhy lze tuto mládež jen stěží navést na správnou cestu. Ať už ukončí či neukončí hlavní školu, budou proplovat množstvím systémů státní podpory bez jakéhokoli zmínky hodného pokroku a bez reálné vyhlídky na možnost se vyučit. V tomto systému, který ročně stojí 2,5 miliardy eur, jsou „odstaveny“ stovky tisíc mladých. Vylepšuje to statistiky, neboť tito mladí nejsou vedeni jako nezaměstnaní; ve skutečnosti se tu však ukrývají předčasní trosečníci vzdělávacích kariér. Ať nejrůznější odpovědné subjekty prokážou sebevíc kompetence a vynaloží sebevíc úsilí,⁸⁹ bude nakonec vše marné, neboť vše se děje v systému, který je nemocný, který vyvíjí snahu naučit sedmnáctiletého tomu, co bylo opomenuto naučit sedmileté dítě.

Jeden obzvlášť typický případ ztroskotání na vzdělávací dráze popsal týdeník *Spiegel*: „Je mu teprve 24 let, avšak už ztratil přehled o vlastním životě. Je to už 9 let, co Denis B. z Hamburku dokončil hlavní školu, toto je jisté. Co následovalo pak, se mu už příliš nevybavuje. Možnost řádně se vyučit jsem nenašel, a tak jsem si vybral školu pro přípravu na povolání,⁹⁰ říká. U zkoušek ale propadl a pendloval mezi řadou systémů státní podpory. Tu mu nabídli nějaký praktický kurz, tu se učil psát žádosti, a mezi tím byl povětšinou nezaměstnaný. O mladíka se staralo a pečovalo množství pedagogů a sociálních pracovníků. Do učení ho nikde nevzali a práci nenašel.“ Nepodaří-li se mu získat u Autonómních dílen mládeže v Hamburku výuční list jako mechanik elektronik, stane se z něj v pětadvacátém roce jeho života příjemce podpory Hartz IV. Časově to do sebe pěkně zapadá, neboť s dovršením 25 let nárok na zvláštní podpůrná opatření končí.⁹¹

K podobným kariérám především vůbec nesmí docházet. Pro toho, kdo v průběhu povinné školní docházky nezískal potřebnou základní kvalifikaci pro učební obor, je z principu nejlepším řešením výchova v rámci pracovního trhu, který ho donutí k tomu, aby se o své živobytí sám postaral. Řada socializačních deficitů a motivačních problémů se tlakem okolností rozplyne. Navíc vzhledem ke klesajícímu počtu absolventů povinné školní docházky není už dnes v učebních oborech obecný nedostatek míst. Kdo chce a je schopen se vyučit, ten se na učební obor dostane, dokonce i v Berlíně, kde je tak vysoká nezaměstnanost.⁹² To však také znamená, že tuto mládež nebudeme obepínat komfortní sítí sociálního zabezpečení, ale vystavíme ji tvrdým nárokům, jež na ni budou klást starosti o živobytí. Mládež, která opustila systém povinné školní docházky a je schopná výdělečné činnosti, by také neměla mít nepřímo, jako součást rodiny v nouzi, nárok na čerpání dávek základního zabezpečení, pokud některou ze škol není připravována k výkonu povolání.

V koaliční smlouvě CDU/CSU a FDP pro sedmnácté legislativní období jsou pasáže týkající se politiky vzdělávání a speciálně podpory rozvoje jazykových kompetencí, péče o děti a předškolní výchovy disproporcionálně rozsáhlé - a to navzdory tomu, že tato politika nespadá do kompetencí spolkové vlády⁹³ Stále vzrůstající podíl vrstev stranických se vzdělávání a podíl muslimských migrantů mezi dětmi je zjevně i na spolkové úrovni podnětem k větším obavám, než se chce přiznat. K tomu přistupuje poznatek, že nápadně častou bezdětností u žen s akademickým vzděláním lze vysvětlit i nedostatečnou nabídkou státní péče o děti.

Kolik emocí vězí ve všech těchto otázkách, ukázala stávková v jeslích a školkách v létě 2009.⁹⁴ Šlo přitom rovněž o kvalitu vzdělávání vychovatelek, přičemž se hlasitě žádalo, aby k povolání vychovatele bylo třeba vysokoškolské vzdělání. Tím by bylo dosaženo vrcholu logiky postavené na hlavu, jejíž zvrácenost odhalí následující nadsázka: vychovatelky s akademickým vzděláním nebudou mít děti, popřípadě budou mít jen jedno dítě, neboť se zřeknou vlastního, pravděpodobně inteligentního potomstva, aby se mohly věnovat předškolní výchově dětí z dolních vrstev německého obyvatelstva a z migrantního prostředí vrstev stranických se vzdělávání, které v průměru nemají ani intelektuální, ani sociální potenciál srovnatelný s tím potenciálem, který

by mohly mít jejich vlastní děti. Má toto být budoucností Vzdělané republiky Německo?

Pro budoucnost německé společnosti je důležité, aby dorůstající generace, početně čím dál víc řidnoucí, byly alespoň dostatečně intelektuálně vybaveny, aby byly náležitě socializovány a orientovány na podávání výkonu, neboť trvalost německého společenského modelu bude jinak ohrožena. Zda budoucí generace budou tímto potenciálem vybaveny, záleží v pivě řadě na tom, z jakých společenských vrstev povstanou. Stále výraznější přesuny porodnosti do dolních vrstev a mezi muslimské přistěhovalce je proto nikoli řešením, nýbrž narůstajícím problémem.

Velká váha, která je v politických a veřejných diskusích od jisté doby kladena na předškolní výchovu, se zdá naznačovat, že tento problém, nelze-li jej skutečně vyřešit, má být alespoň držen v mezích zvladatelnosti. Ve spořádaných občanských poměrech lze však předškolní výchovu zajisté bez obav svěřit rodičům a rodinám. Zde jde nanejvýš o státní nabídku péče o děti, která by matkám dovolila realizovat své představy o vlastní výchovné činnosti.

Otázka, jak ovlivnit sociologickou strukturu porodnosti v Německu směrem k vyššímu podílu středních a horních vrstev, je ve vztahu k vzdělávání metaotázkou, s níž se budu podrobněji vyrovnávat v kapitole 8. Vzdělávací politice nezbyde nic jiného, než vzít strukturu porodnosti takovou, jaká je, a snažit se vytěžit z ní, co se dá.

Nejdůležitějším aspektem státního angažmá v předškolní výchově je vytvořit v jeslích, školkách a družinách takové socializační a podnětuplné prostředí, které v mnoha rodinách stranických se vzdělávání schází; těmto dětem je třeba nabídnout optimální možnosti vývoje nezávisle na jejich rodinném prostředí. Tato nabídka by měla sahát od socializace chování přes péči o výuku jazyka až k tréninku v oněch dovednostech, jež si předškolák za normálních podmínek osvojí v rodině: malování, modelování, zacházení s tužkou a nůžkami a mnohé jiné. Otevřenou otázkou zůstává, do jaké míry lze původ dětí z rodin stranických se vzdělávání a náležejících k dolním vrstvám takto kompenzovat.

Principiálně viděno, je jakékoli vzdělávání především soukromou záležitostí, a sice v tom smyslu, že obsahy tohoto vzdělávání je třeba transponovat do individuální hlavy, v níž pak podle inteligence a již přítomných obsahů, vyvolávají

zcela rozdílné účinky. Potud je nabytí určitého vzdělání vždy soukromá událost. Také jeho zprostředkování má dokonce ve veřejném školství vždy zčásti privátní ráz, jenž se však žák od žaka proměňuje: pokud například dítě mimo školu hodně čte nebo doma řeší více úkolů, než kolik jich má zadáno, pak obohacuje veřejné školství soukromou nadhodnotou. Čím je dítě nadanější a čím jsou rodinná péče a motivace silnější, tím větší je v kterémkoli věku dítěte jeho soukromý podíl na vzdělávacím procesu. U vysoce nadaných dětí může pak dojít až k tomu extrému, že ani kvalitní veřejná škola neobstojí vůči vzdělávacím nárokům dítěte, jestliže jeho duševní rozpětí přesahuje rámec pravidelného školního provozu, který je nutně normovaný.⁹⁵

Veřejný vzdělávací systém má poskytovat všem stejné vzdělávací šance, ale činí tak s rozdílnou kvalitou. Pokud se prosazuje mnoho soukromých alternativ, propagátoři rovnosti šancí se obávají o kvalitu veškerého vzdělávání, neboť vrstvy blízké vzdělávání by těmto soukromým alternativám mohli dát přednost. To by pak ale odporovalo snaze co nejdélším společným učením podporovat méně nadané žáky či žáky z vrstev stranících se vzdělávání.⁹⁶ Avšak důsledkem tohoto modelu nakonec může být to, že děti z rodin vzdělávání blízkých budou ve svých vzdělávacích šancích znevýhodněny, aby děti z rodin stranících se vzdělávání společným učením s dětmi z rodin vzdělávání blízkých získaly lepší šance se vzdělávat. Ve smyslu sociálního řízení společnosti může jít dokonce o dobrý záměr. Jenže nefunguje: podle německého práva mají soukromé školy nárok na státní dotace, které se přibližují výši podpory škol státních, pokud jsou přístupné všem a podmínky pro přijetí na školu nejsou materiálně diskriminační, například pro vysoké školné.

Soukromé školy si mohou vybírat. Proto v nich obzvlášť slabé či problémové žáky prakticky nenajdeme, pravidlem jsou tu naopak spíše děti pocházející z rodin blízkých vzdělávání. Soukromé školy se stávají tím atraktivnější, čím víc se státní politika pokouší usměrňovat přístup na gymnázium podle egalitářských představ či přesměřovat proudy žáků do nové jednotné školy.

Výhody, které soukromé školy v této společenské konstelaci poskytují, mají objektivní povahu: - Nadaní tu najdou více podnětů a podpory. -Všichni žáci profitují z nepřítomnosti těch obzvlášť slabých či problémových.

a s různými prioritami, ale v úhrnu jsou ještě pomalejší než „normální“ správní instituce. Dříve než jedna reformní vlna dosáhne do všech škol a pronikne do všech zúčastněných hlav, žene se už většinou druhá.

Nade vším trůní Konference ministerstva školství. Ta se dohodla, že výsledky testů PISA se už napříště nebudou zveřejňovat podle jednotlivých spolkových zemí, neboť při interpretaci a objasňování rozdílů ve výsledcích docházelo k mnoha nedorozuměním a nešvarům (což objasňuje ducha tohoto grémia). Přitom mohutné trendy - rostoucí podíl dětí migrantů, rostoucí podíl dětí z německé dolní vrstvy, silný příliv do soukromých škol - způsobují ještě více divergence a ještě výraznější rozptyl výsledků. Otevřeně na tyto trendy poukázat by bylo zajisté žádoucí.

Současně ve společnosti roste nervozita, neboť demografická past stále více ozřejmuje nutnost, aby se mládeži, jejíž počet se stále snižuje, dostalo co nejlepšího vzdělání, neboť ona to bude, kdo se musí postarat o budoucí špičkovou pozici německého hospodářství a německé vědy a také o obživu oněch 35 procent německého obyvatelstva, jež budoucnost zastihne v důchodovém věku.

Je proto naprosto pochopitelné, že volání po centralizaci kompetencí ve vzdělávacím systému sílí. K tomu však v Německu nedojde, přineslo by to ostatně nová nebezpečí: jakkoli uzpůsobený módní trend či politická priorita, jež budou nabídnuty jako reforma, avšak příliš pozdě se vyjeví jako mylné či škodlivé, postihnou celou republiku. Existují přece země - třeba USA nebo Anglie -, které docela dobře žijí s heterogenním školským systémem. Důležité jsou koneckonců dvě věci, v nichž je třeba dosáhnout konsenzu:

1. stupně školní dráhy a jejich trvání;
2. základní suma vědomostí a kompetencí, již mají žáci v určitém úseku školní dráhy obsáhnout; s tím souvisí potřeba konsenzu o základní struktuře učebních plánů a o vzdělávacích standardech, jež je třeba uplatňovat.¹⁰¹

Konsenzus o těchto základních principech musí stimulovat Konference ministerstva školství, jež toho je v zásadě schopna.

Konsenzus v tom, o jaké základní kompetence je třeba usilovat, je předpokladem a zároveň vhodnouází pro to, aby se jednotlivým spolkovým zemím a v jejich rámci různým státním i soukromým školám ponechala rozsáhlá volnost v uplatňování cest a metod vedoucích k tomuto cíli. Výsledky je však třeba

centrálně měřit a musejí být celorepublikově srovnatelné. Testovací procesy v rámci mezinárodních srovnávacích měření PISA a TIMSS a také v rámci amerického SAT¹⁰² ukazují, že pro takové testy existují spolehlivé metody. Americký SAT byl vyvinut již ve čtyřicátých letech 20. století a měl ve zcela heterogenním americkém školství umožnit jednotné měření výkonů. Jeho výsledky slouží jako předvýběr pro přijetí na americké *colleges* a univerzity. Odpor k systematickému srovnávání výsledků v Německu vždy byl a je veliký. Reprezentativně vychází od mnoha politiků zaměřených na vzdělávání a z velké části učitelstva. Německý šéf programu PISA Eckhard Klieme k tomu poznamenává:

V naší trojstudii DESI, první národní výsledkové studii, jsme konstatovali, že pouze třetina žáků hlavní školy dosáhla cíle vyžadovaného osnovami. Že tomu tak může být, předtím nikoho nenapadlo -jednoduše se předpokládalo, že cíle je zpravidla dosaženo [...]. I dnes stejně jako dříve se setkáváme s tímto rozšířeným postojem: když nálada ladí, čili když radost z učení a angažovanost jsou značné, jsme spokojeni. Angažovanost a sociální orientace žáků mají nad kognitivními schopnostmi navrch. To je bohužel leitmotivem diskuse o vzdělávací politice v Německu."¹⁰³

Pokoušení nastavit při konkrétním testování standardy tak, aby v nejnižších kompetenčních stupních neuvízlo příliš mnoho žáků, je veliké. Pedagog Olaf Koller následujícím výrokem mnohé vyzrazuje: „Mnohdy musíme konstatovat, že nároky stanovené experty jsou příliš vysoké, neboť vzhledem k nim by mnoho žákyň a žáků dosáhlo jen nejnižších kompetenčních stupňů [...] existuje tedy vícero testování a testy jsou upravovány, aby odpovídaly rovněž politickým požadavkům."¹⁰⁴ Nároky se tedy očividně tak dlouho snižují, až je kvóta ztroskotanců mezi testovanými žáky akceptabilní. Jaký div, že mnozí z těch, kteří ukončí hlavní školu, nemají předpoklady se vyučit, ačkoli standardy této školy zjevně splňují.

Na tomto, pozadí můj návrh zcela jistě narazí na velký odpor, avšak podle mne není jiné alternativy: v každé škole a v každé třídě budou žáci na konci školního roku celorepublikovým jednotným způsobem testováni ze čtení

a z matematiky. Tyto výsledky budou za dodržení podmínek na ochranu dat zveřejněny. Bude zajištěno, aby testy nebyly zmanipulovány. Součástí tohoto zajištění bude to, že testy *nebudou* zadávat učitelé, kteří v dané třídě daný předmět vyučují.

Aby bylo možno provést srovnání výkonů, budou výkonnostní testy doplněny anonymními testy inteligence, neboť principiálně má být zjišťováno, zda se v rámci dané třídy podařilo využít jejího intelektuálního potenciálu. V každé škole bude navíc vzhledem k původu žáků stanoven socioekonomický index, který bude průběžně aktualizován. Tento index, který má sloužit také k porovnávání výsledků různých škol, by měl být rovněž zveřejněn.

Chceme-li poskytnout svobodu ve volbě metod, je jasně vymezená a pravidelná kontrola výsledků rozhodujícím předpokladem. Pokud některá škola aplikující metodu výuky s překryvem ročníků či některou jinou z metod, jež jsou právě pokládány za obzvláště moderní, ve výkonnostních testech uspěje, tím lépe. Pokud některé školy s ohledem na socioekonomické vlivy dopadnou lépe či hůře než jiné, bude třeba se s tím vyrovnat. Lepší školy se stanou atraktivnější, po těch horších klesne poptávka; nehledě na to, jde-li o školy státní či soukromé. Jisté je, že každoroční srovnávání výsledků bude školství stimulovat k větší dynamice.

Z hlediska finančních dotací musí stát měřit stejným metrem školy státní i soukromé. Státním školám budou postupně udělovány ony administrativní svobody, které jsou typické pro školy soukromé, zejména právo vybírat si učitele, vytvářet své vlastní organizační struktury a spravovat věcné prostředky. Takový přechod k větší svobodě musí být zaváděn postupně s ohledem na jednotlivé školy. Minimálním předpokladem k tomu je kompetentní vedení školy nakloněné těmto požadavkům.

Rizika takového systému tkvějí v rostoucí segregaci žactva vzhledem k jeho výkonnosti, potažmo jeho sociálnímu původu. Této segregaci nebude možno zcela zabránit - už dnes existuje -, lze ji ale omezit tím, že všem školám včetně soukromých bude předepsána jistá minimální kvóta promísení žáků podle původu. Rizika zvýšené tendence k segregaci je třeba poměřovat výhodami všeobecného zvýšení výkonnosti díky vytvořené transparentci výsledků a tím podněcené konkurenci. Jestliže se skutečně v řadě státních škol koncentrují

méně zdatní žáci, pak tyto školy dostanou šanci této skupině žactva a jejím zvláštním potřebám věnovat zvláštní péči. Žáci na těchto školách nebudou vzhledem ke své budoucnosti znevýhodněni tehdy, jestliže budou srovnatelné výsledky srovnatelně vyhodnocovány. V tomto případě bude totiž šance dostat se na navazující školu nebo do učení záviset výhradně na výsledcích, jež prokáže test, nikoli na jménu školy.

PŘISTĚHOVALECTVÍ A INTEGRACE

Více očekávat a méně nabízet

Boží svět je orient!

Boží svět je okcident!

Severní a jižní pláň

dřímou v míru boží dlaně.

Johann Wolfgang Goethe, *Západovýchodní diván*

Člověk je teritoriálně orientovaná bytost a instinkty této orientace jsou v něm hluboce zakořeněny. Počátkem je práh našeho domova, pokračováním plot naší zahrady a koncem hranice naší země. Válečné události - od potyček a bojů o lovecké revíry v době kamenné, přes bitvu v Teutoburském lese až po druhou světovou válku - byly především a zejména boj i o teritoria. Neboť v nich se pohyboval dostatek zvěře, v nich rostla úroda a v nich vězelo nerostné bohatství. Území bylo také základnou pro rozmnožování obyvatelstva a pro akumulaci hospodářské a politické moci.

Člověk je také bytost orientovaná sociálně. Příslušnost k jisté sociální skupině přirozeně implikuje odstup od skupiny jiné. Kdo je fanouškem gelsenkirchenského FC Schalke nemůže zároveň fandit mnichovskému FC Bayern. Na rozmanitých úrovních se přitom můžeme cítit příslušníky nejrozličnějších skupin: ať jsme fotbalovými fanoušky, členy politické strany, členy rodiny, obyvateli té či oné obce, příslušníky jistého profesního stavu, zaměstnanci podniku, příslušníky národa či etnické skupiny, kulturního okruhu nebo náboženského společenství, všude účinkuje protiklad onoho „my“ a „oni“ a skrze toto vymezení vytváří pouta a solidaritu, je ale vždy také zdrojem sporů, agrese a násilí.

Vazebné a kooperativní jednání spočívající v příslušnosti k sociální skupině je vedle inteligence hlavním zdrojem úspěchu člověka jako druhu je však

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

zároveň zdrojem všech válek a velké části násilí, jehož se dopouštějí lidé vůči sobě navzájem.

Kultura moderní civilizace a státnosti se postarala o to, že nevykořenitelné lidské instinkty kroužící kolem principu teritorialismu a skupinové vazby byly s větším či menším úspěchem zapojeny do státních a nadstátních organizací. Prostřednictvím *pax Romana* se Římanům na půl tisíciletí podařilo nastolit mír ve Středomoří a v západní Evropě. Nicméně i on spočíval na základně inteligentního násilí nadřazené vojenské organizace Římanů. Podobný husarský kousek se povedl na druhém konci světa veliké Říši středu. Novými velkými říšemi jsou Spojené státy americké či -jako polostátní útvar - Evropská unie.

Aby uvnitř státních organizací mohly být odstraněny vnitřní hranice, bylo ale vždy zapotřebí hranic vnějších a velká státní federace byla tím stabilnější a přetrvala tím déle, čím lépe se dařilo tyto vnější hranice zajišťovat. Tyto hranice sloužily nejen k ochraně před vojenskými vpády, ale také ke *kontrole přistěhovalectví*. Nekontrolované přistěhovalectví mohlo totiž kdykoli státní útvar ohrozit a narušit společenskou stabilitu. Proto měla Říše středu svou Velkou zeď a Římané svůj *limes Romanum*. Oba tyto obranné valy ochraňovaly a zajišťovaly tyto říše celá staletí. Dnešní USA to mají s oceánem vlevo a vpravo snadnější. K tomu si však teď za miliardy dolarů stavějí hraniční zábranu vůči Mexiku. Pokud jde o Evropskou unii, zůstává dosud otevřenou otázkou, jak si své vnější hranice Schengenského prostoru hodlá trvale zajistit.

V žádné době nebyly zajišťování teritoria a regulace přistěhovalectví triviální záležitostí. Komplikace, které kolem těchto otázek vznikaly, často ohrožovaly podstatu států a společenství, hluboce je ovlivňovaly a stále znovu byly provázány krvavými orgiemi a násilím.

V německých médiích se toto téma často zastírá a anuluje. Otázky přistěhovalectví se tu v hojné míře pojednávají se vztyčeným ukazováčkem a s atitu-dou, již lze snad nejtrefněji charakterizovat pořekadlem: „Píp, píp, píp, je nám spolu lip.“ Tento postoj je stejně nehistorický jako pošetilý. O to politováníhodnější je, že si německá politika nechává diktovat mediálními hlasy, jaký postoj má k migračním otázkám zaujímat. Vystavuje se tím nebezpečí, že se vzdálí jak jádru problému, tak hlasu lidu. Nicméně v jiných evropských

zemích tomu není o mnoho lépe. Stoupající příliv migrantů v mnoha evropských zemích s pravicově populistickými režimy - a třeba i švýcarské referendum o přípustnosti stavby minaretů - je důsledek převážně ahistorické, naivní a oportunistické státní migrační politiky v Evropě.

Velká stěhování národů měla málokdy nekrvavý průběh, ledaže se nájezdníci usadili na neobydleném území. To však již v důsledku rapidního nárůstu obyvatelstva není možné. Demografickým problémům Afriky či Blízkého východu by dnes pravděpodobně nepomohlo sebemíň, kdyby jim Evropa odčerpala 100 či 200 milionů lidí a přijala je za své přistěhovalce. „Klíčovým problémem budoucnosti zůstává rozmnožování lidí. Nemá-li být narušen světový mír, musí každý národ držet svou populaci v mezích kapacit své země. Rozhojňování obyvatelstva se v přeplněném světě nesmí stát argumentem pro zábor cizího území.“¹ K tomuto správnému konstatování Irenáuse Eibla-Eibesfeldta je třeba připojit další: ani přirozený úbytek obyvatelstva v některé zemi či skupině zemí se nesmí stát důvodem k morálnímu nebo politickému ospravedlňování imigrace a záboru cizího území. Teritoriální princip je nedotknutelnou součástí státní suverenity a jeho respektování má mírotvornou funkci.

V globalizovaném světě jsou kapitál a zboží volně průchodné, je však zcela nemyšlitelné, aby totéž platilo i o pracovních silách, neboť na nich závisí rodiny, společnosti i národy. Pracovní migrace šedesátých let 20. století však uvedla v chod nové stěhování národů, s jehož důsledky nyní laborujeme. Dnes víme, že stěhovat se musí továrny a služby, nikoli lidé. Západní Evropa, stárnoucí a početně slábnoucí, jinak ve své kulturní substanci nemůže přežít. Geografickou a kulturní hranici Evropy je třeba vést Bosporem, nikoli, jak je uvedeno v mnoha statistikách, ji ztotožnit s hranicí, jež odděluje Turecko od Iráku a Iránu.

STĚHOVÁNÍ DO NĚMECKA A Z NĚMECKA

Po druhé světové válce přijaly čtyři okupační zóny, do nichž bylo poválečné Německo rozděleno, kolem 14 milionů uprchlíků a vyhnanců z německých sídelních oblastí na východě a z někdejšího říšského území východně od Odry

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

a Nisy. Na východě byla v roce 1950 jazyková hranice zhruba opět tam, kudy vedla o 800 let dříve.

Němečtí rodáci se do bouřlivě rostoucího západoněmeckého hospodářství rychle integrovali, avšak od začátku šedesátých let rostoucí potřeby pracovních sil již nestačili pokrýt: od konce padesátých let do roku 1973 (konec náboru pracovních sil) si Spolková republika Německo najala miliony „hostujících dělníků“. V roce ukončení náboru jich bylo zhruba 2,6 milionu. Již od konce šedesátých let za mnoha hostujícími dělníky přijížděly jejich rodiny, přičemž se ustavovaly velmi rozdílné vzorce jednání. Ze zhruba 2 milionů Italů, naverbovaných do roku 1973, odešla po několika letech většina zpět do vlasti. Dnes jich žije v Německu asi jen 550 tisíc. Naproti tomu z přibližně 750 tisíc Turků, naverbovaných rovněž do roku 1973, jich většina v Německu zůstala a k nim přibýly i jejich rodiny. Dnes žije v Německu kolem 3 milionů lidí tureckého původu. Jejich podíl na porodnosti je dvakrát vyšší než jejich podíl na celkovém obyvatelstvu a stále stoupá.

Přistěhovalectví z východní a jižní Evropy již před lety téměř ustalo. Přistěhovanci z jižní Evropy, kteří v Německu zůstali, jsou již plně integrováni. Proces integrace téměř 4 milionů přistěhovaných vysídlenou z někdejšího Sovětského svazu, kteří zpočátku měli jisté potíže, nyní zdárně pokračuje a jejich úspěchy ve vzdělávání jsou nadprůměrné. Totéž platí i o dalších přistěhovalcích z východoevropských zemí. Jak pro pracovní trh, tak pro vzdělávací systém jsou bezesporu obohaceni.

Z dnešního hlediska bylo přistěhovalectví hostujících dělníků v šedesátých a sedmdesátých letech gigantickým omylem: z velké části byli tito dělníci nasazováni v těch průmyslových odvětvích, která již odumírala, což zpomalovalo strukturní přeměnu průmyslu a odvrátilo pohled od znepokojivého jevu po klesu porodnosti v Německu. Jeho důsledky se přílivem migrantů jen oddálí, ale neodstraní. Pokud se totiž porodnost migrantů časem vyrovná nízké porodnosti německé, nezmění se nic na zásadním problému, že generace vnuků bude vždy o polovinu menší než generace prarodičů, jak tomu je v případě indexu natality 1,4. To zároveň znamená, že obyvatelstvo se během čtyř generací zmenší o tři čtvrtiny a polovina obyvatel bude vždy starší než 50 let. Sociální a hospodářské fungování života musí být za takové situace

Střední věk muslimských migrantů je méně než 30 let, zatímco střední věk autochtonního německého obyvatelstva je zhruba 45 let. Podíl muslimů na celkovém obyvatelstvu pod 15 let je 10 procent, podíl jejich porodnosti je ještě výrazně vyšší (srov. tabulku 8.8, s. 313). Pokud vezmeme v úvahu problematické údaje o národnosti a náboženském vyznání, čísla se úměrně zvýší.

Z celkových nejméně 15 milionů lidí s migračním pozadím žijících v Německu tedy 25 až 45 procent pochází z muslimských zemí. Na tuto skupinu však připadá 70 až 80 procent všech problémů s migranty v oblasti vzdělávání, pracovního trhu, transferových služeb a kriminality.⁷ Nerozlišující sloučení všech migrantů ve zprávě spolkové vlády (údaje Berlínského institutu⁸ uvedené v kapitole 3 ukazují, že to jde i jinak) je zavádějící, neboť na jedné straně zveličuje problémy úspěšnějších migračních skupin, respektive podsouvá problémy tam, kde žádné nejsou, a na druhé straně výrazně zmírňuje specifické integrační problémy, které jsou s migranty z muslimských zemí. Muslimové se v Německu mnohem podprůměrněji než jiné skupiny migrantů podílejí na pracovním trhu, mají výrazněji podprůměrný úspěch ve vzdělávání, výrazně nadprůměrný podíl mezi příjemci transferů a nadprůměrný podíl na násilné kriminalitě.

Naděje, že integrace muslimů vzhledem ke vzdělávání, aktivitě na pracovním trhu a osvojení jazyka bude postupně sílit, se nenaplnila. Naopak se zdá, že stupeň integrace a vůle k ní často spíše klesají. Příčinou toho jsou nedostatečné úspěchy muslimů ve vzdělávání a v zaměstnání, příchod rozvětvených rodin z domovských zemí a silná fixace na domácí kulturu.

Kolem roku 1950 v západní Evropě prakticky žádní muslimové nežili. Kolem roku 1970 jich už byly asi 2 miliony, především Alžířané ve Francii, Pákistánci v Anglii a Turci v Německu. Dnes je jich v Evropě 15 až 20 milionů a tento počet rychle roste. Tento růst se setkává všude v Evropě - byť v různé míře, ale přece jen výrazně - se stárnoucím a ubývajícím domácím obyvatelstvem.

V roce 1968 bylo ve Velké Británii kolem milionu indických a pákistánských přistěhovalců. K přistěhovalectví zprvu docházelo jaksí náhodně a samovolně, neboť v Britské říši platili všichni její obyvatelé za *British subjects*. Trvalo mnoho let, než právo získat pas a přistěhovat se nabylo restriktivnější podoby.

Avšak už tento nízký počet přistěhovalců se v Anglii postaral o velké pozdvižení. Tématu se ujal konzervativní politik Enoch Powell. V roce 1968 prognózoval, že při nezměněném imigračním tempu budou za 30 let velké části Yorkshire, oblasti Midlands a Home Counties obydleny převážně či výlučně přistěhovalci z Afriky a Asie, a důrazně varoval před následky.⁹ Jeho výroky vyvolaly skandál a Powell musel rezignovat na svůj úřad stínového ministra obrany. Avšak z řad obyvatelstva se mu dostalo mohutné podpory: za 10 dní dostal 100 tisíc dopisů, z nichž bylo jen 800 nesouhlasných. Powell měl pravdu. Předpověděl, že afroasijské obyvatelstvo v Británii naroste do roku 2002 z 1 milionu na 4,5 milionu; přesně to nakonec bylo 4,68 milionu. Přesto ve Velké Británii - a ani ve Francii, Holandsku či Německu - nedošlo ke změně politiky. Jak je možné, že se tomuto vývoji nechal volný průběh? Christopher Caldwell to vysvětluje faktorem studu: Velká Británie během 15 poválečných let ztratila vládu nad světovou říší a s nalomeným sebevědomím spravovala její trosky. Francie si prožívala své trauma z války v Alžírsku, Holandsko z prohrané koloniální války v Indonésii a Němci měli své trauma z nacismu. „Even those who felt that such shame was misplaced were forced to admit its power.“¹⁰

Do Anglie se od padesátých let stěhovaly tři skupiny migrantů: západní Indové (převážně černoši), Indové a Pákistánci s Bangladéšany. Pouze tato poslední skupina je islámského vyznání¹¹ a s těmito přistěhovalci byly největší problémy: školní výsledky a pracovní integrace Pákistánců a Bangladéšanů daleko zaostávají za výkony Indů, a to i ve druhé a třetí generaci.

Specifická problematika islámských migrantů není omezena jen na Anglii. Ve všech zemích s výrazným podílem muslimských migrantů - ať jde o Anglii, Francii, Německo, Nizozemsko, Belgie, Dánsko nebo Norsko - lze pozorovat tytéž jevy:¹²

- podprůměrná integrace do pracovního trhu;
- nadprůměrná závislost na sociálních transferech;
- podprůměrná účast na vzdělávání;
- nadprůměrná fertilita;
- prostorová segregace s tendencí k utváření paralelních společností;

- nadprůměrná religiozita se silicím příklonem k tradičním nebo fundamentalistickým směrům islámu;
- nadprůměrná kriminalita, od „jednoduché“ násilné pouliční kriminality až k účasti na teroristických aktivitách.¹³

Všude v Evropě se nejprve předpokládalo - dnes se to jeví jako naivní - že tito migranti západoevropský systém hodnot - demokracii, kulturní a náboženskou svobodu, individuální snahu o blahobyt a seberealizaci - postupně přijmou a že rozdily se nejpozději během dvou tří generací rozplynou. K tomu ale nedošlo, spíše naopak: tendence ke kulturní a regionální segregaci mezi přistěhovanými muslimy a jejich potomstvem ještě zesílila. Evropský sociální systém se stal překážkou v jejich integraci do pracovního trhu a umožnil těmto migrantům zůstat mezi sebou - na účet evropských státních kas. Tradiční autoritářské rodinné struktury zůstaly i v Evropě zachovány. Sociální tlak na to, aby dívky a ženy nosily šátek, zahalovaly se a tradičně se oblékaly, zesílil a optická separace od většinové společnosti se stávala čím dál zřetelnější. To mělo za následek, že ve všech zmíněných evropských zemích vzrostla agrese autochtonního většinového obyvatelstva vůči této cizí skupině obyvatel, která je v nadprůměrné míře závislá na veřejné podpoře. Holandský sociolog Paul Scheffer o tom píše:

V našich čtvrtích se usídlil svět a toto poznání je matoucí a šokující. Obchody a trhy, kostely a chrámy, školy a sportovní svazy - vše a každý je dotčen tímto stěhováním národů, které právě zažíváme a jehož konec je v nedohlednu. Jsme svědky hlubokých proměn a není moudré tyto proměny zlehčovat nebo ignorovat."¹⁴

Současné přistěhovalectví muslimů v Evropě se často srovnává se současným hispánským přistěhovalectvím do USA. Christopher Caldwell nicméně poukazuje na to, že tu jde o hluboký a principiální rozdíl: přistěhovačci ze Střední a Jižní Ameriky mluví evropským jazykem, jsou křesťanského vyznání a reprezentují tradiční verzi kulturních hodnot USA „like white working class culture forty years ago“.¹⁵ Hispánští přistěhovačci kulturu a civilizaci Spojených států obohacují, nikoli zpochybňují.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

V roce 2000 Paul Scheffer svým článkem „Multikulturní drama“ podnítl diskusi o muslimských migrantech v Nizozemsku. Tato diskuse byla výrazně urychlena a emocionalizována třemi událostmi: atentátem na World Trade Center v roce 2001, zavražděním Pima Fortuyna v roce 2002 a zavražděním Thea van Gogha v roce 2004. Postupně se rozšířila po celé Evropě. Scheffer podrobuje kritice pokusy zlehčit speciální kvalitu muslimské migrace starou pravdou, že k migraci docházelo ve všech dobách:

„Migrace, již právě zažíváme, neučinila naše společnosti otevřenější v mnohém ohledu. Díky tradičním názorům, jež si mnozí migranti přinášejí s sebou, se najednou znovu vynořují všechny otázky týkající se postavení ženy ve společnosti a právo na svobodné vyjádření názoru je opět zpochybňováno. Naráz mluvíme znovu o rouhačství a o zákazu zřítí se víry. Byť přitom jde o přesvědčení, která známe ze svých vlastních dějin, není žádným pokrokem opakovat znovu emancipaci, již jsme zažili před 50 lety.“¹⁶

Tak tomu zajisté je a tím jsme také u emocionálního jádra problému: západní civilizace je v důsledku muslimské imigrace a rostoucího vlivu islamistických náboženských směrů konfrontována s autoritářskými, předmoderními a také antidemokratickými tendencemi, které jsou nejen výzvou k naší sebereflexi, ale přímo ohrožují náš životní styl.

Poprvé to vyšlo zřetelně najevo, když ajatolláh Chomejní vyhlásil fatvu na indicko-britského autora Salmana Rushdieho, protože se dopustil pár básnických libůstek. Kvůli několika karikaturám Mohameda v jedněch dánských novinách proběhly v roce 2005 po celém světě islámské demonstrace a propukalo násilí, jemuž padlo za oběť 150 lidí. Autor kreseb Kurt Westergaard, ročník 1985, od té doby střídá pod policejním dohledem bydliště a o Vánocích 2009 o vlások unikl vražednému pokusu mladého Somálce žijícího s povolením k pobytu v Dánsku. Kvůli karikaturám Mohameda jsou dánské mléčné výrobky v islámských zemích bojkotovány. Miliony žen kolem nás jsou sociálním

tlakem jejich náboženství a kultury nuceny, aby se podrobovaly normám oblékání, jež snižují jejich důstojnost jako svéprávných individuí, a svými rodinami jsou omezovány v jejich profesním a osobním rozvoji.

Toto vše ale přece nemáme zapotřebí. Z hospodářského hlediska muslimskou migraci v Evropě nepotřebujeme. V každé zemi stojí muslimští migranti vzhledem k jejich nízkému podílu na výdělcích a vysokým nárokům na sociální služby státní pokladnu víc, než jaký je jejich přínos k hospodářské nadhodnotě. Z kulturního a civilizačního hlediska jsou hodnoty a obrazy světa, které ztělesňují, krokem zpět. Z demografického hlediska je enormní plodnost muslimských migrantů ve stárnoucí Evropě dlouhodobým ohrožením její kulturní a civilizační rovnováhy.

Kdo toto zřetelně vysloví, je vystaven nenávisným útokům, z nichž osočení z „islámofobie“ je ještě to nejmenší. Zdá se sice, že v německé politice roste vědomí, že islám skrývá jisté problematické síly, avšak nadále stojíme před tímto tématem plni ostychu. „Islám vítáme, islamismus nikoli,“ řekl ministr vnitra de Maiziere ve svém prvním parlamentním projevu po nástupu do úřadu. Měl by si někdy pohovořit s ministerským předsedou Erdoganem, který v roce 2008 prohlásil: „Neexistují islám a islamismus. Existuje jen jeden islám. Kdo říká něco jiného, uráží islám.“¹⁷ Bassam Tibi, politolog syrského původu a čelný představitel takzvaného euroislámu, k tomu říká:

„Islám je velmi mnohotvárný a zahrnuje rovnou měrou toleranci i netoleranci. Jako spirituální náboženství nicméně nepatří k politickému způsobu myšlení. Naproti tomu islamismus jako odrůda religiózního fundamentalismu je totalitami ideologií s extremisticky pravicovými rysy, již se nesmí dovolit, aby čerpala kapitál z toho, že Německo je otevřeno i jiným kulturám.“¹⁸

Fundamentalistickou fází mělo i křesťanství se svými náboženskými válkami a planoucími hranicemi, na nichž umírali kacíři. Tato fáze skončila před 300 lety s počínajícím osvícenstvím. Přesto faktograficky správný titulní příběh časopisu *Der Spiegel* „Kdo má silnějšího boha?“¹⁹ staví dnešní křesťanství a dnešní islám z hlediska vědomého misionářství a šířitelství vůle do téže roviny. Je to

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

omyl - alespoň pokud jde o Evropu. Křesťanství prodělalo několik staletí sekularizace a katolická církev už dávno není tou církví, jíž byla v době inkvizice. Co je na dnešním islámu problematické, je propojování v základu zaostalých společností, mladistvých, mohutně rostoucích národů a vědomí spasitelského poslání, jehož fasety sahají od agresivity prosté zbožnosti až k svatému džihádu, přičemž přechody od jedné podoby ke druhé jsou plynulé. V roce 1997 Erdogan, tehdy ještě vůdce opozice, ostatně řekl: „Minarety jsou naše oštěpy, jejich kupole jsou naše helmy, věřící jsou naše armáda.“

Liberální muslimové se brání tomu, aby „islámu jako takovému“ byly připisovány určité atributy, a v tom mají pravdu. Spisovatel Navid Kermani, který vyrostl v Německu jako syn perského lékaře, zdůrazňuje, že islámu schází jednoznačnost a že konstrukt „islámské identity“ je sporný: „Identita je *per se* něčím zjednodušujícím, něčím omezujícím, jako každý druh definice.“²⁰ Podle něj existují rozmanité formy, jak žít v islámu. „Saudský vahábismus, který ženám nedovoluje řídit auto, nebo ideologie ajatolláha Chomejního, která namísto člověka prohlašuje suverénem státu boha, jsou bezpochyby v rozporu s demokracií, tolerancí a lidskými právy,“ namítá Kermani, trvá však na tom, že toto není celý islám: „Kdo tvrdí, že islám je neslučitelný se západní modernou, ten nechť „tyto osvícené“ muslimy exkomunikuje, bude-li chtít setrvat na svém stanovisku“.²¹

Bohužel se však nedá popřít, že mezi mnohými, zčásti nejednoznačnými, zčásti rozporuplnými proudy islámu dominuje obraz společnosti, v němž odloučení náboženství od státu dosud z velké části nenastalo, v němž rovnoprávnost pohlaví téměř neexistuje, v němž předmoderní formy života zvýhodňují další rozmnožování beztak mladých společností, včetně společenství mi-grantů, a v němž je v úhrnu zachován velký kulturní odstup od našeho způsobu života. Většina směrů islámské víry má ten vývojový proces, který si křesťanská náboženství z převážné části odbyla během posledních 500 let, dosud před sebou. Jak názorně popisuje Abdelwaháb Meddeb, francouzský kritik islámu tuniského původu, existovaly i uvnitř islámu zárodky procesu zesvětšťování, jež se v křesťanství nakonec prosadily, v posledních desetiletích však byly potlačeny různými odrůdami fundamentalismu.²²

Dnes dominující islamismus je zároveň antiokcidentalismem, v němž všechny přechody splývají a principiální teologická stanoviska jsou uváděna v souvislost s bojem Arabů proti státu Izrael, se založením Islámské republiky Irán a válkou v Afghánistánu, „kde,“ jak říká Meddeb, „antiokcidentalismus prosperoval v důsledku splynutí egyptského a středoasijského integralismu s vahábismem, což posloužilo záměru vytvořit internacionálu stoupenců Svaté války (*džihádu*), a [...] kde se vytvořila ideologická a rekrutační základna al-Káidy“.²³

Vnitro islámská válka mezi okcidentalismem a antiokcidentalismem je dosud v plném proudu, a jak dopadne, je nejisté. Jak jsou uvnitř islámského názorového spektra rozložena závaží, totiž zvenčí nelze rozpoznat. K zamyšlení by nás nicméně měla podnítit Meddebem citovaná slova Claudi Léviho-Strausse:

V pasáži věnované islámu na konci knihy *Smutné tropy* píše, že má z islámu strach. Svůj strach zdůvodňuje jednak principem válečnické mužskosti, který v islámu triumfuje, jednak jeho uzavřeností do sebe a separací od ostatního světa a konečně možností jeho hegemonie a budoucích konfliktů se Západem: islám je totiž entitou, jejíž univerzálnost je stejně dokonalá a exkluzivní jako univerzálnost Západu.“²⁴

Náš západní pohled nedovede rozlišit, který islám jaká část z oněch 15 až 17 milionů muslimů v Evropě vyznává. Nikdo vlastně neví, co se v mešitách káže. Faktem je, že jde o velmi uzavřenou víru a kulturu, jejíž stoupenci se o západní civilizaci kolem sebe valně nezajímají - nejde-li o zdroj jejich živobytí.

Jaké iluze lze mít, ačkoli v zodpovědné pozici tomu tak být nesmí, ukazuje článek exkancléře Gerharda Schrödera, který uveřejnil jako reakci na švýcarské referendum, jež se týkalo zákazu stavby minaretů.²⁵ Schröder soudí, že:

- Musíme respektovat, že islám se stal součástí naší společnosti a celé Evropy; *Komentář*: Nemusíme. Respektovat musíme jen to, že u nás žijící muslimové mají stejně jako katolíci, stoupenci svobodných církví a Svědci Jehovovi právo na svobodné vyznávání své víry. Nic víc a nic méně.
- Islám není politickou ideologií, nýbrž jde o pokojné náboženství. Tak učí ko-rán.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Komentář: Korán učí i opak, v čemž právě tkví problém islámu.

- Pojem osvícenství nesmí být dělicím hlediskem.

Komentář: Ale ano, o to právě jde! Postoj k evropskému osvícenství totiž odhaluje podstatu věci.

- Náhled na muslimské státy je třeba změnit. Turecko se v podstatné míře demokratizovalo.

Komentář: Je naším právem a naší povinností hledět na muslimské země vlastníma očima a uplatňovat vůči nim naše normy. O dva dny později na Schröderův pokřivený katalog norem reagovala Necla Kelek v ostře polemické odpovědi. Na rozdíl od Schrödera zná Necla Kelek islám i Turecko:²⁶

- Islám vedl se Západem 1000 let, počínaje bitvou u Tours a Poitiers a konče obléháním Vídně Sulejmanem, svatou válku.
- Islám je vírou v *jednoho* boha. Jeho učení nezná odloučení církve od státu. Jednotliví muslimové jsou osvícení, avšak islám takový není.
- Univerzální platnost osvícenství znamená, že ne všechny kulturní a religiózní rozdíly lze akceptovat; jinak bychom museli tolerovat i vynucované svatby.
- Nad Erdoganovou demokratizací Turecka je třeba udělat otazník. Za jeho panství jsou ženy opět zatlačovány na okraj, což znamená dovnitř domu; pouze každá čtvrtá turecká žena je zaměstnaná, před Erdoganem to byla každá třetí.

Necla Kelek dospívá k závěru: „Že islám je systém a nejen víra v jednoho boha, nechce pochopit ani Schröder; a jsou to zas Evropané a jejich média, kdo se má změnit, kdo má na muslimy pohlížet Jiným pohledem'. Touto výzvou znovu adresovanou jenom Západu nám sekulárním muslimům ve sporu se strážci islámu vpadá exkancléř do zad."

Náboženská svoboda - a s ní i svoboda myšlení -je uvnitř islámu v lepším případě jen něžnou květinou, která tu a tam vykvete i z jalové půdy. V jediném článku *Neue Zürcher Zeitung* se spojily dvě zprávy. První zpráva: turecký ministerský předseda Erdogan pokládá referendum o zákazu minaretů „za znamení narůstajících rasistických a fašistických postojů v Evropě". Islámofobie je podle Erdogana stejně jako antisemitismus zločinem proti lidskosti. Druhá zpráva: Evropská unie ve své nejnovější zprávě o pokroku Turecka kritizuje,

že v Turecku nadále dochází k útokům na náboženské menšiny. Navíc chybí právní ustanovení, v jehož rámci by všichni nemuslimové a všichni alavité mohli svobodně jednat a vzdělávat si své duchovní.²⁷

Starousedlým křesťanským komunitám je v Turecku zakázáno stavět nové kostely. Církevní vysoké školy, které byly před 30 lety zakázány, nadále nemají znovuotevření dovoleno. Malá Asie byla za raného středověku ryze křesťanská a v předvečer pívni světové války bylo stále ještě 25 procent obyvatel dnešního Turecka křesťanské víry. Po genocidě 1,5 milionu Arménů a několika set tisíc aramejsky mluvících Asyřanů během první světové války a vyhnání 1,5 milionu ortodoxních řeckokatolických věřících po této válce klesl podíl křesťanů v Turecku na 0,2 procenta.

Pokud jde o náboženskou toleranci, nelze dnešní Turecko při nejlepší vůli považovat za jejího korunního svědka a ani neuvážlivá, respektive domýšlivá mluva jeho ministerského předsedy není jejím zářným příkladem. Křesťanské církve byly po staletí podrobovány sekulární, pluralistické sebereflexi a to islám dodnes postrádá. V takřka všech islámských zemích - od Egypta po Malajsii - se dokonce zostřuje tlak na křesťanské menšiny a vede až k vyloženému pronásledování a fyzickému ohrožení.²⁸ Stejně jako bible je i korán na mnoha místech nejasný a rozporuplný a navíc plný obraznosti a dobových vazeb. Imperativ absolutní pravdy, který je žádán od doslovného významu súr, může vzhledem k předcházejícímu pochopení a volbě textu vést ke zcela rozdílným výsledkům. I k ospravedlnění terorismu se v koránu najde dostatek súr. Lze z nich odvodit ospravedlnění jakéhokoli, i toho nejhoršího zacházení s nevěřícími. Ti mohou být, je-li to zapotřebí, i podváděni či obelháváni.

Jakkoli je správné stále znovu a znovu s každým hovořit, je naivní si myslet, že institucionalizovaný dialog s našimi muslimskými migranty by mohl přivodit generální očistu islámu ve smyslu evropského osvícenství. Christopher Caldwell proto na adresu islámských konferencí, rostoucích na půdě všech zemí s muslimskými migranty jak houby po dešti, sarkasticky poznamenává: „All countries pursue roughly the same strategy for assimilating Islám, elevating Muslim pressure groups to pseudo-governmental status and declaring that doing so will produce an Islám that reflects the values of Europe rather than *viceversa*.”

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Není zdaleka vždy dialogem to, co se za dialog vydává: král Saudské Arábie Abdulláh sice vítá mezikulturní dialog, zároveň by však chtěl exportovat šariu. Pokud jde o tradici tolerance, nebyla to ani v tolik velebené maurské Andalusii taková sláva: muslimští vládcové tu sice trpěli židovské a křesťanské menšiny, jejich příslušníci však byli občany druhé kategorie, jsoucími pod takzvaným ochranným dozorem; byla jim sice poskytnuta náboženská svoboda, platili však za ni vysoké daně.³⁰

Když chce berlínský senátor pro vnitřní záležitosti Ehrhart Korting hovořit s „náboženskými vrstvami“ (má na mysli pouze různé směry islámu), aby „zabránil radikalizaci“, nemyslí to nikdy zle: „Mám dojem, že tato náboženství odloží mnoho ze svých tradic, pokud je přijmeme mezi sebe. Spoléhám na to, že stejně jako u křesťanských církví dojde i v islámu v reakci na okolní svět k procesu sekularizace.“³¹ Ach ty boží prostoto! Křesťanům to trvalo staletí a tekly potoky krve. Nakonec sekularizaci prosadila všude na světě sekulární státní moc a stalo se tak z vůle monarchů a vůle lidu, *navzdory* církvím, nikoli v dialogu s nimi.

Pokud jde o dialog s islámem, platí tu střízlivé stanovisko Kermaniho: „[...] prosím pěkně, mluvte si s umírněnci, chcete-li, avšak ti beztak neodpalují žádné bomby, takže o čem s nimi chcete mluvit? [...] Je iluzorní se domnívat, že ona verze islámu, která je konečně alespoň kompatibilní s lidskými právy, vezme teroristům půdu pod nohama.“³²

Zajímavé je, na jaké potíže naráží liberální duch v Německu, vznáší-li požadavek sekulárního islámu. Redaktor týdeníku *Die Zeit* Thomas Assheuer nazývá průkopníky sekulárního islámu „sekularisty“. Zastává názor, že boj „sekularistů“, jako jsou Hirsí Alí nebo Necla Kelek, je sám *laděn fundamentalisticky* a na podporu svého postoje cituje Timothyho Gartona Ashe: „Chceme-li zvítězit nad náboženským extremismem, musíme mezi muslimy za své spojence získat jejich mainstream.“³³ Na stejnou notu hrají Thomas Steinfeld ze *Süddeutsche Zeitung* a Claudius Seidl z *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*: ten, kdo hájí západní hodnoty stejně bojovně jako radikální islám své svaté písmo, stává se sám fundamentalistou.³⁴ Necla Kelek k tomu poznamenává, že z podobných příspěvků je patrné, jak cizí je těmto kritikům kultura islámu, neboť jimi samými je koneckonců obrana

lidských práv před náboženským radikalismem denuncována jako fundamentalismus.³⁵

- Je projevem intelektuálního povýšenectví, jestliže nějaký liberální dobrodinec sekulární muslimy a průkopníky v boji za práva žen, jako jsou Hirsí Alí a Necla Kelek, nazývá „sekularisty“, a takřka jim tak vtiskává stigma příslušníků sekt. Navíc tato kritika trpí myšlenkovou neostrostí: principiálně sekulární postoj a dialog se nevylučují, jak je implikováno. Podomácku řečeno: líná huba, holé neštěstí. Avšak ani dialog není absolutním všelékem, čemuž, jak se zdá, naivové či pohodlníci mezi liberály věří. *S jistým zbožím se neobchoduje*
- Jisté je, že jakémukoli zastávání hodnot je vlastní něco fundamentalistického, a platí to i pro základní ideje osvícenství a z něj vyplynuvší odloučení církve od státu. V tomto smyslu byl Gándhí fundamentalistou, byť to bylo pro dobrou věc. Hitler byl fundamentalistou, bohužel pro věc zlou. Jakýkoli fundamentalismus se ocitá v pastí, má-li sám sebe zdůvodnit. Není totiž žádná rovina, na kterou by mohl přistát zpět. Platí to pro všechny „poslední články věrouky“, i pro víru v lidská práva, občanské svobody a osvícenství. Vyčítat fundamentalismus kritikům islámu je proto mlácením prázdné slámy, neboť jeho existence je nesporná.³⁶ Dokazovat lze nicméně to, že různé fundamentalismy nejsou logicky kompatibilní. Kdo je stoupencem tradičního islámu, nemůže dostát duchu osvícenství, právě tak jako kritikové, kteří nikde nevidí rozdíl a pro něž jsou veškeré hodnoty relativní.
- V německé diskusi o islámu liberální dobrodinci a multikulturalisté rádi kladou fundamentalismus, v jehož rámci lidé jako Necla Kelek brání občanské svobody a lidská práva proti imperativním nárokům jistých islámských věrouk, na morální úroveň fundamentalistických pozic islámu. Jak píše Regina Mönch, „smrtonosná nenávist a ‚slovní potyčky‘ coby svoboda, již zcela bez zábran využívají právě kritikové islámu, se tak staví na roven“.³⁷ Kritika se zvrhává v pustou denunciaci, jestliže se kritici islámu obviňují z „liberálního rasismu“ a kazatelství nenávisti k cizincům, jak to udělala Carolin Emcke v týdeníku *Zeit*.³⁶
- Rödiger Safranski poukázal najeden podstatný rozdíl. Safranski rozlišuje „horká“ a „chladná“ náboženství. Ta první nedovedou abstrahovat od nároků na absolutní pravdu týkající se záležitostí reálného světa a mají sklon k intoleranci.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Ta druhá akceptují hranice mezi hodnotovými sférami a k nim patří soudobé křesťanství. Jako „civilní náboženství“ zbývá pak sekulární víra v nezczitelnost lidských práv a odloučení církve od státu.³⁹

Nikdo v sekulárním státě od žádného náboženství nežádá, aby se zřeklo víry v nadčasovou platnost zjevených základních náboženských pravd, avšak tyto pravdy nesmějí určovat státní právo a pravidla civilního života a nesmějí vést k explicitnímu či implicitnímu oklešťování občanských práv. Každému má být například dovoleno kreslit Mohameda, kdykoli a jakkoli se mu zachce: Mohamed je mrtev, jinak by mohl podat soudní žalobu pro urážku. Jestliže se tím však muslimové cítí dotčeni a požadují učinit takovým kresbám přítrž, pak tím prokazují zásadní neporozumění konceptu občanské svobody. Podrobit se těmto požadavkům by znamenalo závažný průlom sekulárního právního státu.

Mimo oblast principiálních občanských svobod znamená sekularismus přechod od „věčných“ zjevených pravd k „časově omezeným“ hodnotám. Svět včetně hodnota věroučných obsahuje nazírán v historickém kontextu, což je jádrem osvícenství. Necla Kelek k tomu ve vyhocené polemice píše: „Islám má podobné osvícenství teprve před sebou. Na jeho svazové funkcionáře, s nimiž jsme nyní jakžtakž obeznámeni, se však spoléhat nemůžeme.“⁴⁰

V teologii křesťanských náboženství se v důsledku osvícenství a pozvolné sekularizace rozvinula historicko-kritická metoda: interpretace náboženských textů a jejich integrace do teologické nauky se postupně vyvíjela v souladu s aktuálními historickými poznatky a souhrnem soudobých vědeckých, humanitních a filozofických koncepcí. Tento vývoj pokračuje s přetrvávajícím cílem nalézat pro náboženskou víru nové pozice.

V teologii islámu se takový rozvoj nepodařil. Reza Hajatpour, někdejší šíitský duchovní, který v současné době pracuje na univerzitě v Bambergu, k tomu říká: „Historicko-kritická metoda, která se v západním vzdělávacím systému prosadila již v době osvícenství a trvá dodnes, neměla vůbec šanci ani v náznaku vzbudit zájem islámských teologů [...]. Věřoučné obsahy a texty s obsahy zjevení nesmějí být podle oficiální teologie podrobovány historicko-kritické metodě.“ Teologové, kteří to činili nebo činí, nezískají místo na univerzitě, či jsou dokonce pronásledováni. Stejnou měrou to platí pro Irán

- Strana 8: Předsedkyně Evangelické církve v Německu Margot Káftmann poukazuje na aspekty, v nichž se Evangelická církev liší od islámu: vztah k násilí, demokratický svobodný stát, vztah mezi muži a ženami. Při společných modlitbách s muslimy se Ježíš Kristus vždy vytrácí.
 - Strana 9: Hamburský kazatel nenávisti odvolává.
 - Strana 11: ("komentář): Plameny teroru. Představitelé klerikálního předvoje mezinárodního islamistického hnutí se veřejně doznávají ke svému dlouhodobému cíli: nastolení světového *chalifátu*.
 - Strana 13: V Íránu neexistuje pravda.
- Že mohutný růst muslimské menšiny v Evropě vyvolává obavy, vskutku není třeba vykládat jako nenávist vůči cizincům.

EKONOMICKÉ INTEGRAČNÍ PROBLÉMY

Integrace je neostrý pojem, který je přístupný empirické analýze jen potud, pokud se vztahuje na měřitelné a ověřitelné faktory. „Integrace je definována negativními znaky: nedostatky ve znalosti jazyka, ve vzdělání, na pracovním trhu a chybějící akceptací základních pravidel společenského soužití.“⁵⁶ Ekonomickou integraci lze posoudit na základě účasti na výdělečné činnosti, pozice v zaměstnání a stupně závislosti na sociální podpoře. Účast na vzdělávání a úspěch v něm jsou naopak aspekty integrace kulturní.

Jak již bylo zmíněno, z mikrocensu z roku 2007 vyplývá, že kolem 4 milionů lidí v Německu má muslimské migrační pozadí. Je pravděpodobné, že část z dalších 4,6 milionu lidí s migračním pozadím, u nichž chybí údaj o původu, má rovněž migrační pozadí muslimské.

U muslimských migrantů v Německu zjišťujeme podprůměrnou účast na výdělečné činnosti. Jen 33,9 procenta z nich zajišťuje převážnou část jejich obživy povolání a výdělečná činnost. U obyvatelstva bez migračního pozadí je to naproti tomu 43 procent. Tento rozdíl by byl ještě dramatičtější, kdyby nám existující data umožnila provést statistiku podle věkového složení; mezi německým obyvatelstvem je totiž podíl lidí v důchodovém věku mnohem větší.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Vzhledem k výdělečně činnému obyvatelstvu žije mezi muslimskými migranty čtyřikrát víc lidí z podpory v nezaměstnanosti a dávek Hartz IV: zatímco na 100 muslimských migrantů, kteří se živí převážně výdělečnou činností, připadá 43,6 lidí, kteří žijí převážně z podpory v nezaměstnanosti a dávek Hartz IV, u německé populace je to pouze 10,4. U lidí s migračním pozadím bez udaného původu je výdělečná kvóta 31,9 procenta a podíl transferů 22,2 procenta. Mezi těmito migranty je navíc obzvlášť vysoký podíl dětí pod 15 let. Také z této skupiny je jistou část třeba připočítat k muslimským migrantům.

TABULKA 7.1

OBYVATELSTVO V NĚMECKU V R. 2007 PODLE MIGRAČNÍHO POZADÍ
A PŘEVAŽUJÍCÍHO ZPŮSOBU OBŽIVY

PŮVOD	OBYVATEL- STVO V TISÍ- CÍCH (1)	OBŽIVA PŘE- VÁŽNĚ Z VÝ- DĚLKU (2)	PODPORA V NEZAMĚŠT- NANOSTI, HARTZ IV (3)	VÝDĚLEČNÁ KVÓTA (2) KU (1) (4)	PODÍL TRANSFERŮ (3) KU (2) (5)
Celkem	82 257	34 338	4664	41,4	13,6
Domácí	66 846	28 748	3134	43,0	10,4
EU 27	3686	1628	231	44,2	14,2
Muslimský	3998	1357	591	33,9	43,6
Turecko	2527	852	330	33,7	38,7
Afrika	480	159	80	33,1	50,3
Blízký a Střední východ	708	224	147	31,6	65,6
Bosna a Hercegovina	283	122	34	43,1	27,8
Nejasný původ	4586	1467	325	31,9	22,2

Spolkový statistický úřad (ed.): Odborná série 1 Obyvatelstvo a výdělečná činnost, řada 2.2
Errückkung mit Migrationshintergrund. Ergebnisse des Mikrozensus 2007, Wiesbaden 2009.
tabulka 15. s. 220 nn. a vlastní propočty.

Zcela jiná je situace u migrantů ze států Evropské unie. Jejich výdělečná kvóta je s 44,2 procenta dokonce ještě o něco vyšší než kvóta domácích Němců a podíl transferuje s 14,2 procenta jen o málo vyšší než u Němců. Migrační status tedy sám o sobě problémy s ekonomickou integrací nezpůsobuje.

Často se poukazuje na to, že hodně muslimských migrantů je samostatně výdělečně činných. V Německu je to 80 tisíc lidí s tureckým migračním pozadím, z toho 40 tisíc v maloobchodu. Nicméně i kvóta těchto výdělečně činných muslimů je ve srovnání s Němci a jinými migrantními skupinami o mnoho nižší: v roce 2007 byl podíl samostatně výdělečně činných osob bez migračního pozadí 10,4 procenta, u migrantů ze zemí Evropské unie to bylo 12,4 procenta, u migrantů z jihovýchodní Asie 13,9 procenta, avšak u muslimských migrantů celkem jen 6,8 procenta a z nich u Turků jen 6,6 procenta. Nejnižší byla tato kvóta u migrantů bez údaje o původu.⁵⁷

Obavy budí fakt, že problémy muslimských migrantů projevující se v jejich nedostatečném podílu na pracovním trhu a vysoké závislosti na transferech se objevují i ve druhé a třetí generaci, a jako by se tedy předávaly z generace na generaci, což ukazuje tabulka 7.2: v dané věkové skupině mají přistěhovalci německých národnostních menšin téměř stejný vzdělanostní profil jako Němci bez migračního pozadí. Jen 12 procent Němců bez migračního pozadí a 14 procent přistěhovalců německých národnostních menšin nemá ukončeno žádné alespoň středoškolské vzdělání, zato 20, respektive 17 procent z nich má vysokou školu. Naproti tomu z tureckých státních příslušníků nemá v dané věkové skupině ukončené profesní vzdělání (alespoň odborné učiliště) 54 procent a pouze 2 procenta z nich má vysokou školu. Špatná situace je i mezi stejně starými Němci tureckého původu. 33 procent z nich nemá vzdělání potřebné pro výkon povolání a jen 10 procent z nich má ukončenou vysokou školu. Tím zaostávají i za ostatními cizinci.

V Německu je výdělečně činných pouze 168 tisíc lidí tureckého původu bez migrační zkušenosti. Naproti tomu mezi potomky migrantů z Evropské unie bez migrační zkušenosti jich 11,2 procenta pracuje v oblastech výzkumu, projekce, managementu, zdravotnictví a sociálních služeb. Podíl občanů tureckého původu je v těchto oblastech tak nízký, že se ani nevykazuje. Nadprůměrně zastoupeni jsou naproti tomu ve výrobě, dopravě a v oblasti jednoduchých služeb.⁵⁸

TABULKA 7.2
 UKONČENÉ VZDĚLÁNÍ MLADÝCH OD 26 DO 35 LET
 JAKO PŘEDPOKLAD PRO VÝKON POVOLÁNÍ

PŮVOD	DRUH UKONČENÉHO VZDĚLÁNÍ (%)		
	BEZ UKONČENÉHO VZDĚLÁNÍ	STŘEDOŠKOLSKÉ VZDĚLÁNÍ	VYSOKÁ ŠKOLA
Němci bez integračního pozadí	12	68	20
Přistěhovalci německých národnostních menšin	14	69	17
Němci jiného původu	21	59	20
Jiní cizinci	30	59	11
Němci tureckého původu	33	57	10
Turečtí státní příslušníci	54	44	2

Holger Seibert: „Junge Migranten am Arbeitsmarkt. Bildung und Einbürgerung verbessern die Chancen“, in: *LAB-Kurzbericht*. 17/2008, s. 18.

Spolková agentura práce ve statistice příjemců základního zabezpečení sice uvádí národnost příjemců, nediferencuje je však podle migračního pozadí a u rodin v nouzi se ani národnost nevykazuje. Statistika spolkové agentury tedy neobsahuje ani přímou, ani nepřímou informaci o podílu muslimských migrantů na množství příjemců sociálních dávek. Nicméně na podzim 2009 byla z pověření Spolkového ministerstva práce a sociálních věcí publikována zpráva věnující se skupině všech osob s migračním pozadím mezi příjemci transferů, která dovoluje jisté závěry, pokud jde o způsob života muslimských migrantů:

- 28 procent výdělečné činných občanů potřebujících sociální výpomoc má migrační pozadí. Tito občané žijí častěji ve velkých domácnostech s dětmi. Ty bývají v předškolním věku méně často než děti z jiných rodin svěřovány do mimo rodinné péče. Protože v těchto domácnostech se pozice na dolním konci sociální hierarchie tolik nevnímá, je tu i spokojenost se svým způsobem života větší než ve srovnatelných rodinách bez migračního pozadí.

K rodinným konfliktům tu dochází vzácněji. Turci jsou z těchto domácností - relativně - spokojeni nejméně.

- Pokud jde o pracovní podmínky, příjmy nebo extrémní podmínky péče o děti, jsou migranti méně ochotni k ústupkům než příjemci transferů bez migračního pozadí.
- Religiozita těchto migrantů je velmi silná. 50 procent z nich prohlašuje, že praktikování předepsaných náboženských rituálů je důležité i při práci. 15 procent tureckých žen uvádí, že na způsobu oblékání, které jim předepisuje náboženství, nehodlají nic měnit ani tehdy, je-li „neutrální“ oděv předpokladem pro přijetí do zaměstnání.

Výmluvný je následující závěr: „U Němců bez migračního pozadí pobírajících sociální dávky podle SGBII má jejich silné náboženské cítění, které je relevantní pro jejich pracovní chování, pozitivní vliv na to, že získají práci a nebudou nadále odkázáni na sociální dávky, naproti tomu u občanů s tureckým migračním pozadím má taková silná náboženská vazba účinek negativní.“⁵⁹ Jinými slovy: zatímco silná křesťanská náboženská orientace vůči k pracovnímu výkonu posiluje, silná náboženská orientace muslimská seji zdá spíše brzdit.

Necla Kelek pokládá výsledek procesu integrace Turků za málo povzbudivý: „Mají nejvyšší kvótu nedokončené školní docházky, nejnižší podíl maturantů, nejvíc lidí bez profesního vzdělání, nejnižší kvótu zaměstnanosti a nejméně samostatně výdělečně činných. Protože právě tato skupina roste rychleji než skupiny jiných přistěhovalců, kdežto zatím ještě většinového obyvatelstva rapidně ubývá, stává se problém integrace Turků centrálním problémem celé společnosti. Pokud tento vývoj nebude zastaven, vystavujeme se nebezpečí ‚zhroutení kultury‘, jak píše demograf Herwig Birg.“⁶⁰

KULTURNÍ INTEGRAČNÍ PROBLÉMY

Kulturní integrační problémy lze kvantitativně nejlépe stanovit mírou vzdělání a školního úspěchu.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Z lidí s muslimským migračním pozadím žijících v Německu nemá 30 procent ukončenou ani povinnou školní docházku a jen 14 procent z nich má maturitu. Mezi tureckými muslimy nemá dokončenou žádnou školu 27 procent a maturitu jich má pouhých 8 procent; pokud nemají migrační zkušenost, nedokončí jich žádnou školu 9 procent a maturitu jich získá 12 procent. Daleko tak zaostávají za stejně starými Němci, jichž nedokončí základní školní docházku pouhých 1,6 procenta a maturitu jich zvládne 34 procent. Avšak velký je jejich odstup i od migrantů z Evropské unie, jichž nemá ukončenou školu jen 7 procent a maturitu jich má 27 procent.⁶¹ Výmluvné je, že migranti z Evropské unie a z jižní a východní Asie tyto problémy nemají. Z dětí vietnamských smluvních dělníků z bývalé NDR jich získá maturitu dokonce 80 procent, čímž stojí vysoko nad výkonem Němců.

Nízké šance získat dobře placenou práci spojené s nízkou kvalifikací vyvolávají v sociálním systému sekundární efekt: kariéra příjemce transferových služeb je tím lákavější, čím menší má šance na pracovním trhu. Velkorodiny, které u muslimských migrantů převládají, profitují z toho, že rozsah sociálních služeb - na rozdíl od odměny za práci - vzrůstá s počtem členů domácnosti.

Diskriminace jako důvod chabých úspěchů muslimských migrantů ve vzdělávání a zaměstnanosti nepřipadá v úvahu, neboť jiné migrantní skupiny, které pocházejí z Dálného východu či z Indie, vypadají exotičtěji než Turci a Arabové, mají zčásti ještě větší úspěch než Němci. Relativní neúspěch muslimských migrantů lze také sotva přičítat vrozenému nadání, neboť tyto migranty postihuje stejnou měrou bez ohledu na jejich regionální původ. Záhadou je i to, proč pokrok, pokud se vůbec dostaví, je i ve druhé a třetí generaci u muslimských migrantů výrazně slabší než u jiných skupin s migračním pozadím.

Zajímavé jsou rozdíly, které byly pozorovány ve Velké Británii u různých migrantních skupin z někdejší britské koloniální říše: indičtí žáci mají dvakrát lepší výsledky než žáci pákistánští. Žákům z Dálného východu nestačí nikdo, strčí do kapsy i ty britské. Mezi Indý a Pákistánci však neexistují žádné jiné rozdíly kromě toho, že Pákistánci výrů stájí na půdě islámské kultury.⁶²

Do Franců¹ putovali ve vícero várkách Poláci, Židé, Číňané a Vietnamci. Dosáhli hospodářského úspěchu, bez problémů se integrovali a postupně splynuli s většinovou společností, aniž by si kdy dělali nárok na pomoc státu. Zcela

jinak je tomu s arabskými migranty ve Francii, zejména z Alžírská. Walter Laqueur vyslovuje tento předpoklad: v duchovním postoji těch, kteří pociťují svou marginalizaci, musí vězet něco, co jim ztěžuje jejich cestu k životnímu úspěchu."⁶³

Walter Laqueur,⁶⁴ Paul Scheffer⁶⁵ a Christopher Caldwell⁶⁶ každý svým způsobem reflektují onu výzvu a ono ohrožení, které pro stárnoucí a početně se zmenšující Evropu představuje muslimské přistěhovalectví a jeho silně vzrůstající podíl na obyvatelstvu Evropy. První z nich je izraelský Žid vyrostlý ve Wroclawi, druhý Holanďan a třetí Brit. Všichni tři pocházejí z velmi polyglotních států a i oni jsou takoví. Všichni tři jsou liberálové. Nelze tedy jejich starosti jen tak šoupnout do přihrádky nacionalismu, lidového rasismu, či dokonce „islamofobie“, jak se tak rádo dělává.

Necla Kelek,⁶⁷ Seyran Ates⁶⁸, Guner Balci⁶⁹ - autorky tureckého původu vyrostlé v Německu - a Somálka Hirsí Alí⁷⁰ uprchlá do Holandska již léta poukazují na kolektivistický charakter islámských společností a na vliv, jenž tento jejich charakter má na nedoceňování a ponižování žen, často vedoucí až k násilnostem. Německo-turecká herečka Sibel Kekilli (ročník 1980) má „pocit, že generace nastupující po generaci mé je ještě nacionalističtější. Jejich rodiče prakticky neměli potřebu se integrovat, životní partneři za nimi přišli z Turecka a neměli ani zapotřebí navštěvovat jazykový kurz. Když nějaké dítě nesmělo chodit na tělocvik nebo nějaká dívka najednou přestala chodit do školy, protože se vdala, všichni to vždycky jen přehlíželi a s úsměvem tolerovali“.⁷¹ Demograf Herwig Birg k tomu konstatuje:

„Nejdůležitějšími integračními faktory v přistěhovaleckých společnostech jsou vzdělávací systém, svět práce a mezilidské vztahy zprostředkované manželstvím či podobnými svazky. Naproti tomu k zaručeně nejúčinnějším *dezintegračním* faktorům patří dogmatická fundamentalistická náboženství, stejně jako etnický, nacionalistický a tribalistický ukotvené kultury migrantů z rozvojových zemí, v jejichž dějinách nikdy neexistovalo údobí osvícenství. Zhroucení kultury, jímž je Německo ohroženo v důsledku přistěhovalectví populací stranících se vzdělávání, je na rozdíl od hospodářské recese na celé generace ireverzibilní.“⁷²

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Část Němců - včetně elity - tento problém dosud vůbec nepochopila. Tam, kde žijí, bydlí a pracují, se muslimští migranti objevují jen jako metaři a uklízečky, nebo se zjeví jako cizorodá kulisa při náhodném zavítání do čtvrti Berlin-Kreuzberg. Zdá se dokonce, že část intelektuálů a liberálního tisku vskrytu duše pociťuje radost z toho, že muslimské přistěhovalectví německou společnost podkopává. Jako důkaz toho, že německé společnosti chybí dostatek integračního úsilí, posloužil novinářce Inge Kloepferové život jedné islámské importní nevěsty jménem Dilek: je jí 27 let, žije 10 let v Německu, má 3 děti a 5 let chodila do vesnické školy v Turecku. Dilek nezná nic jiného než domácnost a téměř neumí německy. Avšak co dělal americký stát pro integraci přistěhovalých Němců, Židů, Irů či Italů? Ti všichni se integrovali sami, neboť neměli jinou volbu, pokud nechtěli zahynout. Tady neexistovala sociální péče pro importní nevěsty. *Nedostatečná integrace je důsledkem attitude muslimských přistěhovalců.* To však dobrodinná liberálka Inge Kloepfer nechce brát na vědomí a agresivním tónem vysvětluje: „Německé etnikum se na dlouhou dobu na mnoha místech scvrkne na jednu z velkých menšin. Bude to tak, ať se to bankéři Sarrazinovi líbí, nebo ne.“⁷³

V jistých kruzích se již stalo běžným, že i na empiricky podložené důkazy toho, že mezi etnickými skupinami existují nějaké rozdíly, je uvalováno obvinění z rasismu.⁷⁴ Je to velmi účinný způsob, jak umlčet všechny jinak smýšlející a na snahu dotýkat se nežádoucích témat uvalit klatbu politické nekorektnosti. V Německu to pod tíží dějin funguje obzvlášť bezpečně. Necla Kelek konstatuje:

„Mezi orientalisty a pověřenci pro cizineckou politiku, mezi Zelenými a mezi představiteli církve je mnoho těch, kteří ze samého strachu, aby nebyli obviněni z nepřátelství k cizincům či z netolerance, nacházejí ty nejpodivuhodnější argumenty pro to, jak „svým“ cizincům porozumět a jak je za každou cenu bránit. Propagují takovou míru tolerance, která se rovná sebeobětování. Právo svobodné volby má v případě pochybností ustoupit porozumění pro jinou kulturu.“⁷⁵

Rozdíly v charakteru kultury nejsou ničím, co by se dotýkalo cti jejich nositelů. Je však třeba je vidět a nelze je zlehčovat či bagatelizovat. A k tomu tihnou

právě Němci a zejména němečtí intelektuálové dodnes sotva pochopili, nakolik jsou oni sami jiní než třeba Italové a jak dlouhodobě tyto rozdíly, ve srovnání s muslimy nepatrné, působí. Dirk Schümer konstatuje, že právě ti nejnadšenější stoupcem italské kultury jako Goethe, Burckhardt⁷⁶ či Hes-se⁷⁷ měli dobrý důvod k tomu být jen dočasnými Italy. On sám ještě po 10 letech života v Benátkách a vzdor perfektním znalostem jazyka nebyl opravdu dobře integrován.⁷⁸

Že se cítí být dobře integrováni, uvádí v Německu 47 procent lidí s italským migračním pozadím, avšak jen 22 procent lidí s migračním pozadím tureckým. Z nich naopak 42 procent má pocit slabé integrace, zatímco u první skupiny má tento pocit jen 22 procent. Vinu nelze přičítat znevýhodňování, neboť jen 6 procent Turků uvádí, že jsou často znevýhodňováni, a totéž uvádějí 3 procenta Italů.⁷⁹

Kulturní integraci vzrůstající měrou negativně ovlivňuje technicko-mediální vývoj (satelitní televize). Televizní programy domovských zemí „přistěhovalcům v jejich každodenním životě mnohem více zpřítomnily vlast, což způsobilo, že kvantita se změnila v kvalitu [...]. Vzniklo tím napětí, jehož jedním pólem je setrvávání v hostitelské zemi a pólem druhým spjatost se zemí původu.“⁸⁰

Ke kulturním rozdílům a s nimi spjatým vymežovacím rituálům patří i sklon k násilí, které je u mládeže s muslimským migračním pozadím registrováno stále častěji. Mladí Němci, kteří se nebrání a ránu nevrátí, jsou v jejich očích slaboši. Rozruch vyvolaly bonnské události, kdy v jinak pokojné čtvrti Bad Godesberg docházelo k systematickým útokům mladých migrantů na studenty gymnázia. Jeden fotbalový klub si stěžoval, že jeho integrační model je torpedován syrským klubem, který mu odlákává mladé Araby a nechá jim vše projít. Když se jeden mladý Maročan, který vypadá jako Němec, dostal do spárů násilníků a mluvil s nimi arabsky, vůbec mu nerozuměli.⁸¹ Části této mládeže již zjevně přistály v jazykové zemi nikoho. Jejich šance se integrovat to nezvyšuje.

Bonn není žádnou výjimkou. Stejně to chodí v Duisburgu-Marxloh, v Essenu-Katernberg, v Mnichově-Hasenberg, v severním Berlíně-Neukolln a v mnoha stovkách jiných míst v Německu, kde se seskupují muslimští migranti. Mnoho uvážlivých Turků a Arabů problém kulturní integrace svých krajanů

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

chápe,⁸² avšak němečtí i turečtí advokáti muslimského přistěhovalectví tento problém očividně upozadují. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) například varuje před „islamofobií“ a pronáší toto kritické stanovisko: „Muslims feel that acceptance by society is increasingly perceived as ‚assimilation‘ and the assumption that they should lose their Muslim identity.“⁸³ To je omyl. Zcela postačí, když budou respektovat naše zákony, nebudou utiskovat své ženy, zruší vynucené svatby, své mládeži budou bránit v provádění násilí a postarají se o svou obživu. Právě o to jde a o nic jiného. Ten, kdo tyto požadavky pokládá za nucení k asimilaci, má vskutku s integrací problém. Nejspíš by měl aspoň někdy věnovat svůj drahocenný čas zamýšlení nad tím, proč jsou vůči muslimům v celé Evropě výhrady:

- Žádné jiné náboženství v Evropě nevystupuje s takovými nároky.
- Žádná jiná imigrace není spjata s tak velkými nároky na sociální stát a s takovou kriminalitou.
- Žádná jiná sociální skupina na veřejnosti tolik nezdůrazňuje svou jinakost, zejména odíváním žen.
- U žádného jiného náboženství není přechod k násilí, diktatuře a terorismu tak plynulý.

Relativní neúspěch v ekonomické a kulturní integraci muslimských migrantů, který pozorujeme po celé Evropě, se s oblibou vysvětluje „vrstvením zdola“, neboť prý převážně emigruje zaostalé obyvatelstvo a nikoli kultivovaní obyvatelé měst. Naproti tomu hypotéza, že překážkou integrace by mohla být sama muslimská kultura, je zastánci teze „vrstvení zdola“ odmítána jako „kulturalistická“. Avšak za všech dob tomu obvykle bylo tak, že na cestu do cizího světa se vydávali nikoli vzdělaní a lépe postavení, nýbrž spíše lidé z dolních vrstev a navíc spíše venkované než lidé z měst. Avšak ti, kdo emigrovali, byli vždy výběrovou sortou těch obzvlášť aktivních.

Přiřítat problémy muslimské integrace kulturním rozdílům mezi městem a venkovem je strategií bagatelizace. Neexistují totiž žádné rozdílné integrační modely, nýbrž platí tu jen jeden jednotný model islámské imigrace v celé Evropě.⁸⁴ V každém případě je pravda, že život muslimských přistěhovalců v Evropě se

vyznačuje zvláštní směsicí islámské religiozity a tradičních životních forem. Tato směsice ztěžuje jejich ekonomickou a kulturní integraci a prostřednictvím s ní spjaté nedostatečné emancipace žen jim zajišťuje bohatou úrodu dětí, pro niž je evropský sociální stát pravým požehnáním. Paralelu k německé dolní vrstvě lze vidět pouze v nedostatečném vzdělání a nedostatečné orientaci na pracovním trhu. Tyto nedostatky jsou však u německé dolní vrstvy výsledkem negativního výběru. Nikdo jistě nebude tvrdit, že muslimští migranti jsou v rámci svých rodných zemí negativním výběrem; proto také jejich mimořádné problémy nelze vysvětlovat „vrstvením zdola“. Vychvalovaná role samostatně výdělečných Turků v obchodě ovocem a zeleninou je jistě potěšující pro ty zákazníky, jimž by se po obchodě tety Emmy stýskalo. Avšak silná koncentrace turecké menšiny v jednom přesyceném tržním odvětví je také výrazem a výsledkem nedostatečného či chybějícího vzdělání. Tento nedostatek jde na vrub patriarchálních a autoritářských struktur tureckých rodin, které jsou více než na individuální úspěch zaměřeny na blaho rodinného svazku.⁸⁵ Je to ale slepá ulička, neboť kulturní integrace se může zdařit jen tehdy, pokud muslimští migranti uznají naši pluralitu a i vnitřně se s ní ztotožní. Necla Kelek k tomu prohlásila: „Společenská smlouva je pro mě oním minimem podmínek, které budou rozhodovat o integraci, a tím o budoucnosti nás všech.“⁸⁶

PARALELNÍ SPOLEČNOSTI

Lidé dávají přednost tomu, co důvěrně znají, a od toho, co je jim cizí, se zpravidla distancují. Týká se to jazyka, stravy, mravů i našich obyčejů, vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá“, praví lidová moudrost. Je tedy přirozené, že přistěhovalci hledají v cizím prostředí nejprve blízkost svých krajanů, zázemí rodné řeči, vlastního náboženství a zažitých způsobů života.

Tam, kde se lidé začnou starat o svou obživu, se tyto přirozené sklony začnou časem vytrácet, neboť je zapotřebí vyjít ze své ulity do „nepřátelského“ světa a vydělávat peníze. Podstatným předpokladem toho je však naučit se jazyk. Paralelní společnost se rozplyne tím rychleji, čím více se její členové snaží

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

integrovat a čím je tato skupina migrantů obecně ekonomicky úspěšnější. Proto Židé a na rozdíl například od Italů i Němci se již brzy přestali odlišovat od většinové americké společnosti.

Paralelní společnosti jsou většinou koncentrovány v určitém regionu, není to však jejich nutnou podmínkou. V oblastech s vysokou nezaměstnaností, kde lidé žijí většinou ze sociálních dávek, dochází snadno k jejich ghettoizaci. Platí to zejména o berlínské čtvrti Neukölln s jejím tureckým a arabským obyvatelstvem, podobně jako to kdysi platilo o černošském Harlemu v New Yorku. Paralelní společnosti se utvářejí tím snáze a přetrvávají tím déle, čím větší je nezáměr migrantů o většinovou společnost a čím více dávají přednost tomu, zůstat mezi sebou.

Prubířským kamenem ochoty se integrovat je postoj k tomu, koho si zvolit za životního partnera. Závisí na něm i tempo zániku paralelní společnosti, respektive může zabránit tomu, aby tato společnost rostla. V tomto ohledu však situace není růžová, neboť pouhých 3 procenta mladých mužů a 8 procent mladých žen s tureckým migračním pozadím si za životního partnera volí Němce. Naproti tomu u ruských Němců je to 67 procent.

Necla Kelek vypráví o jednom severoněmeckém městě. V něm „žije zhruba 300 migrantů, kteří všichni přísluší jen dvěma rodinám. Před 30 lety sem přišel jeden Kurd s přítelem z východní Anatólie a postupně si ze své domoviny pozval všechny své příbuzné. Kdo je s kým ve svazku manželském, kdo je či dítě, vnuk či bratranec, člověk zvenčí nepozná“.⁸⁷ Když má dítě ze zámožné turecké rodiny narozeniny, přijdou i matky pozvaných dětí. Z pozvaných dětí není ani jedno německé. Ženy mezi 18 a 35 roky jsou samé importní nevěsty a provdány za turecké muže druhé a třetí generace. Žádná z těchto žen nezná žádného Němce osobně, žádná téměř neumí německy. Za všechny mluví ta, která říká: „Můžeme tu přece žít, aniž bychom se starali o ty druhé. Máme své vlastní představy. Máme tu přece všechno, my Němce nepotřebujeme.“ A že si jednou syn vezme muslimku, je samozřejmé.⁸⁸

Tato mentalita panuje v širokých kruzích muslimského obyvatelstva. Zda je podmíněna kulturně, nábožensky či jakkoli jinak, je koneckonců lhostejné, neboť je to právě tento způsob kulturní odloučenosti, který je brzdou jejich integrace a překážkou v jejich hospodářském úspěchu. Pro mne je tato mentalita

podmíněna kulturně, avšak na podstatě věci nic nezmění, nazveme-li tento fenomén jinak, a nic se nezmění ani tehdy, nazveme-li předpoklad kulturní podmíněnosti tohoto fenoménu akademickou invektivou „kulturalismus“.

Paralelní společnosti vznikají podle klasického přistěhovaleckého modelu řetězové imigrace, která produkuje homogenní sídlištní oblasti.⁸⁹ Jak hluboké kořeny zapustí a jak velký vliv budou mít na své okolí, závisí na schopnosti a ochotě imigrantů se integrovat. Překážkou integrace muslimských přistěhovalců po roce 1973, kdy byl ukončen nábor hostujících dělníků, je ten fakt, že toto přistěhovalectví je velkou měrou motivováno přitažlivostí německého sociálního státu, což znamená, že v popředí zájmu mnoha těchto imigrantů stojí nikoli vlastní hospodářský úspěch, jehož by bylo možno dosáhnout integrací a odpovídajícím výkonem v povolání, nýbrž jejich zabezpečení a alimentace německým sociálním státem. Vyhledky mají dobré, neboť pomoci se dostane každému přistěhovalci nezávisle na jeho ochotě k integraci a jeho vůli k práci. Další integrační překážky jsou nepatrný sklon k tomu, naučit se jazyk a užívat ho v soukromí, nepatrný sklon k vzdělávání, lpění na tradičních rodinných strukturách, neutuchající příliv rodinných příslušníků a výběr životního partnera mezi příslušníky vlastní národnosti, popřípadě z řad ostatních muslimů.

Na rozdíl od Italů, Španělů nebo Poláků neodchází z muslimských migrantů téměř nikdo zpět do vlasti. Mzdy jsou tam totiž nižší než podpora v nezaměstnanosti a přídatky na děti v naší krajině. Jen někteří s vyšší kvalifikací se vrací, neboť v Německu nabyté vzdělání dává šance i ve staré domovině. Výsledkem je negativní výběr pro paralelní společnosti. Německo tak financuje část muslimského proletariátu, který ve svých domovských zemích nevidí žádné šance, které by byly lákavější než německá sociální péče. Pokud se rámcové podmínky sociální péče nezmění, vyhlídky na to, že se paralelní společnosti muslimských migrantů v Německu a v západní Evropě jaksi automaticky samy od sebe rozplynou, jsou mizivé.⁹⁰

Je pochopitelné, že se paralelním společnostem nedaří simulovat jejich vlasti kompletně. Mužské hlavy rodiny mají sice doma navrch, avšak navenek vůči svým synům s prestiží živitele vyrukovat nemohou. O to horlivěji svému mužskému potomstvu vštěpují nadsazené představy statečné mužnosti, neváhající

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

ve jménu „cti“ kdykoli sáhnout k násilí. Mladí muži se této role ujímají s tím větší ochotou, čím menšími úspěchy ve škole se mohou pochlubit -jejich školní výsledky jsou přitom ještě horší než výsledky muslimských dívek.

K frustraci ze školy se přidává frustrace sexuální a obojí přispívá k tomu, že se v mladých mužích hromadí agrese, s níž žijí v libertinské společnosti, veskrze zaplavené sexem a pornografií. Muslimské dívky však z náboženských důvodů před svatbou nejsou k dispozici, ba často ani nevinné předsexuální sblížení není možné. A „lepší“ německá děvčata se nespustí s někým, koho ve škole vnímají jako „losera“. Falešné vzory, nedostatečný úspěch ve vzdělávání a sexuální frustrace mohou vést k zesílenému sklonu k násilí, který se vybíjí převážně v mládežnických gangzích, právě vlasti mnoha mladých muslimských migrantů. Zde nacházejí uznání, které hledají, byť špatným způsobem: porušováním zákonů, krádežemi a výtržnostmi.

Fadi Saad udělal kariéru násilníka jako člen pouličního gangu, až byl jednou sám jiným gangem zmlácen a těžce poraněn. Způsobilo to jeho prozření. Dnes je sociálním pracovníkem v Berlíně- Neukolln.⁹¹ Nejvíc mu na srdci leží „Němrabové“, v Německu narozené děti arabských uprchlíků. „S pedagogickou laskavostí se s těmito otrlci daleko nedostanete,“ podotýká a dodává, že dvanáctiletého kluka, který se dopustí násilnosti, je třeba hned potrestat. Nestačí, aby teprve za několik měsíců makal pod dohledem sociální péče. „Jinak bude a první koho potká, toho zmlátí.“ Na řeči o integraci Fadi Saad moc nedá. „Integrovat znamená včlenit. Ale kam? A koho mám vlastně integrovat? Znáám dost Němců, kteří neumí německy, ty mám snad taky integrovat?“ Fadi Saad pak vypráví o své první cestě do Libanonu, o tom, že tamní kluci musí před vyučováním ukázat nehty na rukách a nikoho z nich by ani ve snu nenapadlo pozdravit kámoše „ty zkurvysynu“.⁹²

V Berlíně páchá kolem 20 procent všech násilných trestných činů zhruba 1000 tureckých a arabských mladistvých, což je skupina, která tvoří 0,3 promile všeho berlínského obyvatelstva. V integrační zprávě spolkové vlády je však jejich kriminalita relativizována. Uvádí se v ní: „Alespoň pokud jde o skupinu mladistvých, kriminologové vycházejí z toho, že při týchž rámcových podmínkách rodinných, školních a sociálních a při téže hodnotové orientaci nelze již zjistit vyšší kriminální zátěž neněmeckého obyvatelstva.“⁹³ V tomto

blábolení se zřejmě zaměřuje empirická věda s politickou teologií. Komu vůbec prospěje, jestliže se zastírají zjevná fakta, která nepopírají ani prozíravější z těch, o které jde? Nepochybně ani pravdě, ani jasné analýze, ani integraci. Autoři této zprávy by měli někdy doprovodit komisaře Floriana Sóddinga na jeho pochůzce čtvrtí Wedding v obvodu Mitte. Žije tam 82 tisíc lidí, polovina z nich s tureckým a arabským migračním pozadím. Násilí, mezi ním i 104 napadení policistů za rok, pochází téměř výlučně ze skupiny migrantů.⁹⁴ Autoři zprávy o integraci by se rovněž měli pobavit s Kirsten Heisigovou, soudkyní v čtvrti Berlín-Neukölln, jak vidí souvislost mezi násilím a paralelními společnostmi ona. O své „klientele“ říká:

„Mluvím o převážně arabských pachatelích trestných činů, kteří sedávají přede mnou v soudní síni. Spolu se svými rodinami se pokoušejí vymanit z našeho práva tím, že berou své záležitosti do svých rukou [...]. V migračních čtvrtích se zvláště silně nakupují problémy, které jsou živnou půdou kriminality.“

Na otázku, zda jde o problém sociální, nebo etnický, Kirsten Heisig odpovídá:

„Jde tu o mnoho vlivů: na jedné straně vysoká nezaměstnanost, distance od školy a všeobecná zpuštělost. K tomu přistupují faktory kulturní: kult mužství je u mnoha Turků a Arabů obzvláště vyhraněný. Čest a respekt tu mají takové emocionální podloží, že k násilí není nikdy daleko. Bítí je ve výchově bohužel běžnou praxí. Když otec nemá respekt, protože je bez práce, pak si ho obstarává bitím [...]. Vznikají tak uzavřené společnosti s vlastními pravidly. Vidím v tom velké nebezpečí.“

Kirsten Heisig také u tureckých a arabských migrantů z paralelní společnosti ve čtvrti Neukölln zaznamenala vyhraněnou nepřátelskost k Němcům a uvedla příklady: „Jeden dvanáctiletý chlapec nadával své spolužačce, zeje coura, protože nenosí šátek. Jindy zas obžalovaný prohlásil na adresu policisty: ‚Ty seš hovno pod mejma botama, já seru na Německo.‘ A německé ženy už od

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

výrostků slyšely: „Němci můžou klidně do plynu“. Když se takhle k cizincům chovají Němci, říkáme tomu rasismus."⁹⁵

Viditelným znakem muslimských paralelních společností je šátek; že ho vidíme stále častěji, svědčí o tom, že paralelní společnosti se zvětšují. Dokonce i European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia přiznává, že šátek muslimské ženy nosí také pod tlakem rodiny nebo peer skupin. Zákaz nošení šátku na veřejnosti včetně škol schvaluje 78 procent obyvatel Francie, 54 procent v Německu a 29 procent v Anglii.⁹⁶ Pod jakým tlakem musejí asi být muslimské dívky, jestliže na veřejné škole je německým školačkám spíláno, protože nenosí šátek.

Muslimské rodiny, které sdílejí západoevropské hodnoty a berou liberálnost vážně, své dcery k tomu, aby nosily šátek, nevedou a ani v jiném ohledu své členy nepovzbuzují k tomu, aby se od většinové společnosti opticky lišili. Nošení šátku není nikdy jen výrazem religiozity - dobrou muslimkou lze koneckonců být i bez něj - nýbrž je i výrazem touhy odlišit se od „nevěřících" také vizuálně. Šátek zároveň znamená akceptaci podřízenosti ženy muži, což se rovná odmítnutí emancipace ženy podle západoevropského modelu.

PŘÍPAD NEUKÖLLN

Berlínský obvod Neukölln má 305 tisíc obyvatel. Podle oficiálních údajů je 120 tisíc z nich migrantního původu, z nich 60 tisíc jsou cizinci s pasem. K nim přistupuje 20 až 30 tisíc ilegálů (v celém Berlíně je jich 150 a 200 tisíc). Stává se, že ve dvou pokojích bydlí 20 až 30 lidí. Téměř polovina obyvatel tohoto obvodu má migrační pozadí. Na severu obvodu je to dokonce 55 procent a na tamějších školách 80 až 100 procent. 30 procent obyvatel pod 65 let tu žije z podpory Hartz TV, na severu obvodu 45 procent, u pětadvacetileté mládeže dokonce 60 procent.

Neukölln se nazývá také největším tureckým městem v Německu. V Německu je však takových mnoho. Město Ahlen ve Vestfálsku má 56 tisíc obyvatel; avšak jižně od železniční trati se prostírá kompaktní muslimské město s 15 tisíci obyvateli. V Německu jsou dnes stovky sídlišť a celé městské čtvrti, v nichž

turečtí a arabští migranti tvoří většinu nebo silnou menšinu. Ve všech těchto sídlištích se objevují podobné problémy. Tato sídliště rostou mnohem rychleji než města, jejichž jsou součástí (města sama se často naopak smršťují), a jejich obyvatelstvo roste všemu navzdory rychleji než obyvatelstvo Německa. Němec procházející tyto čtvrti si připadá jako cizinec ve vlastní zemi. Vyplatí se pohlédnout na obvod Neukölln zblízka, neboť tato městská část je exemplární. Na severu obvodu žijí dvě třetiny až tři čtvrtiny všech dětí, na které je vyplácena podpora Hartz IV Heinz Buschkowsky, starosta tohoto obvodu, se stal známým po celém Německu, neboť s hlubokou zkušeností a znalostí fakt pojmenovává existující problémy, přičemž vždy diferencuje. V berlínské SPD, jejímž je členem, byl dlouhou dobu neoblíbený, neboť dovede být nepříjemně konkrétní a má ve zvyku dovádět všeobecný integrační blábol a dobrodinné počínání *ad absurdum*. Řeční se však problémy neodstraní, a tak se Buschkowsky postupně stával čím dál známějším. Pobouření, které vyvolalo mé interview *Lettre International*, mělo pro něj ten příjemný vedlejší efekt, že najednou začal být vnímán jako „pan umírněný“ a „pan rozumný“. Rozmlouvali jsme spolu mnohokrát.⁹⁷ Následující mozaikovitý popis berlínského obvodu Neukölln se zakládá na mých rozmluvách s Heinzem Buschkowskym:

Problémové obyvatelstvo této čtvrti tvoří migranti, kteří v šedesátých a sedmdesátých letech přicházeli do Německa za prací, ani jejich potomci; tvoří je ti, kteří od roku 1980 přicházeli jako rodinní příslušníci těchto hostujících dělníků, ti, kteří se přistěhovali v důsledku chudoby, a konečně váleční uprchlíci. Z 80 procent jsou to Arabové, zbytek Turci. Arabové byli v obvodu Neukölln první, kdo poznal, že je třeba se začlenit a přizpůsobit. Pokud se totiž jediné dítě dokázalo začlenit do jemu cizí občanské společnosti, byl celý rod uchráněn před vyhoštěním. Zvláštní problémy způsobují Libanonci a Palestinci. Mnoho kurdských Turků se s úspěchem vydávalo za válečné uprchlíky z Libanonu. U Turků je třeba diferencovat podle náboženských směrů. Sunnitě a šíité se zcela podstatně odlišují od alavitů, kteří nevykonávají páteční modlitby, nepostí se a jejich ženy nesou šátek. Z hlediska sunnitů a šíitů to nejsou praví muslimové. Alavitě jsou prakticky protestanti islámu.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Migranti přicházející v šedesátých a sedmdesátých letech za prací byli lidé, kteří se vydávali na cestu, aby se vlastníma rukama dopracovali blahobytu. Zcela jinak je tomu u migrantů let osmdesátých a devadesátých. Tito migranti hleděli na Německo jako na zaslíbenou zemi, kde se bez práce lze mít tak, jak by se doma ve svých vesnicích nikdy neměli. Turecká střední vrstva ve čtvrti Neukölln pochází z generace hostujících dělníků. Tyto rodiny nejsou problém a na ulici je není vidět.

Dívky s těmi nejrigorózněji předepsanými šátky pocházejí z nábožensky ortodoxních rodin a většinou mají dobré vzdělání. Ty obzvláště přísně zahalené patří k těm, co umějí nejlíp německy. Naproti tomu turecké dívky, které chodí s šátkem, ale nahým břichem a piercingem, mívají jen základní vzdělání a patří za hloupé husy. Ortodoxnost, vzdělanost a šátek mohou jít dohromady. Odpovídá to islámské jednotě církve a státu.

Nizozemský spisovatel Leon de Winter zastává názor, že blahobytný stát evropského stříhu se nikdy nemůže stát zemí integrace. „K čemu teda je Hartz IV?“ řeknou si migranti na hlavní škole a o další vzdělání se přestanou zajímat.

První vlny uprchlíků před chudobou z Afriky a Blízkého a Středního východu Evropu zcela zaskočily. Například norská politika byla tehdy tak liberální, že tu neexistovala žádná vězení pro mladistvé a nikdo nevěděl, co si s bandami arabských rváčů v Oslu vlastně počít.

Špatně chápaná liberálnost nám velmi často brání vtom, abychom činili potřebná opatření. V Berlíně se například zavedly přísnější směrnice pro jazykové testy a byl vydán zákon na ochranu dětí. Chybějí v něm však jakékoli sankční klauzule, byť by šlo jen o to, že v případě nerespektování stanovených požadavků bude udělena pořádková pokuta.

„Čím pestřejší směs, tím jasnější musejí být pravidla“, taková je zkušenost starosty berlínského obvodu Neukölln. Jeho někdejší kolega na radnici v Rotterdamu má podobné zkušenosti, které konsekventně uvedl v praxi: „Blok za blokem, ulici za ulicí jsme Rotterdam vybojovali zpět pro všechny Rotterdamany.“ V Holandsku udělují povolení k pobytu samy obce. To může být ale i odepřeno, takže rodiny, které se řádně nechovají, lze donutit k tomu, aby se přestěhovaly. Většinou se pak v jiné obci chovají lépe. Ženám,

kteří chodí v burce, je v Holandsku odebrána sociální podpora s odůvodněním, že pro ně jinak nelze najít práci.

Je velmi obtížné migrantní obyvatelstvo i jen statisticky správně podchytit. Hodně se totiž podvádí: při rozesílání daňových karet bylo jen v obvodu Neukölln objeveno 10 tisíc fiktivních adres. Jako 60 adres posloužil jeden jediný jednopokojový byt v Kolíně. Podle dnešního ohlašovacího práva může totiž kdokoli udat jakoukoli adresu, aniž jsou tyto údaje ověřovány. Čilý obchod se v obvodu Neukölln vede s čipovými kartami všeobecných zdravotních pojišťoven. Na jednu kartu je často poskytována péče zcela různými lidmi, často jde o ilegály z domovských zemí rodin migrantů. Pojišťovna se o to dosud příliš nezajímala se zdůvodněním, že lékařům se beztak vyplácí jen kvartální paušál. Že tyto podvody migrantů jen zesilují tlak na výši nákladů a omezují péči o „pravé“ plátce pojištění, berlínskou Všeobecnou zdravotní pojišťovnu zřejmě nezajímá. Z neuköllnských lékáren se nadto vytrácí nápadné množství léků. Ve velkém množství se zde předkládají recepty na často velmi drahé léky, které pak putují do rodných vesnic migrantů.

Vydatně se zneužívá také minijobů. Mnozí pracují o mnoho déle než jen 10 hodin týdně, což je přípustné při pobírání sociálních dávek. Toto omezení však nelze kontrolovat. Když se celní úředník objeví na stavbě, migranti předloží kartu sociálního pojištění a tvrdí, že povolených 10 hodin dosud nevyčerpali. Od daní osvobozené minijoby zvedají statistiky zaměstnanosti, neboť tak získává práci víc lidí. Široce rozšířenou praktikou mnohých firem je, že tříští regulérní místa a konečný efekt je ten, že mzdy za tuto práci vyplatí daňoví poplatníci.

Násilníci na ulicích Neuköllnu šíří strach a hrůzu a jsou špatným vzorem. Tvoří jen 1 promile obyvatelstva, páchají však 20 procent všech trestných činů v Berlíně. Mezi spácháním trestného činu a vězením uplyne dnes 9 až 12 měsíců. Renesance principů pořádku je proto velmi naléhavá. Vše, co není po zásluze potrestáno, si muslimští migranti vykládají jako slabost a podmíněným trestům se jenom smějí. Protože v rámci občanské společnosti nemají žádné cíle a žijí z podpory Hartz IV a z černé práce, je jim jejich policejní rejstřík zcela lhostejný. V rodinách migrantů stranících se

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAZDU

vzdělávání se vězení nepokládá za něco, co by se dotýkalo jejich cti. Míra podpory rodiny uvězněného ukazuje, jak tyto klany drží při sobě.

Násilí mládežnických gangů nesměřuje jen k Němcům. Turecká obchodnice, jejíž firmu přichází navštívit starosta, zcela bez rozpaků říká: „Pane starosto, když se setmí, tak skrz Sonnenallee už nejezdím, mám z těch Arabů strach.“

Neuköllnský starosta chodí pravidelně do škol svého obvodu, kde přihlíží vyučování. Jeho poznatkem je, že rozdíly v úrovni znalostí žáků téhož ročníku jsou propastné. Zhruba 20 procent dětí z tohoto obvodu při vstupu do školy neumí buď vůbec německy, nebo jen zcela nedostatečně. Dalších 30 procent dětí má jen velmi omezenou, krajně jednoduchou slovní zásobu. Z mládeže pod 25 let, již je věnována péče v job centrech, nelze 90 procent bez další kvalifikace integrovat do pracovního trhu.

Jaká opatření by Heinz Buschkowsky zavedl, kdyby k tomu měl moc?

- Předání kompetencí v oblasti vzdělávání spolkové vládě.
- Zavedení povinné docházky do mateřské školy.
- Zavedení celodenní školy jako jediné školní formy.
- Zásadní změna programů škol a jejich personálního a věcného vybavení v sociálně problematických oblastech.
- Nesmlouvavé dodržování školních povinností.
- Snížení přídavků na děti o 50 procent, druhou polovinu věnovat školám, školkám, učitelům a na bezplatné stravování (v zemích OECD se investuje zhruba 50 procent sociální podpory rodinám do zařízení pro péči o děti, v Německu je to téměř o polovinu méně; vydáváme ze všech zemí nejvíc peněz na sociální podporu rodin, pokud jde o efektivitu jejich vynaložení, jsme na třetím místě od konce).
- Důslednější a rychlejší odsuzování mladistvých pachatelů trestných činů.

Situace v Neuköllnu exemplárně staví otázku muslimského přistěhovalectví do pravého světla. Jde tu o akumulovanou směsici nedostatku vzdělání a znalosti jazyka, transferové závislosti, tradičních způsobů života, kriminality mládeže, kulturní distance, a jde tu také o to, že tato akumulovaná směs se

stále hlouběji zakořeňuje. Počty žáků ve školách ukazují na to, že podíl muslimských migrantů v Neuköllnu dále dramaticky poroste. A šedesátiprocentní podíl žáků, kteří povinnou školní docházku nedokončí nebo ji ukončí na hlavní škole, nepřipouští pochyb, že problémy na pracovním trhu budou pokračovat i v příští generaci.

Jde přitom hlavně o ty imigranty, falešné uprchlíky a běžence před chudobou, kteří přicházeli od počátku osmdesátých let z Libanonu a z kurdských velkorodin. Buschkowsky k tomu říká: „Tyto rodiny u nás dostanou desetinásobek toho, co by tam vydělali v nejlepším případě za rok. Jejich modlitbou je nikoli: „Alláhu, dej, ať se dokážu osvobodit ze své překerní situace“, ale: „Prosím udělej všechno, ať náš život zůstane takový, jaký je“. A pochopitelně ještě podporují své rodiny ve vlasti. Buschkowsky si vymýšlí, řeknete si asi teď, copak je možné z podpory Hartz IV mít ještě na rozdávání? Je to možné, neboť jejich přístup ke konzumu, jejich způsoby oblékání a zařízení jejich domácností jsou jiné. Děti nemají svou postel, nýbrž spí na matraci. V bytě není žádný stůl, děti si dělají úkoly vleže na zemi. A neustále běží televize, nepřetržitě.“⁹⁸

Skutečnost je mnohem znepokojivější, než dávají tušit statistiky. Buschkowsky k tomu vysvětluje: „Máme školy, kde je 90 procent rodičů osvobozeno od příplácení za školní pomůcky, což znamená, že prakticky žádný z těchto rodičů nechodí do práce. Je nepředstavitelné, že bytu zazněla věta, Chtěl bych být jako táta, on je požárník a zachraňuje lidi, protože výdělečný život v této socializaci zcela absentuje. Pochopitelně je to házení hrachu na zeď, když učitelka dětem říká: ‚Když se budete dobře učit, tak si najdete dobré zaměstnání a vyděláte si spoustu peněz.‘ ‚Paní učitelko, řeknou nato děti, peníze přece dostanem z úřadu.‘ Když se zeptáte mládeže, čím by chtěli být, opáčí, ‚Já budu Hartz IV.‘“

Když byl Heinz Buschkowsky na svém posledním školním turné, pracovali ve čtvrté třídě s učebnicemi pro třetí třídu. A i ty byly příliš obtížné. ‚Vmigrantní dolní vrstvě umí rodiče německy špatně nebo vůbec ne. Někdy dokonce dětem zakazují mluvit německy, právě proto, že jim pak nerozumějí. [...] V podstatě máme [...] jen jednu šanci: musíme děti z tohoto prostředí vychovat proti vůli jejich rodičů.“⁹⁹

Němka tureckého původu Güner Yasemin Balci vyrůstala jako dítě tureckého hostujícího dělníka v Neuköllnu. Na vlastní kůži zažívala narůstání a upevňování

muslimské paralelní společnosti tvořené tureckou a arabskou dolní vrstvou a popsala kariéru člena gangu, mladého Araba Rašída z neuköllnské čtvrti Rollberg. Kombinace odporu ke vzdělání, kultu mužskosti, arogance k ženám a obecného násilí je úděsná. Účinný recept dosud nebyl nalezen.¹⁰⁰ Pouhá mantra „učit se, učit se, učit se“ tu nezabere.

Necla Kelek se staví kriticky vůči levicovým a liberálním „multikulti“ postojům: „Pod praporem tolerance bránili všechny panující, svébytnosti turecko-muslimské společnosti v Německu, a tím migranty podporovali v jejich sociálním vylučování.“ Těmito „svébytnostmi“ jsou „netolerance a každodenní násilnictví“, které nelze jednoduše akceptovat jako součást „odlišného kulturního kontextu“. Vyznavači multikulti prokazují podle Neclly Kelek osvícenství medvědí službu. „Základní lidská práva nejsou dělitelná, nejsou kulturně relativizovatelná [...]. Dokud si německá společnost toto jádro své vlastní identity plně neuvědomí a nebude připravena ofenzivně ho bránit, integrace se nikdy nepodaří.“¹⁰¹

To už je silná káva, ale Necla Kelek ještě přirostřuje: „Jsem ostatně na pochybách, zda většina Turků žijících v Německu si integraci opravdu přeje - jejich většinové chování mluví spíše proti tomu. Většina z nich nečte žádné německé noviny a už vůbec ne německé knihy. Většina se jich dívá výlučně na tureckou televizi, nakupuje v tureckých obchodech a nemá žádné soukromé kontakty s Němci. Země, v níž žijí, je pro ně cizí a cizí jim zůstane.“ V těchto svých postojích jsou turečtí přistěhovalci podle mínění Neclly Kelek podporováni tureckými institucemi, novinami i náboženskými spolky, ať už z přesvědčení, nebo ze strachu, aby na zde žijící Turky neztratily vliv.¹⁰²

Jsem velmi rád, že mohu citovat Neclu Kelek. Stejně tak bych ale mohl citovat Seyran Ates, která - byť někdy poněkud přátelštějším tónem - říká totéž, například když poukazuje na to, že většina tureckých a kurdských rodin se dívá na tureckou televizi proto, že Německo je nezajímá, že tuto zem nevnímají jako svou vlast.¹⁰³ Kdybych se vyjádřil jako Necla Kelek, obvinili by mne z neznalosti, arogance a rasismu. Její náhled pochopitelně sdílím, neboť odpovídá mým vlastním poznatkům a zkušenostem i empirické evidenci, která je k dispozici.

Necla Kelek je pro své jasné analýzy a elegantní hodnotové soudy vystavena značné nevraživosti. Byl jsem při tom, když v proslovu v chrámu svatého

Pavla 9. listopadu 2009 hovořila o antisemitismu dlouholetého velkého muftího z Jeruzaléma a zmínila se i o chování Turecka během druhé světové války. Turecký generální konzul nato opustil chrám. Mnoha dobrodincům v německých médiích jsou ženy jako Necla Kelek, Seyran Ates nebo Hirsí Alí proti srsti, neboť si je nemohou vtěsnat do svého vlažného liberálního obrazu světa, osvobozeného od nepohodlných protikladů. Německou Turkyni nelze přece oceňovat jako německou nacionalistku, ale oni se o to přesto pokusí. Když už svazoví funkcionáři neúspěchy v integraci nemohou zastírat, pokoušejí se svalit vinu na hostitelskou zemi. Požárník Ceyhun Heptaygun byl v roce 1984 prvním Turkem berlínské požární obrany. Tento Turek vypráví: „Vyšel jsem hlavní školu a stal jsem se mechanikem elektrických přístrojů. Ale měl jsem svůj cíl. Člověk, když chce, tak něco dokáže. Ale musí se chtít.“¹⁰⁴ Kenan Kolat, spolkový předseda Turecké obce v Německu, naproti tomu požaduje „novou kulturu vstřícnosti v Německu, [...] neboť jenom ten, kdo se cítí v bezpečí, dokáže se též otevřít“. Je to prazvláštní požadavek, vždyť dveře měli všichni stejně dokořán, jenže jedni jimi zkrátka projdou, a druzí ne. Pokud nebude zřetelně podporována od domácích krbů, a tato podpora je dosud převážně nedostatkovým zbožím, bude to mít škola těžké. Jsou to koneckonců rodiče, kdo nastavuje výhybky pro integraci, nebo segregaci.¹⁰⁵

CO CHCEME?

Je právem každého státu a každé společnosti, aby si samy rozhodovaly o tom, koho chtějí přijmout na své státní území či mezi sebe, a mají také právo dbát při tom zachování kultury své země a svých tradic. Přistěhovalecké země jako USA, Kanada nebo Austrálie toto právo nikdy neztrácely ze zřetele a přistěhovalectví vždy usměřňovaly podle regionálního a kulturního původu a také s ohledem na kvalifikaci. Bylo a je to jejich právo. Také v Německu a ostatní Evropě jsou podobná stanoviska legitimní a jsou také přibývajícím měrou uplatňována. Nelze se při tom vyhnout hodnotícím soudům a bylo by i zcela falešné vyhýbat se jim. Tyto soudy, jimž se nemůžeme a nesmíme vyhýbat, se týkají

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

jak požadavků, které klademe na schopnost a ochotu migrantů k integraci, tak i otázek, koho vůbec jako migranty hodláme akceptovat.¹⁰⁶

Pro mne je důležité, aby si Evropa zachovala svou kulturní identitu Západu a Německo identitu svou jako země mluvící německy, jako země uvnitř Evropy, spojené s ji obklopujícími Francouzy, Holanďany, Dány, Poláky a dalšími národy; avšak přesto jako země s německou tradicí. Tato Evropa našich vlastí je sekulární, demokratická a dbá na lidská práva.

Pokud dochází k imigraci, je žádoucí, aby imigranti zapadali do tohoto obrazu, respektive aby se v průběhu integrace tomuto obrazu přizpůsobili. Rád bych, aby ještě i moji pravnucci za 100 let mohli žít v *Německu*, pokud budou chtít. Nerad bych, aby země mých vnuků a pravnuků byla z velké části muslimskou zemí, v níž se, kam ucho doslechne, bude hovořit tureckým a arabským jazykem, kde ženy budou mít tvář zahalenu šátkem a rytmus dne bude určován voláním muezzinů. Chci-li toto zažít, mohu si pořídit dovolenou v Orientu.

Je samozřejmé, že k budoucímu Německu a celé budoucí Evropě bude patřit náboženská svoboda, avšak stane-li se, že imámové budoucnosti obrátí autochtonní Němce a ostatní Evropany k islámu, bude naše možnost tomu zabránit stejně mizivá, jako byla možnost Římské říše zabránit šíření křesťanství. Ale jak to dopadne, na to si musíme počkat.

Nerad bych, abychom se stali cizinci ve vlastní zemi, ani v regionálním měřítku ne. Pravicový radikalismus podpoříme nikoli tím, že jasně formulujeme své legitimní preference a jim přizpůsobíme své politické konání, nýbrž tím, že slevíme ze svých nároků. V menších zemích, jako je Holandsko, Belgie a Dánsko, je pocit ohrožení ještě silnější než v Německu, a proto se tam diskuse ještě více vyostřily, imigrační zákony jsou přísnější a pravicově nacionalistické trendy získaly pevnější půdu pod nohama.¹⁰⁷

ASIMILACE JAKO ZLOČIN?

Asimilace a integrace se s oblibou stavívají proti sobě. Ve skutečnosti však jde o protiklad jen zdánlivý a předmětem sporu jsou jen slova. Neboť ten, kdo se integroval, se tím také zároveň o něco více asimiloval, a asimilován být

nemůže ten, kdo se neintegroval. Zřejmě však má tento protiklad něco do sebe, a proto mu věnujme něco pozornosti.

Velký muftí Bosny a Hercegoviny, Mustafa Cerić, se vyjadřuje opatrně a pragmaticky: otevřenost jiným náboženstvím a kulturám je „pro integraci důležitá. Je střední cestou mezi asimilací a izolací. Nehájím ani asimilaci, při níž lidé ztrácejí vlastní identitu a stydí se za svůj původ, ani izolaci, při níž jsou zcela odloučeni od společnosti hostitelské země. V první řadě je třeba respektovat zákony hostitelské země. Za druhé je třeba se naučit jazyku. Za třetí je nutné, abychom té společnosti, v níž žijeme, byli užiteční“.¹⁰⁸

Specialista na integraci Stefan Luft formuluje abstraktněji, ale míří podobným směrem: „Podmínkou úspěšné integrace je jistá míra asimilace. Asimilace je podmínkou možnosti úspěšné integrace [...]. Na úrovni individua integrace a asimilace neznamenají, že přistěhovalec musí zapřít svůj původ a odvrhnout své tradice, preference atd.“¹⁰⁹ Nesmí však docházet k dlouhodobé etnické diferenciaci, neboť „všechny trvale etnicky diferencované společnosti jsou, ve více či méně vyhraněné podobě, etnicky vrstvené společnosti. Prakticky neexistuje etnicky diferencovaná společnost, která by zároveň nebyla společností etnicky vrstvenou.“¹¹⁰

Hartmut Esser rozlišuje následující asimilační roviny: -

- kulturní asimilace (vědomosti, dovednosti, jazyk);
- strukturální asimilace (obhájení pozice ve vzdělávacím systému a na pracovním trhu);
- sociální asimilace (síť sociálních vazeb, postoj k volbě životního partnera);
- emocionální asimilace (pocitová identifikace).¹¹¹

Tento výčet potvrzuje, že integrace bez jisté míry asimilace není vůbec možná.

Oblíbené heslo „integrace není jednosměrná ulice“, jímž je sugerováno vzájemné přibližování těch, kdo přijímají, a těch, kteří jsou přijímáni, v podstatě zakrývá fakt, že má-li se integrace podařit, je principiálně nutné se přizpůsobit.

V této souvislosti bude zajímavé vypořádat se s postojem tureckého ministerského předsedy Erodovana. Turecko je totiž hospodářsky nejpokročilejší a zároveň nejdemokratičtější zemí islámského kulturního okruhu. Vlastně je jedinou islámskou zemí, která jakžtakž splňuje měřítko západní demokracie.

K tomu by ještě Turecko rádo do Evropské unie. Přitom 5 milionů Turků v ní už beztak žije. Věnujme proto pozornost řeči, již předseda turecké vlády Erdogan pronesl 10. února 2008 v Kolíně nad Rýnem za frenetického jásotu 20 tisíc posluchačů.¹¹²

Erdogan začíná: „Turecká společnost a turečtí lidé, ať jdou kamkoli, přinášejí s sebou jen lásku, přátelství, klid a pohodu. Nenávist a nepřátelství nestojí nikdy na naší straně.“ Z tohoto tvrzení plyne, že nenávist a nepřátelství stojí vždy je na straně těch druhých. Lze si vážně představit, že něco takového by řekl západní státník svým krajanům cizině, že by to vůbec mohl vyslovit? Nikoli, obával by se totiž, že se zesměšní, a navíc by mu beztak nikdo nevěřil. Jde tu - v tom lepší případě - o rétoriku, která vězí v naivním nacionalismu pozdního 19. století, anebo pochází z kultury, jež je nám cizí. Svou podstatou je však tato řeč řečí šovinismu. Erdogan pokračuje: „Již 47 let přispíváte svou prací a svým úsilím k tomu, že Německo kráčí vpřed, že se Německo stává uvnitř Evropy i v celém světě mohutnou zemí [...]. Vaše oči i uši byly vždy obráceny k Turecku [...]. Rozumím vaši senzibilitě, již projevujete vůči asimilaci, velmi dobře. Nikdo od vás nemůže očekávat, že se s asimilací smíříte. Nikdo od vás nemůže čekat, že se asimilaci podrobíte. Neboť asimilace je zločin proti lidskosti.“

Odhlédneme-li od nekontrolované volby slov, tato pasáž zjevně není žádným nechtěným vykořeněním. Nato je příliš pečlivě komponována. Erdogan chválí Turky v Německu zato, že zůstali Turky; vyzývá, aby takoví nadále zůstali, aby se hostitelské společnosti nepřizpůsobili. Nadto si zcela zřetelně osobuje právo mluvit jako turecký státník za všechny turecké migranty v Německu. Erdogan tedy usiluje o trvalé zakonzervování turecké menšiny v Německu, která se však má primárně orientovat na svou rodnou zemi. I toto je šovinismus.

S ohledem na vstup do Evropské unie Erdogan vyhrožuje: „Ano, vy už v Evropské unii jste [...]. Máme již nyní beztak 5 milionů státních občanů, kteří žijí v Evropské unii.“ Chtělo by se dodat: všech těchto 5 milionů dá na Erdogana, nikoli na svou hostitelskou zem. Bylo-li by tomu jinak, šlo by přece o asimilaci, a tím „o zločin proti lidskosti“.

O několik dnů dříve běželo na stanici ARD zpravodajství z místa činu v Ludwigshafenu, kde došlo ke zneužívání a vraždě v rodině tureckých alavitů. Erdogan zcela nepokrytě žádá cenzuru: „Svoboda tisku nemůže být nikdy neomezená.“

Svoboda názoru nemůže být nikdy neomezená. Svoboda sahá jen k hranici jiné oblasti svobody." To však se svobodou tisku nemáme společného. Mimochodem: zde nešlo o povolení dětské pornografie a nešlo ani o popírání holokaustu. Šlo jen o jeden kriminální případ v jedné turecké rodině.

Řekněme to s jistou zdrženlivostí: Erdoganovo Turecko svou kulturou do Evropy nezapadá a země, která chválí své migranty za to, že se v zemích, které je hostí, neasimilovali, je narušitelem pokojného soužití.

Pokud budeme předpokládat, a nejspíš tak musíme, že Erdoganova řeč je zrcadlem turecké duše, pak se nedostatkům v integraci tureckých migrantů nesmíme divit. Turci žijící v Německu, kteří se podřídí Erdoganovu přání zůstat Turky a jejichž reprodukce bude navíc nadprůměrná, budou postupně ohrožovat kulturní identitu Německa, neboť zákonitostí skutečné integrace přestanou fungovat: „Jestliže uvnitř Evropy přesídlí lidé určité národnosti do oblastí jiné národnosti, pak zároveň s jazykem se promění i jejich kulturní identita a nejpozději již jejich děti se stanou plně integrovanými členy solidární společnosti země jejich volby. Tak se z Francouzů, Italů a Poláků stali Němci a naopak,"¹¹³ konstatuje rakouský badatel specializující se na výzkum chování Irenáus Eibl-Eibesfeldt. Z toho ale, jak se zdá, mají Turci právě velký strach. Sice v Německu konzumují téměř výlučně turecká média, nicméně jejich reakce na stažení několika tureckých pořadů v německém rozhlase, o něž už téměř nebyl zájem, bylabezmezna.¹¹⁴

Muslimští migranti včetně Turků se integrují sice podstatně pomaleji než jiní migranti, nicméně je jisté, že i oni se mění. Kdo vyrostl v Německu, ten nejpozději v Turecku pozná, že on je „ten z Německa" a není už ten správný Turek.¹¹⁵ Je jenom škoda, že mnoho z „těch z Německa" se nakonec nestane ani těmi správnými Turky, ani těmi správnými Němci.

Lze uslyšet, že integrace znamená starost o svou identitu, bolest, úzkosti a obavy ze ztrát. Že tu nejde jen o peníze a o práci. Ten, kdo toto říká, ví, o čem hovoří: Ahmed Aboutaleb, který se v roce 1976 ve věku 15 let přistěhoval do Evropy z Maroka, absolvoval vysokoškolské studium v oboru telekomunikace, stal se státním sekretářem pro sociální záležitosti a od října 2008 je starostou Rotterdamu. K současné situaci říká: „vidět kulturní rozdíly jen jako duchovní obohacení, to není to, co by se dotýkalo pocitů velké části společnosti."¹¹⁶

Viditelný rozdíl mezi muslimskými migranty a společnostmi, které je mezi sebe přijímají, netkví v barvě pleti, ani v rysech tváře. Většinu Arabů a Turků bychom mohli pokládat třeba za Řeky nebo Italy z jihu a Pákistánci jsou pro nás sotva jiní než Indové. Viditelný rozdíl, který navozuje pocit distance a nejspíš jej i má navodit, spočívá v odívání žen, zejména v jejich šátku. Ten se stal znamením toho, že islám má společensko-politickou dimenzi ležící mimo náboženství.

Přechod od šátku přes závoj až k burce je plynulý. Stejně plynulý je však přechod od poslušné muslimské dívky, která si bere za manžela mladého muže vyhledaného pro ni otcem, neboť tak si žádá tradice, k ponižované mladé ženě, která musí proti své vůli opustit školu a je jí vnuceno manželství, které odmítá. Pokusí-li se o únik, hrozí jí násilí, únos do Turecka, a má-li smůlu, pak i vražda cti.

Všechny islámské společnosti svobody žen omezují a přiznávají jim nižší status. Rozdíl ve společenském statusu se projevuje již tím, že mužům je dovoleno mnohoženství, zatímco ženy obdobné právo nemají. Necla Kelek k tomu kriticky poznamenává: „Západní intelektuálové nás nabádají, abychom vůči takovýmto otázkám odívání nebyli nedůtkliví. Demokracii u nás ani v Turecku takové lapálie neohrozí. Já tento postoj nesdílím, neboť šátek je plápolající prapor v čele jedné ideologie, prapor kolektivistického a patriarchálního obrazu společnosti.“¹¹⁷

Z muslimských žen jich nosí v Německu šátek 33 procent, 53 procent ho odmítá. Z mladých žen mezi 18 a 35 roky jich nicméně šátek nosí 34 procent, z žen od 30 do 39 let je to 37 procent a z žen nad 60 let jen 27 procent. Stejně jako v Turecku, kde v současnosti nosí šátek 61 procent žen, se i v Německu nošení šátku rozmáhá.¹¹⁸ Zda tato čísla, která byla zjištěna v průzkumu prováděném Monitorem náboženství Bertelsmannovy nadace, jsou spolehlivá, nevíme. Nejisté je také, do jaké míry byly do tohoto průzkumu zahrnuty i tradiční kruhy. Kdo nosí šátek, vyznává se tím z tradiční interpretace islámu. Příkázání nosit šátek, či dokonce závoj, totiž z koránu nelze vyčíst. Šátek zároveň znamená uznání podrobenosti ženy muži a omezení jejích svobod. Zatímco u starších žen byl šátek také výrazem selské tradice, jde u mladých žen, které nosí šátek dobrovolně, o vědomý signál.

, Jestliže muslimské dívky, poslušný pokynů rodičů, nosí šátek ve škole a škola to toleruje, znamená to, že státní instituce uznává, že dívky podléhají přísnějším omezením a mají menší práva než chlapci. Je špatné, jestliže ze státní instituce vychází takovýto signál. Konference o islámu, svolaná ministerstvem vnitra, však tento signál vyslala, když navrhla, aby o nošení náboženského oděvu rozhodovali rodiče, popřípadě ti, kdo jsou oprávněni k výchově dětí. Poprvé tak pronikla myšlenka šarií do soustavy německých právních norem.

Historickým zdrojem hidžábu, šátku či závoje je ortodoxně konzervativní islám s jeho tradicí nepřátelství k ženám a v něm se také koncentrují síly, které na šátku trvají.¹¹⁹ Šátek totiž není projevem oddanosti islámu, nýbrž je symbolem jednoty náboženského a společenského řádu, jak je normována šarií. Šaría je až na několik málo výjimek ve všech islámských zemích, ale také v částech Afriky a jihovýchodní Asie podstatným či jediným zdrojem práva v civilních procesech. Ryze civilní soudní pravomoc, odpoutaná od náboženských norem, tu neexistuje. Výjimkou je Turecko, kde je civilní jurisdikce od roku 1926 vykonávána podle švýcarského civilního zákoníku. Nic to však nemění na tom, že veřejný i soukromý život tu nadále podléhá zákonům šarií.

Pro muslimy je všeobecně uznávanou pravdou, že ženy nejsou mužům rovnocenné. Vyšší postavení muže je zdůvodňováno koránem, zejména je odvozováno z oněch veršů, jež tvoří například súra 4,34: „Muži jsou nadřazení ženám v otázkách zodpovědnosti, neboť Alláh muže vyznamenal dříve než ženy a tito obětují ze svých majetků. Proto ctnostné ženy jsou ženy poslušné.“¹²⁰

Šance na vzdělání žen a jejich sociální vzestup vyvěrají v zemích, jako je Írán nebo Saudská Arábie, většinou z paralelního obsazování pozic v důsledku oddělování pohlaví. Je třeba mít i ženské lékaře a ženské učitele. Sociální vzestup žen je však vždy závislý na souhlasu mužů.¹²¹ Konsekvantní nerespektování a porušování práv žen v islámské kultuře a nadřazená pozice, která je tu připisována mužům, také vysvětlují, proč sekulární mužští muslimové mají k tradičním aspektům svého náboženství mnohem shovívavější vztah než sekulární muslimky, či dokonce bojovnice za ženská práva. Utiskování a porušování lidských práv postihuje totiž v islámu z 90 procent ženy. Proto

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

švýcarská bojovnice za lidská práva Julia Onken hlasovala pro zákaz minaretů: „Minaret je politickým symbolem právního řádu, v němž se nevyskytují práva žen, a tím znamením toho, že stát ponižování ženy akceptuje.“¹²²

Rodinná struktura je v islámu hierarchická a je striktně vztažena k muži jako hlavě rodiny. Tento vzor pak mladým muslimským migrantům dvojnásob ztěžuje možnost se přizpůsobit. Neboť se ctí, mocí a násilím se mladý muž v Německu nijak zvlášť neprosadí. Režisér Patih Akin¹²³ byl v mládí členem tureckého gangu v Hamburku a podílel se na jeho kriminální činnosti. Ohlížeje se zpět, říká: „Dalo by se říct, že to byl můj otec, kdo mě jako můj vzor dovedl do těchto struktur. Dostala mě z nich moje matka.“ Sama sebe vložila na misku vah a kategoricky mu řekla: „Zachrániš mě, když se budeš dobře učit a přestaneš dělat voloviny. Jinak umřu.“¹²⁴

Rodinný svaz určuje i to, jaký postoj je třeba zaujímat k volbě životního partnera. Turečtí migranti si z 90 procent berou zase Turky. Kolem 60 procent manželství tureckých státních příslušníků žijících v Německu je uzavíráno s partnerem z Turecka,¹²⁵ přičemž tyto importované partnery mají zpravidla velmi nízké vzdělání. V Berlíně je mezi nimi 10 procent analfabetů a 28 procent má jen 5 tříd základní školy.¹²⁶ Tito importované partnery pocházejí vesměs z regionálního okolí, a často dokonce z blízkého příbuzenstva rodiny, do níž se vdávají či přičeňují. Mnohdy jsou to bratřanci a sestřenice. Sňatky mezi příbuznými mají dlouhou tradici v mnoha klanech, čemuž odpovídá i značné množství postižených. Je známo, že podíl vrozených postižení je mezi tureckými a kurdskými migranty výrazně nadprůměrný.¹²⁷

VÍTĚZI DÍKY FERTILITĚ?

V květnu roku 2004 jsme si mohli v novinách *Hürriyet (Svoboda)* přečíst, že německo-turecký podnikatel Vural Öger během oběda s tureckými podnikateli prohlásil: „V roce 2100 bude v Německu 35 milionů Turků. Z Němců zbyde jen zhruba 20 milionů.“ Podle listu *Hürriyet pak* ještě dodal: „To, co začal sultán Sulejman v roce 1529 obléháním Vídně, teď uskutečnime my díky našim obyvatelům, našim statným mužům a zdravým ženám.“¹²⁸ Tento podnikatel

později prohlásil, že šlo jen o pouhý vtip, že chtěl jen povzbudit německé ženy, aby měly víc dětí.

Vtip sem, vtip tam, podstatné je, že čísla souhlasí: pokud míra plodnosti autochtonního německého obyvatelstva zůstane taková, jaká je už 40 let, pak v průběhu následujících tří generací klesne počet Němců na 20 milionů. A je naprosto reálné, že muslimské obyvatelstvo spojenou silou vysoké porodnosti a pokračující imigrace naroste v Německu do roku 2100 až na 35 milionů. Mnoho Turků tímto způsobem přemýšlí. Ladí s ním i napůl výhružná zmínka Erdoganova v Kolíně nad Rýnem, že s 5 miliony Turků ve státech Evropské unie Turecko v Evropské unii už je. Ladí s ním i mnoho dalších výroků z oficiálních míst¹²⁹ a i sám vývoj v Turecku. Tam se totiž počet obyvatel za posledních 50 let zpětinasobil. Také proto, že obyvatelé Turecka jsou v průměru velmi mladí, je tam počet porodů na 1000 obyvatel dvakrát vyšší než v Německu.

V porovnání s jinými muslimskými státy je však tento populační boom ještě umírněný. Brémský sociolog Gunnar Heinsohn přišel s následujícím propočtem: kdyby byla v Německu po 8. květnu 1945 stejná porodnost, jaká byla tehdy v Palestině, bylo by dnes ve střední Evropě 600 milionů Němců.¹³⁰ To je přirozeně zcela nemyslitelné a jde o čistě teoretický propočet. Velmi názorně to ale ilustruje rozdílnou dynamiku porodnosti. Přesuny ve struktuře obyvatelstva způsobené rozdílnou mírou porodnosti proměňují tvář světa, jednotlivých oblastí i celých států v historicky velmi krátkých údobích. Doris Lessing¹³¹ ve svých memoárech napsala, že její rodná země Rhodesie, když byla objevena Cecilem Rhodesem,¹³² byla prakticky liduprázdná. Žilo tam tehdy jen 250 tisíc černochů. Když zde kolonizátoři začali pěstovat kukuřici, subsistenční báze černého obyvatelstva vzrostla a umožnila jeho rozmnožování. Když Doris Lessing v roce 1949 Rhodesii opouštěla, žilo tam 1,5 milionu černochů; dnes je jich 13 milionů.¹³³

Vysoká porodnost muslimských migrantů je celoevropský fenomén: v Turíně, kde migranti od devadesátých let během krátké doby dosáhli desetiprocentního podílu, připadá nyní na migranty 25 procent narozených dětí. Pětina dětí v Kodani, třetina dětí v Paříži a polovina dětí v Londýně se rodí migrantům. Ve Francii mají francouzské ženy v průměru 1,7 dětí, ale migranti 2,8

a migranti z Tuniska, Turecka a Maroka 3,3 až 3,4 dětí, což je víc než v jejich rodných zemích.¹³⁴

V německé statistice porodnosti se bohužel nezaznamenává ani náboženské vyznání, ani původ matek, takže z ní bezprostředně nemohou být vypočítány ani počty porodů, ani čisté reprodukční kvóty migrantů různého původu. Nicméně nepřímo z nich lze jisté závěry vyvodit: v roce 2007 žilo v Německu 3,4 milionu dětí pod 5 let. Z nich 66,1 procenta nemělo žádné migrační pozadí, 5,1 procenta mělo jednoho z rodičů muslimského původu. 18 procent z dětí pod 5 let žilo v domácnostech, které neměly udán původ, nebo byl udán nepatříčně. Rodiny migrantů, které neuvádějí svůj původ či jej uvádějí nekonzistentně, jsou zjevně zároveň rodiny s největším počtem dětí. Z toho lze vyvodit, že velká část těchto dětí, ne-li jejich většina, patří do rodin muslimských migrantů. Lze pak odhadnout, že podíl muslimských dětí u dětí pod 5 let je 14 až 23 procent.¹³⁵ Religionista Michael Blume odhaduje, že v roce 2030 bude žít v Německu kolem 7 milionů muslimů. Budou převážně obývat velká a střední města a budou tvořit zhruba třetinu jejich obyvatel; jejich porodnost bude stále ještě vyšší než porodnost Němců.¹³⁶

Na vysokou porodnost muslimského obyvatelstva v Německu působí vícero faktorů:

1. Patriarchální poměry ve velké části rodin muslimských migrantů.

S nimi souvisí nízký stupeň emancipace, nepatrné vzdělání a předčasně uzavíraná manželství dívek a mladých žen.

2. Nepatrná účast na pracovním trhu týkající se muslimských migrantů vůbec, ale zejména žen.

To způsobuje, že s růstem počtu dětí se snižuje ušlý zisk z výdělečné činnosti S. *Vysoká transferová závislost muslimských migrantů.*

V rodinách, které žijí převážně ze základního zabezpečení, stoupá životní standard s počtem dětí, čemuž odpovídá postoj těchto rodin k porodnosti.

V této sociální skupině děti životní standard nesnižují, ale zvyšují.

4. Vysoká religiozita muslimských migrantů.

44 procent tureckých a 37 procent arabských migrantů se označuje za vysoce nábožensky založené.¹³⁷ Pro 90 procent vysoce nábožensky založených

muslimů jsou rodina a děti velmi důležité a mladí muslimové jsou silněji religiózní než starší.¹³⁸

Blume prováděl obecný výzkum vztahu mezi religiozitou a fertilitou a dospěl k závěru, že ve všech kulturách a v jakémkoli náboženství jsou věřící vždy plodnější než ateisté.¹³⁹ Pokud integrace muslimů v Německu bude probíhat úspěšně, může se postupující zrovnoprávnění obou pohlaví spolu s vyrovnáváním životních stylů a kariérních vzorců postarat i o jisté vyrovnání postojů k plození dětí. Pokud však náboženská vazba muslimů zůstane nadprůměrná, dá se předpokládat, že i jejich porodnost bude trvale vyšší než porodnost německého obyvatelstva.

Vzhledem k rozdílům ve fertilitě mezi autochtonním obyvatelstvem a muslimskými přistěhovalci je nezávisle na úbytku německého obyvatelstva patrné přesouvání populačních struktur a k analogickým jevům dochází více či méně v celé Evropě. Od dob stěhování národů byl vliv přesunů obyvatelstva na jeho složení spíše nepatrný. Genetické výzkumy například ukazují, že 75 procent genetické výbavy obyvatel dnešní Anglie pochází od obyvatelstva, které tam žilo před 7500 lety. V Irsku dokonce pochází jen 12 procent genetického materiálu z pozdější doby.¹⁴⁰

Ať to nazveme kulturním zlomem či jakkoli jinak: budou-li popsáné trendy pokračovat, pak sekulární způsob života a jeho evropská kultura, již je z našeho hlediska třeba dát přednost, budou potlačeny vyšší fertilitou muslimských migrantů a na ni navázaným dalším přistěhovalectvím. Ten, kdo je plodnější, bude konečným pánem Evropy. Chceme, aby k tomu došlo?

SOCIÁLNÍ STÁT A INTEGRACE

V Turecku neexistuje základní zabezpečení či sociální péče jako v Německu, v ostatních muslimských zemích také ne. Ten, kdo nějak zvládne dostat se do Německa či jiné západoevropské země a opatřit si tu legální status, si jen díky sociálním transferům zajistí takový bezpracný příjem, jaký by ve své rodné zemi ani zdaleka nezískal práci. A má-li rodinu, je na tom ještě mnohem

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

lip. Náš systém finančního podporování rodiny je v rodných zemích migrantů naprosto neznámý.

VUSA, Kanadě a Austrálii, klasických přistěhovaleckých zemích, je tomu jinak.

Teprve po mnohaletém pobytu má přistěhovalec v USA právo na sociální péči, ta je však ve srovnání s německým základním zabezpečením krajně skrovná a navíc je omezena na 5 let. Kdo se přistěhuje do USA, ať legálně, nebo ilegálně, musí důvěřovat sám sobě. Kdo se přistěhuje do Německa, má vystaráno - bez ohledu na schopnosti a ochotu k nějakému výkonu.

Dalo by se očekávat, že přistěhovalci v Německu budou spokojeni a ti v USA nespokojeni. Ale je tomu právě naopak: přistěhovalci v USA byli dotazováni, jak dlouho jim trvalo, než se začali cítit „komfortně“ a jako součást americké společnosti". 77 procent respondentů odpovědělo, že to bylo méně než 5 let. Jen 5 procent z nich uvedlo, že se tu nikdy necítili jako doma. Naproti tomu 58 procent obyvatel tureckého původu v Německu říká, že má pocit odcizení, a 78 procent z nich prohlašuje, že nemají pocit, že Angela Merkel je jejich kancléřkou.¹⁴¹

Vysvětlení těchto odpovědí je nasnadě: do USA jde jenom ten, kdo si důvěřuje. Když se mu pak vlastními silami podaří do americké společnosti začlenit -byť to bylo na té nejnižší úrovni -je na svůj úspěch hrdý a pociťuje vděk vůči společnosti, která mu dala šanci. Naproti tomu ten, kdo dostane vše zadarmo, pociťuje vděk jen velmi povrchně, nejčastěji však vůbec žádný. Obdarovaný nemá pocit, že je respektován a brán dostatečně vážně, a aby podpořil svoje ego, staví se vůči svému dobrodinci odmítavě. Jde o elementární psychologické mechanismy, z nichž není úniku. Lze tak například zčásti vysvětlit i hlodavou nevrlost, již u mnoha východních Němců vyvolalo znovusjednocení Německa. Dostávali příliš mnoho zadarmo a ne všichni pracovali z plných sil - proto se teď cítí znevýhodňováni. Přestože USA přistěhovalce materiálně nepodporují, jsou jejich imigranti kvalitnější a rychleji se integrují:

„Mass immigration may be hard to combine with a generous welfare state, but this argument applies more to Europe than to America. In America it is hard for an able-bodied male adult to do anything more than *subsist* on welfare. So immigrants work, which means they are seldom much of a drain

on the public purse, and they have no choice but to assimilate. People who work together have to get on with each other so they generally do.

Because immigrants have to work, America does not have ghettos full of permanently jobless and alienated male immigrants, as in France, for example. This is why immigrants rarely riot. They are too busy earning a living."¹⁴²

Do klasických přistěhovaleckých zemí proudí mnohem víc imigrantů ochotných podávat přiměřený výkon, neboť ti ostatní v těchto zemích nevidí žádnou šanci a tyto země také těmto svým přistěhovalcům nabízejí jiný druh socializace, neboť zde nejsou ohroženi pokušením bezpracného zabezpečení a rozsáhlé sociální sítě. Tyto země nevidí nic špatného ani na tom, vybírat si své přistěhovalce podle ekonomických a sociologických kritérií. Australské imigrační úřady po desetiletí užívaly „Dictation test“ o 500 slovech, jehož sítím propadli všichni, kdo neuměli pořádně anglicky a nemohli se prokázat jistou úrovní vzdělanosti.

Je přirozené, že i v USA se vytvářejí paralelní společnosti rozmanitých národů, jazyků a etnik. Avšak tyto paralelní společnosti mají jiný charakter, protože každý si v nich musí vydělávat na svůj chléb a to také dělá a tyto společnosti se dříve či později rozplynou. Pokud ne, nic mimořádného se neděje, neboť každý je tu povinován většinové kultuře. V Německu se naproti tomu etablojí rozsáhlé etnické kolonie, neboť zdejší sociální systémy pohlcují další a další imigranty přicházející do Německa za svou rodinou. Kolem 30 procent těch, kteří přijíždějí se vdát či oženit, musí být osvobozeno od poplatků za integrační kurzy, protože jejich partner žije ze sociálních transferů.¹⁴³

U rodin s migračním pozadím je absence motivací díky německému sociálnímu státu obzvlášť eklatantní. Tyto rodiny mají mezi příjemci základního zabezpečení nadprůměrné zastoupení. Zatímco rodinu v nouzi bez migračního pozadí tvoří v průměru 1,8 lidí, u domácností s migračním pozadím je jich 2,8. Migrační domácnosti pobírající dávky základního zabezpečení jsou se svým životním standardem výrazně spokojenější než domácnosti bez tohoto pozadí a také si více dovolí.¹⁴⁴ Je to pochopitelné: díky velké rodině si na transferech přijdou často až na 3000 a více eur měsíčně, což je mnohem víc,

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

než kolik by si vzhledem ke svému vzdělání a nedostatečným jazykovým znalostem mohli v Německu vydělat, a nesrovnatelně víc, než kolik by si kdy mohli vydělat ve své rodné zemi. Abstraktní poznatky badatelů jsou potvrzovány místními zkušenostmi: Astrid-Sabine Busse, ředitelka jedné celodenní školy v Neuköllnu, již navštěvuje 654 žáků, z nichž 80 procent jsou děti migrantů a 80 procent je ze sociálně slabých rodin, si stěžuje na enormní příliv Arabů:

„Oni prostě drží při sobě. Vždyť taky integrovat se nemají zapotřebí. Uzurpují si čtvrt' a nechají se hejčkat. Z výměrů potravinových příplatků vidím, kolik je v těchto rodinách ve skutečnosti peněz, a všechno jde ze sociální péče. Když je hodně dětí, je to až 3000 nebo 3500 eur. Jednou sem přišli, že chtějí dělat pořad o dětské chudobě. Ale to jste tady špatně, povídám, chudý lidi, co pracujou, ty vám můžu ukázat; moje kuchařky dostanou 7 eur hrubého [...] ale tyhle, ty nepracujou a dostanou víc. Víte, kolik peněz ze sociální péče jde každý měsíc jen rodičům z naší školy? 400 tisíc eur!“¹⁴⁵

Tento systém je perverzní. Žádná z arabských rodin, jejichž děti navštěvují základní školu v Neuköllnu, by v USA nedostala ani jeden jediný cent. Proto taky nejsou tam, ale v Německu. Indičí inženýři jdou zato raději do USA. Opulentní štědrost německého sociálního statuje magnetem jen pro zbytek negativního výběru. Na jeho plodnost vyplácí transferový systém vysoké prémie a je tak vábničkou pro dolní vrstvy migrantů zítřka. Kvalitní zabezpečení je navíc příčinou absence sebemenšího integračního tlaku. Z mužského pohlaví arabských dětí této základní školy vyrostou mladí násilníci zítřka, zatímco mladé dívky se brzy vdají, budou mít mnoho dětí a díky zvýšeným transferovým dávkám zajistí rodinu.

Všestranné zabezpečení, které německý sociální stát garantuje, muslimské migranty láká a zároveň podvazuje veškeré jejich úsilí o integraci. Redaktorka týdeníku *DieZeit* Stefanie Flamm napsala stať o migrantech, kteří pravidelně grilují v berlínském parku Tiergarten. Článek končí těmito slovy: „Jsou to znepokojivé otázky, které si nad těmito odpadky (které tam pravidelně

zůstávají neuklízeny) lze mimoto klást: jak je možné, že Mehmet a Aysu Henki po více než 20 letech v Německu kromě keřů v této zahradě neznají jiné místo, které by se jim líbilo? Že nikdo v Rajjánině rodině nechodí do práce? Zeje Rajján provdána za muže, který jí má ukazovat cestu, ačkoli se nedovede orientovat ani v plánu města? Nestojíme tu třeba před problémem, který jen s pomocí grill-sherifů nedokážeme zvládnout?"¹⁴⁶

S atitudami, které muslimští migranti v německém sociálním státě mohou bez jakýchkoli sankcí uplatňovat, by ve své rodné zemi zahynuli. Když k nám přicházeli, byli většinou nevzdělaní a nevědoucí, avšak byli možná ochotni se angažovat. Avšak tím, že německý sociální stát jim poskytne mnohem víc, než by si kdy byli schopni vydělat, jsou systematicky, byť neúmyslně, korumpováni.

Heinz Buschkowsky vypráví o turecké majitelce kadeřnického salónu, která se svým podnikem odešla z Neuköllnu na Kurfürstendamm. Mezi příjemci sociálních dávek v Neuköllnu už nenašla téměř nikoho, kdo by měl dostatečnou kvalifikaci a zároveň byl ochoten pracovat za tarifní mzdu.

Uta Pasche vypráví o tureckých dívkách, které se účastnily mezipodnikového vzdělávání organizovaného Dělnickou charitou¹⁴⁷ v Hammu, a cituje jednu z učitelek: „Tyhle dívky chtějí jen nějak překlenout těch pár let do vdávání a o nějaké povolání jim vůbec nejde. Nejraději pracují jako nevyučené v žehlárně. Při návštěvě Turecka pak dívky shledají, že stejně stará turecká děvčata na jejich německé vzdělání pohlížejí spatra. Jeden chlapec z deváté třídy si všiml, že žáci v Turecku jsou ctizámostivější a chtějí se toho víc naučit. Do Německa se vrátil s tímto poznatkem: V Turecku bez práce nepřežijete. Tady k jídlu vždycky něco máte.“¹⁴⁸

Nemusíte být tedy sociolog, abyste poznal, co je v německém státě ohledně muslimských migrantů shnilého. Nemnozí z těchto migrantů, kteří se dokážou ze svých pout vymanit a vystoupat výš, trpí pak tím, že jejich krajané nemají dostatečnou prestiž. Mnozí z nich, když se pro ně v jejich rodné zemi objeví nějaká šance, odsud odejdou. Zůstávají a nadále nadprůměrné množství dětí na svět přivádějí ti, kteří tvoří negativní zbytek.

Christa Ludwig, penzionovaná učitelka z Bonnu, soudí: „Školské úřady, ministři kultury a navíc mnozí politici zřejmě nevyžadují od vrstev straníků

se vzdělání, aby dodržovaly platné zákony a směrnice, protože mají strach z mediálního pozdvižení. Zanedbávají přitom zásady týkající se sebezodpovědnosti a pomoci k svépomoci, které jsou konečnými součástmi základů demokracie."¹⁴⁹ Máme zapotřebí kultury usilování, ale podporujeme a odměňujeme kulturu povalečství. Nihat Sogrec je výkonným ředitelem berlínské vzdělávací instituce¹⁵⁰ připravující mladé lidi - převážně s migračním pozadím -, kteří se po ukončení povinné školní docházky nebyli schopni vyučit, popřípadě nenašli žádnou práci, pro výkon povolání a nabízející jim k tomu potřebné vzdělání. Sogrec přišel do Německa v roce 1972 z Turecka a německy se naučil tak, že chodil do městské knihovny a četl. Teď se pokouší přesvědčit mladé migranty o tom, že bude záležet především na nich samých, zda budou mít v životě úspěch, nebo ne. „Tato mentalita bédování, která je vlastní mnoha tureckým organizacím, není dobrá," říká. Poukazovat na to, že tu našinec beztak nemá šanci, podle něj jenom poskytuje záminku pro lenošivé nicnedělání.¹⁵¹

CO DĚLAT?

U mnoha odpovědí na otázku, jak zlepšit integraci muslimských migrantů, jak zvýšit jejich nízkou účast na výdělečné činnosti a jak snížit jejich závislost na sociálních transferech, zaznívá vždy nejdříve trojhlasem: jazyk - předškolní výchova -vzdělávání. Toto konstatování je a vždy bude správné. Otevřenou otázkou však stále zůstává, proč jsou s integrací migrantů z muslimských zemí o tolik větší potíže než u jiných migrantních skupin. Pokusil jsem se tu zdůvodnit tento jev objasněním jeho různých příčin: kulturní svéráznost, postoje k výběru životního partnera, vrstvení zdola. Ať proti tomu podnikneme cokoli, nezbytnou podmínkou musí být vždy to, aby sociálněpsychologické klima přijímající společnosti vždy *jasně signalizovalo svá očekávání*. Taková očekávání jsou zároveň tou nejlepší „vítací kulturou", abychom použili oblíbeného výrazu muslimských svazových funkcionářů. Právě v těchto očekáváních se však v posledních desetiletích dosti pokulhávalo. Je třeba říci jasným hlasem:

Ten, kdo je tady a má legální status, je vítán. Avšak očekáváme od vás, že se naučíte náš jazyk, že se budete živit prací, že budete dbát o vzdělání svých dětí, že se přizpůsobíte mravům a obyčejům Německa a že se z vás postupem času stanou Němci - a ne-li z vás, tak nejspíše z vašich dětí. Vyznáváte-li muslimskou víru, OK. Tím však máte tatáž práva a povinnosti jako nevěřící, evangeličtí nebo katoličtí Němci. Nechceme ale žádné národnostní menšiny. Kdo chce zůstat Turkem nebo Arabem a přeje si, aby takové zůstalo i jeho potomstvo, tomu bude lépe v jeho rodné zemi. A ten, komu jde jen o četná požehnání německého sociálního státu, ten u nás není vítán už vůbec.

Muslimští svazoví funkcionáři však rozumějí pod „vítací kulturou“ přirozeně něco docela jiného. Chtěli by, abychom muslimské migranty litovali kvůli těžkému břemenu, jež s sebou život v Německu přináší, a abychom měli pocit viny z toho, že nám se vede o tolik lépe. To ale my nechceme. My Německu přejeme kulturu jasných očekávání, v níž je integrace primárně dluhem, jež mají migranti splatit. Představitelé „vítací kultury“ naproti tomu integraci pojmají jako dluh, kterým splatit přijímající společnost. Typický je pro tyto postoje výrok: „Musíme si pro ně jít tam, kde jsou.“ To je nesmysl! Nikdo si nikam nechodil pro Němce, Italy, Poláky, Židy, kteří se vystěhovali do USA, nanejvýš na ně čekali příbuzní v newyorském přístavu nebo na nádraží v Chicagu.

Integrovat se však u nás nemá nikdo zapotřebí. Stačí, když najde někoho, kdo mu vyplní žádost o základní zabezpečení a pomůže mu najít nějaké bydlení. Integrace, která je v klasických přistěhovaleckých zemích vynucena účastí na pracovním životě, je pro muslimské migranty v Německu luxusem, jemuž se mohou, ale nemusí oddat.

Zde se musí něco změnit. Ani cesta dovnitř německého sociálního státu by neměla být zcela prostá „mýtného“. Jasně očekávání, že migranti musejí prokázat jistou snahu o integraci, musí pronikat celou společností a všude tam, kde s nimi dochází ke kontaktu, se toto očekávání musí projevovat - přátelsky, avšak rozhodně a naprosto jednoznačně - na všech společenských úrovních. Tato očekávání musejí být rovnou měrou nejen verbalizována pracovníky na

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

sociálním úřadě, vychovateli v předškolních zařízeních a učiteli ve škole, ale je třeba, aby byla také denně praktikována. Nabízet pomoc je nutné, avšak je třeba, aby tato nabídka obsahovala jasnou výzvu. Pokud taková nabídka nebude přijata, či dokonce nebudou respektovány zákonné povinnosti, musí následovat rychlý a jednoznačný finanční postih:

- Koncept *workfare* navržený v kapitole 5 se pochopitelně musí vztahovat i na muslimské migranty pobírající dávky základního zabezpečení. Znamená to, že každý, kdo je schopen pracovat, musí se v zákonem stanovené pracovní dny ve stanovenou hodinu dostavit na to místo, na které byl zařazen. Všeobecně prospěšnou práci u migrantů, kteří nejsou dostatečně mocni německého jazyka, nahradí jazykové kurzy. Nedochovilnost a absence budou mít za následek krácení podpory v nezaměstnanosti II a nahlášená onemocnění budou kontrolována. Nastaveným systémem bude účinně předcházeno černé práci příjemců transferů a motivace obstarat si na regulérním pracovním trhu placenou práci se zvýší.
- Děti od 3 let budou povinně navštěvovat mateřskou školu. Celodenní školka bude podřízena stanoveným pravidlům a bude se v ní mluvit německy, na což budou učitelky dbát. Těžištěm práce ve školce bude rozhovor a učitelky budou dětem vydatně předčítat. Při neomluvené absenci dítěte budou rodičům sníženy dávky základního zabezpečení o příslušnou sazebnou částku na potraviny s odečtením protihodnoty za stravu ve školce. Tyto srážky se budou přesně propočítávat za každý den. Stejně se bude postupovat ve školách a celodenní škola bude pravidlem. Účast na doplňkové péči o plnění domácích úkolů bude povinná pro všechny žáky, kteří nesplňují v uspokojivém rozsahu požadované standardy. Žáci nebudou z náboženských důvodů osvobožováni z některých vyučovacích hodin, například z tělocviku či biologie. Stejně jako ve Francii bude zakázáno nosit ve škole šátek. Bude ponecháno na svobodné volbě školy, zda zavede školní uniformy.
- Jazykové předpoklady pro získání státního občanství se zpřísní a zvýší se nároky jazykových testů pro manželské přistěhovalce, v nichž půjde hlavně o schopnost domluvit se v běžných situacích. Manželské přistěhovalectví bude možné jen tehdy, pokud partner žijící v Německu během uplynulých

3 let neuplatňoval pro svou obživu nárok na sociální dávky. Přistěhovavší se partner nebude mít po dobu 10 let nárok na dávky základního zabezpečení. - Pro další přistěhovalce budou platit krajně restriktivní podmínky, které budou principiálně splňovat jenom specialisté na horním konci kvalifikační stupnice. Ten, kdo bude splňovat příslušné kvalifikační předpoklady, o nichž se v Německu diskutuje pod heslem „Greencard“, bude moci samozřejmě přijít i z muslimské země.¹⁵² Za přijetí a ubytování ilegálních přistěhovalců budou stanoveny citelné peněžité pokuty, jejichž výše bude záviset na příjmu a které zároveň povedou ke snížení dávek základního zabezpečení. Status pobytu bude kontrolován biometrickým průkazem zajištěným proti zfalšování. Bude zřízena centrální spolková databanka, v níž budou registrováni všichni, kteří nemají německé státní občanství.

Cílem navrhovaného souboru opatření je jednak zkvalitnit a urychlit integraci současných německých imigrantů, avšak navíc také obecně ukončit další přistěhovalce s výjimkou vysoce kvalifikovaných expertů. Tato opatření jsou vesměs pragmatická, přiměřená a uvážlivá, nicméně zároveň krajně diskutabilní. Je třeba, aby bylo odpovídajícím způsobem změněno německé sociální a pobytové právo, což je proveditelné jen při politickém konsenzu. V podobných zásadních politických otázkách není nic pošetilejšího než poukaz na to, že to či ono není z právního hlediska možné. Neboť to, co je rozumné, je zároveň vždy možné. Ústava byla měněna již pro mnohem méně významné otázky.

Proč má tato otázka takový význam? Protože nám jde o to, zda chceme uhájit základy naší kultury, naší identity a našeho způsobu života a tyto hodnoty předat svým vnukům, anebo zda se chceme organizovanými kroky s těmito hodnotami rozloučit. Obyvatelstvo Blízkého a Středního východu, Turecka a severní Afriky se od roku 1980 rozrostlo z 200 na 450 milionů a přes klesající porodnost nadále roste. Úměrně tomu bude i vzrůstat tlak na hranice Německa a celé Evropy.

Podlehnutí tomuto tlaku by těmto zemím ve skutečnosti nijak nepomohlo, neboť vystěhovalce je v nich demograficky sotva znatelné. Podlehnutí tomuto tlaku by nevyřešilo ani jakýkoli problém Německa ani ostatní Evropy.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Poslední desetiletí ukázala, že finanční a sociální náklady muslimského přistěhovalectví byly mnohem vyšší než jeho ekonomický přínos. Pokud tento příliv nedokážeme usměrnit, umožníme, aby se naše kultura, naše civilizace a náš národní charakter proměňovaly směrem, jímž se ubírat nechceme. Trvalo by jen několik generací, než bychom se stali menšinou ve vlastní zemi. Nejde jen o problém Německa, jde o problém všech národů Evropy.

DEMOGRAFIE A POPULAČNÍ POLITIKA

Více dětí od chytrých, než bude pozdě

*„Má se závoj nadzvednouti,
když záhuba hrozí nám? Vědět
značí zahynouti, život je jen
pouhý klam [...]“ Friedrich
Schiller, *Kassandra**

Reprodukční chování společnosti je v zásadě určováno stavem jejího vývoje a stupněm její modernity. S industrializací nastává ve všech zemích, respektive národních hospodářstvích tentýž vývoj: klesající dětská úmrtnost a narůstající průměrná délka života mají nejprve za následek prudký nárůst obyvatelstva, který je po několika desetiletích slábnoucí porodností zbrzděn. Stabilní či jen mírně rostoucí délka života a stabilní čistá reprodukční kvóta vyústí pak v dlouhodobý vývojový trend, jehož typickými znaky jsou zvyšování průměrného věku a také - při čisté reprodukční kvótě pod 1 - permanentní úbytek obyvatelstva.¹

Zdá se však, že v různých zemích se přes srovnatelné životní podmínky vývoj ustaluje na různých kvótách čisté reprodukce. V současnosti probíhá diskuse o tom, zda doba obzvláště nízkých kvót čisté reprodukce, jejichž hodnota je 0,65 a nižší, je již za námi, nebo zda pro úbytek porodnosti existuje jakási přirozená dolní hranice.² Tuto otázku můžeme nechat otevřenou, zejména víme-li, že ke kolísání ve vývoji docházelo opakovaně také v minulosti. Nicméně pokud jde o Německo, pak bližší analýza opětovný nárůst porodnosti rozhodně neprokazuje.³

Naznačené schéma populačního vývoje, při němž nejprve klesá úmrtnost a teprve poté klesá porodnost, platí pro celý svět. Vzhledem k tomu, že Evropa a Severní Amerika mají v industrializaci časový náskok, jejich obyvatelstva nejprve prudce přibývalo, avšak v současnosti - pokud odhlédneme od migračních efektů - vstoupilo do fáze stagnace, respektive poklesu.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

OSN pravidelně sestavuje od poloviny padesátých let prognózy vývoje světového obyvatelstva a tyto prognózy jsou v úhrnu obdivuhodně přesné.⁴ Spolu s proměňující se délkou života je rozhodujícím faktorem populačního vývoje také to, jak se mění počet dcer na ženu, což udává takzvanou *čistou reprodukční kvótu* (neboť jenom ženy mohou rodit děti). Pokud tato hodnota směřuje k číslu 1, je populace dané společnosti dlouhodobě stacionární, i když zpočátku díky vysokému podílu mladých lidí ještě roste.

Na začátku padesátých let se na světě rodilo v průměru 1,66 dívek na ženu, což znamená, že každá generace byla o polovinu větší než generace předcházející.

Pro Evropu byl tento index 1,17 a pro Německo - v důsledku války - pouze 0,85.

Západní Asie, označovaná často jako Blízký a Střední východ, měla na počátku padesátých let čistou reprodukční kvótu 2,17. V roce 1950 tam žilo 51,5 milionu lidí, tedy o dost méně než v Německu, které tehdy mělo 68,4 milionu obyvatel. Dnes žije v západní Asii 288 milionů lidí a v roce 2050 jich tam bude žít 372 milionů.

Podobný vývoj prodělává Afrika, která počátkem padesátých let měla čistou reprodukční kvótu 1,92; tav současnosti klesla jen nevýznamně na 1,78. Africké obyvatelstvo narostlo z 227 milionů v roce 1950 na dnešních 1,033 miliardy, za 60 let se tedy téměř zpětinásobilo. OSN předpokládá, že během dalších 40 let se obyvatelstvo Afriky zdvojnásobí na téměř 2 miliardy.

Ve velké míře paralelní s Afrikou je populační trend v nejméně rozvinutých zemích světa, které jsou podle vymezení OSN skupinou rozvojových zemí hospodářsky obzvlášť neúspěšných. Nejvíce z těchto zemí leží opět v Africe. Tato skupina zemí měla začátkem padesátých let čistou reprodukční kvótu 1,81 a dnes je to stále ještě 1,73. Počet obyvatel v těchto zemích vzrostl z 200 milionů v roce 1950 na dnešních 856 milionů; podle prognózy OSN se tento počet do roku 2050 zdvojnásobí na 1,67 miliardy. Hospodářský neúspěch a sociální zaostalost jsou podstatné impulzy pro vysokou porodnost. Jak vidíme v Číně a dnes už i v Indii a mnoha dalších rozvojových zemích, rostoucí blahobyt způsobuje, že čistá reprodukce postupně klesá. Kdyby v rozsáhlých oblastech světa nenastal hospodářský růst, ke zpomalení růstu světového obyvatelstva, jež lze nyní již zaznamenat, by nedošlo.

Populační vývoj v Africe stejně jako na Blízkém a Středním východě je pro Evropu obzvlášť důležitý, protože v současné době do Evropy přichází 90 procent imigrantů z těchto oblastí. Avšak ať je imigrace z těchto zemí jakkoli vysoká, nemůže jim přinést žádnou populační úlevu: v roce 2010 je na straně celé Evropy 7,7 milionu porodů, z toho v Německu 650 tisíc, zatímco na straně Afriky a západní Asie je jich 40 milionů. Jestliže se podle prognózy OSN tamější obyvatelstvo během příštích 40 let „pouze“ zdvojnásobí, stane se tak jen díky tomu, že v těchto zemích nastane -jak OSN optimisticky předpokládá - pozitivní hospodářský vývoj, čímž dojde k silné redukci čisté reprodukce na 0,95 v západní Asii a 1,08 v Africe.

Z aktuální prognózy OSN vyplývá, že čistá reprodukční kvóta světového obyvatelstva do roku 2050 klesne na 0,95, čímž se růst světové populace zastaví.⁵ Více než polovina nárůstu populace, který lze do roku 2050 očekávat, připadne na Afriku a západní Asii a populační nárůst v této části světa Evropu zasáhne mnohem bezprostředněji než růst obyvatelstva Dálného východu a Jižní Ameriky.

Za posledních 60 let narostla světová populace z 2,5 na 6,9 miliardy lidí a do roku 2050 vzroste o další 2,2 miliardy na 9,1 miliardy. V rámci tohoto růstového procesu dochází k mohutným přesunům těžišť: zatímco v roce 1950 byl podíl Evropy na světovém obyvatelstvu 22 procent, dnes je to 11,6 procenta a v roce 2050 to bude už jen 7,5 procenta. Podíl Evropy na porodech klesl na 5,7 procenta, podíl Afriky stoupl na 25,8 procenta. Podíl porodů západní Asie vzrostl za posledních 60 let z 2,6 na 3,9 procenta.

TABULKA 8.1

SVĚT, EVROPA A NĚMECKO V DEMOGRAFICKÉM SROVNÁNÍ

	SVĚT	EVROPA	NĚMECKO	NEJMÉNĚ ROZVINUTÉ ZEMĚ	ZÁPADNÍ ASIE	AFRIKA
1950						
Obyvatelstvo (v mil.)	2529,3	547,5	68,4	200,5	51,5	227,3
Mediánový věk	24,0	29,7	35,4	19,5	20,7	19,2
Porody ročně (v mil.)	98,3	12,0	1,1	10,2	2,6	11,5

NĚMECKOPÁCHÁ SEBEVRAŽDU

	SVĚT	EVROPA	NĚMECKO	NEJMÉNĚ ROZVINU- TÉ ZEMĚ	ZÁPADNÍ ASIE	AFRIKA
Dcery na ženu	1,66	1,17	0,85	1,81	2,17	1,92
Průměrná délka života	46,6	65,6	67,5	36,4	44,8	38,7
65 let a více (v %)	5,2	8,2	9,7	3,1	4,3	3,3
2010						
Obyvatelstvo (v mil.)	6908,6	732,8	82,1	855,7	232,7	1033,0
Mediánový věk	29,1	40,2	44,3	19,9	25,0	19,7
Porody ročně (v mil.)	136,1	7,7	0,67	28,1	5,3	35,1
Dcery na ženu	1,09	0,71	0,64	1,73	1,37	1,78
Průměrná délka života	46,6	75,1	79,9	55,9	71,1	54,7
65 let a více (v %)	7,6	16,3	20,5	3,3	4,7	3,4
2050						
Obyvatelstvo (v mil.)	9150,0	691,0	70,5	1672,4	371,8	1995,5
Mediánový věk	38,4	46,6	51,7	29,0	36,0	28,5
Porody ročně (v mil.)	121,7	6,8	0,59	31,8	5,1	38,3
Dcery na ženu	0,93	0,87	0,82	1,09	0,95	1,08
Průměrná délka života	75,5	81,5	84,4	68,5	78,5	67,4
65 let a více (v %)	16,2	27,4	32,5	7,4	13,4	7,1

Zdroj: Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat: *World Population Prospects: The 2008 Revision*. Data online.

Není obyvatelstvo jako obyvatelstvo: střední věk je dnes v Evropě 40,2 let (v Německu 44,3 let), naproti tomu v západní Asii je to 25 let a v Africe 19,7 let. Do roku 2050 vzroste střední věk v Evropě natéměř 47 let a v Německu dokonce na 52 let. Průměrnému Afričanovi bude i tou dobou jen 28 let a průměrnému obyvateli západní Asie 36 let, což byl věk průměrného Němce v roce 1950. V roce 2050 bude 27,4 procenta Evropanů a 32,5 procenta Němců starých 65 a více let. V Africe bude takto starých jen 7,1 a v západní Asii 13,4 procenta obyvatel.

Tato prognostická čísla pocházejí z takzvané střední varianty populační prognózy OSN. Pro Evropu počítají s roční imigrací 900 tisíc a pro Německo 110 tisíc lidí. Dále se předpokládá, že čistá reprodukční kvóta opět zřetelně

stoupne: v evropském průměru z 0,71 na 0,87 a v Německu z 0,64 na 0,82. Tento nárůst je sice žádoucí, avšak po 40 letech stabilního poklesu málo pravděpodobný. Také pokles čisté reprodukce v Africe a v nejméně rozvinutých zemích, s nímž prognóza OSN kalkuluje, je třeba hodnotit jako přespříliš optimistický. Nelze vyloučit, že úbytek obyvatelstva ve vyspělém světě a jeho nárůst v rozvojových zemích bude větší, než OSN optimisticky předpokládá.

DEMOGRAFICKÉ TRENDY VE VYSPĚLÝCH PRŮMYSLOVÝCH SPOLEČNOSTECH (G 7)

V průmyslových státech čistá reprodukce vesměs klesla na úroveň vedoucí k zachování současného stavu nebo pod tuto úroveň. V řadě těchto zemí lze však zaznamenat jistý vzestup. Úhrnný index porodnosti, respektive čistá reprodukční kvóta ve Francii, Velké Británii, Španělsku, Itálii, ve státech Beneluxu a v zemích skandinávských ukazuje, že v příštích 10 až 15 letech tu lze očekávat populační růst. Pro Německo, Rakousko a Švýcarsko to však neplatí.⁶ Navíc existují rozdíly v úrovních populačního vývoje mezi zeměmi jinak srovnatelnými. V tabulce 8.2 jsou srovnány klíčové hodnoty populačních trendů v jednotlivých státech skupiny G 7, neboť jde o největší a nejznámější z tradičních průmyslových zemí.

TABULKA 8.2
KLASICKÉ PRŮMYSLOVÉ ZEMĚ V DEMOGRAFICKÉM SROVNÁNÍ

	NĚMEC- KO	FRAN- CIE	ANGLIE	ITÁLIE	USA	KANA- DA	JAPON- SKO
1950							
Obyvatelstvo (v mil.)	68,4	41,8	50,6	46,4	157,8	13,7	82,8
Mediánový věk	35,4	34,5	34,6	28,6	30,0	27,7	22,3
Porody ročně (v mil.)	1,1	0,8	0,81	0,86	4,0	0,41	2,0
Dcery na ženu	0,85	1,24	1,02	1,04	1,6	1,74	1,28

NĚMECKOPÁCHÁSEBEVRAŽDU

	NĚMEC- KO	FRAN- CIE	ANGLIE	ITÁLIE	USA	KANA- DA	JAPON- SKO
Průměrná délka života	67,5	67,1	69,2	66,3	68,9	69,1	62,1
65 let a více (v %)	9,7	11,4	10,7	8,1	8,3	7,7	4,9
2010							
Obyvatelstvo (v mil.)	82,1	62,6	61,9	60,1	317,6	33,9	127,0
Mediánový věk	44,3	40,1	39,9	43,3	36,6	39,9	44,7
Porody ročně (v mil.)	0,67	0,76	0,75	0,55	4,4	0,35	1,0
Dcery na ženu	0,64	0,91	0,89	0,66	1,01	0,75	0,61
Průměrná délka života	79,9	81,2	79,4	81,2	79,2	80,7	83,7
65 let a více (v %)	20,5	17,0	16,6	20,4	13,0	14,1	22,6
2050							
Obyvatelstvo (v mil.)	70,5	67,7	72,3	57,1	403,9	44,4	101,7
Mediánový věk	51,7	44,8	42,5	50,5	41,7	39,3	55,1
Porody ročně (v mil.)	0,59	0,69	0,87	0,49	4,6	0,45	0,73
Dcery na ženu	0,82	0,9	0,9	0,84	0,89	0,89	0,77
Průměrná délka života	84,4	86,0	84,1	85,4	83,3	85,2	87,2
65 let a více (v %)	32,5	26,9	22,9	33,3	21,6	25,5	37,8

Zdroj: Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat: *World Population Prospects: The 2008 Revision*. Data online.

Ze skupiny G 7 mají Německo, Itálie a Japonsko nejnižší čistou reprodukční kvótu mezi hodnotami 0,61 a 0,66. To znamená, že každá další generace bude o 39 až 34 procent menší než generace předcházející. Kdyby tyto reprodukční hodnoty zůstaly na stejné úrovni, zmenšila by se po třech generacích populace na 26 procent výchozího stavu a po deseti generacích by se scvrkla na pouhých 10 procent.

Zcela jinak je tomu v USA, kde je hodnota čisté reprodukce 1,01, z níž plyne, že v důsledku natality obyvatelstva nebude ubývat. Francouzská kvóta 0,91 znamená, že jako důsledek natality bude sice obyvatelstva ubývat, avšak třetí generace setrvá ještě na 75 procentech a pátá generace na 62 procentech výchozího stavu. Ve srovnání s Německem, jemuž hrozí zřícení, jde ve Francii jen o pozvolné klesání.

Demografické rozdíly mezi státy G 7 se již projevily v mediánovém věku a v podílu starších lidí: průměrný Němec, Ital nebo Japonec je dnes o 8 let starší než průměrný Američan a o 4 roky starší než Francouz, Angličan či Kanadčan. V Německu je již dnes 20,5 procenta všech obyvatel ve věku 65 a více let, v Japonsku dokonce 22,6 procenta, v USA je to však jenom 13 a ve Francii 17 procent. Ve věku 65 a více let bude v roce 2050 33 procent německého a italského obyvatelstva a 38 procent obyvatel Japonska, ale jen 22 procent obyvatelstva USA a 23 procent obyvatel Velké Británie.

Zamýšlíme-li se nad těmito rozdíly, začneme být skeptičtí k otázce, zda je lze vskutku přednostně vysvětlovat různými stupni sociálního zabezpečení občanů státem, nedostatkem péče o rodinu a mnohými jinými sociálními aspekty; neboť pak by USA z tohoto srovnání musely vycházet špatně. Je nicméně zřejmé, že nízká čistá reprodukční kvóta v Německu neplyne nutně z vysokého stupně rozvoje naší průmyslové společnosti, neboť pak by USA se svým o 35 procent vyšším HDP na hlavu, delší pracovní dobou, vyšším podílem obyvatelstva na výdělečné činnosti a kratší dovolenou musely mít ještě méně dětí než my.

OSN ve své prognóze promítla úroveň aktuálně pozorovaných migračních sald průmyslových zemí až do roku 2050. Relativní váha přistěhovalectví vyplyne ze srovnání její míry s mírou porodnosti téhož časového údobí: v Německu by v příštích 40 letech měl podíl imigrace činit 18 procent porodnosti, v Itálii by tento podíl měl být 31 procent, v USA 24 procent a v Kanadě dokonce 50 procent.

TABULKA 8.3

**MIGRAČNÍ SALDA V ROZVINUTÝCH PRŮMYSLOVÝCH SPOLEČNOSTECH PODLE
PROGNÓZY OSN DO ROKU 2050 (V TISÍCÍCH)**

	NĚMEC- KO	FRANCIE	ANGLIE	ITÁLIE	USA	KANADA	JAPON- SKO
1990-2010	5085	1690	2565	3910	25 859	3510	750
2010-2050							
ročně	110	100	170	150	1060	210	55
celkem	4400	4000	6800	6000	42 400	8400	2200

NĚMECKOPÁCHÁSEBEVRAŽDU

	NĚMEC-KO	FRANCIE	ANGLIE	ITÁLIE	USA	KANADA	JAPON-SKO
Počet porodů	24 690	28 195	31 100	19 500	177 700	16 725	32 835
Poměr imigrace/porody (%)	17,8	14,2	21,9	30,8	23,9	50,2	6,7

Zdroj: Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat: *World Population Prospects: The 2008 Revision*. Data online.

V USA a v Kanadě nepřípadá přistěhovalectví do sociálního státu v úvahu, neboť transferové služby migrantům tu buď vůbec neexistují, nebo jsou - ve srovnání s Evropou ovšem jen v hubené míře - poskytovány až po dlouhé přechodné době. Migranti tu tedy musejí, aby přežili, od počátku soustavně vyvíjet produktivní činnost. Kanadský výběrový systém navíc zajišťuje, že kvalifikační profily a schopnosti přistěhovačů se přinejmenším vyrovnají kvalifikaci a schopnostem domácího obyvatelstva, neboje dokonce převyšují. USA sice mají mnoho ilegálních hispánských imigrantů, kteří vykonávají jednoduché profese, pro které není třeba mít kvalifikaci, vedle toho jsou však silným magnetem pro duchovní a technickou elitu z Indie, Číny a dalších východoasijských zemí. Výsledkem dnes je, že Japonci, Korejci a Číňané, kteří tvoří ani 4 procenta amerického obyvatelstva, představují téměř 30 procent všech amerických softwarových inženýrů.⁷ Nadto se v USA a v Kanadě přistěhovačci mísí s domácím obyvatelstvem, jehož téměř či vůbec neubývá. Přistěhovalectví do těchto klasických přistěhovaleckých zemí je tedy třeba hodnotit zcela jinak než příliv většinou naprosto nevzdělaných uprchlíků před chudobou z Afriky a z Blízkého a Středního východu do evropských zemí s jejich všeobšahými transferovými systémy.

Vpouštět migraci chudoby do bohatých zemí mnozí pokládají za akt křesťanského milosrdenství. Avšak ten, kdo takto uvažuje, by měl dobře uvážit následující čísla: podle prognózy OSN se na světě v příštích 40 letech narodí 5 miliard lidí. Z nich se 500 milionů narodí v Evropě a v Severní Americe, 1,2 miliardy v nejméně rozvinutých zemích a 3,3 miliardy ve zbytku světa. Zároveň se ročně přistěhuje do Evropy 900 tisíc a do Severní Ameriky 1,3 milionu lidí, v úhrnu 87 milionů za 80 let. Jestliže se za stejnou dobu mimo Evropu a Severní

Ameriku narodí 4,5 miliardy lidí, bude demografická úleva pro vystěhovalecké země zanedbatelná. Přistěhovaleckým zemím proto patří všechno právo světa nahlížet na imigraci výhradně z perspektivy vlastních výhod.

DEMOGRAFICKÝ TREND V NĚMECKU

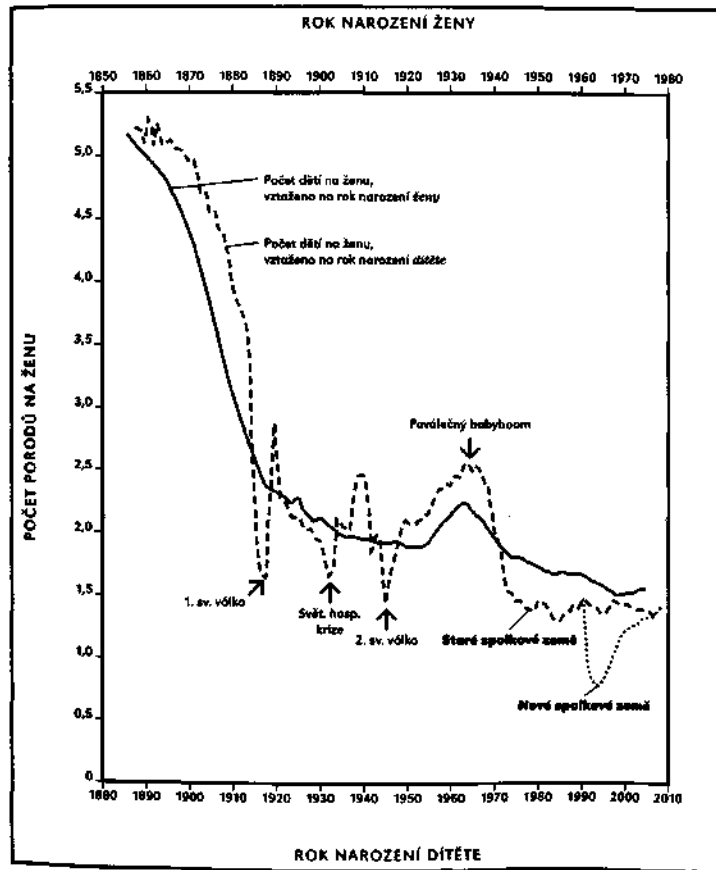
Křivka porodnosti v Německu sledující počet dětí na ženu vykazuje prudký pokles od více než 5 dětí kolem roku 1890 na 2,1 dětí v polovině dvacátých let 20. století. Hospodářská krize a důsledky druhé světové války vedly až do počátku 50. let k dalšímu poklesu až na 1,9 dětí na ženu. Hospodářský zázrak a následující babyboom, který ho provázel, pak měly až do poloviny 60. let za následek nový nárůst na 2,2 dětí.⁸ Poté následoval nejprve strmý a později zpomalený, avšak kontinuální pokles až na 1,31 dětí na ženu. Tento index odpovídá současnému čistému reprodukčnímu kvocientu (počet dcer na ženu), který je 0,64. Přístup nových spolkových zemí na tomto vývoji v zásadě nic nezměnil. O něco vyšší porodnost v NDR, podmíněná rodinnou politikou, se v důsledku ekonomického šoku vyvolaného sjednocením sice nejprve prudce propadla, brzy však opět vzrostla. V současné době je na úrovni starých spolkových zemí.

Podobný vývoj prodělaly všechny průmyslové státy, avšak dlouhodobý pád směřující až pod úroveň zachování populace, jaký probíhá v Německu, je mezi průmyslovými zeměmi jedinečný; účinky byly tak silné, že je nedokázala kompenzovat ani mohutná vlna přistěhovalců, která se dala do pohybu v šedesátých letech. Oproti stavu z počátku šedesátých let se počet porodů v Německu snížil zhruba o 50 procent. 40 procent dětí narozených v Německu má dnes migrační pozadí. Počet porodů autochtonního obyvatelstva je dnes kolem 400 tisíc, což znamená, že se za 45 let - za pouhé jeden a půl generace - snížil o zhruba 70 procent. Obyvatelstvo, které žilo v Německu na počátku šedesátých let, v současnosti z čistě fyzického hlediska vymírá; vzhledem k počtu porodů toto obyvatelstvo urazilo již dvě třetiny své životní cesty. Nejde tu o nářek, nýbrž v daných souvislostech jen o ryzí a věcně naprosto nepopiratelné konstatování, prosté hodnoticích soudů.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

GRAF 8.1

DLOUHODOBÝ VÝVOJ PORODNOSTI V NĚMECKU OD R. 1890 DO R. 2010

Herwig Birg: *Die demographische Zeitenwende, Der Bevölkerungsrückgang in Deutschland und Europa*, 4. vydání, München 2005; aktualizováno autorem a Reinhardem Loosem pomocí dat Spolkového statistického úřadu.

TABULKA 8.4

VÝVOJ PRŮMĚRNÉ PORODNOSTI VE SROVNÁNÍ (V TISÍCÍCH PORODŮ)

	1960-1965	2005-2010	ZMĚNA V %
Německo	1327	669	-49,6
Itálie	931	550	-40,9
Japonsko	1636	1043	-36,2
<i>Evropa</i>	<i>11857</i>	<i>7661</i>	<i>-35,4</i>
Velká Británie	981	745	-24,1
Kanada	463	352	-24,0
Francie	864	755	-12,6
USA	4200	4402	+2,6
Svět	110 966	136 127	+22,7

Zdroj: Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat: *World Population Prospects: The 2008 Revision*. Data online.

TABULKA 8.5

PROGNÓZY POPULAČNÍHO VÝVOJE V NĚMECKU VE SROVNÁNÍ

	OSN		Spolkový statistický úřad		
	v r. 2008 pro r. 2050		v r. 2009 pro r. 2060*		
	Varianta		Varianta		
	střední	nízká	1-Wh1	3-Wh1	5-Wh1
Obyvatelstvo (v mil.)	70,5	62,6	64,7	68,8	61,8
Mediánový věk	51,7	56,2	53,5	51,5	55,5
Porody ročně	590	336	465	591	379
Porody na ženu			1,4	1,6	1,2
Dcery na ženu	0,82	0,58			
Migrační saldo ročně (v 1000)	110	110	100	100	100
Průměrná délka života	84,4	84,4	87,1	87,1	87,1
65 let a více (v %)	32,5	36,6	34,0	31,9	35,6

*Spolkový statistický úřad: odhad 12. koordinovaného propočtu obyvatelstva. Veškerá data na www.destatis.de

NĚMECKO PACHA SEBEVRAŽDU

Varianty prognóz Spolkového statistického úřadu korelují s prognózami OSN, pokud vycházíme ze srovnatelných předpokladů migračních sald a četnosti porodů. Bezpochyby je třeba počítat s tím, že střední věk stoupne výrazně nad 50 let a že podíl lidí ve věku 65 a více let bude výrazně nad 30 procent, zčásti to bude až 35 a více procent. Spolkový statistický úřad propočítal i varianty s ročním přistěhovalectvím 200 tisíc lidí ročně. Tyto varianty tu neuvádím, neboť ještě větší množství imigrantů než 100 tisíc za rok, s nímž počítá OSN, by zcela jistě nikomu neprospělo. Spolkový statistický úřad vedle toho zpracoval ještě prognózu založenou na „modelových propočtech“ s nulovým přistěhovalectvím a nárůstem porodnosti na 2,1 dětí na ženu (tabulka 8.6). Těmto modelovým propočtům však nebyl udělen status prognózy, neboť se patrně jeví jako příliš nerealistické. Pokud však srovnáme jejich klíčové hodnoty s bazovou prognózou, poskytují nicméně zajímavé poznatky.

TABULKA 8.6
KLÍČOVÉ HODNOTY BÁZOVÉ PROGNÓZY A MODELOVÝCH PROPOČTŮ
VE SROVNÁNÍ

	2008	Bázová prognóza pro r. 2060	Modelový propočet pro r. 2060	Modelový propočet pro r. 2060
			Migrační saldo 0	2,1 dětí na ženu od r. 2015
Obyvatelstvo (v mil.)	82,2	64,7	58,2	82,9
Podíly (v %)				
pod 20 let	19,0	15,6	15,2	23,9
20-64 let	60,6	50,4	49,1	49,6
65- let	20,4	34,0	35,8	26,5
Kvociet mladých	31,5	30,9	30,6	48,2
Kvociet starých	33,7	67,4	72,9	53,5
Celkový kvociet	65,1	98,4	103,8	101,7

Spolkový statistický úřad: odhad 12. koordinovaného propočtu obyvatelstva. Veškerá data
[nawww.destatis.de](http://www.destatis.de).

Zhoršení populační struktury a rostoucí sociální zátěž se nejvýrazněji projevují v nárůstu kvocientu starých (lidé nad 65 let v poměru k obyvatelstvu v produktivním věku). Tento kvocient se z dnešní už beztak vysoké hodnoty 33,7 zdvojnásobí na 67,4, přičemž kvocient mladých tuto zátěž vzhledem k poklesu porodnosti nemůže kompenzovat (srov. graf 8.1).

Zajímavé je, že na daných relacích se změní jen málo, pokud migrační saldo bude nulové. Sice by pak v Německu v roce 2060 žilo ve srovnání s bázovou prognózou o 6,5 milionu lidí méně, avšak zátěžové koeficienty by se téměř nezměnily. Oproti variantě s přistěhovalectvím se kvocient mladých mírně snižuje z 30,9 na 30,6, avšak kvocient starých se zvyšuje také jen nepříliš výrazně z 67,4 na 72,9. Migrace tedy budoucí strukturu obyvatelstva podstatně nezlepší, respektive nedokáže učinit přítrž mohutnému zhoršování populační struktury způsobenému poklesem porodnosti, jímž bude Německo nevyhnutelně postiženo. Modelový propočten to ukazuje zcela zřetelně. Avšak kulturní, finanční a morální zátěž pokračující migrace z Afriky a z Blízkého a Středního východu (Indové a Číňané nepřijdou) bude o to závažnější.

Vlastní a jedinou pákou pro zlepšování struktury populace zůstává proto zvýšení porodnosti pokud možno na úroveň zajišťující setrvalý stav, jak ukazuje druhý modelový propočten. Je jistě nerealistické doufat, že mentalita Němců se během několika let změní a podíl lidí bez rodiny a bez dětí opět klesne na úroveň šedesátých let. Avšak co nás tolik odlišuje od Američanů a Francouzů, aby to bylo zcela nemožné? Kdyby se to podařilo, pak by nás sice ještě nějaký čas vysoká zátěž stárnoucí populace provázela, avšak již po několika desetiletích by se struktura populace proměňovala: vzrůst porodnosti na 2,1 by znamenal, že kvocient starých by do roku 2050 místo na 67,4 procenta vzrostl na „pouhých“ 53,5 procenta. Nicméně kvocient mladých by v roce 2060 namísto 30,9 činil 48,2 procenta, čímž by bylo dosaženo normální dlouhodobé rovnováhy. Se zátěží, již představuje mladá populace, se společnost vyrovnává ochotněji a snáze, neboť ta směřuje do budoucnosti, nikoli do dob minulých, jak je tomu v případě péče o nejstarší lidi v pečovatelských domovech a domovech důchodců. V roce 2060 by byl počet dětí a mládeže ve srovnání s bázovou prognózou dvojnásobný. Takový obrat demografického trendu by vytvořil růstové impulzy ve všech oblastech společnosti.

Avšak proč by tento obrat měl nastávat? Nelze koneckonců nijak racionálně zdůvodnit fakt, že se individua, rodiny, celé kmeny či národy vlastně rozmnožují. Národy nehynou jen hladomorem, nemocemi, cizím podmaněním či genocidou. Mohou také ve vší tichosti vymírat. Kdo se na nejednou zeptá? Nahradí je kmeny a národy jiné. Každý se musí sám rozhodnout, zda je pro něj cennou hodnotou, aby plodil potomstvo, rozmnožoval svou rodinu a aby kulturní i fyzický svéráz jeho národa měl budoucnost.

V dějinách lidstva není „tichý“ zánik národů a kmenů v důsledku nedostatečné plodnosti žádnou vzácností.⁹ Nemá-li někdo zájem o to, mít potomky, je to zcela jeho věc, stejně jako jeho sexuální preference, jeho umělecký vkus nebo jeho náboženství. Z vědeckého a sociologického hlediska je však zajímavá otázka, proč se některý národ více zdráhá plodit potomstvo než národ jiný. Těm, kdo jsou na světě, jistě není lhostejné, jak to bude jednou na světě vypadat, až u toho sami nebudou.

Fenomén přechodu z tradiční společnosti s vysokou úmrtností a vysokou porodností k rozvinuté průmyslové společnosti s nízkou úmrtností a nízkou porodností je dnes dostatečně probádán a objasněn. Dochází k němu všude na světě tam, kde je vývoj hospodářství trvale příznivý. Obecně se přijímá, že k faktorům podmiňujícím tento vývoj patří:

- úsilí o zvýšení a zajištění životního standardu;
- mnohotvárnost nejrozličnějších životních konceptů v moderním světě, jež jsou konkurencí i pro rodinu a děti;
- odpoutanost zabezpečení ve stáří od potomstva;
- okolnost, že děti přestávají být zdrojem péče a příjmů a stávají se zdrojem výdajů;
- emancipace a výdělečná činnost žen;
- odstrašující účinky tradičního obrazu rodiny;
- úbytek náboženské orientace, jenž je provázen klesajícím zájmem o to, co bude po naší smrti.

Toto vše sice umožňuje pochopit, proč si lidé přejí mít méně dětí, či dokonce proč zcela rezignují na to, založit si rodinu, avšak nevysvětluje to, proč ve Francii nebo v USA, ale i v severoevropských zemích je porodnost výrazně vyšší než u nás.

Často se předpokládá, že nízkou porodnost je třeba přičíst trendu k zakládání rodin o 1 dítěti. Tento předpoklad není správný. Velikost rodin s dětmi je totiž dosti stabilní. Dominuje rodina o 2 dětech a ženy s dětmi mají v průměru 2,2 dětí. Rozhodující vliv na nízkou porodnost má rostoucí podíl žen, které jsou doživotně bezdětné: u ročníku 1940 bylo doživotně bezdětných 10,6 procenta žen, u ročníku 1965 už to je přes 30 procent a zdá se, že tento podíl u ještě mladších žen dále roste.¹⁰ Také rozdíl mezi německou a francouzskou porodností lze z velké části vysvětlit rozdílným podílem žen doživotně bezdětných.

NÁSLEDKY PANUJÍCÍHO TRENDU

Diskutujeme-li o demografii, pak máme co činit zejména se dvěma skupinami diskusních partnerů. Jedni se ptají: „V čem je vlastně problém?“ To jsou reprezentanti fejetonových multikulti rubrik, kteří sní o transnacionální budoucnosti lidstva a v duchu tají smutek, že se vůbec narodili jako Němci. Druzí říkají: „Nemůžem přece nic dělat, takže nemá smysl nad tím naříkat.“ To je většina politiků všech stran, kterým spíš nedá pokoj, že teplota za 100 let stoupne o 2 až 4 stupně, místo aby je spíše znepokojovalo, že počet Němců do té doby klesne o 80 procent. Těm druhým lze říct, že německou porodnost lze zcela jistě ovlivnit snáz než průměrnou světovou teplotu. Ten, kdo si netroufne vypořádat se s porodností, nemusí to s teplotou ve světě vůbec zkoušet. Těm prvním je třeba říci: tomu, pro koho nic neznámá, že existuje německý jazyk a německá kultura, může být lhostejné, zda budou existovat lidé, kteří tento jazyk a tuto kulturu ponесou dál. Vyznavači multikulti postojů ostatně podléhají omylu: transnacionální světová společnost nebude nikdy existovat. Dokud bude lidstvo na Zemi, bude se členit na státy a národy, bude mluvit různými jazyky a pěstovat různé zvyky.

Co se vůbec v Německu bude dít, jestliže bude německý národ potichu odumírat? Bude se tu snad jednoduše mluvit převážně turecky nebo arabsky, či snad francouzsky nebo polsky, jestliže si tyto národy své problémy vyřeší lépe?

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Věcně lze problematiku demografického vývoje v Německu shrnout v následujících pěti bodech:

1. První základní demografickou zátěží je přesun lidí z kategorie produktivního věku do kategorie za hranicí tohoto věku. V roce 2005 připadali v Německu na 1 důchodce 2 lidé výdělečně činní, v roce 2050 to bude jen 1.
2. Druhou základní demografickou zátěží je stárnutí výdělečně činné populace: 30 procent tohoto obyvatelstva bude v roce 2050 ve věku nejméně 55 let a pouze 20 procent bude ve věku 25 až 35 let. Už jen tento stav sám o sobě povede ke snížení produktivity a inovativních sil společnosti (viz Tabulku k demografii, produktivitě a šedé zátěži).
3. Třetí základní demografickou zátěží je úbytek obyvatelstva od generace ke generaci. Dlouhodobě stabilní stát je zcela nepředstavitelný, jestliže porodnost s každou další generací klesá o 36 procent, a za tři generace tedy poklesne o 74 procent. To je logický důsledek současné německé čisté reprodukční kvóty 0,64.
4. Čtvrtou základní demografickou zátěží je rozdílná plodnost vrstev blízkých vzdělání a vrstev stranících se vzdělání. Účinky této zátěže se výrazně projeví na intelektuálním potenciálu společnosti už za nemnoho generací.
5. Pátou základní demografickou zátěží je vzrůstající podíl obyvatelstva s muslimským migračním pozadím, což je zčásti důsledek přistěhovalectví, zčásti důsledek jeho vyšší plodnosti. Nepříznivě nadto působí kulturní cizorodost těchto migrantů a jejich původ z velké části nepřející vzdělanosti, což se odráží i ve špatných výsledcích vzdělávání. Tím tato pátá základní demografická zátěž zostřuje problematiku zátěže čtvrté.

Těchto pět základních demografických zátěží má své následky:

- Čtvrtá a pátá základní demografická zátěž - přesun obyvatelstva do vrstev stranících se vzdělávání - koresponduje s nižší průměrnou připraveností a schopností čerpat vědomosti.
- Podle Gaussovy křivky normálního rozložení inteligence platí, že sebenejpatrnější pokles průměrné inteligence je spjat s nadprůměrným úbytkem podílu lidí vysoce talentovaných, neboť pravý výběžek křivky se prakticky přesouvá nalevo. Tento efekt platí i obráceně: potomci východoevropských

Židů s průměrným IQ 115 byli dlouhou dobu nadprůměrně zastoupeni v intelektuálních povoláních a kruzích až po nositele Nobelovy ceny. - Kombinace úbytku lidí v produktivním věku, vzrůstajícího průměrného věku, klesající průměrné inteligence a narůstajícího odklonu od vzdělávání a kultury *ve svém úhrnu* má výrazný negativní dopad na budoucí intelektuální potenciál Německa. Jakkoli je nutno dále zkvalitňovat vzdělávací úsilí, toto úsilí samo může působit proti základním demografickým zátěžím jen omezenou měrou, neboť:

- 1. Lidé nadaní a špičkové talenty jsou již dnes rozsáhle podporováni.*
Zde už toho mnoho k vylepšení nezbývá.
- 2. Vzdělávací systém má bohužel tendenci svá měřítká a nároky snižovat, kdykoli výkonost průměrné většiny poleví.*
Tato tendence vedla ke kolosálně rozdílným úrovním německé maturity.
- 3. Nelze vyloučit, že rozdíly ve výsledcích testů PISA je možno zčásti přičíst rozdílným vzdělávacím schopnostem jednotlivých populací.*
To znamená, že tyto rozdíly nejsou jen výrazem rozdílně výkonných vzdělávacích systémů, nýbrž že jsou podmíněny i regionálně odlišným rozložením inteligence a odlišnou mírou stranění se vzdělávání. Vysvětlovalo by to, proč všechny tři německé městské státy se svými vysokými podíly migrantů a transferově závislého obyvatelstva navzdory vyšším výdajům na vzdělávání na obyvatele mají o tolik horší výsledky než zbývající spolkové země, zejména ale země jihoněmecké.
- 4. V průběhu budoucího demografického vývoje bude potenciál kvalitativně dobrého učitelstva klesat úměrně tomu, jak bude vzrůstat konkurenční zápas jiných profesí o nejlepší hlavy, jichž bude čím dál méně.*

CO OVLIVŇUJE DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

Kvantita a kvalita

Člověk se vyvinul z nižších druhů a jeho vývoj stejně jako vývoj ostatních savců se nikdy neuzavře. Lidé, stejně jako jiné živé bytosti, jsou obdařeni různými

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

vlastnostmi, které jsou zakotveny v jejich genetické výbavě. Neznamená to však, že všechny naše vlastnosti jsou podmíněny pouze dědičností; některé - například barva vlasů a očí - jsou dědičné zcela, jiné - jako temperament, duševní schopnosti, speciální nadání, dědičné nemoci - jen zčásti, zčásti pak jsou podmíněny životním prostředím.

V roce 2009 bylo oslavováno dvousté výročí narození Charlese Darwina. Ukázalo se přitom, že Darwinova evoluční teorie nemá už nikde na světě seriózní vědecké protivníky. Odmítána je pouze fundamentalistickými křesťany v USA a také v rozsáhlých oblastech muslimského světa. Evoluční teorii odmítají téměř bez výjimky muslimští studenti v Nizozemsku a odmítají i 75 procent Turků, 86 procent Pákistánců a 92 procent Egypťanů.¹¹

12 let po svém průkopnickém díle „O původu druhů“ uveřejnil Charles Darwin práci „O původu člověka“, v níž aplikoval svou evoluční teorii na rozsáhlém souboru pozorování. Darwin kladl důraz na dalekosáhlou podobnost lidských ras, jež ukazuje snadnost jejich míšení, a naopak zdůrazňoval velkou rozdílnost jedinců uvnitř ras a kmenů.¹² Ukázal ale také, že rozdílné životní podmínky díky přírodnímu výběru vedou k rozdílným specifickým charakteristikám, jako je například barva kůže, tělesná stavba, různá odolnost vůči klimatickým podmínkám a nemocem, ale také k rozdílnému vývoji smyslových orgánů.¹³

Podrobně se Darwin věnuje velkým rozdílům v duševních schopnostech a dědičnosti těchto rozdílů a poukazuje na to, že ani v tomto ohledu se člověk neodlišuje od světa vyšších živočichů, zejména primátů:

Vyšší živočichové mají tytéž smysly, vjemy a pocity, mají podobné vášně, nálady a emoce; dokonce i složitější psychické procesy, jako jsou žárlivost, podezíravost, soupeřivost, vděčnost a šlechtnost, dovedou klamat a jsou mstiví; někdy postřehnou směšnou stránku věci a mají dokonce i smysl pro humor; cítí úžas a zvědavost a mají tutéž schopnost napodobování, soustředěnosti a uvažování, volby, paměti, představivosti, myšlenkové asociace a rozumu, ačkoliv ve velmi odlišném měřítku než člověk. V chápavosti se jedinci téhož druhu od sebe velice liší - od naprosté slabomyslnosti až po nejvyšší nadání."¹⁴

selection had no play [...]. It is notorious that our population is more largely renewed in each generation from the lower than from the middle and upperclasses."²⁵

Otázka, zda demografické efekty mohou vést k dysgenickým účinkům, byla intenzivně studována a diskutována v poslední třetině 19. a v první polovině 20. století. Britský biolog Julian Huxley integroval Darwinovu teorii do Mendelovy genetiky²⁶ a analyzoval dysgenické následky podprůměrné plodnosti vzdělaných vrstev.²⁷ Ve druhé polovině 20. století byla tato problematika čím dál víc brána útokem a tyto ataky byly nakonec i důsledkem hodnotících soudů, které jisté otázky zatracovaly jako nepřipustné. Tyto kategorické soudy nicméně nebyly empiricky podloženy. Že inteligence stejně jako mnoho jiných lidských vlastností je silně podmíněna dědičností, je dnes pokládáno za fakt nepopíratelné empirické evidence.²⁸ Nelze pak ani principiálně popřít, že přesuny ve struktuře obyvatelstva mohou mít dysgenické účinky.

Ve společnostech s obzvláště nízkou porodností vzdělaných vrstev-jak je tomu v Německu - mají dysgenické účinky obzvláště vysokou praktickou relevanci. Je proto rozhodně zapotřebí vzít si k srdci Darwinovo varování: „Je třeba mít na mysli, že pokrok není neměnným zákonem." Kvalitativní přesuny ve vývoji porodnosti v Německu a jejich dlouhodobé následky, totiž:

- relativní nárůst autochtonních vrstev stranících se vzdělávání;
- rostoucí podíl migrantů stranících se vzdělávání;
- silný úbytek potomků vrstev blízkých vzdělávání;
- homogamní volba životního partnera ve vrstvách blízkých vzdělávání způsobují, že podíl i počet inteligentnějších členů německé společnosti bude ubývat, zatímco podíl lidí podle dnešních měřítek podprůměrně inteligentních poroste.

Vzorec reprodukčního chování v Německu od poloviny šedesátých let není Darwinovým přirozeným šlechtěním ve smyslu „survival of the fittest", nýbrž jde o kulturně podmíněný, lidmi samými řízený výběr, který jedinou dorůstající surovinu, již má Německo k dispozici, totiž inteligenci, relativně a absolutně vysokým tempem redukuje. Vzácné zeminy a kovy, které potřebujeme kupříkladu pro výrobu baterií a akumulátorů, v Německu ani v celé Evropě

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

již nejsou k dispozici. Jedinou měnou, jíž za ně můžeme na světových trzích platit, jsou produkty naší inteligence. Léo Apotheker, někdejší mluvčí představenstva softwarového koncernu SAP, k vyhlídkám Německa v roce 2009 poznamenal:

„Scházejí nám inženýři [...] po těch pár inženýrech, co nám zbývají, je velká shánka [...]. Půjde-li to tak dál, dostanem se do velkých problémů. Naopak v Indii a Číně každý rok opouští univerzity na 700 tisíc inženýrů [...]. Najít talenty pro nás bude po hospodářské krizi velká výzva [...]. Musíme se postarat o to, aby naši inženýři byli nejlépe vzdělaní na světě a naše infrastruktura byla excelentní [...]. Ostatní nás dohánějí. Musíme být proto stále lepší, jiná alternativa neexistuje.“²⁹

Nebude to však možné, pokud nedojde k obratu v demografickém vývoji.

Sociální vrstvy

Vývoj populace neznamena pouhý růst nebo úbytek, respektive stárnutí nebo mládnutí. Jde spíše o to, že složení obyvatelstva a jeho vlastnosti dané kulturní tradicí a podmíněné geneticky se proměňují, jestliže jeho různé složky mají různou intenzitu reprodukce. Tyto proměny jsou navíc zesilovány účinky migrace. Je proto kuriózní, že demografický výzkum vůči těmto tématům projevuje takový nezájem. Předmětem výzkumu se přitom stávalo kdesi, jenom ne účinky rozdílné plodnosti vrstev různého původu a různého sociálního postavení.³⁰ Přitom je tato otázka mnohem důležitější než kdejaké jemnosti vývoje úhrnných porodnostních kvót.

V Německu pozorujeme, že zatímco čistá reprodukční kvóta vrstev stranických se vzdělávání, respektive dolní vrstvy je vyšší, než je národní průměr, čistá reprodukční kvóta vrstev blízkých vzdělávání, respektive střední a horní vrstvy je pod tímto průměrem. Výrazně nadprůměrná je tato kvóta také u muslimských migrantů, kteří v Německu převážnou měrou patří k vrstvě stranických se vzdělávání, respektive k dolní vrstvě.

TABULKA 8.7

MODELOVÝ PROPOČET K ROZLOŽENÍ PORODŮ PODLE VZDĚLANOSTI V %

	GENERACE	GENERACE	GENERACE	GENERACE	GENERACE
	0	1	2	3	4
VZDĚLÁNÍ					
Nízké	14,5	18,4	23,0	28,2	34,1
Střední	63,0	62,3	58,1	58,1	54,7
Vysoké	22,5	16,4	13,6	13,6	11,1

Spolkový statistický úřad: odhad 12. koordinovaného propočtu obyvatelstva. Veškerá data [nawwww.destatis.de](http://www.destatis.de).

V mikrocensu 2008 Spolkový statistický úřad zjišťoval počet dětí na ženu podle ročníku narození a vzdělání žen.³¹ U ročníků, jejichž plodné období je již ukončeno, lze z dat tohoto mikrocensu získat porodnostní kvóty za celé období života a tím lze také zjistit závislost čisté reprodukční kvóty na vzdělání žen. Pro ročníky 1964 až 1968 lze z dat mikrocensu vyvodit následující čísla:³²

nízké vzdělání 1,86 dětí na ženu,
střední vzdělání 1,45 dětí na ženu,
vysoké vzdělání 1,26 dětí na ženu.

Pokud budeme počítat se stabilitou porodnosti po několika generacích, pak budou porodnostní podíly vypadat tak, jak je představuje tabulka 8.7: za pouhé tři generace se podíl dolní vrstvy zdvojnásobí a za čtyři generace se podíl horní vrstvy zmenší na polovinu. Změny porodnosti tedy velmi rychle vedou ke změnám ve struktuře populace. Tento mechanismus působí vždy, když jsou čisté reprodukční kvóty rozdílné, a jeho rozměr je přímo úměrný velikosti rozdílu.

Tato data lze dodatečně normovat pomocí IQ rozdílných skupin: budeme-li předpokládat, že výchozím stavem je průměrné IQ 100 u všech skupin a IQ ve skupině s nejvyšším vzděláním je 120, pak ve skupině s průměrným vzděláním bude IQ 96 a ve skupině s nejnižším vzděláním IQ 85. Přesun podílů obyvatelstva na těchto skupinách způsobuje, že průměrné IQ v každé

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

generaci poklesne nejméně o 1 bod a po čtyřech generacích bude vysoké už jen 95 bodů. Podle stejného principu, jenže v opačném směru, probíhal po staletí vzestup IQ u východoevropských Židů. Na tomto vývoji se nezmění nic ani tehdy, počítáme-li s výměnou mezi skupinami, k níž také ve skutečnosti dochází: těm inteligentnějším a zdatnějším se daří vzestup z nízkého sociálního a vzdělanostního statusu, jiní naopak sestupují. Tato skutečnost spíše podporuje tendenci, že vzdělanost se koncentruje nahoře a dole se jí nedostává.

Celá problematika vězí vtom, že rozdílnost čisté reprodukční kvóty je specificky podmíněna sociálním rozvrstvením společnosti. Tento fakt vede nevyhnutelně k tomu, že pokud jsou různé sociální vrstvy různě plodné, podíl méně zdatných a méně inteligentních se generaci od generace zvyšuje. K jiné analýze bychom mohli dospět jen za předpokladu, že mezi zděděnými vlastnostmi na jedné straně a úrovní vzdělání spolu se sociální pozicí na straně druhé neexistuje zhola žádná souvislost. To však nebude zajisté nikdo tvrdit. I kdyby byla tato souvislost jen velmi málo vyhraněná, působila by ve spojitosti s rozdílnou plodností různých sociálních vrstev selektivně.

V kategorizaci Spolkového statistického úřadu znamená „vysoké“ vzdělání kromě ukončené vysoké školy také odborné vzdělání středoškolské. Problematiku by tedy ještě vyostřilo, kdybychom brali v úvahu jen ukončené vzdělání vysokoškolské a univerzitní. V této vzdělanostní skupině věkové kohorty 40 až 45 let je podíl bezdětných žen již nad 40 procent³³ a v posledních desetiletích tu bezdětnost vzrůstala nejsilněji. Nadprůměrná bezdětnost sice u akademiček není obecně nic nového, avšak váha tohoto jevu stoupá dvojnásobným účinkem vzrůstajícího podílu žen s ukončeným univerzitním vzděláním a vzrůstajícího podílu bezdětných žen mezi nimi.

Ještě křiklavější než u celku žen s ukončeným univerzitním vzděláním je tento vývoj u vědeckých pracovníků: 73 procent asistentů na univerzitách ve věku od 22 do 44 let nemá děti, u žen je to dokonce 75 procent. Obzvlášť málo děti mají manželé, kteří jsou oba vědci. Z univerzitních profesorek má děti pouhá třetina.³⁴

Pokud je jen nepatrná část lidské inteligence dědičná - a neexistují žádné vědecky zdůvodnitelné pochyby o tom, že dědičný podíl inteligence je nejméně

50 procent -, povede podprůměrná plodnost nejinteligentnějších žen (která je v důsledku homogamní partnerské volby v souladu s podprůměrnou plodností nejinteligentnějších mužů) nevyhnutelně k poklesu průměrné děděné inteligence. Tento vývoj pochopitelně probíhá graduálně, což snadno vede k jeho podceňování, avšak graduální byl i vývoj druhů od améby k člověku. Obecně je pro Německo empiricky doloženo, že plodnost lidí je tím větší, čím nižší je jejich vzdělání, jejich socioekonomický status a jejich příjem a v kauzální spojitosti s těmito třemi faktory i jejich inteligence. S dysgenickými účinky těchto jevů se musejí vyrovnávat všechny průmyslové společnosti.³⁵ Tyto účinky jsou nicméně tím větší, čím větší jsou rozdíly v porodnosti podmíněné příslušností k sociální vrstvě a čím méně má migrace, pokud k ní dochází, vzhledem ke své struktuře kompenzující účinky.

Migrace

Migrace ovlivňuje demografii v podstatě dvěma kanály: bezprostředními účinky přistěhovalectví a vystěhovalectví samého a porodností migrantů a jejich potomků. Německo dokázalo po řadu desetiletí potlačovat význam poklesu porodnosti pro demografický vývoj také proto, že se tu prakticky vystřídalo vícero přistěhovaleckých vln: v šedesátých a sedmdesátých letech přicházeli hostující dělníci a postupně si do Německa přizvali své rodiny, v osmdesátých a devadesátých letech následovali vysídlenci ze Sovětského svazu, ale i z Polska a Rumunska, na počátku osmdesátých let a především v letech devadesátých přicházeli váleční uprchlíci a azylanty.

U mladších žen dnes připadá již 40 procent porodů na ženy s migračním pozadím, přičemž u třetiny z nich jde o Blízký a Střední východ a Afriku. Těchto žen je ve věku 15 až 35 let jen 6,5 procenta, připadá však na ně v této věkové skupině 13,5 procenta porodů, tedy více než dvojnásobek. Žen s jiným migračním pozadím je v této věkové skupině 18,6 procenta a připadá na ně 26,3 procenta porodů. Podíl žen bez migračního pozadí je 74,9 procenta, připadá na ně však jen 60,2 procenta (tabulka 8.8).

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

TABULKA 8.8
 PODÍLY PORODŮ U ŽEN S MIGRAČNÍM POZADÍM
 BLÍZKÉHO A STŘEDNÍHO VÝCHODU A AFRIKY

VĚKOVÁ SKUPINA	PODÍL (V %) NA POČTU ŽEN DANÉ VĚKOVÉ SKUPINY	PODÍL (V %) NA POČTU DĚTÍ ŽEN DANÉ VĚKOVÉ SKUPINY
Migrační pozadí		
15 až 34 let	6,5	13,5
35 až 49 let	4,2	6,9
50 až 74 let	1,9	3,6
Bez migračního pozadí		
15 až 34 let	74,9	60,2
35 až 49 let	82,0	77,2
50 až 74 let	87,3	85,6

Spolkový statistický úřad (ed.): *Mikrocensus 2008. Neue Daten zur Kinderlosigkeit in Deutschland*, Wiesbaden 2009 a vlastní propočty.

TABULKA 8.9
 MODELOVÝ PROPOČET K VÝVOJI POPULAČNÍHO PODÍLU MIGRANTŮ
 Z BLÍZKÉHO A STŘEDNÍHO VÝCHODU A Z AFRIKY

MIGRAČNÍ POZADÍ	POPULAČNÍ PODÍL V % NA GENERACI				
	0	1	2	3	4
Blízký a Střední východ a Afrika	6,5	20,1	37,9	56,2	71,5
Žádné nebo jiné	93,5	79,9	62,1	43,8	28,5

Spolkový statistický úřad (ed.): *Mikrocensus 2008. Neue Daten zur Kinderlosigkeit in Deutschland*, Wiesbaden 2009 a vlastní propočty.

Podíl žen s muslimským a africkým migračním pozadím v mladších věkových skupinách rapidně roste a ještě rychleji roste jejich podíl na porodnosti. Zajímavé je, že ve srovnání s podílem na obyvatelstvu nadprůměrná porodnost těchto žen s jejich klesajícím věkem neklesá, ale stoupá. Ve skupině žen s tureckým migračním pozadím je sice počet porodů mladších žen narozených

v Německu nižší, dochází tu však zřejmě k superkompenzaci „importním efektem“ přistěhovávajících se manželských partnerů.

Jak kolosální je dynamika vyvinuvší se kombinací vysoké porodnosti a trvajících přistěhovalectví, lze usoudit z faktu, že ve věkové skupině 15 až 34 let je podíl muslimsko-afričtých migrantů třiapůlkrát vyšší než ve věkové skupině 50 až 75 let a u dětí těchto migrantů dokonce čtyřikrát vyšší. Dokonce i umírněně vypadající přistěhovalectví 100 tisíc migrantů ročně znamená za jednu generaci 3 miliony migrantů, z nichž polovina jsou ženy. Budeme-li předpokládat, že přistěhovávající se ženy a ženy s migračním pozadím, které již v Německu žijí, mají v průměru čistou reprodukční kvótu 1, u ostatních žen je však tato kvóta jen 0,65, pak během několika generací dojde k zásadnímu přeskupení v populačních podílech (tabulka 8.9).

Je třeba zdůraznit, že tabulka 8.9 je modelovým propočtem, nikoli prognózou. Neexistuje totiž žádná vědecky spolehlivá metoda, jak porodnost a přistěhovalectví na několik desetiletí spolehlivě předpovědět. Tento modelový propočet svou tendencí potvrzuje již citovaný výrok Vurala Ógera, že v Německu bude v roce 2100 žít 35 milionů Turků a zhruba 20 milionů Němců. Komu tato dynamická proměna ve složení obyvatelstva připadá nepravděpodobná, necht' se ohlédnout zpět na rok 1980 nebo 1965. Dynamiku proměn populační struktury, k níž od té doby došlo, lze totiž exaktně porovnat. Výše uvedený modelový propočet není nic jiného než zákonitý důsledek matematiky, a sice za tří předpokladů: roční imigrace bude 100 tisíc lidí, čistá reprodukční kvóta migrantů z Blízkého a Středního východu a z Afriky bude rovna 1 a čistá reprodukční kvóta ostatního obyvatelstva bude činit 0,65. Pokud budeme vycházet z jiných předpokladů - například že roční imigrace bude vyšší než 100 tisíc, že část mladých Němců se vystěhuje, že rozdíl mezi čistými reprodukčními kvótami bude větší -, pak budou přesuny ve struktuře obyvatelstva ještě dramatičtější. V modelovém propočtu se počítá pouze s přistěhovalectvím z Blízkého a Středního východu a z Afriky, neboť jen to je reálné, protože Německo z již uváděných důvodů nebude pro jiné skupiny imigrantů přicházet v úvahu. Smělým optimismem a spíše opatrnou kalkulací je předpoklad, že přistěhovalectví půjde omezit na 100 tisíc ročně. Bude-li to víc, a mnozí tomu věří, pak modelový propočet, jak ho prezentuje tabulka 8.9, může být spíše lakováním na růžovo.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Že se autochtonní Němci během krátké doby mohou stát menšinou ve většinově muslimské zemi se smíšeným, převážně tureckým, arabským a africkým obyvatelstvem, může být chápáno jako logický a nutný důsledek té okolnosti, že jsme jako národ a společnost příliš laxní a indolentní nato, abychom se postarali o takovou úroveň porodnosti, která nás zachová pro budoucnost, a že tuto úlohu prakticky delegujeme na naše imigranty. Cynik by k tomu mohl poznamenat: ti pak aspoň můžou dělat všechny ostatní podřadné práce, které tolik Němců beztak nerado vykonává - například plodit a vychovávat děti. Vedlejším efektem přílivu migrantů je stlačování mezd, neboť tito migranti jsou konkurencí pro německé dolní vrstvy. Německé střední a horní vrstvy si žijí téměř bezdětně a zcela komfortně ve svých vilách na předměstí či apartních bytových přestavbách a vůbec nevnímají, jak se jejich země v důsledku demografického vývoje proměňuje k nepoznání. A že je postižena hrozbou dát sama sebe všanc. Nelze vyloučit, že až si toho jednou všimnou, bude už pozdě. Jak tolik poeticky a tak temně praví Hegel: „Sova Minervina vzlétá, až když nastává soumrak“.

Náboženství

často se tvrdí, že fertilita migrantů se díky vyrovnání mentalit a způsobů života rychle přiblíží fertilitě v hostující zemi. Zkušenosti z Německa ukazují, že toto tvrzení je pravdivé, pokud jde o migranty z Evropské unie a z východní Evropy. Avšak u muslimských migrantů se věci mají jinak. Nejde jen o to, že u těchto migrantů veškeré kulturní přizpůsobování probíhá jen krajně váhavě - pokud k němu vůbec dochází (částečně až regresivní vývoj ve fertilitě, k němuž začalo docházet u druhé generace, byl zcela přehlušen efekty, jež vyvolává příchod rodinných příslušníků). Svou roli nespíš hraje i jiný faktor, totiž jejich velmi silná religiozita, a zdá se, že tento jev u mladé generace ještě sílí.

Souvislost mezi fertilitou a religiozitou je známa již dlouho a většinou se přičítala faktu, že společnosti s vysokou religiozitou mívají tradiční charakter. Zesvětšování společnosti a klesající porodnost se pakjevily jako dva dílčí

Aspekty jednoho a téhož modernizačního společenského procesu. Zdá se však, že tato pravda je v nejlepším případě jen pravdou dílčí. Je například nápadné, že nadprůměrnou porodnost mají v USA právě silně religiózní vrstvy, jako jsou evangelikální a mormoni, což může alespoň zčásti vysvětlovat skutečnost, že navzdory téměř zcela absentující státní rodinné politice má v USA čistá reprodukční kvóta napříč všemi vrstvami přibližnou hodnotu 1.

Různé výzkumy v různých zemích po celém světě dokládají i pro naši dobu pozitivní souvislost mezi religiozitou a fertilitou.³⁶ Religionista Michael Blume prokázal, že počet dětí v nábožensky založených rodinách narůstá tím víc, čím silnější je vazba daného společenství na své náboženství a čím více se tyto rodiny cítí být příslušníky tohoto společenství.³⁷ Blume se pokouší doložit, že tato souvislost systematicky trvá po celé věky: čím je národ nebo sociální skupina sekulárnější a čím více se vzdaluje náboženské orientaci, tím nižší je jejich fertilita.

Náboženství nebylo nikdy možné oddělit od smrti a od vzniku života, a tím ani od sexu a rozmnožování. Uchování a rozmnožování života bylo za všech dob náboženským přikázáním. Náboženská vazba posiluje skupinové chování, podporuje altruismus a obecně navádí zrak člověka k těm hodnotám a cílům, které přesahují vlastní já. Jestliže sepětí religiozity a reprodukčního chování, pro něž má Blume pádné argumenty a jasné důkazy, je vskutku reálným fenoménem, pak to znamená, že demografická závaží se stále znovu přesouvají k náboženským skupinám, přičemž lze nechat stranou otázku, zda je náboženská orientace zprostředkovávána toliko sociálními tradicemi a kulturním kontextem, anebo zda tu nějakou roli hraje i komponent genetický. Že tu je třeba počítat i s tímto komponentem, je dosti pravděpodobné, neboť jistá forma religiozity existovala za všech časů ve všech společenstvích. Ať zní nakonec vysvětlení jakkoli, je mnohonásobně doloženým empirickým faktem, že čistá reprodukční kvóta roste s mírou náboženské orientace. Obzvlášť výmluvným svědectvím je vyhodnocení švýcarského sčítání lidu z roku 2000, které provedl Michael Blume. K účasti na tomto sčítání bylo obyvatelstvo zákonně zavázáno a přes 90 procent Švýcarů uvedlo svou náboženskou příslušnost. Diferenciace podle počtu živě narozených dětí na ženu poskytla následující obraz:³⁸

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Hinduismus	2,72
Islám	2,44
Židovství	2,06
Svobodné církve	2,04
Evangelikálové	2,02
<i>Švýcarský průměr</i>	<i>1,43</i>
Římskokatolická církev	1,41
Evangelické a reformační církve	1,35
Bez náboženské příslušnosti	1,11

Blume tvrdí: „V jistém smyslu i po obdobích sekularizace religiozita [...] stále znovu dorůstá v nových formách, ať demograficky úspěšnou adaptací náboženských menšin uvnitř společenství, či díky přistěhovalcům (pocházejícím obvykle z náboženských rodin bohatých na děti). Tato zjištění jsou pochopitelně mimořádně důležitá i pro výzkumy evoluce člověka, neboť z nich jasně plyne, že i religiozita jako úspěšný, geneticky uzpůsobený znak může podléhat evoluci - a také jí nadále podléhá.“³⁹ A Friedrich August von Hayek, sám agnostik, připsal náboženskému smýšlení přirozenou selekční výhodu, jestliže tato orientace podporuje altruismus, existenci rodiny a zvláštní vlastnictví, tedy vesměs jevy příznivě ovlivňující další kulturní a hospodářský vývoj.⁴⁰

Poměrně silná religiozita muslimů v Německu pravděpodobně povede k tomu, že jejich fertilita bude dlouhodobě nad německým průměrem. Naopak vysoký a rostoucí podíl Němců bez vyznání bude jejich porodnost ovlivňovat negativně, jak ukazují poměry panující ve Švýcarsku, které jsou zcela srovnatelné s Německem.

MALÝ POPULAČNÍ MODEL

Uvedená čísla se zdají opravňovat, ba přímo zavazovat ke konstatování, že vyšší plodnost obyvatel muslimského vyznání je dlouhodobě stabilním trendem. Vedle něj je rovněž dlouhodobě stabilním trendem, že porodnost lidí málo vzdělaných je vysoká a porodnost lidí vzdělaných nízká. Pokud zkombinujeme

oba dosud provedené modelové propočty podle sociálního rozvrstvení a podle podílu migrantů, dostaneme přehled vývoje ukázaný v tabulce 8.10.

TABULKA 8.10
PODÍL MIGRANTŮ A PŘÍSLUŠNOST K SOCIÁLNÍ VRSTVĚ

MIGRAČNÍ POZADÍ/VRSTVA	PODÍL OBYVATELSTVA V % V GENERACI				
	0	1	2	3	4
Blízký a Střední východ, Afrika	6,5	20,1	37,6	55,2	69,7
Ostatní obyvatelstvo	93,5	79,9	62,4	44,8	30,3
podle vzdělání: nízké střední vysoké	13,6	14,3	13,7	11,8	9,5
	58,9	50,3	38,8	27,1	17,5
	21,0	15,2	9,9	5,9	3,2

Vlastní propočty podle Spolkového statistického úřadu: odhad 12. koordinovaného propočtu obyvatelstva. Veškerá data na www.destatis.de.

TABULKA 8.11
VÝVOJ POPULACE PODLE PODÍLU MIGRANTŮ A PŘÍSLUŠNOSTI K SOCIÁLNÍ VRSTVĚ

MIGRAČNÍ POZADÍ/VRSTVA	PODÍL OBYVATELSTVA V % V GENERACI				
	(generace 0 = 100)				
	0	1	2	3	4
Blízký a Střední východ, Afrika	100	235,7	371,5	507,2	643,0
Ostatní obyvatelstvo	100	65,0	42,8	28,6	19,4
podle vzdělání: nízké střední vysoké	100	80,5	64,8	52,2	42,0
	100	65,0	42,3	27,5	17,9
	100	55,0	30,3	16,6	9,2
Celkem obyvatelstvo	100	76,1	64,2	59,7	59,9

Vlastní propočty podle Spolkového statistického úřadu: odhad 12. koordinovaného propočtu obyvatelstva. Veškerá data na www.destatis.de.

Rostoucí podíl porodnosti muslimských migrantů povede ovšem k tomu, že úbytek populace se po několika generacích zastaví a dostaví se nový růst. Jaký

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

dopad to bude mít na jednotlivé skupiny obyvatelstva, ukazuje tabulka 8.11. Budiž tu však opětovně zdůrazněno, že tu jde o čistě modelový propoččet, nikoli o projekci či dokonce prognózu. I kdybychom počítali s tím, že čistá reprodukční kvóta u lidí s vysokým vzděláním zůstane na dnešní úrovni, přesto by po třech generacích jejich podíl klesl z dnešních 21 procent na 5,9 procenta a jejich absolutní počet by klesl o 83 procent na zhruba 17 procent dnešního stavu. Problém přitom nespočívá v samotném faktu, že z generace na generaci bude klesat počet potomků lidí s vysokým vzděláním. Pokud by všichni lidé byli stejně nadaní, nebylo by to nijak důležité, neboť vzdělanost by pak byla výlučně záležitostí vzdělávání. Protože však úroveň vzdělanosti a zděděná inteligence spolu souvisejí a navzájem se příznivě ovlivňují, musí se postupem času na intelektuálním potenciálu obyvatelstva projevit negativně, jestliže lidé s vysokým vzděláním mají fertilitu trvale nízkou a lidé s nízkým vzděláním trvale vysokou. Z daného modelového propočtu dále zřetelně vyplývá, že jakýkoli deficit celkové porodnosti - ať je míra porodnosti jednotlivých skupin sebevíc rozdílná - se postupně sám od sebe zbrzdí. Porodnostní podíl skupin s vysokou fertilitou se postupně zvyšuje a zvedá tím i průměrnou porodnost, zatímco podíl skupin s nízkou fertilitou nezadržitelně klesá, často až na infinitesimální či velmi nízkou hodnotu -jak je tomu v případě našeho modelového propočtu u podílu potomků obyvatelstva s vysokým vzděláním.

PROČ PŘÍSTĚHOVALECTVÍ NENÍ PRO NĚMECKO ŘEŠENÍM

Růst nebo úbytek obyvatelstva nemají samy o sobě žádnou speciální hodnotu.

Přirozený vývoj populace se děje vývojem úmrtnosti a svobodné volby lidí, kolik chtějí mít děti a kdy je chtějí mít. V zásadě je to správné.

Legitimním objektem projednání státu se však velikost populace může stát - necháme-li stranou úvahy o zahraniční politice a vojenských či mocensko-politických otázkách - ve dvou případech: 1. Jestliže přirozený růst populace přesahuje možnosti země všechny své obyvatele uživit a přiměřeně se o ně postarat.

2. Jestliže úbytek obyvatelstva ohrožuje nutnou vyváženost mezi obyvatelstvem, které je výdělečně činné a které již takové není.

Případ první se týká mnoha rozvojových zemí. Opatření, ke kterému sáhla Čína - politika jednoho dítěte -, bylo právě tak surové jako účinné. Případ druhý se týká řady stárnoucích průmyslových zemí, mezi nimi i Německa. Za časů hospodářského boomu a nedostatku pracovních sil byl jejich import pro domácí obyvatelstvo krátkodobou vzpruhou a posílil jeho blahobyt. Taková je zkušenost Němců z šedesátých a první poloviny sedmdesátých let. Pochyby o tom, zda tento podnik uspěl, se dostavily až tehdy, když začalo jít o jeho následky, totiž o plnou integraci hostujících dělníků v rámci německého sociálního státu a o příchod rodinných příslušníků do Německa.

V zásadě lze říci, že imigranti s dobrým vzděláním, kteří po celý život pracují v Německu nebo po ukončení zaměstnání opět Německo opustí, jsou pro Německo přínosem - rozhodně to platí tehdy, jestliže i rodiny, které přicházejí s nimi či za nimi, mají dostatek snahy pracovat a integrovat se. Naopak ale i platí, že skupiny migrantů s podprůměrným podílem na výdělečné činnosti a nadprůměrnou transferovou závislostí přinášejí státu více fiskálních nákladů než užítku. Finanční zátěž představuje navíc i kulturní přizpůsobování; podle původu migrantů je různě silná.

Austrálie, Kanada a USA využívají možnosti pečlivě si své přistěhovance vybírat vzhledem k jejich původu, kvalifikaci a majetku. V Kanadě jsou přistěhovanci v průměru kvalifikovanější než domácí obyvatelstvo a v odpovídající míře tak zvedají intelektuální a kvalifikační úroveň země. Naproti tomu v Německu ave většině ostatních evropských zemí tomu tak není, protože tyto země jsou pro kvalifikované síly méně atraktivní, a ty nejlepší z nich proto nijak nepřitahují. Větší šance má vzhledem k jazyku pouze Velká Británie a z téhož důvodu je pro přistěhovance z Jižní Ameriky atraktivní Španělsko. Ostatní Evropě včetně Německa pak zbývají v podstatě jen muslimští imigranti z Blízkého a Středního východu a z Afriky. Tito imigranti však mají nižší kvalifikaci a navíc se straní vzdělávání; do Evropy je lákají především sociální transfery, přičemž jejich kulturní zázemí je naprosto odlišné.

Mezinárodně srovnatelné výsledky testů PISA umožňují porovnat výkony dětí migrantů v mezinárodním měřítku: v testech z roku 2003 byla matematická

kompetence normována tak, že průměr OECD byl 500 bodů. Na základě výsledků těchto testů byla v průřezovém výzkumu sledována matematická kompetence dětí imigrantů ve 13 zemích pocházejících z 15 zemí původu.⁴¹ Výsledky ukazuje tabulka 8.12 (k interpretaci těchto čísel je třeba vědět, že rozdíl 25 bodů odpovídá rozdílu v kompetenci 1 ročníku). Z ní je patrné, jak hluboká propast ve znalostech matematiky zeje mezi dětmi migrantů z Vietnamu, Číny nebo Indie a dětmi migrantů z Pákistánu nebo z Turecka. Rozdílná imigrační struktura různých hostitelských zemí má pak i za následek, že průměrné kompetenční profily migrantů se stát od státu silně odlišují. Zatímco kvalifikovaná část imigrantů v jiných zemích zvyšuje tamější průměrnou kompetenci (a pravděpodobně také inteligenci), v Německu je to obráceně. Je pozoruhodné, jakou jednoznačnou špičkou jsou v matematice migranti z východní Asie, zatímco migranti z muslimských zemí jsou neméně jednoznačně usazeni na dolním konci žebříčku. Přínosem ke zvýšení znalostní úrovně v zemi tedy muslimská imigrace není. S tím, jak podíl muslimských migrantů narůstá, je vzhledem k rozdílnému kulturnímu zázemí i nárůst konfliktů, „ztrát třením“ a rozmanitých nesouladů progresivní. Protože tito migranti žijí převážně ve městech a v nich se rádi sdružují v etnických čtvrtích, další výrazná muslimská imigrace by znamenala, že ve stále větším počtu měst a sídlišť by se muslimové stávali většinou. Již dnes se tento vývoj v Německu rýsuje v mnoha městech a čtvrtích. Bohužel neexistují žádné statistiky ani spolehlivé výzkumy, které by dovozovaly zobecňující kvantitativní závěry.⁴² Avšak praktická zkušenost potvrzuje, že čtvrti jako Duisburg-Marxloh či Berlín-Neukölln jsou stovky.

TABULKA 8.12

BODOVÉ HODNOTY V TESTECH PISA DĚTÍ MIGRANTŮ Z R. 2003

ZEMĚ PŮVODU	BODY	HOSTITELSKÁ ZEMĚ	BODY
Vietnam	565	Skotsko	555
Čína	564	Nový Zéland	548
Indie	563	Austrálie	527
Polsko	499	Irsko	504

ZEMĚ PŮVODU	BODY	HOSTITELSKÁ ZEMĚ	BODY
Bělorusko	490	Švýcarsko	461
Maroko	452	Rakousko	455
Pákistán	463	Německo	442
Turecko	447		

Srov. Mark Levels - Jaap Dronkers - Gerbert Kraaykamp: „Immigrant Children's Educational Achievement in Western Countries: Origin, Destination, and Community Effects on Mathematical Performances“, in: *American Sociological Review*, sv. 73 (2008), s. 835 nn., tabulka 2.

V holandských obcích se stav populace a porodnost statisticky vyhodnocují odděleně u obyvatelstva autochtonního a alochtonního. Již v roce 2003 činil podíl migrantů v Amsterdamu 47 procent, na něž připadalo 56 procent všech porodů.⁴³ Kontinuální zpravodajství o vývoji takových vnitroměstských etnických struktur v Německu chybí. Nicméně i existující výzkumy ukazují, že nejsilněji se segregují turečtí státní občané⁴⁴ a že „v obytných čtvrtích existuje zřetelná souvislost mezi podílem cizinců, pobíráním sociální podpory a nezaměstnaností“.⁴⁵

Německo se kulturně promění až k nepoznání, pokud dáme volný průběh vývoji, který může vést - a pravděpodobně i povede - k tomu, že za několik málo generací bude ve velkých německých městech, ale možná i v celé zemi, žít muslimská většina tureckého, arabského a afrického původu. Avšak národní identita a společenská stabilita mají zapotřebí jisté homogenity v hodnotových postojích a akceptovaných kulturních tradicích. Platí tu varování Stefana Lufta: „Stát musí vyžadovat poslušnost vůči zákonům, avšak pokud ve jménu tolerance požaduje respekt k jistým, hodnotám, ačkoli tento požadavek nevychází ze zákonného rámce, proměňuje se stát v diktaturu smýšlení.“⁴⁶ Tento problém je tím naléhavější, čím větší je podíl migrantů reprezentujících jiné hodnotové struktury. Řešit se dá jenom tak, že se omezí rapidní růst těchto populačních podílů.

Mnoho muslimských migrantů se zvláště těžce vyrovnává s přirozeným požadavkem vymanit se ze zbožné tyranie tradiční kultury a překonat cizost kultury nového prostředí.⁴⁷ Kulturní tradice přecházejí z rodičů na děti a mění se

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

tím pomaleji - pokud se vůbec mění -, čím je migrantní skupina vzhledem k autochtonnímu obyvatelstvu větší. Americké výzkumy ukazují, že názory druhé generace imigrantů například na otázky přerozdělování jsou silně ovlivněny názory, které jsou dominantní v zemích, z nichž pocházejí jejich rodiče. Platí to i tehdy, jestliže eliminujeme vlivy jako věk, příjem a výchova.⁴⁸ Kulturní tradice přitom nezahrnuje jenom měřitelné „názory“, ale týká se i mentality, zásadních životních postojů, vyznávání hodnot, náhledů na svět. Obavy Herwiga Birga z „kulturního zlomu“, který by mohl nastat, pokud by se podíly muslimského obyvatelstva zvýšily nad jistou míru, působí zcela realisticky.

Kulturní odcizení muslimských migrantů by mohlo být relativizováno, pokud by skýтали záruku výrazného kvalifikačního či intelektuálního potenciálu. Něco takového ovšem není na obzoru. Že imigrace není řešením, nýbrž v její evropské podobě problém dále vyostřuje, bylo objasněno v minulé kapitole. Není totiž nikterak lhostejné, kdo se k nám přistěhovává.⁴⁹ Oblasti relevantní pro přistěhovalectví do Německa - Turecko, Blízký a Střední východ a Afrika - vykazují jak v analýzách testů PISA, tak v analýzách TIMMS (Trends in International Mathematics and Science Study) velmi nízké hodnoty, které odpovídají školním výsledkům příslušných migrantních skupin v hostitelských zemích.⁵⁰

Kvalifikace pro výkon povolání stejně jako školní výsledky zařazují muslimské migranty ještě i ve druhé generaci z hlediska potenciálu jejich kvalifikace a vzdělanosti převážně k německé dolní vrstvě. Další imigraci z Blízkého a Středního východu a z Afriky se ještě zvětšují strukturální problémy, které již dnes máme s tím, že podíl intelektuálně méně výkonných vrstev v Německu demograficky podmíněně dále narůstá. Navíc se neustále zastírá a nechce vidět, že přistěhovalectví do Německa během posledních desetiletí bylo přistěhovalectvím nikoli za výdělečnou činností, nýbrž převážně přistěhovalectvím za sociálními jistotami: od roku 1970 do roku 2003 vzrostl počet cizinců v Německu ze 3 na 7,3 milionu, avšak počet cizinců s povinností sociálního pojištění zůstal konstantně 1,8 milionu.⁵¹ Německý systém základního zabezpečení - nastavený tak, aby každý pobíral nejméně 60 procent středního příjmu - zajišťuje muslimským migrantům, aniž

jsou na ně kladeny jakékoli požadavky a aniž musejí pracovat, takový příjem, který s ohledem na poměry v jejich rodných zemích nelze nazvat jinak než příjem snů. Tím i platové nároky těchto migrantů od počátku leží velkou měrou vysoko nad úroveň jejich kvalifikace a jejich vysoká nezaměstnanost je předem naprogramována.

Ten, kdo se přistěhuje z Afriky či z Blízkého nebo Středního východu, dělá tak s úmyslem zlepšit svůj životní standard. Německý sociální systém mu tento standard zajistí, aniž musí pracovat. Naproti tomu ten, kdo se přistěhuje do USA nebo do Kanady, šije dobře vědom toho, že k lepšímu životu mu dopomůžou jen jeho ruce a jeho hlava. Kdo si příliš nedůvěřuje nebo se nechce příliš namáhat, do těchto zemí se nepřistěhuje. Přistěhovalci jsou tedy v těchto zemích pozitivním výběrem. To však není případ Německa ani ostatní Evropy. Přistěhovat se do Německa se vyplatí i lenochům a lidem neschopným, jen pokud jejich rodná země je dostatečně chudá.

Bereme na svá bedra všechny tyto potíže, ačkoli migrace nemůže vyřešit ani základní problém, který podle mínění mnohých má vyřešit, totiž postarat se o strukturální vyrovnání poklesu porodnosti. Již v roce 2000 jedna studie OSN ukazovala, že trvalý úbytek výdělečně činného obyvatelstva v Německu může být zastaven jen ročním přísunem téměř 500 tisíc přistěhovalců. Podíl přistěhovalců od roku 1996 a jejich potomků by pak už v roce 2050 činil zhruba 36 procent.⁵² Pokud bychom si stanovili za cíl udržet početní relaci starých lidí k lidem v produktivním věku konstantní, pak by podíl přistěhovalců od roku 1996 a jejich potomků na obyvatelstvu Německa v polovině 21. století musel být 80 procent. Problém budoucího nedostatku kvalifikované mládeže však při stávající struktuře našich přistěhovalců nelze vyřešit ani nezávisle na jejich množství:

„Přistěhovalci bez vysokoškolského vzdělání, a dokonce ani déle zaměstnaní domácí vysokoškoláci totiž jedno nezmohou - zajistit nezbytné množství nadaných mladých lidí, kteří vyrůstají obklopeni moderními technologiemi, s nimiž dovedou suverénně zacházet a poté je s velkou ctižádostí a plni netrpělivosti touží posunout k novým výšinám [...]. Nahrazovat ty, kteří se nenarodili, není o nic snazší, než probouzet mrtvé.“⁵³

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Všeobecná chvála migrace, již tak rádi pěstují mnozí ekonomové, působí na pozadí těchto fakt a souvislostí dosti naivně. Mnoho věcí lze totiž posoudit jenom tak, že se oddáme konkrétním faktům a konkrétním souvislostem; obecné řeči nikam nevedou.⁵⁴

Zhoršení demografické struktury, které je důsledkem již nastalého poklesu porodnosti, nepůjde na přechodnou dobu několika desetiletí již zastavit. Index závislosti starých se až do roku 2060 bude rozhodně dramaticky měnit k horšímu. I kdyby se okamžitě migrační saldo snížilo až na nulu, nebyl by o mnoho horší, jak ukazuje překvapivý výsledek modelového propočtu Spolkového statistického úřadu uvedeného v tabulce 8.6 (viz s. 299). Jedinou smysluplnou perspektivou proto může být úsilí zabránit dalšímu přistěhovalectví z Blízkého a Středního východu a z Afriky. Bude to ovšem také vyžadovat s rozhodností čelit silnému imigračnímu tlaku, který bude nepochybně ještě sílit.⁵⁵

PROČ SE ČISTÁ REPRODUKČNÍ KVÓTA NESMÍ STÁT OSUDNOU

Ti, kdo jsou v Německu cizí, kdo jsou zbožní a kdo jsou jen málo vzdělavatelní, jsou zde i nadprůměrně plodní. Všechny tyto tři skupiny se v případě muslimských migrantů rozsáhle překrývají. To by samo o sobě nebylo tolik zlé, kdyby zároveň s každou generací o třetinu nebylo německého obyvatelstva středního a vysokého vzdělání a kdyby nedocházelo k takovým absurdním přesunům ve struktuře obyvatelstva, jaké ukazuje tabulka 8.11 (s. 318).

Jaké důsledky to bude mít pro intelektuální a technický potenciál Německa, jeho životní standard a jeho postavení ve světě, je nasnadě. Půjde-li to tak dál, zbyde tu za několik generací jen nemnoho Němců, kteří nad tím budou moci truchlit. Herwig Birg se obává, „že demografický zánik Německa (a ostatní Evropy) by mohl být jednou interpretován jako znamení toho, že naše země se rozloučila se svou tisíciletou historií, aniž dnešní současníci toto nebezpečí vzali vůbec na vědomí“.⁵⁶

Birg je pesimista: „Protože politická moc se v demokracii získává volbami, jejichž úspěch zaručuje příslib bezstarostné budoucnosti, stala se idea potlačování demografických problémů tajným nadstranickým zájmem našeho

demokratického státu blahobytu."⁵⁷ Leccos může být jinak, pokud čistá reprodukční kvóta německé střední vrstvy a zejména obyvatelstva s vyšším vzděláním opět vzroste. I bez přistěhovalectví by pak mohl být trend směřující k přestárlé populaci zvrácen a během dvou generací by opět mohlo být dosaženo příznivějšího populačního složení, neboť ani plodnost inteligentních lidí by pak nebyla podprůměrná. K tomu však může dojít jen tehdy, *pokud (ano pokud) Němci bez okolků a radikálně změni svůj postoj k plození dětí*, což znamená, že dolní vrstva bude mít děti méně a vrstva střední a horní výrazně víc než dosud.

Páky a mechanismy pro to existují, je však také třeba chtít je používat. K tomu však v současnosti v Německu bohužel nevidím většinovou ochotu ani ve společnosti, ani v politice. Uchylujeme se raději k zastírání, na něž si stěžuje Birg. Za několik málo desetiletí, až prognózované přesuny ve složení obyvatelstva budou v plném proudu, bude ale už pozdě. Pochopitelně je nasnadě, že kterékoli z myslitelných opatření, jež by mohlo přivodit zvrát, obsahuje nějaký rozpor a téměř všechna mohou být z jistého zorného úhlu označena jako politicky závadná.

Předpokladem jakékoli skutečné změny je společenský a politický konsenzus v tom smyslu, že je naléhavé a bezpodmínečně nutné výrazně zvýšit porodnost a zároveň dosáhnout toho, aby se zvýšil i podíl středních a horních vrstev na celkové porodnosti, a že toto řešení nemá alternativu. Pokud se na tomto předpokladu shodneme, bude možno vést zcela jiné diskuse o tom, k jakým opatřením je třeba sáhnout. Bez takového konsenzu se vše rozplyne v marných diskusích a ztroskotá na vnitřních protikladech.

Švédský sociolog Gunnar Myrdal se na příkladu své rodné země již ve třicátých letech intenzivně zabýval tím, že rozvinutá západní společnost má v úhrnu sklon být méně plodná, než by bylo pro zachování stavu její populace nutné, a vyrovnával se rovněž s tím, že není vůbec lhostejné, kdo děti plodí.⁵⁸

SOCIALIZACE A LOGIKA PROŽÍVANÉHO ŽIVOTA

Vestfálská rodina Sarrazinů, ze které z otcovy strany pocházím, se v 19. století silně rozrostla. Téměř jednotný vzorec, podle něž byla rodina zakládána,

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Lze dobře sledovat v rodinném archivu: mladí muži podstoupili přípravu na povolání a podnikli v něm první kroky, dokud nenalezli takové zaměstnání, se kterým se dalo vyjít. Když jim bylo 27 až 32 let, požádali o ruku některé dcery z dobré rodiny, tedy o dívku s dobrým vychováním a jistým věnem.

Mladým ženám bylo nejméně 19, ale ne víc než 25 let. Pak rychle za sebou následovalo několik dětí, obvykle 4 když bylo ženě 30 až 35 let, byla tvorba rodiny dokončena. O rozvodech rodinný archiv nepodává žádnou zprávu. Z matčiny strany tomu bylo podobně a tento vzorec pokračoval až ke generaci mých rodičů.

Nelze ani pomyslet, že by vzdělané vrstvy v 19. století mohly být podprůměrně plodné, spíše naopak: je udivující, jak velká část lidí vůbec nevstupovala do manželství, protože jim chyběly prostředky k založení rodiny, a dětská úmrtnost mezi chudými byla velká. Zato ten, kdo do manželství vstoupil, měl o to víc dětí. Vjistém smyslu pokračovala NDR ještě v tradici 19. století: ženyměly děti brzo, často dokonce i během studia na vysoké škole. Mělo to i výhody, napří klad se tak snáze získal byt. Navíc byl dostatek mateřských škol a jeslí, takže studovat šlo i s dítětem. Jev známýve Spolkové republice již několik desetiletí, že vzdělání žen je překážkou v rození dětí, byl v NDR neznámý. Avšak ani tam

děti finanční rozpočet nevytěpšily a v tomto smyslu se ani v NDR mít děti „nevyplatilo“. Základní potřeby všeho obyvatelstva byly pokryty, ke koupi toho moc nebylo, a proto se také v dolní vrstvě nekoncentrovala vysoká porodnost. To, že ve srovnání se starou Spolkovou republikou byl v NDR vzdělání lidé plodnější a dolní vrstvy byly méně plodné, mělo příznivý vliv na průměrnou inteligenci v NDR. Specialista na výzkum inteligence Volkmar Weiss odhaduje, že průměrné IQ dětí, které se naposledy narodily v NDR, bylo v důsledku sociálního složení rodičovské vrstvy 102, naproti tomu IQ dětí, které se dnes rodí v celém Německu, je v průměru jen 95 bodů (srov. kapitolu 3, poznámku 95).

Zcela jiná je životní situace v dnešním Německu. Necht' ji ilustrují dva následující typické případy:

Případ 1: Jestliže dívka nedokončí hlavní školu nebo se nevyučí a v raném věku má dítě, základní zabezpečení se jí postará o byt a příjem, ať má či nemá práci,

at' má nebo nemá partnera, at' má jedno dítě nebo jich má víc. Skromný životní standard má od počátku zajištěn a s každým dalším dítětem se zvyšuje. Nadprůměrná plodnost vrstev závislých na transferech či žijících v překerní situaci a vrstev stranících se vzdělání je nápadná. Jestliže si žena najde partnera a žije s ním ve společné domácnosti, jejich životní standard se v důsledku transferové aritmetiky zhorší. Systém odměňuje stranění se práce a roli samoživitele a trestá tradiční rodinnou strukturu.

Případ 2: Maturantka absolvuje vysokoškolské studium v rámci studijní dobyv Německu obvyklé, vykoná zkoušky a etabluje se v povolání. Je jí právě 28 až 30 let a hledá si partnera. Když založí rodinu, je ve věku, v němž měly ženy dříve už třetí, čtvrté či páté, rozhodně však poslední dítě. Takzvané biologické hodiny tikají, neboť právě uplynula polovina plodných let, tedy doby mezi 15 a 49 lety, a zejména proto, že od 25 let pravděpodobnost početí rok od roku klesá. Když konečně vytoužené dítě přijde, zbývají snad ještě čas a síla na druhé, na třetí či čtvrté ale nikoli.

Ani v jednom z obou případů není snadné tyto zažité vzorce překonat. Neboť kde mají tyto ženy brát motivaci? Ona mladá žena bez ukončeného vzdělání nevidí perspektivu, která by se jí nabízela, a nemá-li mnoho tížádosti a není-li příliš inteligentní, nebude v tom vidět problém. Vždyť bída a hanba její životní situaci neprovázejí. Nicméně při troše tížádosti a vyšší inteligenci by se v ní neocitla. Na druhé straně naše abiturientka a absolventka vysoké školy si dobře uvědomuje, že manželství už dávno není příslibem doživotního zajištění. Zpravidla by chtěla partnera alespoň téže úrovně, což vzdělaným a úspěšným ženám hledání partnera obzvlášť ztěžuje. Tato žena bude jen v omezené míře ochotna podřídít svou profesní budoucnost založení rodiny. Logickým důsledkem pak je situace, kdy vzdělané ženy jsou ze 30 až 40 procent bezdětné a jejich čistá reprodukční kvóta je 0,5.

Socializace v moderní společnosti obecně způsobuje, že pozornost je soustředěna na optimalizaci vlastní životní dráhy (užít slova „seberealizace“ by tu patrně bylo příliš nadnesené). To je zcela legitimní; četní umělci a vědci takto jednali

vždy. Partnerství, rodina a děti již nejsou samozřejmostí, nýbrž jde o základy projektů života, v jejichž rámci již nejsou cílem, nýbrž nástrojem. Vysoká rozvodovost a časté střídání partnerů nemusí znamenat, že manželství a jiné partnerské svazky fungují hůře než kdysi. Může jít jen o to, že nároky na tyto svazky vzrostly. Z ekonomického hlediska lze situaci vidět tak, že moderní člověk, který má jistý úspěch a stojí před volbou jednoho z mnoha životních modelů, optimalizuje svůj život tím, že vyrovnává mezní užítky rozdílných aktivit; důsledkem toho jsou méně stabilní partnerství a v rámci nich méně dětí.

Vypočítáváme-li všechny překážky, které plození a výchově dětí stojí v cestě, je třeba činit tak s rozvahou a bez ukvapení: nikdy neměla rodina v Německu tak širokou podporu, jakou má dnes, nikdy nebyly materiální pomoc a nabídky péče a vzdělávání tak rozsáhlé jako dnes. Kdyby našim problémem byly naše „překážky“, pak by porodnost ve Velké Británii a v USA musela být ještě mnohem nižší než u nás, neboť zejména ve Spojených státech neexistuje nic, co by šlo přirovnat k naší „rodinné politice“. V obou těchto zemích vynakládají vzdělané vrstvy na výchovu a vzdělání svých dětí značné částky, jaké v německém systému financovaném převážně státem nemají obdoby, a činí tak s naprostou samozřejmostí.⁵⁹ Avšak i v těch průmyslových státech, které mají výrazně vyšší porodnost než Německo - v USA, Velké Británii, Francii a skandinávských zemích - se projevuje negativní dysgenický účinek porodnostní struktury: ve všech těchto zemích mají vzdělané vrstvy podprůměrnou fertilitu, i když odchylky od průměru tu nejsou tak dramatické jako v Německu a úroveň porodnosti je tu obecně vyšší.⁶⁰

Pokud bychom chtěli trendy vylíčené v obou typových případech zastavit nebo zvrátit, bylo by k tomu zapotřebí silných a nepochybně kontroverzně působících prostředků, tedy takových prostředků, jimž jsou vlastní silné politické kontraindikace a které tak v sobě obsahují prakticky svou vlastní negaci. Zvrat existujícího trendu bude proto možný jen tehdy, bude-li většina společnosti přesvědčena, že vůči politické a společenské prioritě změny kurzu nelze vznést rozumné námitky.

Různá protiopatření, o nichž bude dále řeč, jsou nazírána ze dvou hledisek: (1) Co je vhodným prostředkem pro zvýšení porodnosti? (2) Co je vhodným prostředkem k tomu, abychom zabránili dysgenickému účinku porodnostní struktury?

Výlučným posuzovacím měřítkem je přitom účinnost opatření a pragmatický rozum, z něž jejich návrh vyvěrá. Nejde nikterak o to, zda vyhovují německým ústavním zásadám. Pokud k tomu, aby bylo prosazeno rozumné opatření, existuje politická vůle, pak se vždy najde cesta, jak toto opatření včlenit do ústavního rámce - v krajním případě může být touto cestou změna ústavy.

JAK ZVRÁTIT TREND

Od páru k rodině

Míra rozvodovosti nebude už nikdy stejná, jako byla v 19. století, na to se nejspíš náš život také příliš prodloužil. Na druhé straně lze mít pochyby o tom, zda je nejzdařilejším plodem rodinné politiky, že 14 procent dětí v Německu - v městských státech dokonce 27 procent - vyrůstá v neúplné rodině a že tato tendence sílí.⁶¹

Existuje značný překryv mezi příslušností k dolní vrstvě, transferovou závislostí a statutem samoživitele. Transferový systém rozchod usnadňuje, pro mnohé je v podstatě bez finančních sankcí a pro samoživitele s dětmi může být dokonce finančně neatraktivní snažit se uchytit na pracovním trhu.⁶² Avšak dětem se daří i v ne docela dobře fungující úplné rodině lépe než u jednoho z rodičů, u nějž zažívají pokusy o hledání partnera a sbližování se s ním. Protože zdravé dítě dokáže dost věcí vydržet, ani neuspořádané rodinné poměry ve většině případů nenapáchají velké škody, nicméně možnosti rozvoje dítěte omezí.

Lidé se berou později, rozcházejí častěji a mnohem častěji než dříve zůstávají svobodní. I kdybychom k manželským svazkům připočetli rostoucí počet partnerství bez oddacího listu, nic se na tomto obrazu nezmění. Tato situace snižuje porodnost a mnoho dětí zbavuje možnosti vyrůstát v úplné rodině se svými sourozenci. Statistika navíc ukazuje, že dlouhodobá partnerství plodí děti častěji a nežádka i víc, než kolik se jich zrodí ze vztahů krátkodobých.

Co tedy může dělat stát pro to, aby podporoval sklon k trvalým partnerským svazkům? Podle našeho základního zákona bere stát manželství a rodinu pod svou zvláštní ochranu. Avšak během několika desetiletí se tento výrok stal

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

jen prázdnou floskulí. Jediným smyslem privilegovanosti manželství je totiž ochraňovat je jako prostor přednostně určený k plození a výchově dětí. Tam, kde se děti nerodí, je privilegovanost manželských svazků principiálně beze smyslu. Partnerství mezi lidmi téhož pohlaví jsou záležitostí *sui generis* a mají co dělat s manželstvím nanejvýš v tom smyslu, že dva lidé žijí spolu a mají spolu třeba i vztahy sexuální. Avšak děti, které jsou v ochraně manželství to nejpodstatnější, tu zcela jistě nelze očekávat. Smyslem privilegovanosti manželství ale právě bylo vytvořit pro rození dětí státem chráněný prostor.

Jestliže výhody rodinného, vyživovacího a dědičného práva manželství spolu s hodnotou dětí vněm zrozených jsou nyní z velké části eliminovány, zbyla z privilegovanosti manželství jen prázdná slupka. Nejde o to, na tuto situaci si stěžovat, tkví v ní jistá společenskopolitická logika, avšak přece jen lze konstatovat, že manželskému svazku a tím i trvalému partnerství je tak upřena jakákoli institucionální přitažlivost.

Vydeme-li z toho, že vysoký počet trvalých partnerství mezi mužem a ženou za prvé zvýší potenciální počet dětí a za druhé vytvoří ty nejlepší předpoklady pro jejich prospívání a dobrou výchovu, pak by atraktivita trvalých partnerství a společenský respekt k nim měly mít takovou váhu a podporu, aby tím bylo ovlivněno celkové klima společnosti. Lidé sice stále věří, že jednájí převážně z vlastních pohnutek a ze svého svobodného rozhodnutí, ve skutečnosti však velkou měrou přednostně reagují na očekávání společnosti a rádi těmto očekáváním vyhovují, pokud to neodporuje jejich instinktům či nenesou s sebou bezprostřední nevýhody.

Jak vytvořit a udržet společenské klima, které si bude obzvlášť cenit trvalých partnerství mezi mužem a ženou, je otázka mnoha úhlů pohledu. V každém případě je třeba nepropadnout dojmu, že jakákoli forma sociálního uspořádání má pro společnost tutéž hodnotu.⁶³

Nabídka péče o děti, celodenní školy

Klasická dělba práce - muž je živitel rodiny, žena se stará o domácnost -je jako dominující model rozdělení rolí v rodině dnes již přežitkem. Neoddiskutovate

Iným předpokladem jakékoli moderní rodinné politiky proto musí být nabídka vysoce kvalitní, pokud možno celodenní péče o děti - podle přání rodičů už od jeslí. Evropské země, které takovou nabídku tradičně poskytují nebo ji v posledních desetiletích zavedly, například Francie nebo země ve Skandinávii, tak nízkou porodnost, jakou v současnosti zaznamenáváme v zemích jižní Evropy, nemají. Také v USA lze pozorovat, že v těch státech, které poskytují více péče o děti, je více žen zaměstnaných, aniž to nepříznivě ovlivňuje porodnost. Ve východním Německu naproti tomu velmi dobrá nabídka předškolního zaopatření dětí poklesu porodnosti na západoněmeckou úroveň zabránit nedokázala. Pravděpodobně jde o důsledek specifických podmínek na východoněmeckém trhu práce. V zemích východního Německa je v jeslích či u soukromých pečovatelek k dispozici místo pro 41 procent dětí do 3 let, avšak v západním Německu je to teprve pouhých 9,9 procenta.⁶⁴ Než bude systém tohoto zaopatření vybudován v míře, která bude pokrývat poptávku, bude třeba ujit ještě kus cesty. Pokud jde o mateřské školy, tam je třeba rozšířit jejich působnost na celodenní péči, neboť jenom pak, pokud započítáme čas na přípravu a na cestu, dostanou matky skutečně možnost pracovat, byť šlo jen o zkrácený úvazek. Ve školství je třeba přejít na celodenní školu v plném rozsahu podle anglosaského či francouzského vzoru. Nemůže jít přitom o to, aby děti trávily odpoledne v družině, spíše je nutné, aby žáci každého věku byli pravidelně ve škole od 8 ráno do 16 odpoledne. Konečně je i nutné, aby během normální pracovní doby v pracovní dny bylo o každé jakkoli staré dítě spolehlivě postaráno, pokud si to rodiče budou přát. Bude-li tento čas využit k rozumné výchově a vzdělávání dětí a k tomu, aby na ně byly kladeny konkrétní nároky, nejlépe tak přispějeme k vytvoření rovnosti šancí pro děti z dolních vrstev.

Délka vzdělávací přípravy, kariérní vzorec

V Německu obvyklá příliš dlouhá doba vzdělávání přispívá k tomu, že vysokoškolsky vzdělané ženy mají své první dítě příliš pozdě, pokud raději vůbec nezůstanou bezdětné. Je ale asi podmíněno i sociologicky, že si ženy v Německu

se svým první dítětem dávají na čas a nepořizují si je, dokud podstatné záležitosti jejich života nejsou dostatečně uspořádány. Jiná mentalita zřejmě převládá v USA. Ženy tam sice také vyčkávají s prvním dítětem, dokud nedostudují, avšak studium dokončují mnohem dřív než ženy v Německu. A pak jde vše podstatně rychleji: první porod má většina žen, které právě dokončily svůj „graduate or professional degree“. Bělošské, nehispanšské ženy rodí do věku 40 let průměrně 1,8 dětí, ženy s univerzitním vzděláním 1,7 dětí, což je jen nepatrně méně než průměr. Většina rodiček je ve věku od 20 do 29 let,⁶⁵ kdežto v Německu je jim průměrně o 5 let víc, konkrétně 26 až 34 let. Také americké ženy racionálně spojují své vzdělání se svým prvním dítětem, avšak po ukončení studia již tak dlouho neotálejí. Je nepochybné, že průměrný věk, v němž je v Německu ukončováno akademické vzdělání, se musí snížit. Avšak váhavost, s níž akademicky vzdělané ženy v Německu zakládají rodinu, to samo o sobě neodstraní.

Přídavky na děti, rodičovská dovolená

Podpora v mateřství zavedená v roce 1978, příspěvek na výchovu dětí (od roku 1986) a přídavky na děti (od roku 2006) mají přispět k tomu, aby bylo možno lépe skloubit péči o děti s výdělečnou činností ženy. Umožňují, aby byla žena po narození dítěte na jistou dobu uvolněna z práce, a mají být jistou kompenzací ušlé mzdy. Je značně potěšující, že rodičovskou dovolenou si bere také čím dál tím více otců.⁶⁶ Účinek na porodnost nicméně není statisticky prokazatelný, vyloučit však nelze jisté preferenční efekty. Herwig Birg prokázal, že příspěvek na výchovu má jistý minimální efekt u druhého a třetího dítěte, avšak žádný měřitelný vliv nemá na počet a dobu prvních porodů.⁶⁷ Ani u přídavků na děti nelze pozorovat takový vliv na porodnost, v nějž se doufalo, a z dosavadních dat nelze vyčíst ani očekávané zlepšení sociální struktury rodičů. Intence tohoto opatření ostatně doznala újmy, neboť i rodičům, kteří nejsou výdělečně činní nebo jejichž příjem je nízký, byla přiznána minimální sazba příspěvků na děti. Nicméně je zapotřebí i nadále se pokoušet podněcovat ochotu výdělečně činného obyvatelstva

k plození potomků prostřednictvím vhodné kombinace pravidel pro uvolňování ze zaměstnání a náhrady mzdy.

Motivace důchodovým pojištěním

Adenauerův výrok: „Děti budou mít lidé vždycky“ brali v roce 1958 mnozí jako substrát tisícileté lidské zkušenosti. Kancléř však mohl mít konkrétnější představu, kdyby byl četl knihu Gunnara Myrdala „Population. A Problem for Democracy“ z roku 1938. Přestavba zákonného důchodového pojištění, která vedla k tomu, že všichni důchodci měli garantovanou účast na rozvoji životního standardu nezávisle na tom, zda mají děti a kolik jich mají, připravila obyvatelstvo o další racionální pohnutku k rození dětí: na toho, kdo vychovával děti, čekaly v budoucnosti materiální nevýhody v důsledku vzniklých nákladů a starostí a uniklého výdělků, ty však nebyly vyváženy žádnými výhodami v jeho zajištění ve stáří, neboť to bylo na dětech nezávislé. Mnozí se proto domnívají, že pokles porodnosti od poloviny šedesátých let byl zásadně ovlivněn tímto opatřením. Je možné, že vzhledem k rozměru tohoto jevu právě v Německu tomu tak vskutku je. Nicméně k poklesu porodnosti došlo i v jiných zemích na srovnatelné úrovni rozvoje, v nichž k tak bujnému a na dětech nezávislému zaopatření ve stáří nedocházelo.

Lze si představit, že by se povinnost důchodového pojištění, jehož výše je ovlivňována počtem důchodců, které je v dané době třeba zaopatřovat, nastavila tak, aby lidé s dětmi platili méně a lidé bezdětní víc. Pokud by rozdíl byl velký, bezpochyby by se dostavil i usměrňovací efekt. Otázka však je, zda by tak ti, kteří již děti mají, byli motivováni k tomu mít jich víc, a ti, kteří (ještě) nemají žádné, viděli v tomto opatření důvod k tomu, nějaké si opatřit. Nebude-li opatření dostatečné, zůstane bez účinku, přežene-li se, mohlo by se stát, že právě mladé a dynamické lidi donutí k úhybným manévřům, například k odchodu do zahraničí. Neboť nepoměr mezi odvody a příjmy v systému důchodového pojištění, který je již dnes příkrý, stal by se tímto opatřením ještě příkřejší.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Přídavky na děti, sociální dávky

- V USA kompenzace rodinných výdajů v našem smyslu ani rodinná politika neexistuje. Ve Spojených státech se sice rodí 25 procent dětí matkám, které podle konceptu relativní chudoby žijí v chudobě, avšak jen 6,4 procenta žen, které mají děti, žije z veřejné podpory.⁶⁸ Reforma systému *welfare*⁶⁹ provedená v roce 1996 poskytla jednotlivým státům USA větší prostor pro vlastní sociální politiku, přičemž se ozývala mnohá přání porodnost *welfare mothers* snížit a kariéry konceptu *welfare* obecně přibrzdit. To se zjevně podařilo (nicméně ty ženy, které dostávají z tohoto systému podporu, mají třikrát vyšší porodnost, než je národní průměr).
- Důsledkem této reformy je i to, že disparátnost porodnosti vzhledem k úrovni vzdělání je nižší než u nás. Ženy s univerzitním vzděláním mají 1,6 až 1,7 dětí, což odpovídá průměru, a bezdětných je z nich jen 27 procent,⁷⁰ zatímco v Německu je to 40 procent. Na 7,2 procenta žen v plodném věku s ukončeným univerzitním vzděláním připadá 8,7 procenta porodů, porodnost žen bez ukončené školní docházky je však také nadprůměrná: na 19 procent těchto žen v plodném věku připadá 23 procent porodů. Značně zjednodušeně lze k tomu říci: přestože USA nemají žádnou obecnou rodinnou politiku, v jejímž rámci se v Německu uplatňují opatření, jako jsou přídavky na děti či kompenzace rodinných výdajů, mají značně vyšší porodnost a její závislost na vzdělání žen má značně menší rozptyl. Ve zřetelném protikladu k německé politice se nadprůměrné porodnosti dolních vrstev brání tím, že většina matek s nízkým příjmem zásadně nedostává ze systému *welfare* žádnou podporu.
- Německo vynakládá ročně 37 miliard eur na přídavky na děti.⁷¹ Nejde však o čisté výdaje, neboť kdybychom - čistě hypoteticky - tyto přídavky zrušili, došlo by ke snížení daňových příjmů o daňové úlevy ve výši 19,5 miliardy eur; čisté výdaje na přídavky na děti tedy činí kolem 17,5 miliardy eur.⁷² Avšak dětem příjemců sociální podpory jsou formou příspěvků na bydlení a jiných dávek vypláceny vyšší částky, než je výše čistých přídavků na děti. V úhrnu se v rámci základního zabezpečení na každé dítě vyplácí 322 eur čistého (viz tabulku 4.1, s. 97). Nezaměstnaný manželský pár spětí dětmi tak získá 2700 eur čistého příjmu a s trochou černé práce si lze přijít až na 3500 a více eur.

Zajímavé je porovnat výši přídavků na děti a ostatních dětem určených sociálních dávek v rámci základního zabezpečení se *skutečnými rodinnými výdaji*.⁷³

- Přídávky na první a druhé dítě činí měsíčně 185 eur, na 2 děti tedy 370 eur. Celková navýšená částka základního zabezpečení na 1 dítě je 322 eur, na 2 děti tedy 644 eur.
- Pár bez dětí má průměrné měsíční výdaje 2398 eur, pár s dětmi 2820 eur, tedy o 422 eur víc. V domácnosti s dětmi žijí průměrně 2 děti, což je setrvalá velikost rodiny, pokud má děti.
- Domácnosti o 4 osobách (nemusí zahrnovat děti) mají průměrné výdaje 2964 eur, tedy o 566 eur víc než bezdětný pár.

V rámci základního zabezpečení je tedy dětem vyhrazena diferenční částka, o níž celková částka sociálních dávek určených dětem přesahuje průměrné výdaje německých domácností na děti. Je však docela dobře možné, aby výdaje na děti byly menší, než je průměr, aniž by děti musely hladovět. Z toho koneckonců vyplývá, že příjemce transferů si touto službou může vylepšit svůj životní standard, pokud si pořídí děti. Přirozený řád světa je tím ovšem postaven na hlavu. Jen samotné přídávky na děti jsou dnes už tak vysoké, že průměrné rodinné výdaje na děti téměř plně pokrývají, u malých dětí je dokonce přesahují.

Jinými slovy: děti, zejména je-li jich mnoho, dolní vrstvě umožňují vést příjemný bezpracný život, neboť finanční částky, jež je v rámci sociálních služeb poskytována na děti, lze zneužít ve prospěch dospělých. Této praxi, již bohužel tak často pozorujeme, by bylo možno zamezit tak, že dávky na děti by se snížily a takto ušetřené peníze by byly investovány do celodenní péče a stravování ve školách a školkách. Zavedením školních uniforem by navíc bylo možno snížit výdaje na ošacení. Tato opatření by byla pro děti zajisté prospěšnější.

Ve zdravých rodinných poměrech je běžné, že životní standard a materiální podmínky dospělých se zhoršují, pokud je třeba, aby ze svého příjmu zaopatřovali i svoje děti. Je nutné, aby se tento postoj stal běžným i u příjemců sociálních dávek, neboť jinak dochází ke vzniku nesprávných motivačních struktur, které pak u této sociální skupiny vedou k nadprůměrné porodnosti.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Podobně je tomu i s přídavky na děti, které jsou nezávislé na výši příjmu: pokud vůbec motivují k tomu mít děti, pak se tak děje u vrstvy lidí s nízkými příjmy, což není u těch pravých. Lépe by bylo cíleně podporovat ty rodiče, kteří si svou obživu zaslouhují výdělečnou činností. K tomu jsou vhodné daňové úlevy, ale také nezdanitelné částky, příplatky a jiná zvýhodnění u příspěvků zaměstnanců na sociální pojištění.

Cílem veškerých opatření musí být zásada: ten, kdo si svou obživu zajišťuje prací, nesmí kvůli dětem upadnout do chudoby. Avšak ten, kdo pobírá alimony od státu, nesmí být sváděn k tomu, aby si tuto státní podporu navyšoval dětmi.

V německém systému dostávají rodiny s nízkým nebo nulovým příjmem za své děti prémie. V tomto ohledu pak neudivuje, že se struktura porodnosti v Německu ocitá na tak šikmé ploše. Naproti tomu USA proti vysoké porodnosti dolní vrstvy své země již dávno něco podnikly- a s úspěchem: 22. srpna 1996 podepsal prezident Clinton „Personál Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act“, jímž byla omezena jednoduchá možnost přijít k penězům ze systému *welfare*. Bili Clinton byl za to nesčetněkrát osočen z rasismu, neboť mezi „Welfare Mothers“ s mnoha dětmi bylo silně nadprůměrné množství černošek a hispánek.⁷⁴

Zdaňování rodin

Německé daňové právo zná manželský *splitting*, čili společné zdanění manželů.

Znamená to, že manželé jsou na jejich přání zdaněni společně a daň se vypočítává tak, jako by oba měli stejný příjem, což snižuje daňovou zátěž rodiny. Manželský *splitting* měl vždy své odpůrce, kteří tvrdili, že společné zdanění zvýhodňuje „manželství s ženou v domácnosti“. Tento systém skutečně zvýhodňuje ty rodiny, v nichž je příjem partnerů velmi rozdílný, přičemž jde většinou o páry s dětmi. Ženy v dnešních poměrech pracují vesměs na plný úvazek, pokud ještě) nemají děti a dokud nejsou absencí manželského *splittingu* podstatně znevýhodněny. Kromě toho, že zvýhodňuje „manželství s ženou v domácnosti“, budí *splitting* nelibost proto, že jeho výhoda roste s daňovou progresí. Narážíme tu na rub progresivního daňového tarifu.

Okolnost, že díky dětem rostou s výší příjmu i daňové úlevy, byla vždy hlavním důvodem námitek proti nezdanitelným položkám na děti, neboť pro stát by mělo být každé dítě „stejně cenné“ nezávisle na výši příjmu. Opakovaně proto docházelo k politickým iniciativám nezdanitelné položky zcela odstranit ve prospěch přídatků. Tyto snahy však ztroskotaly na rozhodnutí Spolkového ústavního soudu z 10. listopadu 1998, podle kterého nezdanitelné částky na daňového poplatníka a jeho partnera a nezdanitelné částky na děti musejí pokrývat nejméně existenční minimum.⁷⁵ Východiskem z těchto snah pak bylo stanovení takové výše dětských přídatků, že pro 95 procent obyvatelstva jsou tyto přídatky výhodnější než daňová úleva díky nezdanitelné částce. Pro rok 2010 to například znamená, že nezdanitelná částka na první a druhé dítě má pozitivní finanční účinek teprve při mezní daňové sazbě 31,5 procenta.⁷⁶ Pokud porovnáme výši dětských přídatků s výší daňového odvodu, pak rodina se dvěma dětmi až do výše příjmu 3600 eur je prakticky zcela zbavena daňové zátěže.

Úhrnný systém, jenž tvoří přídatky na děti, manželský *splitting*, nezdanitelné částky a rodičovský příspěvek se nazývá kompenzace rodinných výdajů. Tento systém s rozpočtem kolem 64 miliard eur ročně je neobyčejně drahý.⁷⁷ Za posledních 45 let se stával čím dál dražším, avšak čistou reprodukční kvótu to nijak neovlivnilo, spíše naopak: celková porodnost nevzrostla, avšak podíl dolní vrstvy na porodnosti výrazně stoupl. Měřeno počtem porodů a kvalitou socioekonomické struktury je německý systém kompenzace rodinných výdajů jako komplexní systém drtivým neúspěchem.

Náklady na dítě vznikají na třech úrovních; jsou to:

1. Bezprostřední výdaje na stravu, ošacení a bydlení

Tyto výdaje se pohybují v přehledném rámci a lze je, jak ukazuje statistika spotřebních výdajů, z velké části pokrýt existujícími přídatky. V rámci základního zabezpečení tu jsou dokonce přebytky, které příjemci transferů mohou použít jinak.

2. Ztráta příjmů, k níž dochází tak, že jeden z rodičů se zcela nebo zčásti vzdá zaměstnání

Tyto oportunitní náklady jsou nejnižší pro nezaměstnaného příjemce dávek. U zaměstnaných rostou s výší příjmů. V tomto ohledu je správné, aby přídatky byly závislé i na výši dosavadního příjmu.

3. Náklady vznikající tím, že se děti podílejí na životním standardu rodičů

Každý, kdo vezme čas od času rodinu do restaurace nebo jede s dětmi na lyže, ví, o čem je tu řeč. Také rodinný domek se s ohledem na děti zvětšuje.

První a druhá úroveň pochopitelně nemohou být naplněny přídavky nezávislymi na příjmu. Za prvé by tyto náklady nebyly financovatelné a za druhé by to u příjemců transferů a lidí s nízkými příjmy vedlo k navádění špatným směrem.

Zatímco německý systém kompenzace rodinných výdajů je zaměřen převážně na přerozdělování, ve francouzském systému mají větší váhu aspekty populačněpolitické. Přídavky na první dítě se ve Francii neposkytují a na druhé dítě jsou výrazně nižší než u nás. Zato tu existuje rodinný *splitting*,⁷⁸ který je nastaven tak, že daňové zatížení rodiny s počtem dětí klesá. Francouzský systém rodinného *splittingu* není sociálně spravedlivý, ale funkčně je účinný, a to ve dvojnásobném smyslu: jednak celkově stoupl počet dětí, zejména třetích a čtvrtých dětí v rodině, jednak stoupl i počet dětí z vyšších vrstev.

Takovýto systém lze téměř libovolně kalibrovat, podle toho, jakou váhu ve *splittingu* přisoudíme prvnímu, druhému a dalším dětem. Nadměrnému přerozdělování u velmi vysokých příjmů by bylo možno zamezit stanovením *splittingových* limitů. Pokud bychom chtěli provést systémovou změnu tak, aby nedošlo k závislosti na výši příjmu, znamenalo by to relativní zvýšení daňové zátěže pro bezdětné. Avšak i to může být smysluplným usměrňovacím opatřením.

Rodinný *splitting* by byl vhodným prostředkem, jak odstranit jednu podstatnou vadu přídavek nezávislých na výši příjmu, a sice nedostatek motivačních a usměrňovacích efektů ve sféře vyšších příjmových a vzdělanostních vrstev. Avšak proti další podstatné příčině nedostatku dětí v těchto vrstvách by tento *splitting* sám o sobě nic nezmohl: první dítě přichází - pokud vůbec - značně pozdě, a to má za následek, že celkový počet dětí vzdělaných lidí je velmi malý.⁷⁹ Hodně se mluví o „rush hour“⁸⁰ našeho života: studium, nástup do zaměstnání, hledání partnera, první dítě - to vše se má stihnout do 30, nejvýše 35 let. Nejsnáze ze všeho tu lze odložit právě vstup do manželství. Může to ještě rok počkat, říkají si mnozí, avšak nakonec bývá už pozdě, a i když to přece jen vyjde, nepřijde víc než jedno či dvě děti.

Snad by mohlo pomoci nějaké citelné povzbuzení - řekněme jistou lhůtou. Například každá žena, která ukončí vysokou školu, by za každé dítě, které porodí

před třicítkou, mohla získat státní prémii 50 tisíc eur. Věkovou hranici by tu bylo možno také variovat pro první, druhé a třetí dítě. S premií za dvě děti by mladí rodiče mohli získat - například - potřebný kapitál ke koupi vlastního bytu. Taková premie by nebyla nikterak dražší, než jsou dnešní přídavky na děti. Ty dnes totiž dělají za 25 let 55 500 eur na dítě. Že mají vzdělané ženy své první dítě čím dál později, je podstatnou příčinou toho, že mezi ženami této vrstvy je dětí tak málo. Státní premie by mohla být patřičným impulzem a efektem pro stanovení preferencí. Zkušenost ukazuje, že další děti přicházejí tehdy, jestliže první dítě v nepřiliš pozdním věku prolomí bariéry. Premie by však musela být udělována - a v tom bude vězet politické úskalí - pouze selektivně, totiž jenom těm skupinám žen, jejichž vyšší plodnost by mohla vylepšit socioekonomickou kvalitu porodnostní struktury.

NIC NENÍ NEMĚNNÉ

Popsané přístupy ukázaly, že zcela určitě existují nástroje, jejichž odhodlané použití by pomohlo jak zvýšit celkovou porodnost, tak zlepšit strukturu porodů. Francie a Spojené státy představují dva příklady velkých zemí našeho stupně rozvoje, v nichž porodnost dosahuje stavu, který je potřebný pro zachování dané populační úrovně. Je příznačné, že obě tyto země mají k dispozici podstatně kvalitnější statistické podklady.⁸¹ Cesty, kterými se tyto země ve snaze vypořádat se s existujícími problémy vydaly, jsou zcela rozdílné: v USA neexistuje rodinná politika v našem smyslu, ale nedochází tu ani k imigraci do transferových systémů. Proto tu imigranti mají jinou kvalitu a nejsou tu tolik vyhraněny rozdíly v porodnosti podle stupně vzdělání. Francie má sice stejně jako Německo problém s migranty muslimského původu, avšak celková porodnost je tu vyšší a mnohem významněji se na ní podílejí i vzdělané vrstvy. Nutnost jednat je nesporná. Nástroje k tomuto jednání máme k dispozici. Uděláme něco? Nechme se překvapit.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

SEN A NOČNÍ MŮRA

Německo za 100 let

*Všude nad horami
je klid.
Slyšíš korunami
sotva znít
váňku vír;
i ptáčata umlkla v houští.
Počkej, už se spouští
i na tebe mír.*

Johann Wolfgang Goethe
Poutníková noční píseň

Osm předchozích kapitol obsahovalo mnoho čísel a analýz, byla tu i mnohá hodnocení. Na tomto místě předkládám dvě teze:

1. Každý stát má právo rozhodovat o tom, kdo se na jeho území smí přistěhovat, a kdo ne.
2. Hodnoty Západu a Evropy spolu s kulturní svébytností jejich národů stojí za to, aby byly zachovány. Dánové mají mít možnost i za 100 let žít jako Dánové mezi Dány a Němci jako Němci mezi Němci, pokud budou chtít.

Postoje běžného občana vyjádřené v těchto dvou tezích jsou v Německu už několik desetiletí napadány - zčásti otevřeně, zčásti skrytě. Každého, kdo takto smýšlí, je třeba zahnat do pravičáckého kouta. V Německu tolik rozšířená údajná liberálnost s podvědomými sklony k socializaci v duchu osmašedesátníků cítí v každé formě populační politiky nepravost a jakoukoli imigraci vnímá jako vítaný jev. Regulace přistěhovalectví či jeho omezení se v těchto kruzích pokládá takřka za nelegitimní či alespoň nemorální počin a chytí

zachovat německý charakter Německa je pokládáno za projev emocionální nacionalistické tuposti.

Mým přáním však je, aby moji potomci ještě za 50, ba ještě za 100 let žili v Německu, v němž se lidé budou dorozumívat německy a kde se budou cítit jako Němci, v zemi, která si uchová svou kulturní a duchovní sílu a dále ji rozvine, v zemi obklopené otčinami Evropy. Toto je pro mne - prosím za prominutí - důležitější než otázka, zda hladina Severního moře v příštích 100 letech stoupne o 10 nebo 20 centimetrů. Jsem si jist, že i naši východní sousedé si přejí, aby i za 50, za 100 let zůstali Poláci, stejně jako Francouzi, Dánové, Holanďané nebo Češi mají odpovídající přání vůči svým národům a svým zemím.

Jde o to, aby identita národů a států byla náležitě zachována a dále rozvíjena, byť přechody mezi nimi jsou plynulé: alemanští Švábové jsou v mnohém podobní německým Švýcarům, Alsasko nikdy nezapře své německé kořeny a také v Nice postřehneme, že kdysi tu byla Itálie. Architektonické styly a tvárnost měst kořeni hluboko ve společné kulturní tradici severních planin Evropy od Brugg až po Tallinn, někdejší Reval.

Švýcarsko je obdivuhodným příkladem toho, jak po tisíciletí v bezprostředním sousedství mohou vedle sebe koexistovat rozdílné identity: v kantonu Wallis - na východě se mluví německy a na západě francouzsky - se za posledních 1000 let jazyková hranice jen nepatrně posouvala o krok dál a zase zpět: když sídlil biskup v Brigu, putovala na západ, když seděl v Siónu, putovala na východ. V půli cesty mezi Siónem a Brigem ležící město nazývali jednou Sierre a jednou Siders.

K přeshraniční migraci docházelo v každé době. Mí předci z otcovy strany putovali přes Lyon do Ženevy a pak přes Basilej do Německa, kde se z nich nakonec stali Vestfálci. Mí předci ze strany matčiny se v roce 1920 jako rodina majitele gruntu z Pomořan v koridoru případně Polsku náhle stali takzvanými etnickými Němci a pozůstalá část z nich se v roce 1945 ocitla rovněž na území Vestfálska. Odsud se možná vydali na cestu jejich předkové už ve 12. století.

Migrace bude existovat i v budoucnosti a nechť tomu tak je. Dynamičtí a zdatní lidé nechť mají v každé době možnost vyrazit na cesty a svůj chléb si

obstarávat, kdekoli jim libo. Ať tak ale dělají jen za předpokladu, že se přizpůsobí kultuře země, jež je hostí, až nakonec, pokud se v zemi usadí natrvalo, s touto kulturou zcela splynou. Vyskolené odborné síly a experti, kteří k nám nebudou přicházet pro výhody sociálních služeb, Německu v každé době prospějí, i když přijdou z Turecka či Egypta. Těch se však ve světě nedostává, jak ukazuje i relativní neúspěch německé Greencard. Těšme se z každého takového, který přijde a zůstane. Avšak gros odborníků, přemýšlivou a potenciálních nositelů Nobelovy ceny, kteří budou zajišťovat a utvářet budoucnost Německa za 50 a za 100 let, si musíme zplodit, vychovat a vzdělat my sami. Budeme-li pokračovat v cestě, na niž jsme se vydali před 40 lety, bude naše populace nejen demograficky slábnout, ale také intelektuálně zakrní.

Další příliv imigrantů z Afriky a Blízkého a Středního východu, jimž jsou vzdělanost a naše kultura vzdálené, žádný problém nevyřeší, zato nastolí mnoho nových. Mnozí toto nechtějí slyšet. Budeme-li ale dál mlčet a držet krok, stane se každá další generace Němců o třetinu menší, přičemž úbytek populace postihne zejména vzdělané vrstvy. Své mezery zatím zaplňujeme anatolskými sedláky, palestinskými válečnými uprchlíky a generacemi uprchlíků ze zóny Sahelu.

Německo nezhyne naráz a velkým třeskem. Bude hynout tiše se svými Němci a pozvolným trávením svého intelektuálního potenciálu. Němectví v Německu stále více řídne a jeho intelektuální potenciál řídne ještě rychleji. Kdopak si za 100 let vzpomene na „Poutníkovu noční píseň“? Žák koránu z mešity odnaproti určitě ne.

S budoucností Německa to může dopadnout stejně jako s tragickým hrdinou filmu Jacka Arnolda „The Incredible Shrinking Man“: hrdina řídí plachetnici. Nad hlavou mu pluje mrak. Jeho žena, která dosud byla v podpalubí, přichází nahoru a vtom se hrdina pomalu začne stávat menším, až je nakonec tak mikroskopicky maličký, že se vytrácí ze světa.

I kdyby nebylo žádných Němců, severoněmecké pláně nebudou zet prázdnotou. Ve střední Evropě budou stále žít lidé. Klímaje tu příjemné, poloha výhodná a zděděná infrastruktura dobrá. Jenom německé ostrůvky uprostřed správného celku zvaného Německo, budou menší a menší. Pokud se něco zásadního

nestane. A nebude to trvat dlouho, už naši vnuci a pravnuci budou obyvateli těchto ostrůvků. Německví ze střední Evropy může vymizet stejně, jako z Malé Asie kdysi vyprchal element řecký. Jen se tak stane rychleji a zřejmě bez krveprolití. Nás Němce není třeba vyhánět, neboť se sami potichu vytratíme z dějin s železnou zákonitostí, již dokumentují úmrtní statistiky Spolkového statistického úřadu.

100 let není dlouhá doba. Většina z nás zná 50 let před svým narozením z vyprávění generace rodičů a prarodičů. Naši vnuci nás zase o 60 let přežijí. Každý z nás tedy „plave“ v jezírku času velikém 200 let, o něž se osobně zajímá.

Přenesme se nejprve zpět do roku 1910. Německá říše se svými 65 miliony obyvatel je vedle Číny, Ruska, britské korunní kolonie Indie a Spojených států amerických i ve světovém měřítku velkou zemí a díky 1,4 milionu porodů ročně i zemí velmi mladou. Němčina je *linguafrancave* střední, východní a severní Evropy. Více než polovina vědecké literatury na světě je publikována německy a o budoucích katastrofách první a druhé světové války nikdo nic netuší. Jednadvacetiletý Adolf Hitler se ve Vídni všelijak protlouká a žije příležitostnou prací, čtyřicetiletý Lenin snuje své plány na převrat u kavárenských stolků v Ženevě a jednatřicetiletý Josef Stalin svádí ženy v sibiřském vyhnanství v Solvyčegodsku. Nepatrné náhodné historické odchylky - výstřel sarajevského atentátníka míjí cíl, posílčka Hitlera zasáhne granát, německý generální štáb v roce 1917 nedopraví Lenina v zaplombovaném vagóně do Ruska - by bývaly stačily k tomu, aby k velkým katastrofám 20. století nedošlo. Možná by místo nich došlo k jiným, kdo ví. Bylo by proto bývalo tenkrát absurdní, zamýšlet se nad trendy budoucnosti? Je to absurdní dnes? Přirozeně že není. Veškeré technologické trendy, k nimž byly tehdy položeny základy a které byly tou dobou předvídatelné, působí i dnes. Historické zlomy, k nimž patří války a jiné katastrofy, však předvídat nelze.

V roce 1910 byla evropská velkoměsta elektrifikována, kanalizační potrubí bylo položeno a každý dům měl pitnou vodu. V Berlíně i v jiných městech jezdilo metro a elektrické tramvaje. Každá firma a všechny zámožné domácnosti vlastnily telefon. Na obloze se objevila první letadla a na bolest hlavy byl aspirin. Na světě byl biograf a lákal masy obyvatelstva. Velkou politiku ještě

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

řídil císař. V roce 1907 anektovalo Rakousko-Uhersko Hercegovinu a popudilo tím proti sobě Srbsko. V letech 1911 až 1912 balkánská válka konečně vypudila až na jedno malé předmostí Osmanskou říši z Evropy. Doba před 100 lety je nám zároveň vzdálená i blízká a nejinak je tomu s dobou 100 let před námi. Mnohé bude podléhat kontinuálnímu vývoji, jiné podlehne radikálnímu převratu: před 100 lety nemohl nikdo předvídat sedmdesátileté trvání komunismu, ale ani to, že po 70 letech mu bude učiněna přítrž. Člověk, který se zajímá o svůj původ a o dějiny svých potomků, prožívá úsek světových dějin, který sahá- vzhledem k jeho věku - 80 až 150 let do budoucnosti. To je také přibližný horizont jeho zájmu o budoucnost. Dnes nás zajímá světové klima. Mainstream klimatologických prognóz vychází z předpokladu, že teplota ve střední Evropě v příštích 100 letech stoupne o 2 až 4 stupně. Hladina Severního moře se do té doby zvýší o 10 až 20 centimetrů a život ve střední Evropě bude klimaticky příjemnější. Část z uspořené nákladů na otop bude však třeba investovat do stavby hrází. O Německu za 100 let není pochopitelně možné sestavit seriózní vědeckou prognózu. Nevíme, k jakým dojde válkám. Neznáme vynálezy, k nimž dosud nedošlo. Zcela spolehlivě se však lze vyslovit k přirozenému vývoji populace, pokud předpokládáme, že čistá reprodukční kvóta zůstane taková, jaká je už 40 let. Nicméně i tato kvóta je do jisté míry závislá na politice, stejně jako migrace a integrace. Pohlédneme-li na strašlivé omyly, hlouposti a promarněné příležitosti evropské politiky za posledních 100 let, přinese nám to ponaučení: politika je podstatný jev a politická rozhodnutí mohou svět změnit k lepšímu, nebo k horšímu.

Držíme osud našich dětí, vnuků a pravnuků a podmínky, v nichž budou žít, mnohem víc ve vlastních rukou, než se domníváme. Tento osud a tyto podmínky můžeme ale také zmařit. Politické katastrofy a vznik jedinečných technologií předvídat nelze, předpovědi politických rozhodnutí tím či oním směrem jsou však reálné.

V obou následujících scénářích jsem popustil uzdu fantazii. Jsou vyhrocené, jsou to satiry, avšak nejsou nereálné. Popisují dvě z mnoha možných vývojových cest, jimiž se může ubírat Německo. Všechny elementy, jež se v nich vyskytují, jsou v naší přítomnosti obsaženy.

NOČNÍ MŮRA...

V roce 2017 byla německá politika sama se sebou docela spokojena. Následky světové hospodářské recese, kterou v roce 2008 spustil krach americké banky Lehman Brothers, byly překonány. Úroveň produkce z roku 2008 bylo dosaženo v roce 2013 a hospodářství rostlo -pomalou, ale přece.

Od podzimu 2017 vedla Angela Merkel černo-zelenou spolkovou vládu. Kapitola o integraci a migraci v koaliční dohodě byla obzvláště rozsáhlá a bylo v ní potvrzeno, že Spolková republika je přistěhovaleckou zemí a že vzrůstající vliv cizích kultur je pro zemi obohacujícím. Všem migrantům bylo zároveň s povolením k pobytu přiznáno i komunální volební právo. Koaliční dohoda zvěstovala zákonnou iniciativu, jež hodlá xenofobii a islamofobii prohlásit trestným činem. Jürgen Trittin¹ se v předvolebním boji postaral o rozruch, když prohlásil: „50 procent Arabů je mi milejších než 5 procent radikálů.“ Přisun rodinných příslušníků měl být usnadněn.

Přes mohutný odpor Unie byly zrušeny kurzy německého jazyka jako předpoklad pro příjezd rodinných příslušníků. V koaličních jednáních předložili Zelení vědecký posudek profesora Gideona Botsche z Centra Mojžíše Mendelssohnova postupimské univerzity, v němž bylo vědecky doloženo, že výrazem latentního fašizoidního smýšlení s ozvuky rasismu, jestliže Němci požadují upřednostnění němčiny. Snaha nutit migranty k tomu, aby si proti své přirozené vůli osvojovali němčinu, a dokonce tím podmiňovat možnost příjezdu do země či získat povolení k pobytu, svědčí o německém povýšenectví, které již jednou téměř vehnalo svět do záhuby. Právě touto svou minulostí se Německo liší od Francie a Holandska, kde byly naopak jazykové předpoklady pro imigraci zpřísněny.

Nová ministryně pro rodinu a migraci, mladá žena z levého křídla CDU v Severním Porýní-Vestfálsku, dala na srozuměnou, že rodinnou politiku si nelze plést s politikou populační - naopak: s ohledem na přelidňování světa, ochranu životního prostředí a problematiku německou minulost je nízká porodnost v Německu vlastně pozitivním přínosem budoucnosti lidstva. Klesající počet obyvatelstva totiž uvolňuje prostor, čímž Německo přispívá ke zmírnění bídy ve světě. Jestliže Německo bude napříště produkovat méně inženýrů, nic tak zlého se nestane, neboť Indie a Čína jich má dost.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

V roce 2020 prohlásil státní ministr² pro kulturu v zásadním a později slavném projevu v Ústavu pro islámská studia na mnichovské univerzitě, že při podporování kultury bude spolková vláda napříště více dbát na to, aby naše různé kultury byly zcela rovnoprávné. Nově založený Centrální svaz islámských kulturních pracovníků následně navrhl, aby financování kultury bylo rozvrženo podle podílu obyvatel mluvících různými mateřskými jazyky. Spolková vláda na tento návrh reagovala zásadním opatřením.

V Duisburgu byla nová linie podrobena prvnímu praktickému testu. V roce 2021 tam místní Svaz islámských věřících v komunálních volbách získal 35 procent hlasů. Byli nicméně ochotni postoupit SPD (17 procent) úřad místostarosty pro finanční záležitosti,³ pokud oni obdrží post vedoucího odboru kultury a odpadového hospodářství. Tak se stalo. Avšak již za několik málo dní propukla panika. Nový vedoucí kulturního odboru byl pohoršen programem městského divadla a ve veřejné diskusi donutil divadelního intendantu, aby stáhl z programu „Zkrocení zlé ženy“ Williama Shakespeara, což pak po týdny vydatně zásobovalo fejetonisty v celé republice. Zdůvodnění tohoto kroku bylo nasnadě: věřící muslimka by se ke svému muži nikdy takto nechovala a chovat nesměla. Veřejně subvencovaná instituce nesmí dávat takovýto špatný příklad, který narušuje přirozené hranice interkulturní tolerance.

Ve veřejné rozpravě nakonec přiložil rozhodující polínko do ohně sporů vedoucí fejetonové rubriky deníku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* Patrick Bahners. Ve svém veleinteligentním článku, jemuž nikdo nerozuměl, veledůrazně tvrdil: teprve sebeobětování německého občanstva je důkazem toho, že tyto kulturní vrstvy své liberální postoje neberou na lehkou váhu. Navrch poté zopakoval svůj výrok z roku 2010, kdy tvrdil, že „kritika islámu je bezpochyby srovnatelná s antisemitismem vzdělanců za německého císařství“.⁴

V Duisburgu se nakonec přece jen dospělo ke kompromisu: program městského divadla měl být napříště sestavován proporcionalně vzhledem k podílu mateřského jazyka obyvatel města: 55 procent představení bude v turečtině či arabštině, 45 procent v němčině. Každých 5 let se měl tento poměr upravovat v souladu s vývojem populace. „Duisburský kompromis“ se stal spolkovým modelem, který v následujících desetiletích přijímalo stále více měst.

Již od roku 2015 začala imigrace výrazně vzrůstat; zhruba polovina imigrantů přicházela jako rodinní příslušníci, druhou polovinu tvořili převážně uprchlíci za blahobytem, přicházející hlavně z Afriky a Blízkého a Středního východu. Azylové právo a jiné zábrany pro vstup do země přestaly být v důsledku tolerančních směrnic vážnější překážkou: kdo se dostal do Německa a po 6 měsících tu nespáchal kriminální čin, získal automaticky časově neomezené povolení k pobytu a plný nárok na sociální zabezpečení tak jako německý občan.

Velkého pokroku v integraci bylo dosaženo v oblasti vzdělávání. V roce 2030 dospěla Konference ministrů školství k dohodě, že výsledky testů PISA se již nebudou vyhodnocovat podle migračního pozadí a nebudou zveřejňovány. Toto rozhodnutí došlo všeobecného souhlasu. Rozdíly ve výsledcích se totiž nezmenšily, nýbrž v důsledku nárůstu imigrace od roku 2015 se ještě výrazně zvětšily. Svaz pokrokových učitelů kontinuálně vznášel výhrady k veřejné diskusi o rozdílech ve školních výsledcích; jde tu prý o „objektivní diskriminaci“ migrantů. Negativní obraz, který si tak o sobě přistěhovalci učiní, prý omezuje jejich důvěru ve vlastní síly a jejich slabší výkonnost se jim tak stává neblahým proroctvím osudné seberealizace. Je třeba konečně přestat vést řeči o výkonnostních rozdílech. Teprve pak samy od sebe pominou. Činit tyto rozdíly předmětem veřejné diskuse, ať reálně existují, či nikoli, znamená přilévat oleje do ohně rasismu, a proto je třeba těmto diskusím učinit přítrž. Konference ministrů školství se k této morálně a pedagogicky naléhavé argumentaci připojila.

Dalším milníkem ve sféře vzdělávací politiky bylo v roce 2035 stanovení kvót pro *numerus clausus* podle amerického vzoru *affirmative action*: ve všech oborech, pro něž platil *numerus clausus*, byly pro uchazeče s tureckým, arabským či africkým migračním pozadím stanoveny kvóty, které odpovídaly podílu jejich zastoupení v obyvatelstvu odpovídající věkové skupiny. Následkem toho však bohužel v mnoha propedeutických předmětech některých oborů vzrostly kvóty neúspěšnosti. Jako obzvlášť velký faktor diskriminace se projevila matematika v oborech inženýrství. Tento problém byl vyřešen přepracováním studijních požadavků, jež bylo dokončeno v roce 2040. Kvóty neúspěšnosti poté klesly na tolerovatelných 10 procent.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Zlovolní současníci v těchto reformách spatřovali příčinu toho, že od roku 2050 narůstaly potíže, jimž absolventi německých inženýrských oborů museli čelit jak na národním, tak na mezinárodním trhu práce. Jiní poukazovali s jistým oprávněním na to, že vlastní příčinou problémů inženýrů na pracovním trhu je úpadek německého zpracovatelského průmyslu, který se začal projevovat v roce 2030 a od té doby se kontinuálně prohluboval. V důsledku velkého a neustále rostoucího nedostatku kvalifikovaných pracovních sil počínaje kvalifikovaným dělníkem a konče kvalifikovaným inženýrem totiž stále více špičkové produkce putovalo ze země, zejména na Dálný východ.

Navíc stále více firem překládalo své působení do zahraničí, a dokonce i středně velké rodinné firmy stále hojněji opouštěly zemi. Rozhodující podíl na tom zčásti měly daňové poměry. Růst HDP se totiž kolem roku 2020 zastavil a nárůst produktivity práce na pracovní hodinu poklesl pod 1 procento ročně. Na druhé straně dále vzrůstaly náklady na důchodové zabezpečení a sociální transfery, neboť počet jejich příjemců nezadržitelně rostl. Protože daň z přidané hodnoty již vystoupala na 25 procent, jediným zdrojem financování mohlo být zvyšování daní z příjmu. Od roku 2040 se také čím dál víc zámožných občanů jako soukromých osob obracelo k cizině, kam se začali vystěhovávat a brát s sebou svůj soukromý majetek a své rodiny. Anglické a americké soukromé školy byly beztak již dlouho v módě a pro studium inženýrských věd se cizina rozhodně hodila víc, pokud mělo potomstvo dostát úrovni doby.

Plíživě a nepozorovaně nastala proměna ve složení voličstva. Jak u příležitosti voleb do Spolkového sněmu v roce 2045 zjistil allensbašský institut, mělo tehdy 30 procent prvovoličů muslimské pozadí. O 20 let později to bylo již více než 50 procent. Avšak již od roku 2030 tvořilo muslimské obyvatelstvo v rostoucím počtu velkoměst většinu a v roce 2050 měla turecké, arabské nebo africké migrační pozadí již víc než polovina všech starostů a primátorů měst. To určovalo charakter komunální politiky.

V roce 2045 došlo opět k požáru v Knihovně vévodkyně Anny Amálie ve Výmaru. Spolková vláda úpící pod jařmem sociálních výdajů nebyla schopna podat pomocnou ruku, spolková země Durynsko prohlásila, že nemá v této věci kompetence. Primátor města Výmaru, přemýšlivý a hluboce nábožensky založený člověk s arabskými kořeny nebral věc na lehkou váhu. Nakonec však

předstoupil před novináře a zvěstoval, že přednostní právo na tomto světě patří živým, nikoli mrtvým. Skromné prostředky na obnovu a rozvoj města, jimiž je město dotováno, bude proto v rámci rekonstrukce prostranství před knihovnou lépe investovat do výstavby nové mešity a do sanace městské školy koránu. Tak se stalo. Nicméně po bouřlivých diskusích v městské radě se podařilo zabezpečit požářiště nouzovou střechou.

V následujících desetiletích chátraly kostely, zámky a muzea po celé zemi. Němci, kteří by je mohli navštěvovat, byli čím dál starší a bylo jich čím dál méně. Rostoucí populace muslimských spoluobčanů se o toto kulturní dědictví příliš nezajímala. Finanční nouze církví, obcí a jiných správních celků rostla.

Navzdory silnému odporu předložila spolková vláda v roce 2080 zvláštní program na záchranu německého kulturního dědictví. Návrh programu prošel jen těsnou většinou, neboť bylo třeba odložit zvýšení důchodů. Představitelka Šedých panterů⁵ zvolala třesoucím se hlasem do zasedací síně: „K čemu je německému důchodci na vozíku dobré sanovat bamberský a kolínský dóm, když nemá na to, aby si zaplatil tolik péče, kolik potřebuje? Kostely přece dneska už nikdo nepotřebuje!“

Spásný nápad dostal státní kulturní sekretář při jedné návštěvě Istanbulu o Velikonocích v roce 2095, kde se mu dostalo osvětlení, když dlel ve starobylé Hagii Sofii:⁶ déle než 600 let využívají a udržují Turci tento někdejší křesťanský kostel. Proč něco podobného nezkusit s velkými chrámy v Německu, které již dávno přesahují finanční možnosti odumírajících církví? A tak císařský dóm ve městě Speyer, ulmský Münster, mnichovská Frauenkirche, bamberský dóm a katedrála v Kolíně byly svěřeny coby „zkušební balíček“ jako „dlouhodobé zápůjčky“ islámské komunitě k budoucímu užívání jako mešity. Ta na oplátku zajistila, že tato stavební díla budou zachována podle koncepce památkové ochrany. Jen kříže na nich směly být demontovány, popřípadě zahaleny, pokud by se dotýkaly citění věřících. Zkušební model triumfoval, a tak do péče islámské komunity přešly v následujících letech také dómy v Mohuči a Wormsu, dómnaumburský, Marienkirche ve městě Lübeck a mnoho dalších chrámů a kostelů.

Palčivým problémem však stále zůstával jazyk. V roce 2030 v zásadním a motivujícím rozhodnutí Spolkový ústavní soud stanovil, že je v rozporu s ústavní zásadou rovnosti všech občanů, jestliže se na uchazeče o zaměstnání s migračním

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

pozadím nebere zřetel jen proto, že v jeho žádosti jsou jazykové nedostatky. Diskusím o integraci toto rozhodnutí značně ubralo vítr z plachet.

O mnoho důležitější však byl výnos k ústavní váze mateřského jazyka z roku 2037. Naštěstí se při předcházející volbě soudců poprvé podařilo prosadit po jednom kandidátovi s tureckým a arabským migračním pozadím. Většina hlasů v Prvním senátu byla totiž jen těsná. V úvodních větách rozhodnutí bylo většinou hlasů senátu stanoveno, že právo na vyučování v mateřském jazyce se odvozuje z nároku na respektování důstojnosti každého individua podle článku 1, odstavce 1 Ústavy a že tento nárok má absolutní působnost. Toto právo je ze své podstaty nedotknutelné a je nutno ho respektovat. Výjimky se připouštějí jedině tehdy, pokud jde u dětí mluvících cizí mateřštinou o mizivou menšinu, což by neúměrně zvýšilo fiskální náklady. Většiny měst se však tato výjimka nikterak nemůže týkat, neboť právě v centru aglomerací počet dětí, jejichž mateřštinou je turečtina nebo arabština, převládá. Není věcného důvodu k tomu, aby se snižovala jejich lidská důstojnost tím, že budou nuceny lámat němčinu, místo aby měly možnost vyjadřovat se svobodně svou mateřštinou.

Námítku zažalované zemské vlády, že němčina je nezbytným společným dorozumívacím prostředkem, nevzal soud v úvahu s odůvodněním, že společným komunikačním prostředkem v moderním světě je angličtina. Již v roce 2006 na tento fakt prozíravě upozorňoval tehdejší ministerský předseda Bádenska--Württemberska Oettinger. V 80 procentech koncernů DAX je angličtina oficiálním jazykem již několik desetiletí. Dětem, jejichž mateřštinou je turečtina nebo arabština, by proto nikterak neprospělo, pokud by byly nuceny učit se kromě své mateřštiny a angličtiny navíc ještě německy; šlo by naopak o další projev diskriminace.

Toto rozhodnutí bylo signálem k největší reformě vzdělávací soustavy od zrušení gymnázií: na místo povinné němčiny nastoupila povinná výuka mateřského jazyka. Prvním cizím jazykem zůstala angličtina. Pokud si žáci chtěli zvolit druhý cizí jazyk, což se stávalo čím dál vzácněji, měli na výběr mezi němčinou, francouzštinou, turečtinou a arabštinou bez jakékoli preference.

Rozhodnutí Ústavního soudu mělo rychle za následek, že došlo k rozdělení škol na školy turecké, arabské a německé, a tím k urychlení segregace obytných

čtvrtí. Vyhodnocení statistik dětí zahajujících povinnou školní docházku ukázalo, že němčinu si pro výuku mateřštiny v roce 2045 zvolilo ještě 48 procent dětí, v roce 2075 ale už jen 80 procent, a roce 2105 dokonce už jenom pouhých 20 procent žáků nastupujících do první třídy. V oblasti Bavorského lesa a severoněmecké Uckermark byl podíl němčiny na výuce mateřského jazyka sice ještě 50 procent, avšak v Hamburku, Frankfurtu a Berlíně byl jen desetiprocentní.

Je pochopitelné, že i policie, soudy a veškeré úřady byly obsazovány převážně personálem mluvícím mateřštinou, jež v dané oblasti převládala. Bylo by koneckonců stejně nepřipadné, chtít po autochtonním usedlíkovi severoněmecké Uckermark, aby své starosti na policii sděloval turecky, jako chtít po autochtonním kreuzberském Turkovi, aby si na úřadě své personální záležitosti vyřizoval v němčině.

V roce 2100 byl historik pohlížející kritickým okem na minulost oprávněn vzít s uspokojením na vědomí, že Německo své demografické problémy vyřešilo vzorově a s multikulturální korektností. Životní standard Německa sice hluboko zaostával za úrovní života v Číně a v příjmu na hlavu bylo Německo předstiženo i Indií, avšak ukázali jsme světu, že problémy lze řešit i mírumilovně.

Některé muslimské horké hlavy se nyní dovolávaly nové národní vlajky s černým pozadím, rudým půlměsícem a zlatými hvězdami; šlo však o poněkud neumírněné postoje. Nicméně právo na tento požadavek jim nebylo možno upřít, neboť představovaly demokratickou většinu. A Německo ostatně zůstalo černo-rudo-zlaté i nadále...

... A JEDNA Z ALTERNATIV

Od roku 2010 vzrůstalo v etablovaných politických stranách a vládách celé Evropy znepokojení nad rostoucími úspěchy pravicově populistických stran.

Znovuoživení po recesi v letech 2008-2009 bylo jen neduživé a malátně se vleklo po řadu let. Lid se strachoval o svůj životní standard. Stávalo se očividným, že vnější hranice Schengenského prostoru nejsou neprostupné: migrace do evropských sociálních systémů z Blízkého a Středního východu nadále rostla.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

V květnu 2013, nedlouho po volbách do Spolkového sněmu, se do té doby neodhalené odnoži teroristické skupiny Sauerland u nádraží Zoo v Berlíně vydařil bombový útok, jemuž padlo za obětí 73 lidí. Když nedlouho poté došlo k podobným útokům v Paříži a Římě, sešla se Evropská rada ke zvláštnímu zasedání a kromě mnoha jiných opatření se usnesla na zásadních změnách střežení vnějších hranic Schengenského prostoru a na evropské směrnici stanovující jednotný přístup k ilegálním přistěhovalcům. Všichni členové se zavázali, že tato nová opatření vstoupí v jejich zemích během 1 roku v platnost. Tato ustanovení, která byla několikrát zpřísněna, vedla pozvolna k tomu, že ilegální přistěhovalci do celé Unie kleslo na 100 tisíc ročně.

Nová spolková vláda zvolená v roce 2013 v koaliční dohodě nově akcentovala nutnost dalšího rozvoje rodinné, integrační a vzdělávací politiky:

- Kombinace různých opatření v rámci rodinné politiky včetně opakovaných daňových úprav vedla k tomu, že během 10 let stoupla porodnost na 2,1 dětí na ženu; tím bylo dosaženo stavu z poloviny šedesátých let. Zvláště potěšující bylo, že podíl žen středního a nejvyššího vzdělání na porodnosti výrazně vzrostl. Opatření zacílená na tuto skupinu žen byla podrobována ostré kritice jako sociálně nespravedlivá.
- Pravidla pro přistěhovalce rodinných příslušníků imigrantů byla zpřísněna. Obzvláště účinným nástrojem se staly zpřísněné nároky na znalost německého jazyka a směrnice stanovující, že přicestovavší rodinní příslušníci nemají v Německu po dobu 10 let nárok na sociální zabezpečení. Přijímající rodiny musely nadto prokázat takový příjem z práce a majetku, jímž byla zajištěna obživa těch, kteří za nimi přicestovali. V důsledku těchto opatření přistěhovalci rodinných příslušníků velmi výrazně pokleslo.
- V celé zemi byly zavedeny celodenní školky a školy a obědy v nich byly pro každé dítě zdarma. Pravidelná návštěva těchto zařízení byla předpokladem pobírání přídatků na děti a nároku na finanční příspěvek na děti v rámci základního zabezpečení. Každá neomluvená absence, byť šlo o jediný den či jen několik hodin, vedla ke snížení dávek.
- U dětí migrantů se ve školách a předškolních zařízeních stala středem zájmu výuka německého jazyka. Ten se stal závazným dorozumívacím jazykem ve

všech státních či státem podporovaných vzdělávacích institucích. V nich byly každoročně a podle jednotných kritérií v rámci celé Spolkové republiky testovány jazykové znalosti dětí všech věkových kategorií. Výsledky těchto testů byly brány v úvahu při rozdělování státních subvencí. Instituce, které stanoveným nárokům opakovaně nedostály, byly zrušeny nebo ztratily nárok na státní podporu. - Na základních školách (první až čtvrtá třída) byly učební osnovy pro matematiku a němčinu v jednotlivých třídách v rámci celé Spolkové republiky sjednoceny a přizpůsobeny úrovni z roku 1970. Toto opatření vzbudilo v učitelských svazech bouři nevole, pochopitelně zejména v Berlíně, Hamburku a Brémách. Také tyto standardy byly každý rok podrobovány celoněmeckým testům a jejich výsledky byly zveřejňovány. Všem dětem, které v testech neuspěly, byla povinně poskytována speciální podpora.

Úspěch těchto opatření byl viditelný za 10 let. Počet žáků v Německu vzrostl a zjevně byli opět chytřejší. V testech PISA, v nichž bývalo Německo v rámci OECD vždy podprůměrné, se od roku 2025 začaly výsledky zlepšit. Německo opět začínalo dohánět svět.

Zastaven byl i negativní trend v růstu populace. V následujících desetiletích byl počet obyvatelstva stabilní a porodnost kolísala mezi 2,0 a 2,2 dětí na ženu. Opakované revize rodinné a sociální politiky, během nichž docházelo i k opakované revizi daňových sazeb, vedly k tomu, že porodnost vzdělaných vrstev začala být dokonce mírně nadprůměrná. Poté, co silné ročníky šedesátých let dosáhly devátého desetiletí svého věku, a jejich počet proto začal rychle slábnout, podíl mladých lidí v populaci začal opět kontinuálně narůstat. Reformy v systému sociálních transferů vedly k tomu, že fertilita migrantů z Blízkého a Dálného východu a z Afriky začala během několika málo let klesat pod celostátní průměr. O ostatní se postaraly ostré sankce vůči těm, kteří se odmítali vzdělávat. Osvobozování od tělocviku a výuky plavání z náboženských důvodů bylo v roce 2030 výnosem Konference ministrů školství zakázáno. Již v roce 2020 byly zavedeny školní stejnokroje a bylo zakázáno nosit ve škole šátek.

NĚMECKO PÁCHÁ SEBEVRAŽDU

Ženy s šátkem na hlavě bylo v tradičních čtvrtích migrantů vidět čím dál méně. Byl to i důsledek jejich klesajícího počtu. Od roku 2040 byl odliv rodinného přistěhovalectví, úbytek uprchlíků za blahobytem a rostoucí postup úspěšných lidí čím dál patrnější: přistěhovalecké čtvrti velkoměst se tenčily a z ulic se pozvolna vytrácely zvuky tureckého a arabského jazyka. Vše nasvědčovalo tomu, že integrace byla dokonána. Historikové v ní shledávali paralelu k integraci polských přistěhovalců v Porúří první poloviny 20. století. Tak jako tenkrát zbyly tu jako významná upomínka na ony časy jen cize znějící jména několika prominentních fotbalistů.

Zde končí oba mé scénáře. I věci tragické mívají svou humornou stránku a realita, jak známo, píše ty nejlepší satiry. Je naléhavé, aby politika začala jednat. Má pro to možnosti i náznaky řešení. K nim měla přispět i tato kniha. Slovy jednoho zaniklého jazyka volám na politiku:

Hic Rhodos, hic salta!